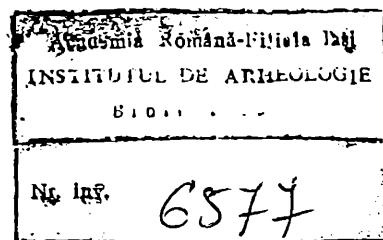

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” IAȘI

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI, 1980

COMITETUL DE REDACȚIE

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚA, *redactor responsabil*; ION IONIȚĂ,
secretar de redacție; ALEXANDRU ANDRONIC, ADRIAN C. FLORESCU,
NICOLAE GOSTAR, DAN GH. TEODOR *membri*.

Desenele ce ilustrează prezentul volum au fost executate de Waltraud Delibaș
și Emilia Platon. Fotografiile s-au executat în laboratorul foto al Filialei Iași a
Academiei Republicii Socialiste România.

The archaeology of Moldavia
IX

Археология Молдовы
IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 Calea Victoriei 125, Sector 1, București

S U M A R

STUDII SI MATERIALE

EUGENIA POPUȘOI, <i>Sondajul arheologic de la Balș (jud. Iași)</i>	7
ANTON NIȚU și VIOLETA BAZARCIUC, <i>Considerații cu privire la cera-mica Cucuteni AB pe baza descoperirilor recente</i>	19
MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚA, <i>Premisele civilizației geto-dacice</i>	63
NICOLAE GOSTAR , <i>Inscripția împăratului Traian de la Barboși</i>	69
DAN GH. TEODOR, <i>Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român</i>	75
SERGIU HAIMOVICI, <i>Resturile faunistice din așezarea de la Birlad din secolele XIII — XIV</i>	85
RODICA POPOVICI-BALTĂ și NICOLAE URŞULESCU, <i>Descoperiri arheologice din secolele XIV — XV de la Suceava—Parcul Cetății</i>	93
ALEXANDRU ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU și STELA CHEPTEA, <i>Cer- cări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967</i>	103
EUGENIA NEAMȚU și ANGELA OLARU, <i>Tezaurul din secolele XV — XVI de la Stăuceni (jud. Botoșani)</i>	121

D I S C U T I I

NICOLAE GOSTAR , <i>Inscripțiile grecești și latine privind istoria provin- ciilor panonice și a provinciei Dacia</i>	125
--	-----

R E C E N Z I I

ANDREAS OLDEBERG, <i>Die ältere Metallzeit in Schweden, I — II, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademien, Stockholm, 1974, 1976 (Mircea Petrescu-Dimbovița)</i>	139
JAN MACHNIK, <i>Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)</i> , Polska Akademia Nauk—Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977 (Marilena Florescu)	140
I. H. CRİSAN, <i>Burebista și epoca sa</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977 (Mircea Petrescu-Dimbovița)	142
V. M. CİGLİK, <i>Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja per'sich stolit' na- šoi èri (Plemena lipic'koi kul'turi)</i> , Kiev, 1975 (Ion Ioniță)	144
PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, <i>Păciul lui Soare. Așezarea me-dievală (secolele XIII — XV)</i> , II, Edit. Acad., București, 1977 (Stela Cheptea)	145
NICOLAE GOSTAR 	149
<i>L I S T A A B R E V I E R I L O R</i>	151

S O M M A I R E

É T U D E S E T M A T É R I A U X

EUGENIA POPUȘOI, <i>Sondage archéologique à Bals (dép. de Jassy)</i>	7
ANTON NIȚU et VIOLETA BAZARCIUC, <i>Considérations concernant la céramique Cucuteni AB d'après les découvertes récentes</i>	19
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, <i>Les prémisses de la civilisation géto-dace</i>	63
<u> NICOLAE GOSTAR , <i>L'inscription de l'empereur Trajan de Barboșa</i></u>	69
DAN GH. TEODOR, <i>Certaines considérations concernant le parachèvement du processus de formation du peuple roumain</i>	75
SERGIU HAIMOVICI, <i>Les restes fauniques de l'établissement de Birlad des XIIIe—XIVe siècles</i>	85
RODICA POPOVICI-BALTĂ et NICOLAE URSESCU, <i>Découvertes archéologiques des XIVe—XVe siècles de Suceava — Parcul Cetății</i>	93
ALEXANDRU ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU et STELA CHEPTEA, <i>Recherches archéologiques sur le territoire de la ville de Jassy (1961—1967)</i>	103
EUGENIA NEAMȚU et ANGELA OLARU, <i>Le trésor des XVe—XVIe siècles de Stăuceni (dép. de Botoșani)</i>	121

D I S C U S S I O N S

<u> NICOLAE GOSTAR , <i>Les inscriptions grecques et latines concernant l'histoire de provinces pannoniques et de province de Dacie</i></u>	125
---	-----

C O M P T E S R E N D U S

ANDREAS OLDEBERG, <i>Die ältere Metallzeit in Schweden. I—II</i> , Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademien, Stockholm, 1974, 1976 (<i>Mircea Petrescu-Dîmbovița</i>)	139
JAN MACHNIK, <i>Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen)</i> , Polska Akademia Nauk—Oddział w Krakowie, Prace Komsji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław—Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977 (<i>Marilena Florescu</i>)	140
I. H. CRİSAN, <i>Burebista și epoca sa</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977 (<i>Mircea Petrescu-Dîmbovița</i>)	142
V. M. CIGILIK, <i>Naselennja verchn'ogo Podnistrov'ja per'sich stolit' našoї eri</i> (<i>Plemena lipic'koj kul'turi</i>), Kiev, 1975 (<i>Ion Ioniță</i>)	144
PETRE DIACONU SILVIA BARASCHI, <i>Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII — XV)</i> , II, Edit. Acad., București, 1977 (<i>Stela Cheptea</i>)	145
<u> NICOLAE GOSTAR </u>	149

L I S T E D E S A B R É V I A T I O N S

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA BALŞ (JUD. IAŞI)

În anul 1964, cu ocazia unor periegheze efectuate de către colectivul șantierului arheologic Cucuteni – Băiceni¹ în imprejurimile localității Băiceni, au fost descoperite numeroase resturi de cultură materială, scoase la suprafață prin lucrările agricole, datând din diferite epoci. Cu acest prilej a fost identificată și așezarea neolică de tip Criș de la Balş, jud. Iași.

Din punct de vedere geografic, comuna Balş este situată pe o terasă, în zona de trecere de la valea Bahluilui la Podișul Sucevei, în apropiere de Tîrgu Frumos. Amplasată pe șoseaua Tîrgu Frumos–Hîrlău, localitatea Balş se află la o depărtare de aproximativ 5 km est de renumita stațiune cucuteniană de pe Cetățuia de la Băiceni. La circa 1,5 km vest de Balş și 3,5 km est de Băiceni, pe o porțiune de teren mai joasă a terasei Balșului, înclinată de la est spre vest, numită de localnici Valea Pârului, a fost identificată așezarea sus-amintită. În partea de vest, terasa Balșului pe care este situată așezarea Criș se termină abrupt în pîriul Valea Pârului, al căruia curs se sfîrșește în lunca rîului Recea din partea de sud a acestei terase.

Sondajul, efectuat în 1965, a început prin trasarea unui sănt lung de 31 m și lat de 1 m, perpendicular pe malul estic al pîriului Valea Pârului (fig. 1). Identificarea unei locuințe de suprafață, în sectorul de est al sănătului, a determinat largirea secțiunii inițiale, astfel că suprafața săpată efectiv în timpul lucrărilor a fost de circa 100 m².

Din punct de vedere stratigrafic, au fost surprinse mai multe depuneri: solul viu format dintr-un pămînt loessoid, de culoare gălbuiie cu concrețiuni calcaroase, este suprapus de o depunere de circa 0,15 – 0,25 m grosime, de culoare brună-roșcată, cu rare și mici fragmente ceramice Criș, ajunse aici datorită infiltrărilor; peste acesta s-a depus stratul de culoare brună, gros de aproximativ 0,20 – 0,40 m, la baza căruia se află resturile materiale aparținind culturii Criș; în sfîrșit, peste stratul brun s-a depus solul vegetal actual, gros de circa 0,15 – 0,20 m, în care s-au găsit cîteva fragmente ceramice aparținind acelieiși culturi (fig. 2).

În concluzie, la Balş există un singur strat arheologic, gros de circa 0,20 – 0,40 m, corespunzător locuinței surprinse în sectorul de est al sondajului, aflată la baza solului brun; în partea de vest, acest strat mai apare doar ca nivel de călcare.

Locuința de suprafață de la Balş, notată cu L₁, a fost marcată prin mici și răzlețe fragmente de chirpici și numeroase fragmente ceramice răspândite pe o suprafață de formă aproximativ rectangulară de circa 6 m² (fig. 3).

În ceea ce privește amenajarea terenului pentru locuință, nu există nici un indiciu de plat-formă care să fi fost folosită drept podea și nici de tasare în vederea unei nivelări prealabile a terenului, situația de aici fiind similară cu cea întîlnită și în alte așezări contemporane². Puținete fragmente de chirpici, extrem de friabile și cu multă pleavă în compozиție, provin de la pereți. În interiorul locuinței sunt de remarcat două complexe *in situ*: o vatră, identificată în colțul de nord-est (fig. 3) și o construcție rectangulară din pietre arse, aflată în colțul de sud-est (fig. 3).

Vatra are o formă relativ rectangulară, cu lipituri groase de circa 2 cm, aplicate direct pe pămînt. În apropierea acesteia, la 0,10 m spre sud, a fost descoperită o gropă de formă ovală (1,20 × 0,70 m), adincă de 0,10 m, în care s-au găsit, într-un sol cenușos, numeroase fragmente ceramice, cîteva lame din silex și foarte puține oase de animale calcinate. La 3,20 m sud de vatră s-a descoperit o grupare din pietre arse, aflate *in situ*, de formă rectangulară, pe care se află un idol antropomorf. În imediata apropiere au mai fost găsite un fragment de idol antropomorf, un topor în formă de calapod și un topor prevăzut cu o perforație în partea superioară. În colțul de nord-vest al locuinței au fost semnalate cîteva fragmente de lipituri de la o vatră deranjată din vechime (fig. 3).

¹ Colectivul șantierului a fost format din Mircea Petrescu-Dimboviță (responsabil), Dinu Marin, Adrian C. Florescu, Ion Ionișă și Attila László (membru).

² Eugenia Popușoi, *Cîteva date privind săpăturile arheo-*

logice din așezarea neolică de tip Criș de la Stroe Beloescu-Bîrlad, în Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964, I, București, 1971, p. 30–42. Scurt rezumat în Revista muzeelor, II, 1965, nr. special, p. 412–413.

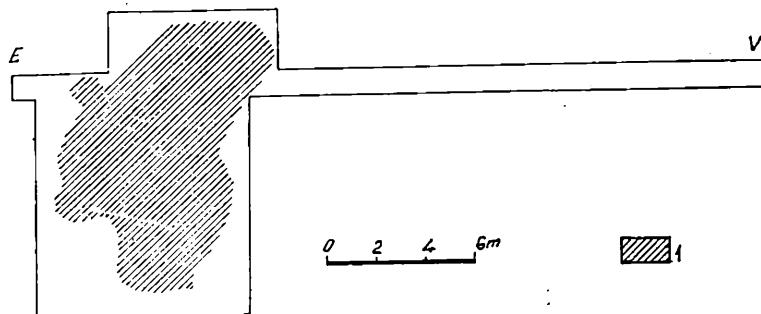

Fig. 1. — Balş. Planul general al săpăturilor : 1, locuință de suprafață.

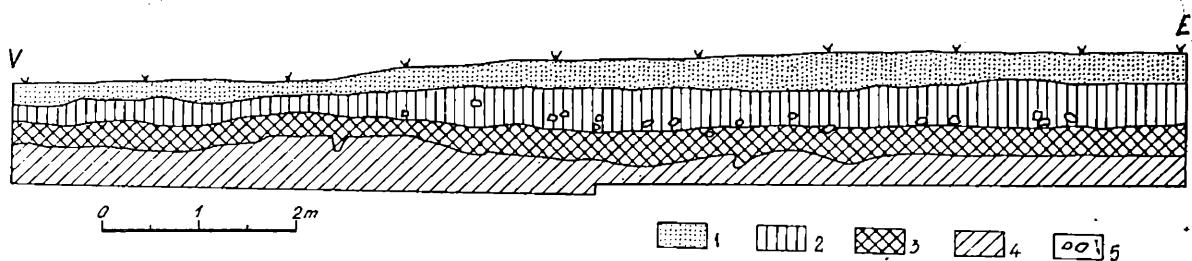

Fig. 2. — Profilul peretelui de nord al secțiunii (sectorul de est) : 1, sol vegetal; 2, sol brun; 3, sol brun-roșcat; 4, sol viu; 5, fragmente ceramice.

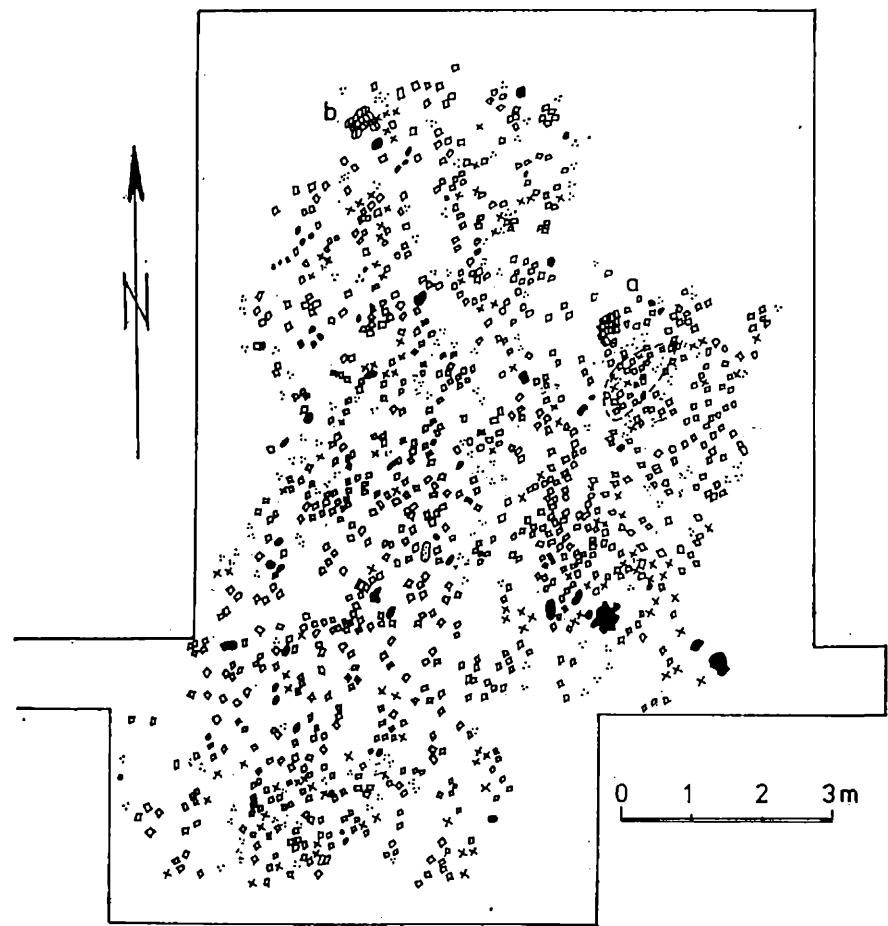
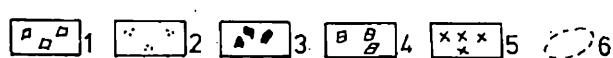

Fig. 3. — Locuință de suprafață : 1, fragmente ceramice ; 2, chirpici ; 3, pietre ; 4, fragmente de vatră ; 5, oase ; 6, groapă.

Resturile de cultură materială găsite în locuință și mai rar în restul sondajului constau dintr-o mare cantitate de ceramică, unelte de piatră și os, doi idoli antropomorfi și foarte puține oase de animale.

Uneltele sint lucrate din rocă moale sau dură, silex, obsidiană și piatră; au fost descoperite în interiorul locuinței și sunt destul de numeroase. Dintre acestea remarcăm topoarele plate sau în formă de calapod, de dimensiuni mici sau mijlocii (fig. 4/1, 4–6). Unelte de acest tip au mai fost găsite în așezările din aceeași vreme de la Glăvănești³, Perieni⁴ și Trestiana⁵ în Moldova

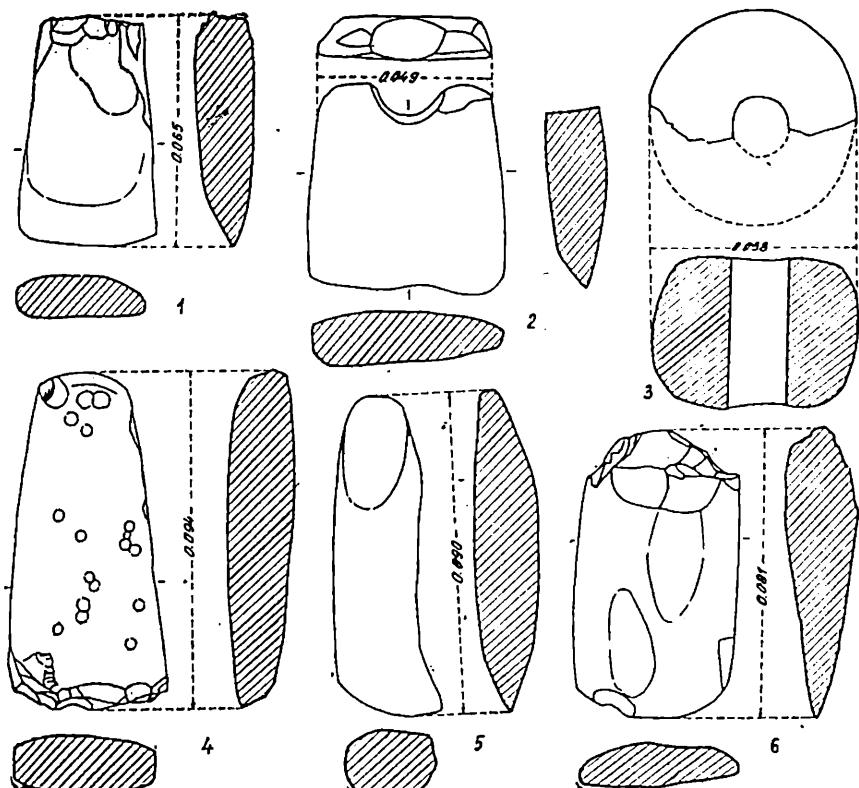

Fig. 4. — Unelte descoperite în interiorul locuinței de suprafață; 1,2,4-6, topoare; 3; măciucă de piatră.

și Leț⁶ în Transilvania. Deosebită ni se pare o piesă lucrată dintr-o rocă moale de culoare vînătă, de formă plată, care prezintă în partea superioară o perforație intenționat executată, fapt care ne determină să credem că avem de a face cu un topoare votiv. Partea superioară a perforației este ruptă din vechime (fig. 4/2). Un exemplar asemănător a fost descoperit și la Valea Răii⁷. O altă piesă dintr-o rocă dură de culoare albă, de formă sferoidală, perforată central, fără corespondent pînă în prezent în repertoriul uneltelor și armelor neoliticului de început din țara noastră (cultura Criș), era folosită probabil drept măciucă (fig. 4/3).

Alături de topoare, remarcăm existența lamelor de silex și obsidiană, retușate sau neretușate, un răzuitor pe lămă, nuclei și așchii, piese care prezintă similitudini tehnice și tipologice cu acelea descoperite în întreaga arie de răspîndire a culturii Criș (fig. 5/1–8, 10–12).

Uneltele lucrate din os sint reprezentate prin spatule, în cea mai mare parte fragmentare, și împungătoare, ambele unelte fiind tipice culturii Criș. Din repertoriul acestora menționăm o spatulă de dimensiuni mijlocii, dintr-o coastă de animal, puternic lustruită pe o față (fig. 6/2), un miner de spatulă (fig. 6/1) și o spatulă lustruită pe o față, cioplită la vîrf, avind una din

³ Ion Nestor și colab., *Săpăturile de pe șanțierul Valea Iljet (Iași – Boloșani – Dorohoi) în anul 1950*, în SCIV, II, 1951, 1, p. 54, fig. 3.

⁴ M. Petrescu-Dimboviță, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1957, p. 73.

⁵ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 35.

⁶ Eugenia Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 15.

⁷ Gh. I. Petre-Govora, *Dovezi de locuire neolică în județul Vâlcea*, în *Revista muzeelor*, 1969, VI, 2, p. 157.

laturi ruptă din vechime (fig. 6/3). Unelte asemănătoare din os au mai fost găsite la Trestiana⁸ și la Let⁹.

În grupa uneltele de os, deosebită ni se pare o dăltită de mici dimensiuni, prezentând pe ambele fețe o lustruire puternică spre partea ascuțită (fig. 5/13). Împungătoarele descoperite la Balș sunt ascuțite și puternic lustruite la vîrf (fig. 5/9).

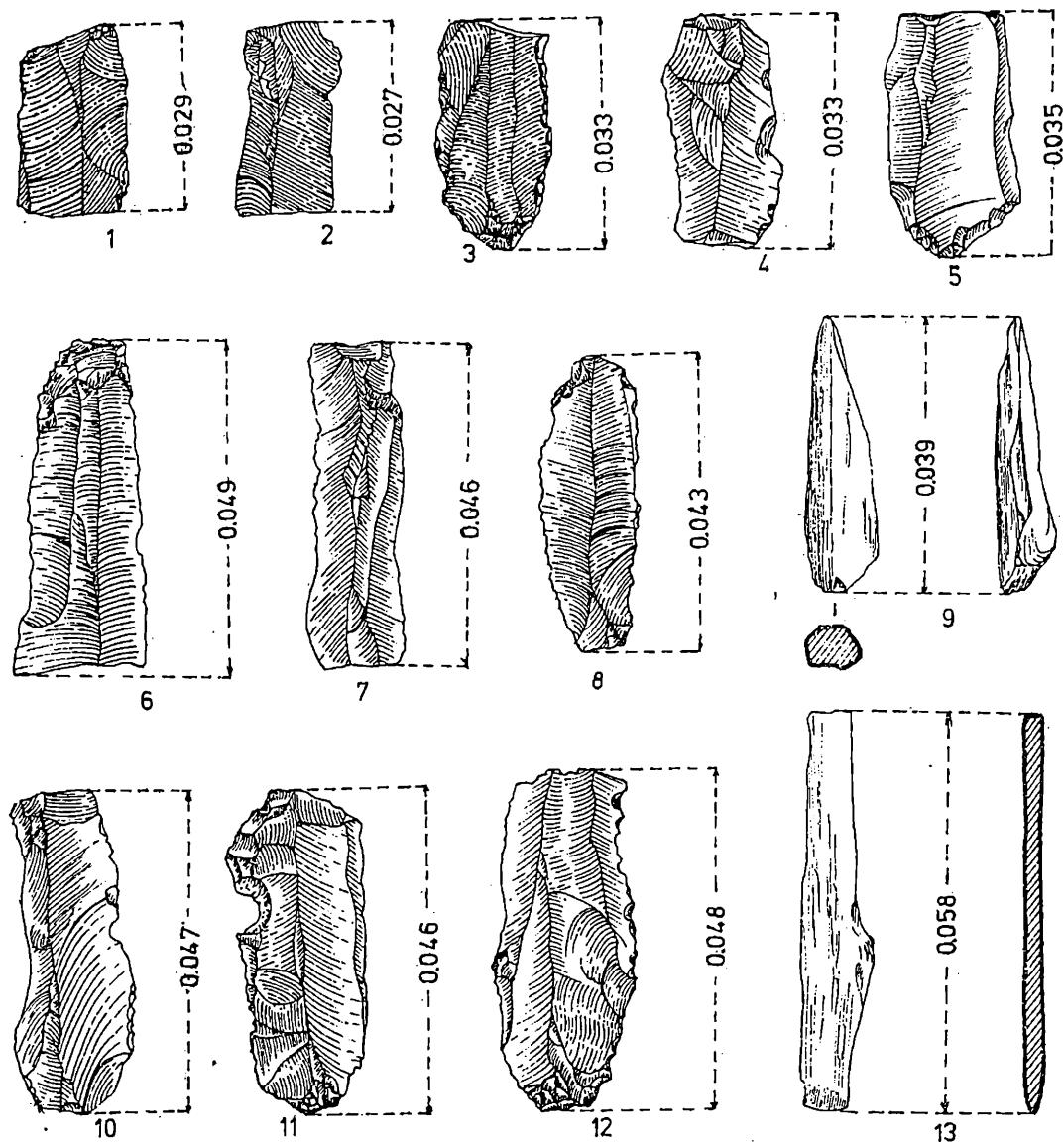

Fig. 5. — Cultura Criș : 1 — 8, 10 — 12, lame de silex ; 9, 13, obiecte de os.

Alături de uneltele din os, amintim existența unui corn de cerb, lung de 23,5 cm, ușor curbat și cu vîrful rupt, care prezintă urme de cioplire la capătul mai gros (fig. 6/4). Aflându-se într-un stadiu incipient de prelucrare, nu putem preciza utilizarea acestei unelte.

Ceramica. Cele mai numeroase materiale descoperite la Balș — Valea Părului sunt fragmentele ceramice. Din punct de vedere al tehnicii, ceramica descoperită în această așezare poate fi împărțită în două categorii : a) ceramică fină, din lut bine frâmîntat, fără pleavă în compoziție, de culoare cenușie-gălbuiie, uncori cărămizie sau cenușie închisă cu angobă și lustru¹⁰; b) ceramică grosolană,

⁸ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 36.

⁹ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 18; Gh. Petre-Govora, *op. cit.*, p. 154. Pentru

unelte referiri la slipuirea pe ambele fețe, numai în interior sau numai în jurul gâtului și al fundului, vezi E. Popușoi, *op. cit.*, p. 32.

avind ca degresant multă pleavă în compoziție, cu pereții vaselor acoperiți cu barbotină, în tehnica întîlnită obișnuit în aria culturii Criș.¹¹

În categoria ceramică fine, formele de vase cele mai reprezentative sunt străchinile și cupele cu picior înalt, tronconice, bitronconice sau cu pereții drepti în zona de deasupra umărului. Într-o proporție mult mai răspindită se întâlnesc și vasele cu gâtul cilindric.

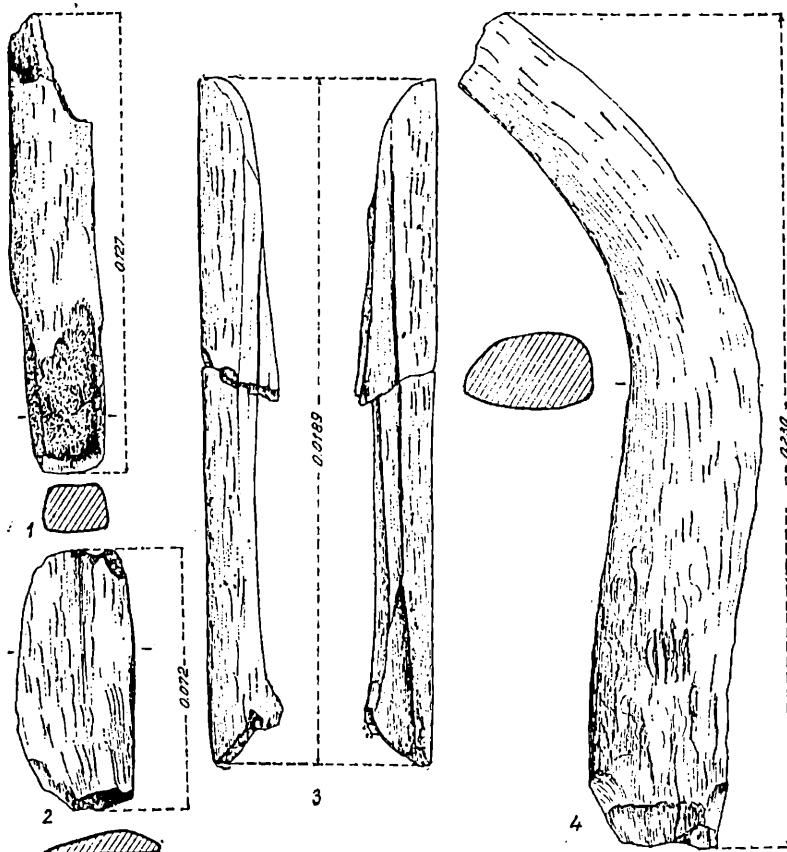

Fig. 6. — Obiecte de os.

Cupele de formă tronconică sunt prezente în număr destul de redus (fig. 7/1). Unele analogii sunt de semnalat la Valea Lupului, Trestiana, Perieni și Leț.¹² Cupele și străchinile bitronconice sunt mult mai numeroase și au umărul arcuit sau carenat (fig. 7/2, 4, 5–7, 11–13, 15; 8/8). În cadrul grupelor cu umărul arcuit, unele cupe și străchinii au partea superioară mai înaltă, iar altele mai joasă. Aceste forme își găsesc analogii în așezările din Moldova¹³ și Transilvania¹⁴. Un fragment de cupă cu partea inferioară mai dezvoltată își găsește corespondențe în Transilvania, la Leț, în ultimul nivel de locuire¹⁵, și în Moldova, la Valea Lupului¹⁶ și Trestiana¹⁷. În categoria vaselor bitronconice cu umărul carenat, mai remarcăm cupele cu părțile superioară și inferioară proporțional dezvoltate (fig. 7/2, 4). Cupele și străchinile cu pereții drepti deasupra umărului sunt de asemenea în număr redus (fig. 7/3, 8, 10).

Străchinile și cupele au fundul simplu (fig. 8/1), cu inel sau picior înalt (fig. 8/4, 5, 7). În ceea ce privește ultima variantă, se întâlnesc piciorul înalt, tronconic (fig. 8/4) sau lobat, și piciorul scurt, de asemenea tronconic (fig. 8/4, 7) sau lobat (fig. 10/4).

¹¹ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 40; E. Popușoi, *op. cit.*, p. 34.

¹² Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 22; idem, *Cultura Criș pe baza sondajelor de la Leț*, în *SCIIV*, XV, 1964, 1, p. 25; vezi și nota 2.

¹³ În Moldova, aceste forme se întâlnesc la Trestiana în cele două niveluri de locuire, precum și la Perieni și Valea Lupului;

vezi și E. Popușoi, *op. cit.*, p. 32 și fig. 3/1–5.

¹⁴ Exemplare asemănătoare s-au întâlnit și în Transilvania, la Leț.

¹⁵ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 25 și urm.

¹⁶ M. Petrescu-Dimboviță, *Contributions au problème de la culture Criș en Moldavie*, în *Acta Arch.*, 9, 1958, fig. 4.

¹⁷ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 32 și fig. 3/4.

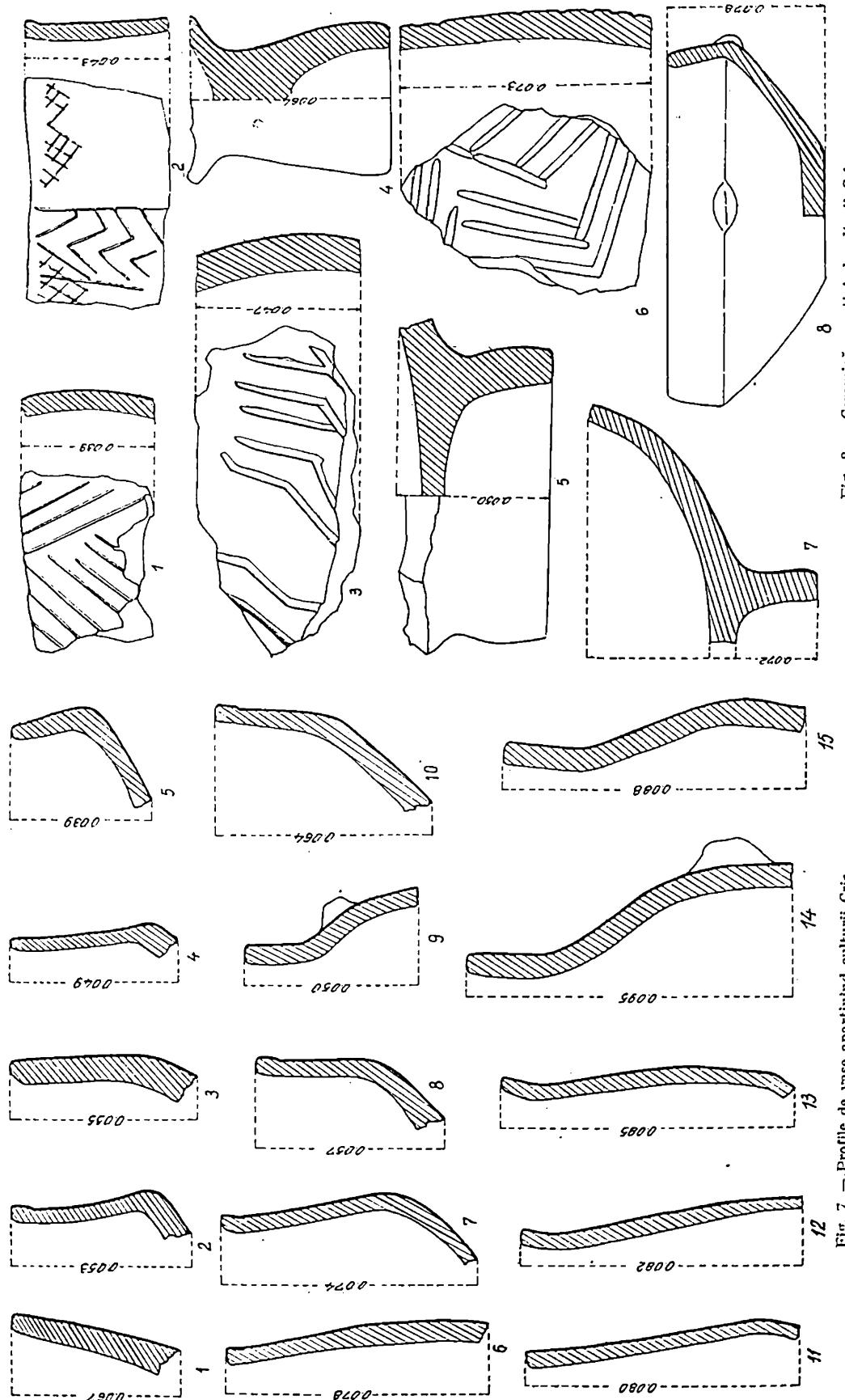

Fig. 8. — Ceramică aparținând culturii Criș.

Fig. 7. — Profile de vase aparținând culturii Criș.

Citeva fragmente ceramice indică prezența vaselor cu gîtu cilindric și corpul oval, cu umărul nedezvoltat (fig. 7/14 ; 10/2). Caracteristic acestei forme este gîtu înalt sau scund, cu buza de aceeași grosime sau ușor îngroșată la exterior¹⁸. Fundul acestor vase este simplu sau cu inel.

Decorul acestei categorii ceramice este format din incizii în zigzag sau oblice, care pornesc de sub buza vasului (fig. 8/1, 3, 6 ; 10/2, 7, 8); un fragment de cupă are un ornament incizat, dispus în registre, care pornește de sub buza vasului (fig. 8/2). Din aceeași categorie ceramică mai poate fi menționată o cupă bitronconică cu proeminente (fig. 8/8).

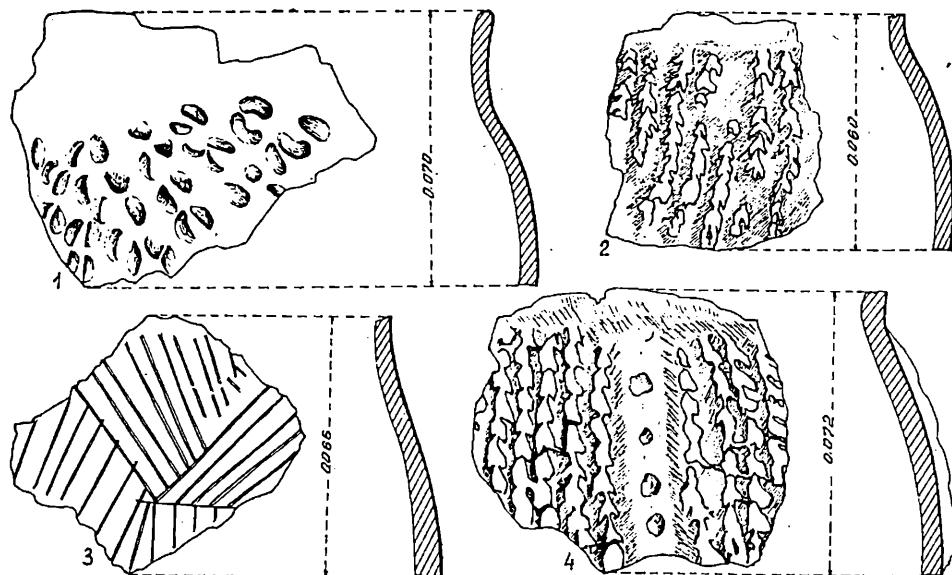

Fig. 9. — Fragmente de vase aparținând culturii Criș.

Ceramica pictată, lucrată tot din pastă fină, este foarte redusă (patru fragmente ceramice). Din cauza fragmentelor mici, nu putem face observații în legătură cu forma vaselor din această categorie. Excepție face un fragment de la o cupă de formă bitronconică, având umărul rotunjit și piciorul înalt. Partea inferioară a cupei, pe care se află și decorul (fig. 11/2), este mai dezvoltată decât partea superioară. În general, se pictează cu negru pe fond roșu, motivele decorative fiind formate din linii întrelăiate în rețea și benzi orizontale sau oblice.

Ca și în alte așezări din Moldova, Transilvania și Oltenia, categoria cea mai numerosă o constituie ceramica grosolană. Fragmente din vase mari de provizii, cu corpul bombat și fundul simplu profilat, cu pereti groși acoperiți cu barbotină, sunt din pastă grosieră, cu multă pleavă în compoziție. Din aceeași pastă mai sunt lurate vasele de tip borean cu gîtu înalt și buza ușor evazată, corpul oval și gîtu cilindric, înalt sau scund, lustruit și cu buza dreaptă și uneori alveolată. La aceste vase fundul este simplu sau profilat (fig. 10/1).

Decorul întlnit pe vasele acestei categorii ceramice este format din dungi neregulate de barbotină, asociată uneori cu butoni, cîte unul sau grupăți cîte doi (fig. 11/5). Alteori se întlnesc briile alveolare dispuse pe umărul vaselor, singure sau asociate cu impresiuni de unghie. De asemenea, mai apare decorul „în spic” (fig. 9/2, 4), impresiuni simple (fig. 9/1 ; 10/5 ; 11/3) sau în formă de „coadă de rîndunică” (fig. 11/1, 4, 6, 7), dispuse vertical și asociate cu proeminente realizate din peretele vasului (fig. 10/6), inciziile fine executate, cu un obiect ascuțit, oblice sau în zigzag, asociate cu fragmente de briile alveolare dispuse în forma literei „V”, precum și liniile incizate mai adînc (fig. 9/3), asociate cîteodată cu proeminente (fig. 10/3). Ornamentația relativ variată întlnită pe ceramica de la Balş este cunoscută în întreaga arie de răspîndire a culturii Criș.

Plastica din această așezare este reprezentată printr-un idol antropomorf, modelat dintr-o pastă amestecată cu pleavă, de culoare cenușie-gălbui, în formă de coloană (fig. 12), des întlnit în aria culturii Criș¹⁹. Față este executată transversal, pe capul coloanei observîndu-se găurile ochilor,

¹⁸ Vase cu gîtu cilindric se cunosc în toate așezările culturii Criș din Moldova, Transilvania și Oltenia.

¹⁹ Ida Kutzián, A Körös-Kultúra, în *DissPann*, sr. II, 23, 1944, pl. LXX.

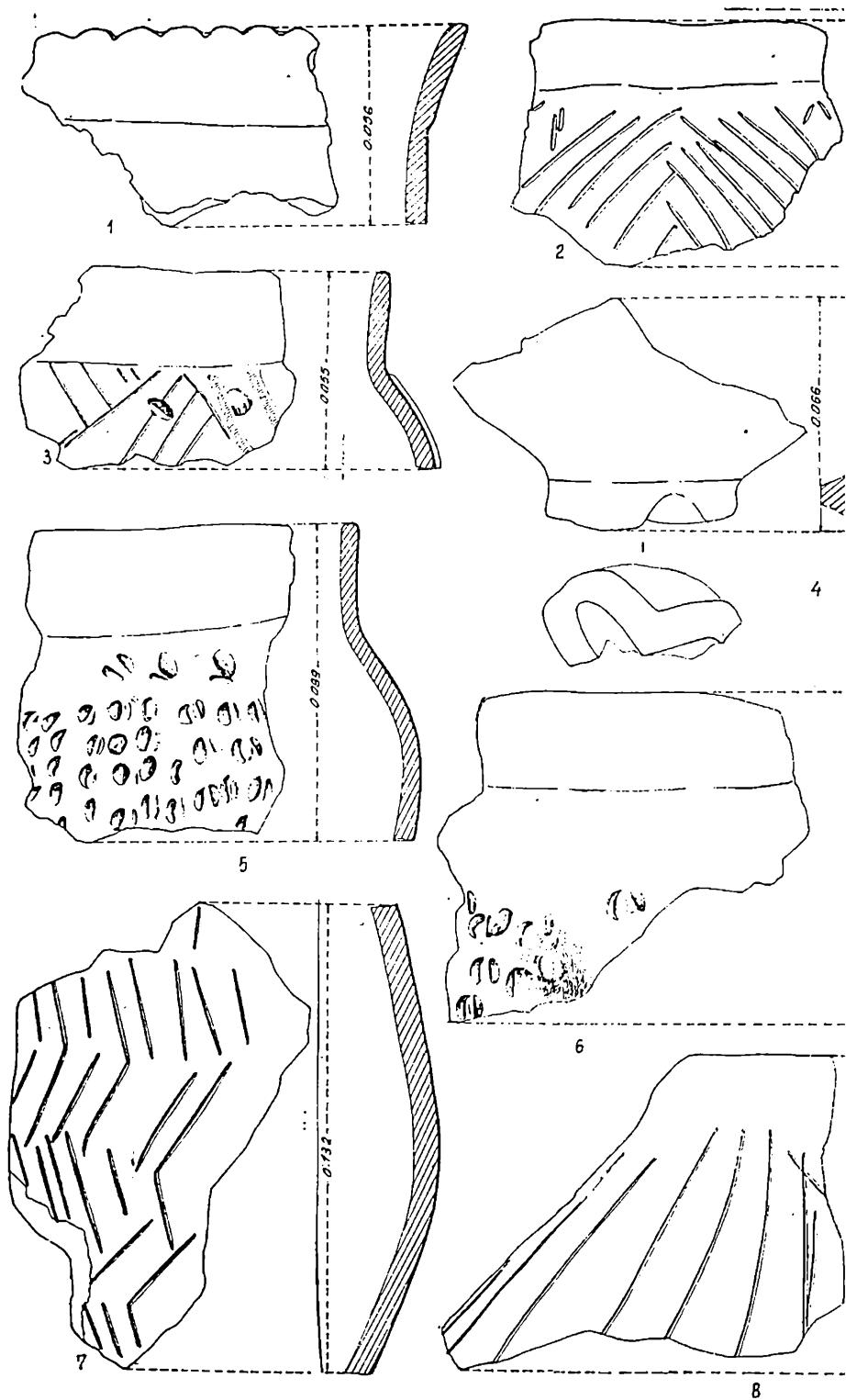

Fig. 10. — Fragmente de vase aparținând culturii Criș.

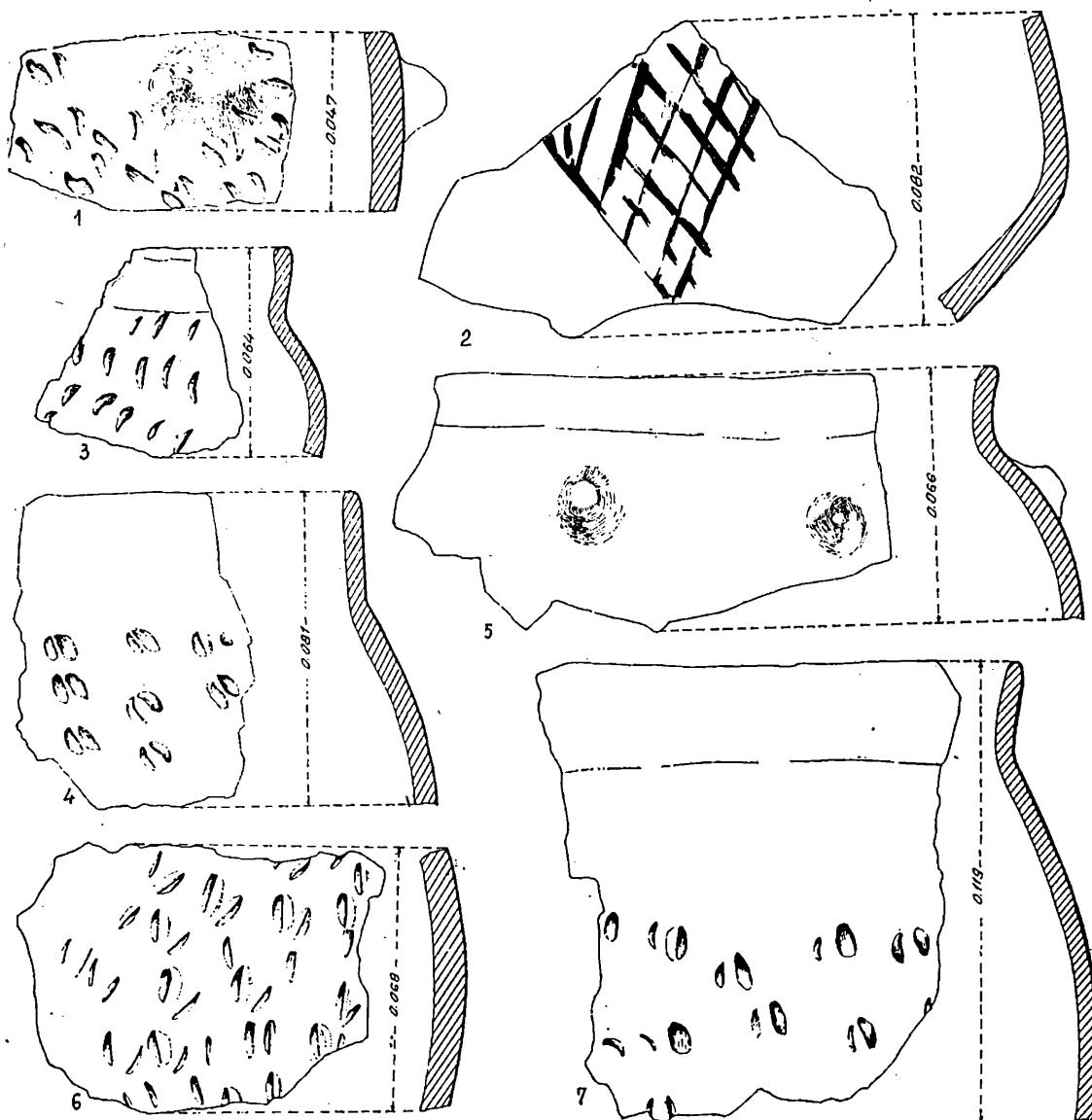

Fig. 11. — Fragmente de vase aparținând culturii Criș.

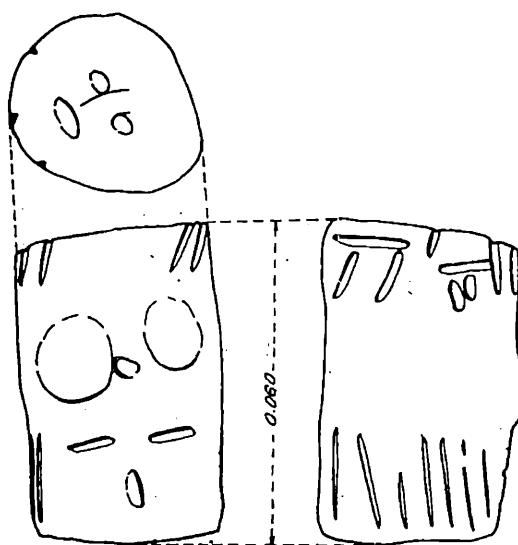

Fig. 12. — Figurină antropomorfă.

o mică protuberanță indicind nasul, iar un oval incizat marcând gura. Cîteva incizii liniare în partea superioară a coloanei indică părul. Sinii, marcați prin două proeminențe, sunt dispuși pe coloană simetric în raport cu fața. Două linii incizate orizontal delimită parteua inferioară a corpului, decorată cu linii verticale.

Un alt fragment de idol antropomorf indică aceeași formă ca și exemplarul menționat mai sus, fără a avea vreun decor.

Sondajul arheologic efectuat la Balș aduce noi contribuții la cunoașterea culturii Criș în nordul Moldovei. Concluziile care se desprind din materialele prezentate mai sus au desigur un caracter preliminar, deoarece pînă la această dată s-a cercetat o suprafață de teren destul de mică. Din studiul materialului arheologic pot fi desprinse totuși unele observații importante.

Așezarea neolică de la Balș se încadrează evident în aspectul culturii Criș, foarte răspîndită în Moldova. Prin caracteristicile lor generale, referitoare la tipul de locuință, uinelte, obiecte de lut și ceramică, descoperirile de la Balș sunt strîns legate de așezările cunoscute în întreaga arie de răspîndire a acestei culturi pe teritoriul sării noastre.

Una din caracteristicile așezării de la Balș este aceea că ea se află situată pe o terasă inferioară, în apropierea unui curs de apă, alăturîndu-se prin aceasta descoperirilor anterioare de la Cercu (com. Bîrnova)²⁰, Iacobeni (com. Vlădeni)²¹, Lețcani (jud. Iași)²², Pogorâști (com. Răuseni)²³, Valea Lupului (jud. Iași)²⁴ etc. Situarea acestei așezării în apropierea apei, fenomen general în arealul culturii Criș, este legată de activitatea economică dominantă a membrilor societății respective și anume cultivarea primitivă a cerealelor, documentată prin mare cantitate de pleavă din compozitia ceramică.

În ceea ce privește tipul de locuință, întîlnim aici, ca în toată aria de răspîndire a culturii Criș, locuințele de suprafață de mari dimensiuni, fără o amenajare specială a podelei.

Ceramica prezintă strînsă afinităță, sub toate aspectele, cu aceea descoperită în Moldova prin săpăturile de la Perieni, Glăvănești, Valea Lupului și Trestiana sau în așezări identificate prin recunoașteri de suprafață. Prin caracteristicile sale generale, tehnice și tipologice, materialul ceramic de la Balș se asemănă și cu descoperirile din Transilvania, Oltenia, Muntenia și Banat²⁵. Referindu-ne la tehnica de preparare a pastei, întîlnim aici, ca în toată aria de răspîndire a culturii Criș, folosirea în compozitia sa a unei mari cantități de pleavă, în special la vasele din categoria grosieră.

Referitor la formele de vase, menționăm că străchinile și cupele cu picior înalt sau înelat de la Balș își găsesc analogii apropriate în Transilvania, la Leț, în cele trei niveluri de locuire²⁶ și în așezările din Moldova, ca cele de la Perieni²⁷, Trestiana²⁸ și Valea Lupului²⁹. Străchina cu marginea înaltă, ușor îngroșată și evazată spre exterior, care are corespondență la Valea Lupului, reprezintă un tip mai evoluat în cultura Criș³⁰. Vasele cu gîtuț cilindric și corpul oval sint bine cunoscute în repertoriul ceramicăi Criș din Moldova, Transilvania și Oltenia.

În ceea ce privește ceramica grosieră, ea este întrutotul identică, după tehnica și forme, cu cea descoperită în întreaga arie de răspîndire a culturii Criș.

Decorul extrem de variat de pe ceramică de la Balș prezintă analogii cu acela întîlnit în toate celelalte stațiuni aparținînd culturii Criș. Cît privește pictura, deși la Balș se întîlnește o cantitate apreciabilă de fragmente ceramice din pastă fină, specia pictată este totuși foarte redusă în raport cu descoperirile din Transilvania și sudul Moldovei. Prin această particularitate, așezarea de care ne ocupăm se apropie de descoperirile din nordul Moldovei, ca cele de la Suceava, Solca și Ipotești, unde cercetările de pînă acum n-au semnalat prezența speciei pictate³¹. O altă remarcă este și aceea că la Balș, spre deosebire de alte stațiuni din Moldova³², se întîlnește numai pictura cu negru pe fondul roșu al vaselor, alăturîndu-se prin această particularitate descoperirilor din Transilvania.

Procentajul redus al ceramicăi pictate în așezarea de la Balș poate fi eventual explicat, fără a generaliza observația, deoarece sondajul este de mici proporții, prin poziția așezării în zona periferică nordică a culturii Criș. Astfel, preluarea tehnicii pictate la Balș este foarte redusă, în timp ce în extremitatea nordică a arealului culturii Criș n-o mai întîlnim în nici unul din cazuri.

²⁰ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, în *ActaArch*, 9, 1958, p. 56.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ Ion Ioniță, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorâști și Răuseni (r. Botoșani, reg. Suceava)*, în *AM*, 1, 1961, p. 296.

²⁴ Dinu Marin, *Santierul arheologic Valea Lupului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3–4, p. 163.

²⁵ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 53.

²⁶ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 22 și urm.

²⁷ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 69.

²⁸ E. Popușot, *op. cit.*, p. 32 și urm., fig. 1–3.

²⁹ Dinu Marin, *op. cit.*, p. 163.

³⁰ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 43.

³¹ N. Ursulescu, *Neoliticul împărțit pe teritoriul Sucevei, în Lucrări științifice ale cadrelor didactice*, I, Suceava, 1970, p. 259.

³² Eugen Comșa, *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumanie*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, 1, 2, 1959, p. 177.

Caracteristicile tehnice și tipologice generale ale resturilor de cultură materială descoperite la Balș arată că așezarea de aici se încadrează într-o etapă mai tîrzie a culturii Criș. Cele două piese de piatră perforate, toporul asemănător celui de la Valea Răii (Oltenia) și măciuca fără corespondent în aria culturii Criș, alături de elemente ceramice mai evoluante, pot sprijini ipoteza potrivit căreia așezarea neolică de la Balș ar putea fi atribuită aspectului Criș descoperit la Valea Lupului, pe care Eugenia Zaharia îl consideră un stadiu mai evoluat al acestei culturi³³ și despre care noi am inclinat să credem că urmează celor două niveluri de la Trestiana³⁴.

EUGENIA POPUȘOI

SONDAGE ARCHÉOLOGIQUE À BALŞ (DÉP. DE JASSY)

RÉSUMÉ

Le sondage effectué en 1965 dans l'établissement néolithique de type Criș à Balș (fig. 1) a déterminé un seul niveau d'habitation (fig. 2), représenté par une habitation de surface (fig. 3).

Les restes de la culture matérielle comptent de nombreux fragments céramiques (fig. 7 – 11), des outils en pierre (fig. 4 ; 5/1 – 8, 10 – 12) et en os (fig. 5/9, 13 ; 6), des figurines anthropomorphes (fig. 12) et quelques os d'animaux.

La détermination chronologique de l'établissement de Balș est fondée sur les affinités de la céramique avec celle des établissements de la culture Criș de Perieni, Trestiana, Valea Lupului en Moldavie et de Leț en Transylvanie.

C'est ainsi que les écuelles et les coupes tronconiques et bitronconiques à haut pied ont de grandes analogies avec les IIe – IIIe phases de Leț et avec les deux niveaux de Trestiana.

Des éléments céramiques plus évolués, comme les écuelles au rebord haut, grossi et évasé, ainsi que les deux outils en pierre perforés, peuvent être attribués, étant donné leur aspect, à la culture Criș de Valea Lupului.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Bals. Plan des fouilles ; 1, habitation de surface.

Fig. 2. — Profil de la paroi de nord de la section (secteur est) : 1, sol végétal ; 2, sol brun ; 3, sol brun rougeâtre ; 4, sol vierge ; 5, fragments céramiques.

Fig. 3. — Habitation de surface : 1, fragments céramiques ; 2, fragments de plisé ; 3, pierres ; 4, restes du foyer ; 5, os ; 6, fosse.

Fig. 4. — Les outils découverts dans l'habitation de surface : 1–2, 4–6, haches ; 3, masse d'armes en pierre.

Fig. 5. — La culture Criș : 1 – 8, 10 – 12, lames en silex ; 9, 13, objets en os.

Fig. 6. — Objets en os.

Fig. 7. — Profils de vases de la culture Criș.

Fig. 8. — Céramique de la culture Criș.

Fig. 9. — Fragments céramiques de la culture Criș.

Fig. 10. — Fragments céramiques de la culture Criș.

Fig. 11. — Fragments céramiques de la culture Criș.

Fig. 12. — Figurine anthropomorphe.

³³ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 43 și urm.

³⁴ E. Popușoi, *op. cit.*, p. 37.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA CERAMICA CUCUTENI AB PE BAZA DESCOPERIRILOR RECENTE

Datele noi obținute în săpăturile metodice postbelice în așezările cu ceramică de stil AB, u privire la etapele acestei ceramici, la succesiunea și filiația reală a grupelor stilistice și la definirea ariantelor picturale și a aspectelor decorative ale acestor grupe, permit atât reconsiderarea datelor bătinate în așezările săpate înainte de război, cit și interpretarea exactă a datelor oferite de așezările descoperite recent, cum este așezarea de la Huși, care face obiectul acestui studiu.

Așezarea *Cucuteni AB* din cuprinsul orașului *Huși*, extinsă în partea sudică a orașului, e pantă înclinată ușor spre terasa Drăslăvățului, a fost identificată prin descoperirile întimplătoare de ceramică și obiecte cucerene din ocazia ducerării edilitare, începând din anul 1959.

Repetarea acestor descoperiri a impus Muzeului din *Huși* sarcina supravegherii lor continuu și efectuarea unor sondaje pentru studiul lor arheologic. În anul 1963 s-a efectuat un *sondaj stratigrafic* în spațiul liber de la întreținerea străzii Republicii cu strada Al. I. Cuza, lîngă Banca Națională, stabilindu-se astfel poziția stratigrafică și tipologică a nivelului corespunzător așezării cucerene, sub nivelurile cu dărâmături ale vechiului oraș¹: așezarea cucereniană prezintă în singur nivel de locuire, în partea superioară a stratului de argilă brună, care suprapune un strat teril de argilă galbenă nisipoasă; sondajul a secționat un singur complex de locuire, o *groapă* cu fundul concav adincită la baza solului brun în solul galben; complexul ceramic este unitar, exprimând aceleași grupe stilistice, β , γ și δ , atât în groapă, cit și în nivelul așezării.²

În luna ianuarie 1975, lucrările de canalizare pe strada Al. I. Cuza au secționat capătul unei ocuințe, situată la est și aproape de secțiunea sondajului din 1963. În consecință, colectivul Muzeului din *Huși* a intervenit cu un *sondaj de salvare*, dezvelind o parte a locuinței în spațiul liber disponibil, între șanțul conductei și trotuarul străzii, sub care continua celălalt capăt al locuinței. Partea dezvelită este acoperită cu un strat subțire de chirpici, proveniți de la pereții prăbușiți, sub care s-au descoperit și fragmente mai mari cu amprente groase de birne, care ar putea indica urmele unei platforme, aşa cum s-a interpretat și un fragment găsit în sondajul precedent³. Stratul de chirpici zace la adâncimea medie de 0,80 m, adică la partea superioară a solului argilos brun, corespunzător nivelului așezării.

Sub stratul de chirpici al acestei suprafețe reduse s-a descoperit totuși un număr destul de nare de vase întregi sau fragmentare, amfore de dimensiuni mari, vase cu picior, capaci, vase globulare de dimensiuni mici sau pahare. Una din amfore, găsită *in situ* la adâncimea de 0,85 m, era umplută cu valve de scoică de riu (fig. 4/2); un vas globular mic ca un pahar conținea 22 șurice mici de animal nedeterminat încă, acoperite cu o piatră de riu plată, amintind o descoperire identică, cu același număr de șurice, făcută întimplător pe altă stradă în 1954. În afara de ceramică pictată, s-au găsit cîteva fragmente de ceramică *Cucuteni C* și o greutate de lut de formă ovală și plată.

Toate aceste elemente arată clar că ne aflăm în interiorul unei locuințe. Determinarea grupelor stilistice confirmă pe aceea din groapa și secțiunea primului sondaj de pe strada Republicii și definește clar *complexul ceramic în funcție de asocierea grupelor stilistice în complexele de locuire ale așezării*, după exigența metodei actuale a cercetării culturii și ceramicii cucerene.

Ceramica pictată din locuință cuprinde cele trei grupe, β , γ și δ , cu unele din subgrupurile definite pentru fiecare grupă în ceramică din așezările Cucereni AB din Depresiunea Prutului sau, Depresiunea subcarpatică. Ceramică nu este descrisă integral, ci selectată pentru exemplificarea

¹ A. László, *Cercetări arheologice în așezarea Cucereni AB de la Huși*, în AM, 4, 1966, p. 7 urm., fig. 2.

² Ibidem, p. 19, fig. 4-9.

³ Ibidem, p. 8.

grupelor și subgrupelor respective. Unele vase întregi și multe fragmente au pictură ștearsă și necesită reconstituirea decorului prin desen, ceea ce nu s-a putut face pentru moment.

Grupa β : subgrupa β₁. Fragmentele de *pahare* descoperite și în sondajul precedent (fig. 5/4) și decorate cu linii groase arcuite, pictate cu negru pe fond alb, pot fi atribuite sigur subgrupei β₁⁴, deoarece decorul lor reproduce motivul „volutelor infășurate în culboe”, atât de caracteristic pe paharele și amforele așezărilor din Depresiunea Prutului, la Corlăteni⁵ și Cucuteni-Dimbul Morii (fig. 5/1).⁶ Banda foarte îngustă a motivelor este rezervată pe fondul de pictură alb prin liniile groase negre și prin acoperirea unor porțiuni ale interspațiului cu culoare neagră intinsă. Cind interspațiul este hașurat în întregime cu linii negre, „volutele” izolate sau „spiralile in S” constituie un decor liniar pozitiv⁷.

Fragmentul mic descoperit în locuință (fig. 2/1) prezintă centrul unei „volute unghiulare” pictată pozitiv cu o linie neagră pe fond alb verzui, ca „romburile imbricate” derivate din volutele unghiulare pe craterul de la Cucuteni-Dimbul Morii⁸.

În schimb, fragmentele decorate cu benzi liniare subțiri încadrate de linii groase, pictate cu negru pe fond alb⁹, nu sunt certe, deoarece ele caracterizează decorul spiralic al subgrupei δ₁.

De asemenea, fragmentele decorate cu volute uniliniare sau cu linii groase orizontale, pictate, cu negru dar pe fond brun, descoperite atât în ultimul sondaj (fig. 3/5), cit și în sondajul anterior n-ar putea fi considerate ca o „variantă pe fond brun” a subgrupei β₁¹⁰, decit dacă această variantă ar apărea și în așezările de la Corlăteni și Cucuteni-Dimbul Morii, adică în secvențele care cuprind numai grupele α – β și preced deci apariția grupei δ.

Grupa γ : subgrupa γ₁. Un fragment de *străchină* cu partea superioară ușor înclinată spre interior și buza teșită (fig. 3/1) prezintă numai la exterior un decor eliptic dispus în două zone decorative, separate printr-o bandă cu contur negru gros. Marginea teșită a buzei este pictată cu negru. În zona gurii, decorul cu „elipse cu tangente” prezintă elipse ogivale secționate de limitele zonei decorative, iar în anexe „bucle spiralicice în formă de pipă”. Banda motivelor este rezervată pe fondul de pictură brun și decorată cu benzi liniare negre sau hașurată oblic cu linii negre, linia conturului fiind mai groasă. Interspațiul este acoperit cu culoare albă intinsă în anexe sau hașurată oblic în elipse. În zona corpului, decorul este prea fragmentar, dar pare format numai din „elipse” cu bandă liniară neagră și contur gros, rezervate pe fondul brun prin culoare albă intinsă în interspațiu. Culoarea albă este ștearsă în ambele zone, păstrând numai urme, care lasă să se vadă procedeele picturale caracteristice acestei subgrupe (banda motivelor rezervată pe fond brun și decorată cu bandă liniară neagră; interspațiu acoperit cu alb intins)¹¹.

Decorul din zona superioară apare la exteriorul a două străchini de la Traian, dar culoarea albă în interiorul elipselor este tot intinsă ca în restul interspațiului¹². Decorul din zona inferioară se întâlnește pe umărul unui vas globular cu gât cilindric de la Traian (fig. 5/5)¹³.

Pe unele străchini de la Traian, decorul eliptic prezintă uneori în anexe „motive unghiulare” în locul volutelor, încit intervalele interspațiului să reduse la benzi înguste paralele cu banda elipselor și a tangentelor: interiorul elipselor și intervalele din anexe sănătate cu linii albe (fig. 8/4)¹⁴ sau acoperite cu culoare albă intinsă (fig. 8/3)¹⁵. Pe alte străchini sau pe forme ceramice diferite, decorul eliptic este simplificat prin dispariția motivelor anexe și deci redus la motivul principal al „elipselor cu tangentă”: interspațiul este acoperit integral cu alb intins (fig. 8/1)¹⁶ sau este sănătate cu linii albe întreținute sau dispuse în unghi (fig. 8/2)¹⁷. Sănătarea cu alb liniar a interspațiului în subgrupa γ₁ este menționată și pe ceramică de la Cucuteni¹⁸.

Aceste aspecte ale decorului eliptic sunt identice sub raportul motivelor, compozitiei și funcției decorative a culorilor, încit ele nu pot fi atribuite la subgrupe diferite în cadrul grupei γ, ci aparțin subgrupei γ₁ și diferă numai prin tehnica liniară sau intinsă a culorii albe din interspațiu.

Decorul străchinii de la Huși combină deci ambele procedee ale tratării culorii albe a interspațiului. Această combinare se întâlnește și în decorul eliptic al cupelor unui vas-binoclu de la Traian, dat în cadrul subgrupei γ₂¹⁹, „Alternarea tehnicii culorii întinse sau liniare” a interspațiului consti-

⁴ Ibidem, p. 10, fig. 4/4.

⁵ I. Nestor și colab., în SCIV, 2, 1951, 1, p. 71, fig. 18, 20, pl. 14/1; 16/1; M. Petrescu – Dimbovița, în Riv. Scienze Preist., 20, 1965, 1, fig. 6; 7/1.

⁶ H. Schmidt, op. cit., p. 32, 73, pl. 15/4.

⁷ Ibidem, p. 32, pl. 14/2.

⁸ A. László, op. cit., fig. 4/2, 5..

⁹ Ibidem, p. 12, fig. 5/1–3.

¹⁰ H. Schmidt, op. cit., p. 33, pl. 15/8–10; 16/6; VI. Dumitrescu, La station préhistorique de Traian, în Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 52–53, pl. III/–1–7.

¹² VI. Dumitrescu, op. cit., p. 70, pl. X/17; XI/1.

¹³ Ibidem, p. 86, pl. XVIII/6.

¹⁴ Ibidem, p. 71, pl. XI/2b, 4c (decorul atribuit greșit subgrupei γ_{2a}).

¹⁵ Ibidem, p. 61–62, pl. VII/4, 12a (atribuit greșit subgrupei γ₃).

¹⁶ Ibidem, p. 53, pl. III/4, 7.

¹⁷ Ibidem, p. 71, pl. X/9, 16 (atribuit greșit subgrupei γ_{2a}).

¹⁸ H. Schmidt, op. cit., p. 34.

¹⁹ VI. Dumitrescu, op. cit., p. 60, pl. VII/1 (ambele decoruri interpretate greșit ca o combinare între subgrupele γ₂ și γ_{2a}).

tuie un procedeu pictural frecvent și pe ceramica tricromă de stil A și deci una din regulile stilistice elementare ale decorului cucutenian. Deoarece ceramica AB comportă însă un *stil manierist*, în care formulele stilistice ale grupelor ceramice sunt create și variate în funcție de diferențierea minuțioasă a procedeelor decorative de la o grupă la alta și chiar între subgrupele aceleiași grupe, se poate accepta definirea variantei cu alb liniar în cadrul subgrupei γ2 de la Traian și specificarea ei cu o siglă proprie, 2γ a (fig. 10/2)²⁰, față de varianta cu alb întins a ceramicii de la Traian cu decor eliptic (fig. 8/5)²¹ sau spiralic (fig. 9/3)²² și de varianta numai cu alb întins a ceramicii de la Cucuteni²³.

În consecință, nu se pot atribui variantei γ2a nici aspectele decorative cu alb liniar în întreg interspațiul, ca pe ceramica de la Cucuteni sau Traian cu decor eliptic (fig. 8/2,4) sau spiralic (fig. 9/3; 11/1)²⁴, care pot fi astfel atribuite unei variante γ1a cu alb liniar în cadrul subgrupei γ1 cu alb întins (fig. 8/1,3; 9/1—2)²⁵, nici aspectele decorative cu benzi liniare albe pe banda motivelor (fig. 8/11; 9/7; 11/4)²⁶, care trebuie atribuite unei variante γ3a cu alb liniar în cadrul subgrupei γ3 cu alb întins (fig. 8/6—9; 9/5 — 6; 11/3), sau atribuite direct subgrupei δ2 (fig. 14/1)²⁷.

Hașurarea cu linii oblice albe pe fragmentul de la Huși nu indică un aspect decorativ de tranziție între variantele subgrupei γ1, ci accentuarea motivului principal prin hașurarea interiorului elipselor față de restul interspațiului acoperit cu alb întins. Procedeul decorării elipselor cu alb liniar este frecvent în subgrupa δ2, prin conturarea interiorului cu alb secundar (fig. 13/2) sau prin hașurare cu linii oblice²⁸.

Subgrupa γ3. Un fragment din corpul unui vas (deoarece în partea inferioară păstrează pe față interioară marginea fundului), care poate fi o *strachină* sau un vas bitronconic de tip *piriform* sau de *amforă* (deoarece ruptura din partea superioară nu indică marginea buzei, ci numai curbura umărului, iar față interioară nu este decorată) (fig. 3/2). Decorul este pictat cu negru și alb pe fond de culoare brună deschisă și cu urme de lustruire. Cele trei culori sunt storse, dar indică clar procedeele picturale.

Fragmentul prezintă două zone decorative. Zona superioară, pe curbura umărului, păstrează numai o porțiune de culoare neagră, care indică tratarea anexelor cu negru întins a unui decor de stil δ.

Zona inferioară, dispusă imediat sub zona umărului și limitată la partea superioară a pectenului, este delimitată sus și jos printr-o bandă cu contur negru gros și acoperită cu alb întins. Decorul prezintă numai „elipse ogivale” răsturnate și formate dintr-o bandă cu contur negru gros și umplută cu alb întins. Interspațiul între elipse este hașurat vertical cu linii negre mai subțiri, iar interiorul elipselor este liber. Elipsele sunt secționate de limitele zonale, incit banda albă a conturului comunică cu benzile albe ale limitelor zonale. Decorul a fost pictat inițial cu culoare neagră, apoi s-a adăugat culoarea albă a limitelor zonale și la urmă culoarea albă a benzii elipselor, care trece peste liniile negre ale conturului și culoarea albă a limitelor zonale.

Decorul fragmentului apare identic pe față interioară a unui fragment de strachină din sondajul precedent de la Huși²⁹, a cărei zonă superioară este decorată în stil δ3, sau la exteriorul unui fragment de umăr de vas piriform de la Traian³⁰, a cărui zonă superioară este decorată în stil δ2. În toate trei cazurile, procedeele picturale ale decorului din zona inferioară sunt caracteristice decorului eliptic al subgrupei γ3 de la Cucuteni (fig. 8/7 — 9): motivul propriu-zis al decorului îl constituie „elipsele cu tangente”; banda motivului este rezervată pe fondul brun și apoi acoperită cu culoare albă întinsă; rezervarea benzii motivului se face prin benzile și suprafețele interspațiului, conturate și hașurate cu linii negre; culoarea albă este pictată după trasarea decorului cu negru³¹.

Deci, tehnica motivelor eliptice sau spiralice³² ale subgrupei γ3 la Cucuteni este în același timp negativă și pozitivă, ca și în decorul spiralic al subgrupelor γ1—γ2³³: banda motivelor este concepută inițial în tehnica negativă a rezervării pe fondul de pictură în toate trei subgrupele; banda negativă a motivelor este acoperită cu alb pozitiv, ca benzile albe pictate direct pe fondul de pictură la exteriorul motivelor în subgrupa γ2 (fig. 8/5; 9/4); deci banda brună acoperită cu alb întins este

²⁰ Ibidem, p. 52, 55 urm., pl. VIII.

²¹ Ibidem, p. IV/12.

²² Ibidem, p. 52—55, pl. III/8; IV/3.

²³ H. Schmidt, op. cit., p. 35, pl. 15/7 zona inferioară (atribuit greșit subgrupel γ1).

²⁴ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 57, pl. VI/7, 9 (atribuit greșit subgrupel γ2a); H. și Vl. Dumitrescu, *Săpăturile de la Traian — Dealul Flinților*, în *Materiale*, 6, 1959, pl. III/2, 4; IV/3.

²⁵ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 53, pl. III/6, 12 (atribuit greșit subgrupel γ2).

²⁶ Ibidem, p. 57—58, pl. VI/1, 3, 6, 17 (atribuite greșit

subgrupel γ2a); VII/10 (atribuit greșit subgrupel γ3).

²⁷ Ibidem, p. 59, 71, 80, pl. VI/2; X/11; XV/11 (atribuite greșit subgrupel γ2a).

²⁸ Ibidem, pl. XII/11; XV/7, 9.

²⁹ A. László, op. cit., p. 12, fig. 6/1 (decorul interior atribuit greșit subgrupel γ2).

³⁰ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 80, pl. XV/10 (atribuit greșit subgrupel γ2).

³¹ H. Schmidt, op. cit., p. 35—36, 74 (tipărit greșit γ2), pl. 15/11—13.

³² Ibidem, p. 34—35, pl. 13/8 (atribuit greșit subgrupel γ2).

³³ Ibidem, p. 34—35, 74, pl. 15/7—10.

totodată negativă și pozitivă, ca benzile brune ale motivelor decorate cu benzi liniare negre în subgrupele $\gamma_1 - \gamma_2$ (fig. 8—9). Tehnica negativă a motivelor este determinată de suprapunerea colorii interspațiului peste fondul de pictură, care rămîne liber numai pe banda motivelor. Tehnica pozitivă a motivelor este determinată de tratarea directă a benzii motivelor cu a treia culoare suprapusă pe fondul de pictură rezervat pe banda motivelor.

De aceea, spre deosebire de definițiile riguroase ale formulelor stilistice ale subgrupelor $\gamma_1 - \gamma_2$, în funcție de procedeele lor formative și prin discriminarea clară a motivelor decorului față de tratarea interspațiului, definiția subgrupei γ_3 la Cucuteni se referă numai la efectul final al aspectelor decorative, în funcție direct de procedeele picturale ale tratării motivelor sau interspațiului și de ambiguitatea motivelor în raport cu interspațiul: benzi albe alături de motivele formate de liniile negre ale interspațiului; inversarea tehnicii negative și pozitive între motivele pictate pozitiv cu alb și motivele liniare negre rezervate în interspațiu; suprafețele hașurate cu linii negre ale interspațiului stabilesc legătura între subgrupele $\gamma_1 - \gamma_2$ ³⁴.

Discriminarea motivelor reale ale decorului și stabilirea caracterului negativ sau pozitiv al tehnicii motivelor nu pot fi determinate de ordinea aplicării colorilor alb și negru pe banda motivelor și în interspațiu. Dacă porțiunile de forme regulate, benzi sau unghiuri conturate și hașurate cu linii negre, ale interspațiului sunt determinate de forma motivelor³⁵, atunci nu cimpurile hașurate pozitiv constituie motivele decorului, ci ele au rezervat pe fondul brun benzile libere ale motivelor³⁶, iar conturul negru aparține benzilor motivelor (elipse cu una sau două tangente); numai liniile negre hașurate aparțin interspațiului și reprezintă modul de tratare a interspațiului, după cum culoarea albă intinsă sau liniară reprezintă modul de tratare a benzii motivelor în subgrupa γ_3 , indiferent de ordinea aplicării colorilor negru și alb, deci la fel ca în subgrupa γ_1 ³⁷. Dacă culoarea albă suprapune însă constant culoarea neagră a conturului, atunci cu atit mai mult culoarea albă pozitivă nu rezervă cimpurile conturate și hașurate cu negru și nu subordonează acestor cimpuri banda motivelor³⁸, ci o accentuează pentru a forma intenționat un decor cu benzi libere³⁹, adică rezervate pe fond brun și pictate cu alb pozitiv.

Motivele eliptice sunt rezervate inițial ca spații oarbe prin conturul liniar negru și hașurarea interspațiului (fig. 8/7—8), apoi sunt individualizate prin articularea elementelor componente (fig. 8/6) și prin formă bandată a elipselor (fig. 8/9) și în fine sunt scoase în evidență prin culoarea albă intinsă (fig. 8/6—9) sau liniară (fig. 8/11). Motivele spirale sunt rezervate direct în formă de bandă prin conturul negru (fig. 9/5—6; 11/3).

Hașurarea interspațiului se face prin linii negre paralele cu banda motivelor în intervalele inguste (fig. 8/9; 9/5; 11/3 — 4), prin iradierea în evantai a liniei negre pe măsura lărgirii intervalelor (fig. 8/8; 11/3), prin linii transversale, oblice sau verticale, în întreg interspațiul (fig. 8/6 — 7, 11; 9/6) sau în cimpurile moarte (fig. 11/3) și chiar prin motive meandrice liniare în cimpurile moarte (fig. 11/4), dar lasă și unele intervale libere pe fondul de pictură brun (fig. 9/5—6). Gruparea hașurilor în fascicule liniare negre la exteriorul motivelor albe este uneori separată de restul interspațiului printr-un contur propriu, constituind adeverate „benzi exterioare cu linii negre” (fig. 9/7), adică invers decit în subgrupele $\gamma_1 - \gamma_2$, în care hașurarea interspațiului cu alb liniar se grupează în fascicule de linii albe de-a lungul motivelor în subgrupa γ_1 (fig. 11/1) și apoi în „benzi exterioare de linii albe” cu contur negru, care constituie motive reale ale decorului, în subgrupa γ_2a (fig. 10/2).

Prin procedeele hașurării interspațiului, benzile liniare negre trec de pe banda motivelor în interspațiu și asigură valoarea decorativă a interspațiului, alături de motivele decorului. Această inovație a subgrupei γ_3 a fost inițiată, în cadrul ceramicii de stil AB, de subgrupa β_1 (fig. 5/1 — 2). În sensul acesta trebuie înțeleasă valoarea acordată suprafețelor regulate și hașurate cu linii negre ale interspațiului în subgrupa γ_3 și legătura pe care aceste suprafețe cu aspect de motive o stabilesc între subgrupele $\gamma_1 - \gamma_2$, adică între motivele decorate cu benzi liniare negre în subgrupele γ_1 și γ_2 , intervalele hașurate cu negru în restul interspațiului redus de benzile albe exterioare motivelor în subgrupa γ_2 , și benzile liniare negre ale interspațiului în subgrupa γ_3 . În realitate, funcția decorativă a celor două culori, albă și neagră, evoluează invers în cele trei subgrupe, substituindu-se treptat una alteia. Culoarea albă trece din interspațiul subgrupei γ_1 pe banda motivelor subgrupei γ_3 , în timp ce culoarea neagră trece de pe banda motivelor în interspațiu. La funcția colorii se adaugă paralelismul tehnicii întinse sau liniare a culorii albe în toate cele trei subgrupe pictural, ca pe ceramică de stil A, ci este implicată în procedeul formativ al formulei stilistice a grupei γ .

³⁴ Ibidem, p. 35, 74.

³⁵ Ibidem, p. 36.

³⁶ Ibidem, p. 74,

³⁷ Ibidem, p. 34.

³⁸ Ibidem, p. 36.

³⁹ Ibidem, p. 74.

Interpretarea indecisă a decorului este accentuată în definiția subgrupei γ3 la Traian: benzile albe nu au nici o importanță pentru motivele decorului, ci subliniază și separă motivele liniare negre ale interspațiului, devenind simple benzini ornamentele între suprafețele hașurate în interspațiu⁴⁰. Această inversare a rolului benzilor albe are consecințe pentru interpretarea decorului și determină atribuirea greșită a aspectelor decorative între subgrupele γ1 – γ3.

Decorul eliptic, cu elipsele acoperite cu alb întins și tangentele cu contur negru rezervate pe fondul brun (fig. 8/6), este atribuit subgrupei γ3 numai pentru „benzile albe” ale limitelor zonale și suprafețele hașurate cu negru ale interspațiului⁴¹. Decorul cu elipse și tangente formate din benzini liniare negre pe fond brun și prevăzute în anexe cu motive unghiulare hașurate cu negru, în timp ce intervalele interspațiului inclusiv interiorul elipselor este acoperit cu alb întins, aparținând deci subgrupei γ1 (fig. 8/3), este considerat identic cu acela al subgrupei γ3 de la Cucuteni (fig. 8/9), cu singura deosebire a conturului interior al elipsei (liniar la Cucuteni și în formă de bandă liniară la Traian), și în consecință atribuit subgrupei γ3⁴².

Decorul cu spirală serpentiformă și volute în formă de seceră, atât de caracteristic vaselor piriforme înalte ale subgrupei γ3, este atribuit subgrupei γ2, banda cu contur negru a serpentinelui fiind considerată ca „bandă exterioară albă” a benzilor liniare negre, hașurate în interspațiu și considerate ca motive în formă de „spirale agățate”⁴³. Această interpretare este valabilă pentru decorul perfect inversat pe celălalt vas piriform (fig. 11/4): motivele decorative le formează real „spirale agățate” cu „volute” anexe, constituite însă din benzini liniare albe, în timp ce banda liniară neagră a interspațiului capătă inevitabil formă de serpentină⁴⁴. Dacă benzile liniare albe nu sunt „benzi exterioare” motivelor, atunci decorul acestui vas aparține variantei cu alb liniar a subgrupei γ3a și nu variantei cu alb liniar a subgrupei γ2a. Numai prin schimbarea funcției decorative a culorilor, acest decor poate fi transpus în stilul variantei γ2a, ca pe alt fragment de vas piriform: motive spiralicice cu benzini liniare negre, interspațiu cu meandre liniare albe, corespunzătoare meandrelor liniare negre de pe vasul precedent (fig. 9/8)⁴⁵.

De asemenea, motivele cordiforme de pe gâtul vaselor piriforme ale subgrupei γ3 (fig. 9/5 – 6)⁴⁶, tratate la fel ca pe exemplul de la Cucuteni⁴⁷, sunt atribuite subgrupei γ2, banda albă cu contur negru fiind omologată cu „bandă exterioară”, iar interspațiu hașurat cu „bandă liniară neagră” a acestor motive în subgrupa γ2 (fig. 9/4).

Decorul cu „spirale libere”, prevăzute în pîlniile superioare cu „volute” simple și în pîlniile inferioare cu „volute în seceră” cu coada frintă și prelungită în interspații sau terminată cu un triunghi corespunzător meandrelor de pe vasele precedente, – deși nu este descris și interpretat, aparține clar unui vas piriform a subgrupei γ3 (fig. 11/3)⁴⁸: intervalele largi și hașurate transversal cu linii negre scot în evidență benzile acoperite cu alb întins ale spiralelor și volutelor, care constituie motivele unice ale decorului.

Procedeele stilistice în funcție de cele două culori, alb și negru, în decorul celor trei subgrupe și al variantelor lor generează aspecte decorative asemănătoare, care explică suficient confundarea lor obișnuită și repartizarea lor greșită între subgrupe și variante.

Decorul cu „elipse” de pe fragmentul de la Huși (fig. 3/2) este evident derivat din „elipsele cu tangentă” (fig. 8/9), prin dispariția tangentelor. Aceste motive nu apar numai în subgrupa γ3⁴⁹, deoarece se întâlnesc și în subgrupele γ1 – γ2, cu aceeași derivăție: în subgrupa γ1, „elipse cu tangentă” (fig. 8/1) sau numai „elipse” (fig. 5/5) formate din benzini liniare negre; în subgrupa γ2, „elipse” cu bandă liniară neagră dublată cu bandă exterioară albă (fig. 8/5) și „elipse cu tangentă” formate din benzini liniare negre dublate de o bandă exterioară de linii albe în jurul elipsei și deasupra sau dedesubtul tangentelor (varianta γ2a) (fig. 8/10)⁵⁰. Formele derivate ale „elipselor cu tangentă” comportă și aspectul „elipselor cu două tangentă”, prin secționarea și racordarea tangentelor (fig. 8/7 – 8).

Derivația însăși a motivului „elipselor cu tangentă” în cadrul decorului spiralic nu este încă demonstrată în decorul grupelor de stil AB.

Grupa δ; subgrupa δ1a. În ceramica de la Cucuteni, subgrupa δ1 comportă două variante picturale, una bicromă cu „negru pe alb” și alta tricromă cu „negru și roșu pe alb”⁵¹, în timp ce la Traian această subgrupă prezintă numai pictura bicromă cu „negru pe alb”⁵².

⁴⁰ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 52 și n. 1.

⁴¹ *Ibidem*, p. 62, pl. VII/3.

⁴² *Ibidem*, p. 61, pl. VII/12.

⁴³ *Ibidem*, p. 55, pl. IV/11 (atribuit greșit subgrupei γ2).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 57, pl. VI/17 (decorul definit exact, dar atribuit greșit subgrupei γ2a):

⁴⁵ *Ibidem*, pl. VI/8 (nedescris, dar atribuit corect subgrupei γ2a).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 54, 86, pl. III/9; XVIII/9 (atribuite greșit subgrupei γ2).

⁴⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35, pl. 13/8 (atribuit greșit subgrupei γ2).

⁴⁸ H. VI. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, fig. 6, pl. IV/2.

⁴⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35, 74.

⁵⁰ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. V/8.

⁵¹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 36.

⁵² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 63, 65.

În schimb, la Traian apar alte două variante picturale, una bicromă cu „roșu pe alb” și alta tricromă cu „roșu și negru secundar pe alb”, clasificate împreună într-o nouă subgrupă, δ1a⁵³. Este clar că aceste două variante pictate cu roșu sint paralele cu cele două variante de pictură bicromă sau tricromă cu negru și trebuie în consecință separate și repartizate alături de acestea.

Astfel, pentru a păstra schema cu două variante cu pictură bicromă sau tricromă din definiția subgrupei δ1 la H. Schmidt și pentru a nu multiplifica subîmpărțirile acestei subgrupe este suficient ca cele patru variante cu pictură bicromă sau tricromă să fie clasate numai în două variante picturale desemnate cu sigle proprii: δ1a – două variante de pictură bicromă cu „negru pe alb” (Cucuteni și Traian) sau cu „roșu pe alb” (Traian) și δ1b – două variante de pictură tricromă cu „negru și roșu pe alb” (Cucuteni) sau cu „roșu și negru secundar pe alb” (Traian și Cucuteni)⁵⁴.

Ceramica descoperită în locuința de la Huși cuprinde numai varianta bicromă cu „negru pe fond alb”, culoarea neagră a decorului având uneori nuanță brună șocolatie (fig. 3/3), iar culoarea albă a fondului de pictură fiind uneori ștearsă și având o nuanță gălbuiie. Acestei subgrupe ii aparțin cele cinci vase mari, descoperite intacte sau fragmentare, un vas cu picior și patru amfore.

Vasul cu picior (fig. 4/1) are aceeași formă și aceeași organizare a decorului ca exemplarul publicat anterior (fig. 6/5), dar decorul cu volute este diferit prin detalii, iar unele zone prezintă aspecte decorative diferite.

Ambele fețe ale vasului prezintă cîte două zone decorative, despărțite printr-o bandă liberă cu contur liniar gros. Pe fața interioară (fig. 4/1a), zona decorativă a fundului este liberă, iar zona peretelui este decorată cu „trei volute libere” trasate cu linii groase, care pornesc de la limita interzonală. Motivele anexe repetă decorul de pe fața exterioară, dar numai cu „motivele unghiulare”, fără perle circulare. Pe fața exterioară (fig. 4/1b), zona decorativă a peretelui recipientului prezintă același decor cu „trei volute” izolate, care se termină de asemenea la limita interzonală. Între volute sunt intercalate „unghiuri imbricate” trasate la fel prin linii groase, cu virfurile orientate în jos pînă la limita interzonală și cu laturile prelungite pînă la gura vasului; laturile divergente ale fiecărei grupe de unghiuri rezervă sub gura vasului un „spațiu unghiular liber”, iar laturile convergente între grupele de unghiuri închid cîte o „perlă” conturată cu două linii de aceeași grosime.

Astfel, compoziția ternară a decorului prezintă trei volute, dispuse ca motive principale pe perete, și trei perle, dispuse sub gura vasului ca motive anexe deasupra volutelor și alternind cu cele trei intervale unghiulare ale interspațiului. Compoziția asemănătoare a vasului precedent (fig. 6/5) este însă cvaternară și prezintă patru volute principale suprapuse de două volute anexe alternind cu două grupe de benzi unghiulare sau direct cu două spații unghiulare umplute cu alb, intercalate simetric între volutele principale.

Zona decorativă a piciorului (fig. 4/1b) introduce însă aspectul decorativ de pe gîțul amforelor (fig. 3/3), fiind împărțită prin două benzi libere cu contur liniar în două metope, decorate cu cîte două „ove excentrice” dispuse în colțurile superioare și formate din benzi liniare. Intervalele unghiulare ale interspațiului sunt libere în partea superioară, iar în partea inferioară sunt hașurate cu o grupă de linii prelungite și arcuite în ghirlandă.

Aceleași aspecte decorative, cu metope cu ove în zona piciorului și cu „volute libere” pe corpul recipientului, apar pe vasul similar al subgrupei β1 de la Cucuteni – Dimbul Morii (fig. 5/2)⁵⁵. „Volutele în culbec” sunt trasate cu o singură linie groasă și au interspațiu hașurat cu linii oblice, fiind dispuse în sir într-o zonă decorativă proprie, despărțită de zona decorativă a gurii, împărțită în metope decorate cu „elipse opace” rezervate prin negrul intins al interspațiului, preluate direct din decorul ceramicii tricrome de stil A⁵⁶. În metopele piciorului, banda „ovelor” excentrice și „banda unghiulară” inferioară sint conturate cu o linie îngroșată, care reprezintă de fapt tratarea interspațiului cu negru intins și totodată resorbția culorii negre în interiorul ovelor⁵⁷, care se observă și în decorul subgrupei α1 (fig. 5/1 sus).

Pe vasul cu picior de la Huși (fig. 4/1), amplificarea decorului prin motivele anexe a anulat zona decorativă a gurii, dar a dispus „perlele” sub gura vasului, ca într-o zonă decorativă virtuală, iar „volutele” principale capătă pe ambele fețe ale recipientului dispoziția tripartită caracteristică grupelor γ și δ (fig. 5/6 ; 15/1 – 2 ; 16/2).

Factura „volutelor în culbec” nu este însă uniliniară, nici în sensul decorului subgrupei β1, cu „volute libere” la care capătul liniei negre se termină în centru, deoarece linia neagră rezervă banda albă subțire a volutei (fig. 5/1 jos) sau trasează pozitiv volute liniare (fig. 5/2), sau cu „spirală continuă” la care linia neagră a volutelor se oprește la centru sau se desfășoară în sens

⁵³ Ibidem, p. 63–64, 68.

⁵⁴ Ibidem, p. 69 n.1 : fragmente nepublicate de H. Schmidt, dar identificate în col. Muzeului din Berlin.

⁵⁵ M. Petrescu-Dimbovița, în *Riv. Scienze Preist.*, 20,

1965, 1, p. 168, fig. 7/2.

⁵⁶ H. Schmidt, op. cit., pl. 4/3 ; 5/3.

⁵⁷ Ibidem, p. 32, pl. 14/4.

ontrar⁵⁸, nici în sensul decorului subgrupelor δ1 (fig. 12/6 sus) și δ2 (fig. 12/11; 13/9 – 10), cu „spirală în S agățate” la care capetele liniei infășurate și desfășurate în dublu sens sunt diametral opuse, deoarece linia neagră constituie conturul comun al celor două volute imbricate ale spiralelor gătate, formate din benzi libere cu contur liniar (fig. 12/6 jos).

Pe vasul cu picior de la Huși, volutele sunt formate de o bandă liberă cu contur negru, îl căreia capăt se termină la limita inferioară a zonei decorative, intervalele dintre spirele volutei sămînd libere, deci ele reproduc factura volutelor de pe celălalt vas cu picior (fig. 6/5), la care intervalele dintre spire sunt ocupate de benzile exterioare acoperite cu alb întins, în stilul subgrupei δ2. Pe ambele vase cu picior de la Huși, „volutele libere” trebuie derivate prin secționarea „spiralelor în S libere”, dublate sau nu de benzi exterioare, existente în decorul grupelor γ (fig. 10/2 – 3) și δ (fig. 14/3a; 15/2).

Consecvent, „motivele unghiulare” din anexe sunt formate tot din benzi libere cu contur negru, iar imbricarea lor lasă intervale libere sau ocupate de benzi exterioare albe (fig. 4/1; 6/5).

Decorul metopic al piciorului, cu motivele formate din benzi liniare de aceeași grosime, fără conturul îngroșat din interiorul „ovelor” sau dintre ove și „bandă unghiulară” inferioară, transpune în stilul subgrupei δ1 decorul de stil β1 al vasului cu picior de la Cucuteni – Dîmbul Morii.

Dacă din acest vas și din amfora următoare s-ar fi găsit numai fragmente disparate, mostrele decorului ar putea fi ușor atribuite subgrupei β1. Decorul lor complet aparține însă aspectelor decorative ale subgrupei δ1. De aceea, proporția subgrupei β1 în secvența de la Huși rămîne cu totul discutabilă.

Amforă sferică cu gît tronconic, cu prag ușor pe umăr și cu torțile orizontale pe mijlocul umărului (fig. 4/2), cu două zone decorative pe gît și pe umăr, delimitate prin cîte două linii groase, cele superioare încadrind pragul umărului. Decorul este pictat în linii groase cu negru șocotriu pe fondul de pictură albă, care acoperă toată suprafața vasului. Organizarea zonelor decorative și aspectele decorului sunt identice cu aceleia de pe celelalte amfore, dar factura decorului este diferită.

Zona gitului adoptă metopele decorate cu „ove” formate din benzi triliniare și opuse excentric în colțurile de sus, iar în intervalele superioare cu „motive unghiulare”. Limitele verticale ale metopelor sunt formate dintr-o bandă liberă cu contur liniar și dispuse în dreptul torților, în simetrie cu ogivele din zona umărului.

Zona umărului este împărțită în două panouri prin două „elipse ogivale”, formate din bandă liberă cu contur liniar și dispuse în dreptul torților. Interiorul ogivelor este decorat deasupra torților cu două linii arcuite în sus. Panourile sunt decorate cu o „spirală în S”; interspațiul este acoperit în intervalele dintre volute cu „motive unghiulare” imbricate sau hașurate și cu laturile arcuite, iar în colțurile dintre volute și ogive cu linii oblice, care continuă laturile motivelor unghiulare.

Indiferent de structura și factura spiralelor, formate dintr-o bandă liberă cu contur liniar ca și ogivele, sau trasate cu o linie groasă infășurată și desfășurată în dublu sens, compoziția decorului cu „ogive legate cu spirale” nu este documentată în subgrupa β1, în care decorul spiralic din friza umărului acoperă și torțile amforelor (fig. 5/1), ci numai în subgrupa δ2, cu ogivele umplute cu culoare albă și panourile decorate cu motive unghiulare sau romboidale pictate cu negru sau cu negru și alb pe fond brun (fig. 15/4 – 5). Este clar că ogivele au înlocuit zonele verticale intercalate între panouri și acoperite la fel cu culoare albă, în stilul subgrupei δ2 (fig. 15/3).

Faptul că același decor, cu zone verticale între panouri și cu volute meandrice în panouri, este pictat numai cu culoare neagră pe fond alb pe amforeta de la Traian nu este suficient pentru apartenența sa la subgrupa β1⁵⁹, dacă amforeta n-a fost găsită într-un complex numai cu ceramică α – β sau β – γ, adică fără grupa δ. Dealtfel, zona inferioară a amforei este decorată cu „elipsoidele” caracteristice decorului subgrupelor δ1 – δ3 (fig. 16/1 – 3). Deoarece la Traian amforele pictate cu negru pe alb au elipse ovale în locul zonelor verticale⁶⁰, nu este nici o îndoială că decorul pe fond alb cu „elipse și volute” de la Traian sau cu „elipse și spirale” de la Huși nu reprezintă decât o transpunere în stilul subgrupei δ1, paralelă cu decorul pe fond brun cu „elipse și unghiuri sau romburi” al subgrupei δ2.

Două amfore (fig. 4/3) și un fragment de gît de la o amforă (fig. 3/3) de aceeași formă globulară cu gît tronconic, cu prag ușor pe umăr și torțile pe mijlocul umărului, prezintă la fel două zone decorative, cu decor identic în zona umărului și cu decor diferit în zona gitului. Banda limitelor zonale are contur liniar. Limita interzonală include între liniile conturului pragul umărului. Una din amfore și fragmentul (fig. 3/3) au în zona gitului decorul cu metope și ove, dar factura motivelor fiind identică, este sigur că și în zona umărului factura decorului spiralic era identică. A doua amforă

⁵⁸ Ibidem, p. 32, pl. 15/4.

⁵⁹ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 50, pl. II/3.

⁶⁰ Ibidem, p. 50.

are zona gîțului decorată cu motive cordiforme, dar în zona umărului decorul spiralic este identic cu acela al primei amfore. De asemenea, factura motivelor cordiforme este identică cu aceea a motivelor spiralice de pe umăr (fig. 4/3).

Cele două metope din zona gîțului au limitele verticale formate dintr-o bandă liniară neagră cu contur gros, flancată de benzi libere cu contur exterior gros. „Ovele” sunt formate la fel dintr-o bandă liniară cu contur gros, dublată de o „bandă exterioară liberă” cu contur gros. Interspațiul este tratat cu hașuri oblice în unghiurile de sus și cu hașuri prelungite în ghirlandă în unghiurile de jos (fig. 3/3).

„Motivele cordiforme” din zona liberă a gîțului (fig. 4/3) sunt formate din benzi liniare cu contur gros. „Motivele unghiulare” hașurate oblic, introduse în toate intervalele interspațiului, în unghiurile superioare și inferioare dintre motivele cordiforme, dar și la bază între lobii motivelor cordiforme, delimităază o „bandă exterioară liberă” în jurul motivelor cordiforme, ca în subgrupa $\gamma 2$ (fig. 9/4). În subgrupa $\gamma 3$, unghiurile hașurate dintre lobi delimităază banda liberă a motivelor cordiforme acoperită cu alb întins (fig. 9/6). „Benzile exterioare libere” ale ovelor sunt uneori alăturăte (fig. 3/3), ceea ce explică contopirea lor la motivele cordiforme (fig. 10/4).

Decorul metopic cu „ove excentrice” a fost creat de subgrupa $\alpha 1$ ⁶¹ și adoptat în același stil pe gîțul amforelor subgrupei $\beta 1$ (fig. 5/1). Dar acest decor a fost preluat sigur și de grupa γ , deoarece este adoptat în acest stil pe gîțul vaselor piriforme ale subgrupei $\delta 2$ la Traian (fig. 10/4)⁶² sau $\delta 3$ la Huși (fig. 7/4) și apoi transpus în stilul subgrupei $\delta 1$ pe gîțul amforelor de la Huși (fig. 3/3 ; 4/2).

Decorul liber cu „motive cordiforme” este creat de grupa γ ⁶³ în stilul subgrupelor $\gamma 1 - \gamma 3$ (fig. 9/1 – 2, 4 – 6), apoi adoptat și transpus paralel în stilul subgrupelor $\delta 1 - \delta 2$ pe gîțul vaselor piriforme de la Traian (fig. 13/1,8) sau al amforelor de la Huși (fig. 4/3). Motivele cordiforme cu „benzi exterioare albe” ale subgrupei $\gamma 2$ (fig. 9/4) sunt la fel transpușe în stilul bicrom al subgrupei $\delta 3$, deci cu „benzi exterioare libere” cu contur propriu (fig. 7/8)⁶⁴.

Decorul cu „elipse și spirale” din zona umărului se deosebește numai prin factura elipselor ogivale, delimitate prin contur liniar (fig. 4/3) sau printr-o „bandă liniară” dublată de o „bandă exterioară liberă” cu contururi groase. Decorul interior cu linii arcuite deasupra torților lipsește.

Ogivele sunt legate printr-o „spirală în S”, formată de o bandă liniară cu contur gros și dublată pe ambele laturi cu „benzi exterioare libere”, dar nu direct, în sensul spiralelor simple cu bandă exterioară dublă din decorul subgrupelor $\gamma 2$ (fig. 10/2) sau $\delta 2$ (fig. 14/3a), ci prin amplificarea volutelor printre-o bandă liniară neagră ramificată din corpul spiralei și terminată în interspațiu, dublată la rîndul ei de banda exterioară a corpului spiralei, ca în interiorul strâchinii subgrupei $\delta 2$ de la Traian (fig. 11/2). Benzile exterioare ale spiralelor comunică cu banda exterioară a elipselor. În anexe, se introduc „motive unghiulare” hașurate oblic și încadrate de o „bandă exterioară liberă”. Interspațiul este deci redus la intervalele în formă de bandă dintre benzile exterioare ale spiralelor și ale motivelor unghiulare și la intervalele unghiulare dintre volute și ogive. Aceste intervale sunt hașurate prin benzi liniare negre, ca în subgrupele $\gamma 3$ și $\delta 2$ (fig. 11/3 – 5), sau alternativ prin largirea în evantai în colțurile ogivelor a benzilor liniare ale interspațiului sau ale volutelor.

Compoziția decorului cu „elipse ogivale legate cu spirale” aparține grupei δ ; structura și factura decorului spiralic, cu „benzi liniare negre” dublate de „benzi exterioare albe” pe fond brun este de stil $\gamma 2$ (fig. 10/2 – 3), preluat de grupa δ și transpus paralel în stilul subgrupei $\delta 2$, cu „benzi liniare negre” dublate de „benzi exterioare conturate cu alb secundar” pe fond brun (fig. 11/2) sau în stilul subgrupelor $\delta 1$ și $\delta 3$, cu „benzi liniare negre” dublate de „benzi exterioare libere” pe fond alb (fig. 4/3) sau pe fond brun (fig. 7/8).

Amfora piriformă cu gîț tronconic, aproape cilindric, cu prag ușor pe umăr și cu torțile la baza umerilor lăsați, prezintă cele două zone cu aspectele decorative tipice, dar decorul comportă o simplificare. Limita dintre zone este formată de o singură linie groasă, care acoperă lățimea pragului.

Metopele din zona gîțului sunt delimitate printre-o bandă liberă, cu contur liniar. „Ovele” sunt formate din banda liniară dublată cu bandă exterioară liberă cu contur propriu. Interspațiul în formă de scut între ove este hașurat oblic.

Pe umăr, „elipsele ogivale” prezintă numai conturul liniar, dar repetă decorul cu două linii arcuite invers deasupra torților. „Spiralele în S” sunt formate din benzi liniare cu contur gros și au volutele simple, dar sunt dublate pe ambele laturi cu „benzi exterioare libere”, secționate de conturul elipselor. Intervalele unghiulare dintre corpul spiralelor și volute sunt hașurate și prelungite în unghiurile dintre volute și ogive.

⁶¹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 31, pl. 13/1.

⁶² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 87–88, pl. XVIII/7.

⁶³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35–36.

⁶⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 84, pl. XVII/8.

Decorul spiralic are factura spiralelor dublate cu două benzi exterioare albe ale subgrupei $\gamma 2a$ (fig. 10/2) și a fost de asemenea transpus în stilul subgrupei $\delta 1$ pe amfora de la Huși și al subgrupei $\delta 2$ pe ceramică de la Traian (fig. 14/3a).

Subgrupa $\delta 2a$. La Cucuteni, subgrupa $\delta 2$ comportă două variante picturale: „pictură tricromă cu negru și alb secundar pe fond brun” și „pictură tetracromă cu negru, roșu și alb secundar pe fond brun”⁶⁵. Deoarece la Huși și Traian subgrupa $\delta 2$ cuprinde numai varianta tricromă cu negru și alb secundar⁶⁶, iar la Traian s-a desemnat cu o sigla proprie, $\delta 2a$ (fig. 6/1; 15/3 – 5), numai o variantă decorativă paralelă cu pictura tricromă a subgrupei $\delta 2$, existentă de asemenea la Huși (fig. 2/3, 4a) în timp ce varianta cu pictură tetracromă a rămas nespecificată, este necesar ca numai variantele picturale în cadrul subgrupei $\delta 2$ să fie desemnate prin sigle proprii, $\delta 2a$ – „pictură tricromă cu negru și alb” (fig. 7/2) și $\delta 2b$ – „pictură tetracromă cu negru, roșu și alb secundar”⁶⁷, ambele pe fondul de pictură brun al subgrupei $\delta 2$.

Un fragment din partea superioară a unei *străchinii* (fig. 2/2) prezintă pe față interioară o dungă neagră pe teșitura buzei, iar pe față exterioară o zonă decorativă cu „buclele opuse” a două spirale libere. Motivele sunt formate de benzi rezervate pe fătuială brună lustruită printr-un contur negru gros cătă la lățimea benzilor și apoi conturate cu „alb secundar”, adică cu o linie albă la interiorul conturului. Interspațiul este hașurat cu linii negre arcuite. Culoarea neagră este în mare parte stearză.

Motivele și procedeele picturale sunt caracteristice pentru decorul subgrupei $\delta 2$ la Traian: „spirale libere” conturate cu alb secundar și interspațiul cu linii negre arcuite în zona corpului unei *străchinii* (fig. 7/5)⁶⁸, sau spirale cu contur negru de aceeași lățime cu banda și interspațiul cu linii negre pe umărul vaselor piriforme (fig. 14/1).

Deoarece subsuoara buclelor este umplută cu negru întins, din cauza conturului gros al motivelor, este posibil ca buclele să reprezinte „spiralele secționate (cu o singură buclă)” din anexele decorului spiralic (fig. 14/1). Decorul *străchinii* poate constitui o formă derivată în funcție de motivele anexe, ca în zona corpului unei amfore de la Traian (fig. 7/7)⁶⁹. Sub gura *străchinii* spiralele anexe au „buclele opuse”, păstrând dispoziția lor în anexele decorului⁷⁰ (fig. 12/10); în zona inferioară a amforei, spiralele anexe sunt orientate în același sens, pentru a constitui motivul „în virtej”, caracteristic zonei decorative deasupra fundului pe ceramică din toate fazele cucereniene. Prin dispariția motivului spiralic principal, spiralele secționate din anexe constituie singure decorul și sunt racordate diferit.

Varianta decorativă specificată cu sigla $\delta 2a$ în sensul ceramică de la Traian⁷¹ este reprezentată la Huși prin vase întregi sau fragmentare, descoperite atât în ultimul sondaj (fig. 2/3 – 4a), cât și în sondajul anterior sau chiar întimplător (fig. 6/3,5 ; 7/3)⁷².

Fragmentul din partea superioară, cu buza teșită a recipientului și proeminența perforată de pe umăr, de la un *vas cu picior* (fig. 2/3) este asemănător, ca formă și decor, cu fragmentul din partea inferioară a vasului, cu fundul recipientului și începutul piciorului, de la Traian (fig. 6/4)⁷³. Exemplarul întreg de la Huși (fig. 6/5) redă factura decorului și forma acestui vas cu picior, cu recipient în formă de străchină sau castron, prevăzut pe curbura umărului cu două tortișe plate verticale și avind un picior tronconic, perforat lateral cu două orificii circulare. Forma vasului nu poate fi confundată cu vasele cu suport înalt sau scund ale ceramică de stil A⁷⁴, deoarece această ceramică cuprinde și *străchinii* sau amfore cu picior⁷⁵.

Cele două fragmente, de la Huși și Traian, sunt decorate pe ambele fețe, ca și recipientul vasului întreg de la Huși, al cărui picior este decorat numai la exterior. În toate trei cazurile, procedeele picturale sunt identice. Decorul este pictat pe fătuială brună-roșie a vasului în formă de benzi despărțite prin linii groase negre și acoperite alternativ cu alb întins. O dungă neagră acoperă buza teșită a fragmentului de la Huși. Decorul este lustruit pe ambele fețe ale vasului. Pe cele două fragmente, arcuirea liniilor negre și alternanța benzilor brune negative și a celor albe pozitive indică tot un decor spiralic cu „volute in culbec”, formate de o bandă brună liberă, dublată la exterior de o bandă acoperită cu alb întins, conturul negru al benzii brune și albe fiind comun.

Exemplarul întreg (fig. 6/5) prezintă cîte două zone decorative, una principală și alta secundară, dispuse pe ambele fețe în raport cu tectonica vasului: zonele principale pe față interioară și exterioară a peretelui recipientului, iar zonele secundare în interior pe fundul recipientului sau pe față exterioară a piciorului. Pe ambele fețe zonele decorative sunt despărțite printr-o bandă albă cu contur negru, orizontală la exterior și circulară în interior.

⁶⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 37, pl. titlului nr. 4–8 ; 18/1–8.

⁶⁶ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 64, 72.

⁶⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. titlului nr. 7.

⁶⁸ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 82, pl. XVI/4b.

⁶⁹ Ibidem, p. 78, pl. XIV/1.

⁷⁰ Ibidem, pl. XII/14, 20.

⁷¹ Ibidem, p. 64, 76–77.

⁷² A. László, *op. cit.*, p. 15, fig. 4/3 ; 7/1 ; 8/1–3 ; 9.

⁷³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 47, pl. I/2 (atribuit ipotetic unei grupe AB α).

⁷⁴ Ibidem, p. 39.

⁷⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 6/3, 5.

Aspectele decorative sunt identice în zonele principale și simplificate în zonele secundare, dar sunt proiectate diferit, orizontal pe față externă și concentric în interiorul vasului. În desen, decorul este redat întreg numai pe față interioară; decorul de pe față exterioară nu este desfășurat, dar prezintă evident aceleași aspecte decorative sub raportul structurii motifelor și al compozиției cu diferențieri de detaliu între zonele principale și secundare. Decorul prezintă constant motive principale și anexe formate dintr-o bandă brună liberă cu contur negru și dublată pe una din laturi cu o bandă exterioară albă liberă cu contur propriu; între spirele volutei, conturul benzilor brune și albe este comun; față de portiunile libere ale interspațiului, banda albă este delimitată prin contur propriu, care uneori lipsește.

În zonele principale, cele patru „volute” au coada terminată la una din limitele zonale, banda albă a limitei interzonale sau buza vasului. Ca motive anexe, pe față interioară (fig. 6/5 a) se introduc alternativ în intervalele superioare dintre volutele principale cîte o „volută” sau cîte două „benzi unghiulare” cu laturile arcuite, motivele anexe fiind astfel dispuse simetric în diametru; intervalele inferioare dintre volutele principale prezintă benzi oblice alternativ brune și albe, care par a continua spirele volutelor secționate; intervalele dintre volutele principale și cele anexe intercalate repetă benzile oblice, care par a continua spirele secționate ale volutelor anexe; interspațiul este astfel redus la portiunile exterioare dintre benzile unghiulare și limita superioară a zonei decorative, dar peste fondul brun aceste spații unghiulare sunt acoperite cu alb întins. Pe față externă (fig. 6/5 b), volutele anexe, flâncațe de benzile oblice, sunt dispuse deasupra tortilor; benzile unghiulare din intervalele superioare ale interspațiului lipsesc, culoarea albă fiind întinsă în intervalele dintre volute și configurând două spații unghiulare albe corespunzătoare celor de pe față interioară.

În zonele secundare, decorul simplificat prezintă „volutele” principale, două alăturate și inversate în zona circulară a fundului (fig. 6/5a) sau patru dispuse în sir pe față exterioară a piciorului (fig. 6/5b); ca anexe, numai „benzi unghiulare”, dintre care una devine un simplu motiv unghiular, iar cealaltă este contopită cu coada volutelor; volutele au astfel coada bifurcată (în zona fundului), sau prelungită în interspațiu (în zona piciorului); în zona fundului, compoziția decorativă devine simetrică prin inversarea volutelor, coada benzii brune a fiecărei volute se unește cu motivele unghiulare diametral opuse, iar banda exterioară albă a celor două volute se unește în forma unei spirale în S.

Decorul cu „volute” secționate dispuse în sir și prevăzute în anexe cu „motive unghiulare”, dar formate din benzi liniare negre pe fond brun și dublate de „benzi exterioare albe libere”, se întinște pe capacul subgrupei γ2 de la Traian (fig. 10/3)⁷⁶. Coada sinuoasă sau bifurcată la ultimele două volute indică derivația lor din motivul „spiralelor în S conjugate”, care apare și pe umărul craterelor subgrupei δ2a (fig. 13/11), formate de asemenea din benzi liniare negre, dublate însă de benzi exterioare cu alb secundar și prevăzute în anexe cu motive sau spații unghiulare conturate cu alb secundar. Acest decor este proiectat în interiorul unei străchinii a subgrupei δ2a (fig. 11/2): cele două spirale au una din volute dublată de o bandă liniară neagră, care poate indica astfel decorul cu „spirale în S conjugate”; în anexe prezintă deopotrivă motive unghiulare și volute. „Volutele” anexe sunt comune în decorul spiralic la exteriorul sau în interiorul vaselor în subgrupele γ1 – γ3 (fig. 11/1,3 – 4; 14/4a) sau δ2a (fig. 11/2,5). Volutele anexe cu coada prelungită în interspațiu există în subgrupele γ3 (fig. 11/3 – 4) și δ2a (fig. 11/5). Procedeul acoperirii unor suprafețe ale interspațiului cu culoare albă peste fondul brun se întinște de asemenea pe craterele subgrupei γ1 la Traian⁷⁷. Toate variantele picturale ale subgrupei δ2a preiau aspecte decorative ale subgrupelor γ1 – γ3, dar le transpun în stilul acestor variante.

Decorul cu „volute” secționate în zonele orizontale pe vasul de la Huși (fig. 6/5 b) derivă însă din „spiralele în S libere (izolate)” (fig. 11/1), prin secționarea volutelor (fig. 14/3 a). Acest decor este proiectat circular la exteriorul unei străchinii (fig. 14/4b)⁷⁸, cu două spirale alăturate ca în interiorul străchinii precedente (fig. 11/2). Decorul cu spirale libere, prevăzute în anexe cu motive unghiulare sau volute, este obișnuit la exteriorul vaselor în subgrupele γ1 – γ3 (fig. 11/1) și este de asemenea proiectat, cu una sau două spirale⁷⁹, în interiorul străchinilor (fig. 14/4a)⁸⁰. De aceea, decorul interior al vasului de la Huși (fig. 6/5 a) a proiectat circular decorul orizontal de la exterior, dar derivația celor patru volute se putea face direct prin secționarea celor două spirale în S proiectate în interiorul străchinilor (fig. 14/4b).

Pe față exterioară a fragmentului de la Traian (fig. 5/4b), motivul decorului nu poate fi constituit de „spirala albă” pictată pozitiv peste fondul lustruit și apoi conturată cu negru⁸¹,

⁷⁶ Vl. Dumitrescu *op. cit.*, p. 54, pl. IV/3.

⁷⁷ H. și Vl. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, pl. II IV/4b.

⁷⁸ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. VI/2b (atribuit greșit sub grupcei γ2a).

⁷⁹ *Ibidem*, pl. VI/3.

⁸⁰ *Ibidem*, pl. VI/2a.

⁸¹ *Ibidem*, p. 47.

deoarece procedeul decorativ ar fi exact invers decit pe fragmentele și vasul întreg de la Huși (fig. 2/3; 6/5), al căror decor are motivele formate de benzile brune *rezervate* pe fondul brun lustruit.

De asemenea, procedeul pictural nu permite compararea decorului de pe ambele fețe ale fragmentului de la Traian cu ceramica tricromă de stil A⁸², deoarece pe ceramica tricromă pe fond brun motivele decorului sint rezervate pe fondul brun prin culoarea albă a interspațiului, iar pe ceramica tricromă pe fond alb și cu benzile motivelor pictate cu „alb pozitiv” benzile motivelor sint inițial rezervate pe fătuiala naturală a suprafetei prin culoarea brună a interspațiului ; culorile albă și brună nu se suprapun, ci sint juxtapuse, fiind pictate pozitiv și separat pe fătuiala naturală a vasului și dind adesea un efect de tetracromie.

Decorul exterior (fig. 6/4b) reproduce benzile alternativ brune și albe a două volute, ca pe vasul de la Huși (fig. 6/5b), dar lasă la bază, deasupra benzii albe a limitei zonale, porțiuni unghiulare ale interspațiului, acoperite de fondul brun inițial sau decorate cu „motive unghiulare” brune, dublate de „benzi unghiulare” albe și cu contur negru. Aceleași motive apar în interspațiile inferioare și superioare ale volutelor pe piciorul vasului de la Huși.

Chiar dacă pe fața interioară (fig. 6/4a) motivul decorului îl constituie „spirala în S” albă și cu contur negru, după cum ar indica traseul desenului, în timp ce interspațiul rămîne liber, fără hașurarea fondului brun, procedeul decorativ nuiese din cadrul subgrupei 82a. Procedeul ar indica un decor cu banda motivelor acoperită cu alb întins, ca în subgrupa γ3 (fig. 11/3), dar transpus în stilul subgrupei 82a, prin lăsarea interspațiului nehașurat. În felul acesta s-a obținut o altă variantă decorativă în cadrul acestei subgrupe. Decorul interior este însă fragmentar, incit este posibil ca banda albă să reprezinte „banda exterioară” a motivelor brune, care a luat, prin proiectarea volutelor, forma unei spirale în S, ca în zona decorativă a fundului pe vasul de la Huși (fig. 6/5a).

Procedeul decorului cu banda spiralelor albă se repetă totuși cu decorul în „zigzag” din interiorul vaselor de la Huși. Pe unele vase, zigzagul apare simplu (fig. 6/2). Pe pahare, laturile zigzagului prezintă în unghiuile superioare benzi oblice paralele cu laturile opuse⁸³, sau zigzagul se descompune în laturi paralele, prin pierderea laturilor opuse, suplinite de benzile oblice din spațiile unghiulare superioare (fig. 2/4b). În toate cazurile, decorul în zigzag este format din benzi cu contur negru și pictate cu alb întins pe fătuiala sau fondul brun al vasului, iar interspațiul rămîne liber.

Pe celălalt fragment de la Huși (fig. 6/3), volutele au altă factură. Banda răsucită în volută, rezervată pe fondul brun, nu este delimitată numai prin conturul liniar negru, ci printre-o bandă albă cu contur liniar negru. Banda brună și liberă a volutei este deci dublată pe ambele laturi de o „bandă exterioară” de asemenea liberă, adică acoperită cu alb întins.

Dar atunci motivul este exact acela de pe fragmentul de amforă de la Traian⁸⁴, decorată cu „spirale în S libere (neagățate)”, prevăzute în anexe cu „bucle” secționate, toate având banda rezervată pe fondul brun și dublată de banda albă cu contur negru, iar interspațiul liber (nehașurat).

Decorul celor două fragmente de la Traian nu poate fi atribuit, prin procedeele decorative, nici ceramicei de stil A, nici unei grupe noi de stil AB, denumită ABα⁸⁵, ci constituie variante decorative în cadrul subgrupei 82a în sensul definirii ei în acest studiu.

O altă modalitate a funcției decorative a „benzilor exterioare albe” în decorul subgrupei 82a apare pe capacul descoperit anterior la Huși (fig. 7/3)⁸⁶ : „volutele secționate”, formate din benzi libere alternativ brune și albe, sint legate cîte două cu o „tangentă” albă cu contur negru ; interspațiile dintre fiecare volută și tangentă sint decorate cu benzi oblice și arcuite, care par a multiplica benzile brune și albe ale volutei respective. Banda albă a tangentei ar indica că volutele sunt formate de benzile albe ale spirelor, iar benzile brune reprezentă tratarea interspațiului, ca și în intervallele în formă de scut dintre grupele de volute.

În realitate, interspațiul este reprezentat numai de aceste „scuturi” rămase libere pe fondul de pictură brun, iar benzile brune constituie banda principală a volutelor, rezervată pe fondul de pictură ; benzile albe reprezintă „benzile exterioare” cu alb întins, care dublează banda volutelor. Totuși, „tangentă” albă constituie un motiv real, deoarece leagă cele două volute, dar ea păstrează culoarea albă a benzilor exterioare, pentru că volutele sint delimitate față de interspațiul prin benzile albe exterioare.

Decorul cu grupe de „două volute legate prin tangentă” apare în stilul subgrupei γ2 în zona umărului pe craterul de la Cucuteni (fig. 10/5)⁸⁷ : volutele, formate din benzi liniare negre și

⁸² Ibidem.

⁸³ A. László, op. cit., p. 12, fig. 4/1b (atribuit greșit subgrupei β1, dacă benzile dintre linile negre sint acoperite cu alb în mod alternativ).

⁸⁴ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 46–47, pl. I/1.

⁸⁵ Ibidem, p. 46.

⁸⁶ A. László, op. cit., p. 15, fig. 7/1.

⁸⁷ H. Schmidt, op. cit., p. 34, pl. 15/7 zona inferioară (atribuit greșit subgrupei γ1).

dublate cu bandă albă liberă, sint legate cu banda albă a tangentei, contopită cu benzile albe exterioare; interspațiile deasupra și dedesubtul tangentei sint decorate cu benzi liniare negre dispuse în unghi; intervalele în formă de scut dintre grupele de volute rămân libere pe fondul brun. Motivele decorului acestor două vase nu pot fi derivate decât din „spirale în S cu tangentă”.

Raportarea tangentei la benzile albe ale motivelor arată că benzile exterioare pot avea real rolul unor motive decorative. Decorul cu benzi liniare negre pe corpul spiralelor și cu volutele formate din spire uniliniare dese, iar în anexe cu perle conturate cu alb secundar (fig. 13/10), are uneori volutele flancate de „benzi exterioare”, dispuse ca niște paranteze și acoperite cu benzi liniare albe (fig. 12/11)⁸⁸. Zona corpului unei amfore (fig. 5/6)⁸⁹ este decorată cu trei volute uniliniare, secționate în două de limita de sus a zonei decorative și în consecință flancate de una din cele două paranteze, corespunzătoare „benzilor exterioare” conturate cu alb secundar și dispuse deasupra fundului vasului.

Decorul spiralic dublat de benzile exterioare conturate cu alb secundar de-a lungul spiralelor sau, după modelul parantezelor de la volutele uniliniare, numai la curbura buclelor, deoarece buclele sunt mărginite de banda conturată cu alb secundar a limitelor zonale (fig. 14/3a), dă naștere la aspecte decorative derivate în funcție exclusiv de „benzile exterioare” conturate cu alb secundar, ca în zona exterioară a corpului unei străchini de la Traian (fig. 15/1b): motivele decorative le constituie „benzile exterioare” în formă de paranteze ale buclelor a două spirale, unite prin banda exterioară a corpului fiecarei spirale; interspațiile sunt hașurate cu linii negre longitudinale, obișnuite în decorul spiralic (fig. 11/5), sugerind însă și suplinind totodată banda liniară neagră a spiralelor (fig. 14/3a), sau cu linii negre oblice în scuturile dintre spirale; în zona interioară a corpului (fig. 15/1d), pictată cu roșu pe alb în stilul subgrupei $\delta 1a$, decorul spiralic este redus la „perlele circulare” din anexe (fig. 14/4b) și la tratarea interspațiului cu „meandrele liniare” ale subgrupei $\gamma 3a$ (fig. 11/4); zona gurii este decorată cu „elipse și tangente” la exterior (fig. 15/1a), simplificate în formă de „elipsoide libere” alternând cu „segmente hașurate” în interior (fig. 15/1c)⁹⁰.

Paharul descoperit aproape întreg și perforat sub buză cu un orificiu circular (fig. 2/4) este decorat la exterior identic cu cele două fragmente anterioare, atribuite la subgrupe diferite, dar al căror decor „în labirint” a fost definit exact⁹¹. Motivele decorative, dispuse în șiruri suprapuse le constituie „paralelogramele alungite” formate din benzi inguste libere, rezervate pe fondul de pictură brun deschis și delimitate prin conturul negru; intervalele dintre șiruri și din interiorul paralelogramelor formează benzi de aceeași lățime cu benzile brune, dar sunt acoperite cu alb întins și corespund „benzilor exterioare albe libere”, care dublează pe ambele laturi banda motivelor în decorul spiralic (fig. 14/3a); compozitia „în labirint” rezultă din alternanța simetrică a motivelor și intervalelor în șirurile suprapuse și din circuitul continuu al benzilor albe; rețeaua circuitului o asigură benzile oblice din intervalele motivelor. Acest aspect al decorului în labirint este caracteristic numai așezărilor din Podișul Central Moldovenesc.

Compararea aspectului acestui decor pe paharele de la Huși cu acela de pe amfora subgrupei $\delta 2a$ de la Traian (fig. 5/6) și raportarea lor la decorul înrudit al subgrupei $\beta 1$ sunt exacte⁹², dacă ne referim la motivele și compozitia decorului în cele două subgrupe și la funcția culorii albe în subgrupa $\delta 2a$. În realitate, aspectele de la Huși și Traian ale acestui decor sunt diferite prin factura motivelor și funcția culorii albe și purce din modele diferite ale acestui decor în subgrupa $\beta 1$.

Subgrupa $\beta 1$ la Traian comportă două aspecte ale decorului „în labirint”: motive negative albe cu bandă îngustă, „elipsoide” sau „serpentine”, rezervate pe fondul alb de pictură prin acoperirea interspațiului cu negru întins (fig. 5/8 – 9)⁹³; motive pozitive negre, „segmente liniare” pictate pe fondul alb (fig. 5/7)⁹⁴; dispoziția în labirint reiese din imbricarea simetrică sau asimetrică a elipsoidelor și segmentelor în șirurile orizontale suprapuse sau din desfășurarea pe verticală a serpentinelor; circuitul labirintului îl asigură culoarea neagră a interspațiului sau culoarea albă a fondului de pictură.

Primul aspect, cu elipsoide albe negative (fig. 5/8), a servit evident ca model pentru paralelogramele brune negative ale labirintului de la Huși (fig. 2/4a). Culoarea albă acoperă interspațiile, dar pentru a forma „benzile exterioare” ale motivelor, deoarece în subgrupa $\delta 2a$ interspațiul nu este tratat cu culoare albă întinsă sau liniară decât în intervalele lăsate libere de benzile principale sau exterioare ale motivelor (fig. 6/5; 13/11). Totodată benzile exterioare suplinesc „benzile albe” ale motivelor din subgrupa $\beta 1$.

Al doilea aspect, cu segmente negre pozitive (fig. 5/7), a fost preluat de grupa δ și transpus direct în stilul subgrupelor $\delta 2$ – $\delta 3$. În subgrupa $\delta 3a$ (fig. 5/5), segmentele negre pictate pe fon-

⁸⁸ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 87, pl. XIX/10a-b.

⁹² *Ibidem*, p. 15 n. 20.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 75, pl. XII/7.

⁹³ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 50, pl. II/4; H. și VI. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, fig. 7/1.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 81, pl. XVI/3.

⁹⁴ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 50, pl. II/5–6.

⁹¹ A. László, *op. cit.*, p. 10, 15, fig. 4/3; 8/2.

dul brun se diferențiază perfect de segmentele pe fond alb ale subgrupei β_1 (fig. 5/7). În subgrupa $\delta 2a$, toate intervalele dintre segmente pot fi acoperite cu șiruri de puncte albe, ca modalitate a tratării „albului secundar” (fig. 15/2)⁹⁵, pentru că decorul se diferențiază tot atât de clar față de acela al subgrupei β_1 . În schimb, acoperirea tuturor intervalelor cu alb întins ar fi dat decorului în labirint un aspect asemănător aceluia din subgrupa β_1 , chiar dacă în acest caz culoarea albă ar fi aparținut interspațiului și s-ar fi suprapus fondului de pictură brun, lăsind totodată libere intervalele pe fond brun dintre segmentele negre și deosebindu-se astfel de procedeul subgrupei β_1 , unde culoarea albă a fondului de pictură suplineste și culoarea interspațiului pentru segmentele negre. De aceea, transpunerea decorului în labirint în stilul subgrupei $\delta 2a$ (fig. 5/6) acoperă alternativ cu alb întins intervalele dintre șirurile de „segmente negre”, creând astfel acea alternanță de benzi brune și albe caracteristică. Fiecare bandă albă, comună la două șiruri de segmente, are rolul „benzii exterioare albe” numai pe una din laturile motivelor. Totodată, șirurile de puncte albe aplicate consecutiv între șirurile de segmente (fig. 15/2) și liniile albe intercalate alternativ între două șiruri de segmente (fig. 5/6) au aparența liniilor albe, care dublează în intervalele fondului brun motivele negre uniliniare ale decorului în varianta $\delta 2a$ de la Traian (fig. 6/1).

Decorul în labirint al paharelor de la Huși și al amforelor de la Traian sunt preluate din subgrupa β_1 , dar trecute prin procedeele decorative ale subgrupei $\gamma 2$ și transpușe în procedeele stilistice ale subgrupei $\delta 2a$. Motivele cu bandă liberă sau liniare sunt transpușe de pe fondul alb al subgrupei β_1 (fig. 5/7 – 8) pe fondul brun al subgrupei $\delta 2a$; benzile libere brune sunt completate cu conturul negru (fig. 2/4a); benzile brune și segmentele negre sunt dublate cu benzi exterioare albe libere (fig. 2/4a; 5/6), după modelul subgrupei $\gamma 2$ (fig. 10/2-3); segmentele negre sunt dublate de șirurile de puncte albe ale subgrupei $\delta 2a$ (fig. 15/2).

Varianta picturii tricrome a subgrupei $\delta 2$ cuprinde variante decorative multiple și diferențiate deopotrivă prin funcția culorilor neagră și albă, care nu pot fi specificate prin tot atîtea sigle proprii, ci pot fi cuprinse și trebuie să rămână grupate în cadrul variantei picturii tricrome din definiția subgrupei $\delta 2$ la H. Schmidt. Tocmai din cauza acestor variante decorative, care se opun în bloc picturii tetracrome, pictura tricromă trebuie să fie desemnată printr-o siglă proprie, $\delta 2a$, față de varianta picturii tetracrome ($\delta 2b$) a subgrupei $\delta 2$.

Aceste variante decorative sunt paralele în decorul eliptic sau spiralic al subgrupei $\delta 2$ la Traian și pot fi completate cu unele variante de la Huși sau Cucuteni. Benzile motivelor rezervate pe fondul brun, prin culoarea neagră întinsă sau liniară a interspațiului, sunt delimitate sau nu prin contur negru și rămăși libere sau sunt acoperite cu benzi liniare negre sau albe, sau cu culoare albă întinsă, sau conturate cu alb secundar, sau dublate cu benzi exterioare acoperite cu alb întins sau conturate cu alb secundar; motivele anexe sunt conturate sau hașurate cu alb secundar.

Benzile liniare negre; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru întins (fig. 13/2, 8, 10)⁹⁶; motivele anexe pot fi hașurate cu linii albe (fig. 13/9; 12/10)⁹⁷; interspațiu poate fi conturat cu alb secundar (fig. 12/9)⁹⁸, ca la Cucuteni⁹⁹;

Benzile liniare negre cu contur negru; motive anexe conturate cu șiruri de puncte albe; interspațiu cu negru liniar (fig. 15/2);

Benzile liniare negre intercalate cu șiruri de puncte albe; motive anexe conturate cu șiruri de puncte albe; interspațiu cu negru întins, la Cucuteni¹⁰⁰;

Benzile liniare albe cu contur negru; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar (fig. 14/1, 4b; motivele anexe pot fi hașurate cu linii albe (fig. 12/8);

Benzile albe libere cu contur negru; motive anexe tratate la fel; interspațiu liber (fig. 2/4b; 6/2); două elipse cu contur negru și acoperite cu alb întins, flancate de motive uniliniare negre (fig. 15/5) sau de motive cu banda liberă și dublată cu bandă exterioară albă liberă (fig. 15/4)¹⁰¹; decor cu două zone verticale cu chenar negru și acoperite cu alb întins, separând două panouri cu motive identice ca în decorul cu elipse (fig. 15/3)¹⁰²;

Benzile libere cu chenar negru și conturate cu alb secundar; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar (fig. 11/5; 13/4)¹⁰³;

Benzile libere cu chenar negru și conturate cu un șir de puncte albe; fără motive anexe; interspațiu cu negru liniar, la Cucuteni¹⁰⁴;

Motive uniliniare negre dublate de o linie albă; motive anexe tratate la fel; interspațiu tratat la fel (fig. 6/1)¹⁰⁵;

Motive uniliniare negre dublate de șiruri de puncte albe (fig. 15/2) sau de o bandă albă (fig. 5/6);

⁹⁵ Ibidem, p. 72–73, pl. XII/1.

⁹⁶ Ibidem, pl. XII/9; XV/8; XVI/11.

⁹⁷ Ibidem, pl. XII/20; XV/1, 3, 6, 9.

⁹⁸ Ibidem, p. 74, pl. XII/11.

⁹⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰⁰ Ibidem, pl. 18/4.

¹⁰¹ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 76, pl. XII/21, 23.

¹⁰² Ibidem, pl. XII/24.

¹⁰³ Ibidem, p. 74, pl. XII/16; H. și VI. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, pl. III/3; IV/1.

¹⁰⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 37, pl. titlului nr. 4–5; 18/6.

¹⁰⁵ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 77, pl. XIII.

Benzii liniare negre dublate de o singură bandă exterioară cu chenar negru și conturată cu alb secundar; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar sau cu intervale conturate cu alb secundar (fig. 13/11)¹⁰⁶;

Benzii liniare negre dublate de două benzi exterioare cu chenar negru și conturate cu alb secundar; motive anexe conturate cu alb secundar; interspațiu cu negru liniar (fig. 11/2; 14/3a)¹⁰⁷; benzile exterioare pot fi comune motivelor principale (fig. 13/5)¹⁰⁸;

Benzii libere cu contur negru dublate de o singură bandă exterioară albă liberă cu contur negru; motive anexe tratate la fel; interspațiu tratat cu benzi identice și intervale libere (fig. 6/4b; 7/3), sau cu benzi identice și intervale acoperite cu alb întins (fig. 6/5); conturul negru poate fi comun, despărțind benzile alternativ brune și albe, sau propriu, separând benzile de interspațiu;

Benzii libere cu contur negru dublate de două benzi exterioare albe libere cu contur negru; fără motive anexe și fără interspațiu (fig. 2/4a) sau cu interspațiu cu negru liniar (fig. 15/6).

În mod evident, aceste variante decorative, multiplicate și în funcție de aspectele decorative, se pot grupa după prezența sau absența benzilor exterioare ale motivelor, dar variantele sunt atât de legate între ele prin procedeele tratării motivelor și interspațiului sau prin funcția decorativă și tehnică cîlorilor neagră și albă, încît aceste variante rămîn corespondente în cele două grupe și se opun în bloc variantei picturii te tracrome δ2.

Definirea subgrupei δ2a la Trajan¹⁰⁹ accentuează funcția diferită a „albului secundar” (fig. 6/1; 15/3–5) față de subgrupa δ2 (fig. 13/2 – 3, 10), dar este raportată la aspecte decorative, care aparțin celor două subgrupe, δ2 și δ2a: motive principale acoperite cu alb întins (fig. 15/4 – 5) și care nu pot fi separate de motivele acoperite cu alb liniar (fig. 14/1,4b); zone ale suprafeței vasului acoperite cu alb întins (fig. 15/3), care sunt intermediare între intervalele acoperite cu alb întins în interspațiu (fig. 6/5) și motivele principale acoperite cu alb (fig. 15/4 – 5), deoarece „clipsele” înlocuiesc zonele intermediare exact în cadrul acelorași aspecte decorative; linii albe exterioare sau benzi exterioare albe libere (fig. 6/1; 15/3 – 4) și care nu pot fi separate nici de sirurile de puncte albe sau de benzile albe intercalate între motivele liniare negre (fig. 5/6; 15/2), nici de benzile exterioare conturate cu alb secundar (fig. 11/2; 14/3a) sau acoperite cu alb întins (fig. 15/6).

Definirea funcției decorative a cîlorii albe în grupa δ la H. Schmidt comportă două sensuri, cu explicarea modalităților aplicative în cadrul grupei δ sau al raportării lor la grupa γ, care necesită unele precizări:

1. Funcția decorativă a cîlorii albe este diferită în cele trei subgrupe. În subgrupa δ1, culoarea albă constituie „fondul de pictură”¹¹⁰ și egalează funcția cîlorii albe a interspațiului în subgrupa γ1¹¹¹, acoperind în ambele cazuri suprafața vasului;

În subgrupa δ2, culoarea albă participă la formarea „motivelor principale”, acoperite cu benzi liniare albe¹¹² sau conturate cu o linie albă ori un sir de puncte albe¹¹³, și a „motivelor anexe”, conturate la fel cu o linie albă sau un sir de puncte albe¹¹⁴. De asemenea, motivele uniliniare negre sunt dublate de benzi albe sau siruri de puncte albe¹¹⁵. Culoarea albă prezintă, incidental, și funcția tratării interspațiului, prin conturarea cu o linie albă a intervalelor libere¹¹⁶, care poate fi raportată la funcția cîlorii albe în interspațiul subgrupelor γ1a – γ2a.

Participarea cîlorii albe la decorarea motivelor este preluată din subgrupa γ3¹¹⁷. Benzile liniare albe ale motivelor principale în subgrupa δ2 nu pot fi însă raportate la dungile albe pictate pe fondul alb în subgrupa δ1 (indistincte în planșe)¹¹⁸, ci la „benzile liniare roșii” pictate pe fondul alb al subgrupei δ1, după procedeul formativ al acestei subgrupe, și înlocuite cu „liniile albe” pictate pe fondul brun al subgrupei δ2, prin aplicarea același procedeu formativ; culoarea roșie a subgrupei δ1 (culoare de pictat motivele) nu egalează culoarea albă a subgrupei δ1 (culoarea fondului de pictură)¹¹⁹, ci a subgrupei δ2 (culoare de pictat motivele). Liniile și benzile exterioare albe ale motivelor trebuie raportate la benzile exterioare ale motivelor în subgrupa γ2, culoarea albă egalind culoarea neagră a motivelor în ambele subgrupe, nu numai în subgrupa γ2¹²⁰; motivele anexe hașurate cu linii albe pot fi raportate la subgrupa γ3a;

În subgrupa δ3, culoarea albă lipsește complet;

¹⁰⁶ H. și VI. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, pl. III/1; IV/5b.

¹⁰⁷ VI. Dumitrescu, op. cit., p. 75, 80–81, pl. XII/2; XVI/1.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pl. XVI/13,

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 76 urm.

¹¹⁰ H. Schmidt, op. cit., p. 36–37, pl. 16/7; 17/2a-b; 20/2.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 75.

¹¹² *Ibidem*, p. 37, pl. titlului nr. 8.

¹¹³ *Ibidem*, p. 37–38, 75, pl. titlului nr. 4–6; 18/2, 4, 6.

¹¹⁴ *Ibidem*, pl. 18/6–8.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 38.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 36.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 37.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 75.

¹²⁰ *Ibidem*.

2. Culoarea albă în subgrupa $\delta 2$ are funcția de „alb secundar”, prin conturarea motivelor principale și anexe cu linia albă sau sirul de puncte albe¹²¹.

Ambele accepții, privind funcția structurală sau coloristică a culorii albe în subgrupa $\delta 2$, au un sens global, raportat la cele două variante picturale (tricromă – $\delta 2a$ și tetracromă – $\delta 2b$), la totalitatea modalităților aplicative ale culorii albe (întinsă sau liniară pe banda motivelor principale și anexe, pe benzile exterioare ale motivelor sau în intervalele interspațiului) și la amplioarea culorii albe față de culorile neagră și roșie în cadrul subgrupei $\delta 2$ și în comparație cu subgrupele $\delta 1$ și $\gamma 1 - \gamma 3$. Modalitatea picturală tipică a culorii albe o constituie „conturarea cu o linie albă sau un sir de puncte albe” a motivelor principale și anexe, care definește și rolul secundar al culorii albe în subgrupa $\delta 2$ și în raport cu celelalte subgrupe.

Aceste corelații, subliniate de H. Schmidt ca procedee decorative ale subgrupelor, indică de fapt procedeele formative ale subgrupelor stilistice.

Procedeele decorative privitoare la cele două funcții ale culorii albe, formarea motivelor și procedeul curent al „albului secundar”, implică însă o dublă distincție, pe de o parte, între procedeele picturale (alb întins sau liniar) în cadrul procedeeelor decorative ale culorii albe (benzi albe liniare pe banda principală a motivelor și benzi albe libere sau conturate cu alb secundar pe banda principală sau pe benzile exterioare ale motivelor), iar pe de altă parte chiar între aplicarea acelorași procedee pe banda motivelor principale sau în interiorul motivelor anexe. Procedeele decorative în funcție de procedeele picturale ale culorii albe nu se reduc la aplicarea regulii elementare a „alternării tehnicii culorii întins sau liniarie” ca pe ceramică de stil A, ci sunt determinate de procedeele formative ale subgrupei $\delta 2$ în raport cu subgrupele $\delta 1$ și $\gamma 2 - \gamma 3$.

Unele aspecte decorative ale subgrupei $\delta 2$ trebuie raportate, integral sau parțial, la subgrupa $\delta 1$, deoarece comportă același procedeu formativ, contaminat sau nu cu subgrupele $\gamma 2 - \gamma 3$;

Motive principale cu „benzi liniare negre” și motive anexe „conturate cu alb secundar” (fig. 13/2, 10; 15/2) sau „hașurate cu linii albe” (fig. 12/10; 13/9), interspațiul fiind tratat cu negru întins sau liniar, sau prin intervale conturate cu „alb secundar” în locul motivelor anexe (fig. 12/9)¹²²;

Motive principale cu „benzi liniare albe” (fig. 14/1, 4b; 7/8) sau „benzi cu șiruri de puncte albe” (fig. 15/2) în subgrupa $\delta 2a$ și cu „benzi liniare roșii” în subgrupa $\delta 2b$ ¹²³, motivele anexe rămânind conturate cu alb secundar în ambele subgrupe sau hașurate cu linii albe în prima subgrupă (fig. 12/8), iar interspațiul fiind tratat cu negru întins sau liniar;

Motive principale cu „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar” și, ipotetic dar posibil, motive anexe cu „chenar negru și conturate cu alb secundar”, iar interspațiul hașurat cu linii negre (fig. 14/2; 15/7);

Motive principale cu „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar” dublate cu „benzi exterioare conturate cu alb secundar”, iar interspațiul cu intervale conturate cu alb secundar (fig. 16/4);

Motive principale (fig. 2/4a; 15/6) sau motive principale și anexe (fig. 6/5) cu „benzi brune libere cu contur negru” dublate cu „benzi exterioare albe libere”, iar interspațiul liber (fig. 7/3) sau hașurat cu linii negre (fig. 15/6), sau cu intervale acoperite cu alb întins (fig. 6/5).

Decorul eliptic sau spiralic cu benzi liniare negre și interspațiul cu negru întins există în pictura bicromă cu negru pe alb a subgrupei $\delta 1a$ (fig. 12/1; 6; 13/1)¹²⁴, iar decorul cu benzi liniare roșii și interspațiul cu negru întins există în pictura tricromă cu negru și roșu pe alb a subgrupei $\delta 1b$ ¹²⁵. Ambele aspecte au fost transpusă pe fondul brun al subgrupei $\delta 3$, determinând la fel o pictură bicromă cu negru pe brun (fig. 7/4,8; 13/7) și o pictură tricromă cu negru și roșu pe brun¹²⁶. Transpunerea acestor aspecte pe fondul brun al subgrupei $\delta 2$ s-a făcut prin introducerea culorii albe sub forma conturării cu „alb secundar” a motivelor anexe (fig. 13/2, 10), realizând astfel o pictură tricromă cu negru și alb secundar și o pictură tetracromă cu negru și roșu cu alb secundar¹²⁷.

Însă, benzile liniare roșii în subgrupa $\delta 1b$ au fost introduse din necesitatea creării unei variante cu pictură tricromă, negru cu roșu, paralelă cu varianta picturii bicrome, negru pe alb, a subgrupei $\delta 1a$. Benzile liniare roșii au înlocuit benzile liniare negre pe banda negativă a motivelor principale. Procedeul formativ al subgrupei $\delta 1b$ constă deci în subordonarea culorii roșii față de culorile albă și neagră. Acest aspect decorativ cu benzi liniare roșii a putut fi transpus direct în subgrupele $\delta 3b$ și $\delta 2b$.

Crearea picturii tricrome în subgrupa $\delta 2a$ se putea deci face și prin aplicarea același procedeu formativ, adică prin înlocuirea benzilor liniare negre în funcție de subordonarea culorii albe față de culorile brună și neagră, sub forma „benzilor liniare albe” pe banda negativă a motivelor prin-

¹²¹ Ibidem, p. 37–38, 75.

¹²² Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 74, pl. XII/11.

¹²³ H. Schmidt, op. cit., p. 38, pl. titlului nr. 7; 17/2c.

¹²⁴ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 66, 70, pl. IX/2c–d, 9; X/7.

¹²⁵ H. Schmidt, op. cit., p. 38, pl. 17/2a–b.

¹²⁶ Ibidem, p. 37.

¹²⁷ Ibidem, pl. titlului nr. 7–8.

cipale. În ambele subgrupe, benzile liniare de culoare roșie sau albă înlocuiesc benzile liniare negre în funcție de fondul de pictură alb sau brun. Benzile liniare albe nu puteau fi preluate din subgrupa $\gamma 3a$ (fig. 11/4), deoarece în subgrupa $\delta 2a$ interspațiul este tratat inițial cu negru întins (fig. 7/2), ca și în subgrupa $\delta 1$ (fig. 13/1). Motivele anexe rămân conturate cu „alb secundar”, dar pot fi „hașurate cu linii albe” (fig. 12/8), ca și în decorul cu benzi liniare negre (fig. 13/9). Această tratare a motivelor anexe, „perle” hașurate și chiar „volute” decorate cu benzi liniare albe (fig. 12/10), poate fi raportată la benzile liniare albe ale volutelor anexe în subgrupa $\gamma 3a$ (fig. 11/4), dar decorul grupei sub $\delta 2a$ rămâne suficient diferențiat prin volutele anexe în interspațiul cu negru întins (fig. 12/10) și prin perlele anexe chiar în interspațiul cu benzi liniare negre (fig. 12/8). Dar în cazul acesta liniile albe ale motivelor anexe în subgrupa $\delta 2a$ nu mai pot fi raportate la procedeul propriu-zis al „albului secundar”, ci la benzile liniare albe trănspusse de pe motivele principale și pe motivele anexe. Decorul cu negru liniar în interspațiul are motivele anexe tratate în genere cu „alb secundar” (fig. 14/1, 4 b).

Benzile liniare albe rămân legate de banda principală a motivelor prin procedeul formativ al subgrupei $\delta 2a$ și nu trece ca benzi exterioare decit sub forma „parantezelor” de o parte și alta a „volutelor uniliniare”, care nu sunt deci formate de benzile cu linii multiplicate de pe corpul spiralelor (fig. 12/11). De asemenea, în decorul eliptic (fig. 13/2; 15/1) benzile liniare negre nu sunt dublate cu o bandă liniară albă. Cu toate acestea, decorul spiralic sau eliptic cu benzi liniare negre dublate de benzi exterioare liniare albe s-ar deosebi suficient de subgrupa $\gamma 2a$ (fig. 10/2), prin interspațiul cu negru întins (fig. 13/2, 10) sau numai prin motivele anexe conturate cu alb secundar (fig. 11/2). Interiorul elipselor poate fi însă conturat cu „alb secundar” (fig. 13/2; 15/1), ca intervalele libere ale interspațiului (fig. 12/9), sau ca elipsele cu tangente conturate cu „negru secundar” în subgrupa $\delta 1b$ (fig. 12/5, 8).

Procedeul formării benzilor liniare albe ale motivelor principale explică și absența benzilor albe libere ca motive principale în decorul cu negru întins sau liniar în interspațiul. Decorul cu benzi libere, rezervate cu negru întins pe fondul de pictură alb, există în pictura bicromă a subfazei $\delta 1a$ (fig. 12/7)¹²⁸, dar decorul corespondent cu benzi libere acoperite cu roșu întins nu există în subgrupa $\delta 1b$ și cu atât mai puțin nu poate fi aplicat pe fondul brun al subgrupei $\delta 2b$. În consecință, nici subgrupa $\delta 2a$ nu introduce benzile libere acoperite cu alb întins ca motive principale sau benzi exterioare.

Totuși, benzile libere albe ale motivelor principale și interspațiul cu negru întins s-ar fi deosebit de benzile albe negative ale subgrupei $\delta 1a$ (fig. 12/7) prin tehnica pozitivă a culorii albe și prin motivele anexe rezervate pe fondul brun și conturate cu alb secundar. În schimb, benzile libere albe și interspațiul cu negru liniar s-ar fi deosebit de benzile albe pozitive ale subgrupei $\gamma 3$ (fig. 11/3) numai prin motivele anexe conturate cu alb secundar, după cum benzile albe libere exterioare motivelor cu benzi liniare negre și interspațiul cu negru liniar ar fi constituit aspecte decorative prea asemănătoare cu subgrupa $\gamma 2$ (fig. 5/3). De aceea, procedeele benzilor cu culoare albă întinsă au fost rezervate variantei decorative cu benzi libere albe sau brune și cu interspațiul liber sau hașurat cu negru liniar ale subgrupei $\delta 2a$ (fig. 2/3 – 4; 15/6). În aspectele decorative cu benzi liniare negre sau albe ale subgrupei $\delta 2a$, corespunzătoare variantei picturale cu negru sau cu negru și roșu ale subgrupelor $\delta 1a$ – $\delta 1b$, funcția „albului secundar” este limitată la conturarea motivelor anexe.

Cu toate acestea, procedeul „albului secundar” a fost introdus după procedeul „negru secundar” al variantei picturii tricrome cu „roșu și negru pe alb” a subgrupei $\delta 1b$. Această variantă tricromă, existentă și la Cucuteni¹²⁹, a fost însă integrată în subgrupa $\delta 1a$ în sensul ceramiciei de la Traian¹³⁰, adică alături de varianta picturii bicrome cu „roșu pe alb” a subgrupei $\delta 1$. În realitate, cele două variante de pictură bicromă și tricromă cu negru pe alb sint paralele cu cele două variante de pictură bicromă și tricromă cu negru pe alb ale subgrupei $\delta 1$ și în consecință trebuie repartizate alături de acestea în subgrupele $\delta 1a$ (pictură bicromă cu negru sau cu roșu pe alb) și $\delta 1b$ (pictură tricromă cu negru și roșu sau cu roșu și negru secundar pe alb).

Procedeul formativ al variantei picturii tricrome cu roșu și negru secundar este același ca în varianta picturii tricrome cu negru și roșu a subgrupei $\delta 1b$, adică subordonarea culorii negre față de culorile albă și roșie. Însă, funcția culorii negre era evident ireversibilă, motivele principale ale picturii tricrome cu roșu fiind constituite din „benzi liniare roșii” (fig. 13/3 dreapta) prin transpunerea benzilor liniare negre ale picturii bicrome cu negru (fig. 12/1) atât în pictura bicromă cu roșu (fig. 12/2; 13/2 dreapta)¹³¹, cit și în pictura tricromă cu negru și roșu. În consecință, subordonarea culorii negre a recurs la procedeul „conturării cu o linie neagră” a motivelor rezervate cu roșu întins

¹²⁸ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 66, pl. IX/4.

¹²⁹ Ibidem, p. 69 n. 1.

¹³⁰ Ibidem, p. 68.

¹³¹ Ibidem, p. 68, 71, p. X/1, 10; XVI/11.

pe fondul alb, „perlele” și interiorul elipselor (fig. 12/5 ; 13/3 dreapta)¹³², funcția „negrului secundar” fiind astfel limitată la motivele anexe și intervalele de aceeași formă, ca și „albul secundar” în decorul paralel cu benzi liniare negre și interspațiul cu negru întins al subgrupei 82a (fig. 13/2 stînga).

„Negrul secundar” conturează însă deopotrivă motivele principale în decorul cu „elipse cu tangente” (fig. 12/4,8 dreapta)¹³³ sau motivele principale și anexe în decorul cu „elipsoide cu tangente” prevăzute cu „perle” (fig. 14/3b), interspațiul fiind însă tratat în ambele cazuri cu roșu liniar. De aceea, transpunerea „negrului secundar” în „albul secundar” al subgrupei 82a conturează și motivele principale, chiar în cadrul aceluiași decor cu „elipsoide cu tangente” (fig. 15/7 ; 16/3)¹³⁴ prevăzute cu „perle” conturate posibil, cu alb secundar (fig. 14/2)¹³⁵. Elipsoidele pot fi dublate la capete cu benzi exterioare, de asemenea conturate cu „alb secundar” (fig. 16/4)¹³⁶. Intervalele în formă de scut ale interspațiului sint tratate cu negru liniar sau conturate cu alb secundar (fig. 15/7 ; 16/4).

Aplicarea funcției „negrului secundar” și „albului secundar” pe banda motivelor principale se explică prin factura decorului, care aparține altei variante decorative în cadrul picturii tricrome a celor două subgrupe, 81b și 82a. De fapt, decorul cu elipsoide delimitate prin contur, legate sau nu cu tangente și prevăzute sau nu cu perle anexe, cu interspațiul hașurat sau liber, a fost introdus paralel în diversele stiluri ale subgrupelor 81 – 83 : în pictura bicromă cu negru sau cu roșu pe fondul alb al subgrupei 81 a (fig. 16/1 a – b)¹³⁷; în pictura tricromă cu roșu și negru secundar a subgrupei 81b (fig. 14/3b ; 16/3 sus); în pictura bicromă cu negru pe fondul brun al subgrupei 83 (fig. 16/2)¹³⁸; în pictura tricromă cu negru și alb pe fondul brun al subgrupei 82a, varianta decorativă cu „alb întins” (fig. 15/6)¹³⁹ sau varianta decorativă cu „alb secundar” (fig. 15/7 ; 16/3 jos).

În decorul cu „elipsoide și tangente”, „albul secundar” conturează deopotrivă motivele principale și anexe (fig. 14/2 ; 15/7), deci la fel ca „negrul secundar” (fig. 14/3b), apoi se extinde de la banda motivelor la benzile exterioare și chiar la conturarea interspațiului (fig. 16/4), la fel ca în decorul spiralic cu benzi liniare negre (fig. 13/11). Din cauza conturului negru al motivelor, benzile exterioare ale elipsoidelor au „albul secundar” trasat cu o singură linie (fig. 16/4), ca în varianta decorului negru uniliniar și dublat cu o linie albă (fig. 6/1). Separarea celor două categorii de motive, principale sau anexe, în aspectele decorative numai cu „elipsoide” (fig. 15/7) sau numai cu perle legate prin tangente” (fig. 14/2) nu implică nici o discriminare în accepția „albului secundar” în funcție de cele două categorii de motive, deoarece această separare a motivelor principale și anexe există în aspectele decorative cu „negru secundar” (fig. 14/3b, iar aspectele cu motive principale conturate cu „alb secundar” sunt completate pe același vas prin aspectele cu motive anexe conturate cu „negru secundar” (fig. 16/3). În aspectul cu „perle cu tangente” (fig. 14/2), numai perlele pot fi conturate cu „alb secundar”, deoarece tangentele leagă conturul negru al perlelor, după cum în aspectul cu „elipsoide cu tangente” (fig. 14/3b) banda cu contur roșu a tangentelor leagă chenarul roșu al elipsoidelor conturate cu „negru secundar”.

Toate acest aspecte decorative au însă motivele principale formate de „benzi albe cu chenar roșu și conturate cu negru secundar” în subgrupa 81b sau de „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar” în subgrupa 82a, iar interspațiul hașurat cu linii roșii sau negre pe fondul alb sau brun al subgrupei respective. Acest decor în cadrul variantei picturii tricrome a celor două subgrupe corespunde decorului spiralic și eliptic cu „benzi libere cu contur” și interspațiul liniar al variantelor picturii bicrome cu negru sau cu roșu pe fondul alb al subgrupei 81a (fig. 12/2 – 3)¹⁴⁰ și al variantei picturii bicrome cu negru pe fondul brun al subgrupei 83 (fig. 13/6)¹⁴¹. Transpunerea aceluiași decor în variantele picturii tricrome nu se putea face decât prin conturarea benzii libere a motivelor principale cu „negru secundar” în pictura tricromă cu roșu a subgrupei 81b (fig. 12/4, 8 dreapta), sau cu „alb secundar” în pictura tricromă cu negru a subgrupei 82a (fig. 13/4)¹⁴², chiar sub forma „șirului de puncte albe” astăzi de caracteristic pe „spiralele legate cu benzi verticale” (fig. 12/3) de la Cucuteni¹⁴³. Uneori linia neagră în decorul tricrom suplineste conturul roșu al benzii motivului (fig. 12/4), revenind la conturul negru al benzilor din decorul bicrom (fig. 12/3).

Funcția „negrului secundar” și „albului secundar” este aplicată numai motivelor anexe sau simultan pe motivelor principale și anexe prin procedeul formativ al variantelor decorative ale picturii tricrome cu roșu și negru secundar în subgrupa 81b și ale picturii tricrome cu negru și alb

¹³² Ibidem, p. 82, pl. XVI/6, 9.

¹³³ Ibidem, p. 70–71, pl. X/8, 11.

¹³⁴ Ibidem, p. 74, 82, pl. XII/3; XVI/7.

¹³⁵ Ibidem, p. 75, pl. XII/12 (decorul este pictat numai cu negru pe brun, dar din cauza benzii albe a limitei interzonale este atribuit subgrupei 82. Ipotetic, „perlele” pot fi însă conturate cu „alb secundar” și confirmate prin descoperiri viitoare).

¹³⁶ Ibidem, p. 51, 74, pl. XII/4.

¹³⁷ Ibidem, p. 70, pl. II/2 (atribuit subgrupei 81, dar decorul din zona corpului este tipic pentru grupa 8); XI/3.

¹³⁸ Ibidem, p. 85, pl. XVII/22.

¹³⁹ H. și VI. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, fig. 7/2.

¹⁴⁰ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 67, 71, pl. IX/6; X/10.

¹⁴¹ Ibidem, p. 84–85, pl. XVII/2, 11.

¹⁴² Ibidem, p. 74, pl. XII/16.

¹⁴³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. 17/13; 18/6.

secundar în subgrupa $\delta 2a$. Aspectele decorative cu „benzi liniare roșii” și interspațiu cu roșu întins ale subgrupei $\delta 1b$ (fig. 12/5; 13/3 dreapta) conturează cu „negru secundar” numai motivele anexe ale aspectelor corespunzătoare ale subgrupei $\delta 1a$ (fig. 12/2 sus; 13/2 dreapta), deoarece benzile liniare roșii în ambele subgrupe înlocuiesc benzile liniare negre ale subgrupei $\delta 1a$ (fig. 12/1, 6). „Subordonarea culorii negre” nu permite tratarea din nou a benzilor roșii cu culoare neagră. Din contra, aspectele decorative cu „benzi libere cu contur roșu” și interspațiu cu roșu liniar ale subgrupei $\delta 1b$ (fig. 12/4, 8 dreapta; 14/3b) conturează obligatoriu cu „negru secundar” banda liberă a motivelor principale, pentru a se deosebi de aspectele decorative asemănătoare, pictate numai cu negru sau numai cu roșu în subgrupa $\delta 1a$ (fig. 16/1 a–b). Decorul liniar cu roșu transpune decorul liniar cu negru, pentru a crea cele două variante de pictură bicromă ale subgrupei $\delta 1a$ (fig. 12/2 jos, 3). „Subordonarea culorii negre” secundează decorul liniar cu roșu (fig. 12/8 dreapta; 14/3b) și chiar suplimentează conturul decorului negru (fig. 12/4) pentru a transpune această variantă decorativă în pictura tricromă cu roșu a subgrupei $\delta 1b$. Decorul cu „spirale în C” al picturii bicrome cu roșu (fig. 12/2 jos) este la fel conturat cu liniile „negrului secundar” în pictura tricromă¹⁴⁴.

Funcția diversificată a „negrului secundar” în raport cu cele două categorii de motive în cadrul celor două variante decorative ale picturii tricrome cu roșu și negru a subgrupei $\delta 1b$ (fig. 12/4; 13/3 dreapta) este dirijată de procedeul formativ al celor două variante de pictură tricromă, cu negru și roșu sau cu roșu și negru, ale subgrupei $\delta 1b$. Crearea picturii tricrome a subgrupei $\delta 1b$ a fost condiționată de existența celor două variante de pictură bicromă, cu negru sau cu roșu, ale subgrupei $\delta 1a$ (fig. 12/1–2). Procedeul formativ al celor două variante de pictură tricromă constă în „subordonarea celei de a treia culori” față de culoarea neagră sau roșie a decorului în raport cu fondul de pictură alb al subgrupei $\delta 1$, dar în cadrul unor aspecte decorative diferențiate prin asociere constante de elemente formale, decor cu benzi liniare și interspațiu cu culoare întinsă sau decor cu benzi libere cu contur și interspațiu cu culoare liniară. „Benzile liniare negre” din pictura bicromă a subgrupei $\delta 1a$ (fig. 13/1) sunt înlocuite cu „benzi liniare roșii” în pictura tricromă a subgrupei $\delta 1b$ ¹⁴⁵; decorul cu benzi liniare roșii și decorul cu benzi libere cu contur roșu din pictura bicromă a subgrupei $\delta 1a$ (fig. 12/2) sunt „conturate cu negru secundar” în mod paralel, diferit și obligator (fig. 12/4; 13/3 dreapta).

Funcția diferită a „albului secundar” se repetă în aspectele paralele ale picturii tricrome cu negru și alb a subgrupei $\delta 2a$. Aspectele decorative cu „benzi liniare negre” și interspațiu cu negru întins ale picturii bicrome a subgrupelor $\delta 1a$ și $\delta 3a$ (fig. 13/1, 7) sunt transpuse în pictura tricromă a subgrupei $\delta 2a$ prin „conturarea cu alb secundar” numai a motivelor anexe (fig. 13/2 stînga, 10), deoarece procedeul formativ al acestei variante decorative implică „transpunerea aspectelor formale” ale decorului create de grupa δ pentru pictura bicromă cu negru pe fondul alb al subgrupei $\delta 1a$ (fig. 13/1) sau pe fondul brun al subgrupei $\delta 3a$ (fig. 13/7). La fel, în aspectele decorative cu „benzi liniare albe” ale subgrupei $\delta 2a$ (fig. 7/2) „albul secundar” este limitat la motivele anexe, deoarece prin procedeul formativ al acestei variante decorative benzile liniare albe înlocuiesc „benzile liniare negre” ale primei variante (fig. 13/2 stînga, 10), ale cărei motive anexe erau conturate cu alb secundar. „Subordonarea culorii albe” pe banda motivelor principale nu aparține funcției „albului secundar”, ci este paralelă cu înlocuirea benzilor liniare negre prin „benzile liniare roșii” în subgrupele $\delta 1b$ și $\delta 2b$ ¹⁴⁶ și deci determinată de procedeul formativ al acestei variante decorative în subgrupele respective. Benzile liniare albe ale motivelor principale pot fi înlocuite prin „șiruri paralele de puncte albe”, ca procedeu pictural propriu subgrupei $\delta 2a$ (fig. 15/2). În aspectul cu „benzi liniare roșii” al subgrupei $\delta 2b$, „albul secundar” este de asemenea limitat la motivele anexe, ca în aspectul inițial cu benzi liniare negre (fig. 7/2).

Decorul liniar al variantei decorative cu „benzi libere cu contur negru” și interspațiu cu negru liniar (fig. 13/4; 15/7) conturează cu „alb secundar” banda motivelor principale, prin procedeul „transpunerii negrului secundar” al subgrupei $\delta 1b$ în cadrul acelorași aspecte decorative (fig. 12/4; 14/3b), dar pictate numai cu negru ca în subgrupele $\delta 1a$ și $\delta 3a$ (fig. 12/3; 13/6; 16/1–2).

Aplicarea „albului secundar” simultan pe banda motivelor principale și anexe sau numai pe motivele anexe era inevitabilă pentru procedeul „transpunerii stilistice” a aspectelor decorative preluate direct din subgrupele $\gamma 2-\gamma 3$:

Motive principale și anexe cu „benzi brune cu chenar negru și conturate cu alb secundar”, iar interspațiul hașurat cu linii negre sau decorat cu benzi liniare negre (fig. 11/5; 13/4);

Motive principale cu benzi liniare negre, dublate cu „benzi exterioare conturate cu alb secundar” și însoțite de motive anexe „conturate cu alb secundar”, iar interspațiul tratat cu negru liniar sau prin intervale conturate cu alb secundar (fig. 11/2; 13/5, 11; 14/3a).

¹⁴⁴ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XI/1a, 2a, 4a.

¹⁴⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. 17/2a–b.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 38, pl. 17/2a–c.

Aspectele decorului elptic (fig. 13/4) sau spiralic (fig. 11/5) cu banda principală a motivelor conturată cu „alb secundar” pot transpune deopotrivă benzile albe libere ale motivelor principale și anexe ale subgrupei $\gamma 3$ (fig. 8/9 ; 11/3), sau benzile liniare albe ale motivelor principale și anexe ale variantei $\gamma 3a$ (fig. 8/11 ; 11/4).

Totuși, „benzile liniare albe cu contur negru” ale motivelor principale ale subgrupei $\gamma 3a$ (fig. 11/4 ; 14/4a) puteau fi păstrate în subgrupa $\delta 2a$, prin conturarea volutelor anexe cu „alb secundar” (fig. 14/1) sau introducerea perelor conturate cu „alb secundar” (fig. 14/4b) sau hașurare cu linii albe (fig. 12/8 stînga). Chiar în cazul acesta, „benzile liniare albe” ale motivelor principale ale subgrupei $\delta 2a$ nu sunt reductibile la funcția „albului secundar” caracteristic acestei subgrupe, deoarece ele au fost preluate din subgrupa $\gamma 3a$.

Însă, din moment ce în subgrupa $\delta 2a$ „benzile liniare albe” au interspațiul tratat deopotrivă cu negru liniar ca în subgrupa $\gamma 3$ sau cu negru întins absent în subgrupa $\gamma 3$ (fig. 7/2), iar pe de altă parte „benzile liniare albe” pot fi explicate prin procedeul formativ al „benzilor liniare roșii” în raport cu „benzile liniare negre” în subgrupele $\delta 1b$ și $\delta 2b$, este evident că subgrupa $\delta 2$ a aplicat procedeul „subordonării celei de a treia culori” și pentru „benzile liniare albe” în varianta decorativă cu negru întins în interspațiu.

Motivele principale cu „benzi liniare negre” și „motive anexe cu contur” există și în varianta decorativă cu negru liniar în interspațiul pe fondul alb al subgrupei $\delta 1a$ (fig. 16/5) sau pe fondul brun al subgrupei $\delta 3a$ (fig. 7/6). Transpunerea acestei variante în subgrupa $\delta 2a$ se putea face prin „conturarea cu alb secundar” a motivelor anexe (fig. 15/2 mijloc) sau prin „înlocuirea benzilor liniare negre cu benzi liniare albe”, motivele anexe păstrând albul secundar (fig. 14/1, 4b), adică prin cele două procedee formative ale „subordonării culorii albe”. Transpunerea stilistică paralelă a celor două variante decorative, cu benzi liniare negre și interspațiul cu negru întins sau liniar, între subgrupele $\delta 1 - \delta 3$ s-a repetat și între variantele corespunzătoare, cu benzi liniare albe și interspațiul cu negru întins sau liniar, ale subgrupei $\delta 2a$. Deoarece varianta cu negru liniar prezintă „benzi liniare albe cu contur negru”, se poate admite că ea a fost creată prin convergența procedeelor formative ale subgrupei $\delta 2a$ cu modelul oferit de subgrupa $\gamma 3a$.

Aspectele decorului elptic (fig. 13/5) sau spiralic (fig. 11/2 ; 13/11 ; 14/3a) cu benzi liniare negre, dublate cu „benzi exterioare conturate cu alb secundar”, cu interspațiul tratat totdeauna cu negru liniar și cu intervale conturate cu alb secundar, transpus evident prin procedeul „albului secundar” benzile exterioare albe, libere sau liniare, create de subgrupa $\gamma 2 - \gamma 2a$ pentru decorul elptic (fig. 8/5, 10) sau spiralic (fig. 10/2 – 3). Forma motivelor principale cu benzi liniare negre, motivele anexe în formă de unghiuri sau volute, intervalele libere din interspațiul, indică că decorul a fost preluat integral din subgrupa $\gamma 2 - \gamma 2a$ și transpus în stilul subgrupei $\delta 2a$, ca în cazul decorului cu motive principale și anexe conturate cu alb secundar preluat din subgrupa $\gamma 3$ (fig. 11/5 ; 13/4).

Cu toate acestea, decorul spiralic cu benzi liniare negre prezintă în subgrupa $\delta 2a$ „spirale in S cu buclele pliate pe corp” și prevăzute cu „perle” în anexe (fig. 14/3a), care se întâlnesc în decorul cu interspațiul liber al subgrupei $\delta 1a$ (fig. 16/6)¹⁴⁷ și sunt transpuse, invers, în stilul subgrupei $\gamma 1$, sau generează „motive cordiforme” transpusă în același stil¹⁴⁸. De asemenea, decorul spiralic cu benzi liniare negre, fără benzi exterioare, cu perle conturate cu alb secundar și interspațiul hașurat cu negru liniar (fig. 15/2), se înlinșează în stilul celorlalte subgrupe, cu interspațiul cu negru întins sau liniar pe fond alb în subgrupa $\delta 1a$ (fig. 16/5), sau pe fond brun în subgrupa $\delta 3a$ ¹⁴⁹ (fig. 7/6). Aceste fapte arată că benzile liniare negre ale diferitelor forme de spirale sunt introduse paralel în stilurile subgrupelor $\delta 1 - \delta 3$ și au o dublă origine: unele benzi liniare negre sunt reductibile la decorul și formula stilistică a subgrupei $\delta 1$ și deci la procedeul formativ al acestei subgrupe în raport cu benzile liniare negre ale subgrupei $\beta 1$ (fig. 10/1)¹⁵⁰; alte benzi liniare negre, cu sau fără benzi exterioare albe, sunt preluate din decorul subgrupelor $\gamma 1 - \gamma 2$ (fig. 9/1 – 2, 4) și transpusă în stilul subgrupelor $\delta 1 - \delta 3$ ¹⁵¹ (fig. 13/1a, 8).

În subgrupa $\delta 2a$, motivele principale cu benzi liniare negre pot fi dublate cu „benzile exterioare albe” ale subgrupei $\gamma 2 - \gamma 2a$, indiferent de forma și originea motivelor spiralice (fig. 13/11 ; 14/3a). Transpunerea spiralelor liniare cu benzi exterioare sau numai a benzilor exterioare în stilul subgrupei $\delta 2a$ conținează benzile exterioare cu „alb secundar”, limitează benzile exterioare la „parantezele” buclelor (fig. 5/6 ; 14/3a), înlocuiește benzile exterioare cu „linia albă” sau „șirul de puncte albe” (fig. 6/1 ; 15/2) și extinde „albul secundar” la conturarea intervalelor interspațiului tratat în toate cazarile cu negru liniar (fig. 13/11). Păstrarea benzilor exterioare albe libere sau liniare ale subgrupei $\gamma 2 - \gamma 2a$ ar fi creat aspecte decorative asemănătoare între cele două subgrupe,

¹⁴⁷ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 67, pl. IX/8.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 79, 85, pl. XV/6 ; XVIII/3.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 67, 87, pl. IX/7 ; XIX/13 – 14.

¹⁵⁰ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 33, pl. 13/6.

¹⁵¹ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 86, pl. XVIII/1.

cu toată tratarea motifelor anexe cu „alb secundar”. Benzile motifelor principale și benzile exteroare conturate cu „alb secundar” suplinesc funcția decorativă a benzilor liniare albe ale motifelor principale și egalează funcția culorii negre pentru formarea motifelor decorului. Funcția „albului secundar” în raport cu cele două categorii de motive, principale și anexe, este condiționată în primul rînd de procedeul formativ al motifelor principale în diversele variaante decorative, fiind deci limitată la motivele anexe sau extinsă la motivele principale. De aceea accepția „albului secundar” trebuie aplicată *procedeului pictural* al conturării motifelor și interspațiului cu linia albă sau sirul de puncte albe și nu rolului redus *cantitativ* al culorii albe în decorul subgrupei $\delta 2a$.

În schimb, „benzile exteroare albe libere” ale subgrupei $\gamma 2$ pot fi păstrate de motivele principale sau anexe cu „benzi brune libere cu contur negru” rezervate inițial pe fondul de pictură (fig. 2/4 a ; 6/5 ; 15/6). Interspațiul este tratat prin procedee diferite, fiind hașurat cu negru (fig. 15/6), lăsat liber (fig. 7/3) sau acoperit cu alb întins (fig. 6/5), după modelul subgrupelor $\gamma 2 - \gamma 3$ (fig. 9/4 – 6 ; 10/5) în raport cu variaantele decorative ale subgrupei $\delta 2a$. Tratarea diferită a interspațiului poate indica variaante decorative diferite; decor cu „benzi brune libere cu contur negru”, cu sau fără motive anexe, de care este legat obligator interspațiul hașurat cu linii negre (fig. 15/6); decor cu „benzi brune libere cu contur negru”, cu sau fără motive anexe, dar cu interspațiul liber (fig. 7/3) sau anulat odată cu motivele anexe, din cauza compoziției decorului (fig. 2/4a).

Prima variantă (fig. 15/6) prezintă decorul caracteristic grupei δ , transpus paralel în stilurile subgrupelor $\delta 1a$ (fig. 16/1), $\delta 1b$ (fig. 14/3b), $\delta 2a$ (fig. 15/7 ; 16/3 jos) și $\delta 3a$ (fig. 16/2). Acest decor nu putea fi transpus în stilul subgrupei $\delta 2a$ decit prin conturarea motifelor cu „alb secundar” (fig. 15/7) sau prin dublarea motifelor cu „benzi exteroare albe” (fig. 15/6). „Conturarea cu alb secundar” spune insă „conturarea cu negru secundar” a acestui aspect decorativ în subgrupa $\delta 1b$ (fig. 14/3b jos) și constituie de fapt procedeul formativ al acestei variante decorative în subgrupa $\delta 2a$ (fig. 15/7). „Benzile exteroare” sunt preluate din subgrupa $\gamma 2$ (fig. 9/4 ; 10/3) și în aspectul inițial cu „spirale cu buclele pliate pe corp” ale subgrupei $\delta 2a$ și sunt conturate cu „alb secundar” din cauza benzilor liniare negre ale spiralelor (fig. 14/3a). Aspectul derivat, cu „elipsoide conturate cu alb secundar” și interspațiu cu negru liniar, al subgrupei $\delta 2a$ (fig. 15/7) poate introduce de asemenea „benzile exteroare albe”, cu alb secundar sau întins, dar numai în locul albului secundar al elipsoidelor (fig. 15/6). În felul acesta, culoarea albă trece de pe motivele principale pe benzile exteroare, refăcind procesul formării „benzilor exteroare” ale subgrupei $\gamma 2$ în raport cu banda albă a motifelor subgrupei $\gamma 3$ (fig. 9/4 – 6), dar schimbă tehnică „albului secundar” de pe banda motifelor cu tehnică albului întins pe benzile exteroare, în acord cu banda liberă a motifelor principale. Deci, decorul cu „benzi exteroare albe libere” și interspațiu cu negru hașurat a fost creat prin introducerea benzilor exteroare ale subgrupei $\gamma 2$ prin convergența procedeului formativ al variaentei decorative conturate cu „alb secundar” în cadrul subgrupei $\delta 2a$ (fig. 15/6 – 7) cu modelul subgrupei $\gamma 2$.

Subgrupa $\delta 2a$ spune același decor în varianta decorative cu interspațiul liber (fig. 16/4), dar cu „benzi exteroare” înguste și „albul secundar” redus la o linie mediană, ca în decorul cu negru uniliniar dublat cu o linie albă (fig. 6/1). Din cauza simplității decorului, „conturarea cu alb secundar” este păstrată pe motivele principale și introdusă de asemenea în intervalele interspațiului. În felul acesta, decorul negru uniliniar este dublat integral cu un decor alb uniliniar.

A două variantă (fig. 6/4b, 5 ; 7/3) prezintă insă decorul cu „volute” principale sau anexe și dublate sau nu cu benzi exteroare al grupei γ (fig. 10/2 – 3, 5 ; 14/4a), dar cu interspațiul liber sau cu intervale acoperite cu alb întins (fig. 6/5). Acest decor cu „benzi exteroare albe libere” al subgrupei $\delta 2a$ este paralel cu varianta decorative cu motivele principale formate de „benzi albe libere cu contur negru” și interspațiu liber (fig. 2/4b ; 6/2, 4a). Acest paralelism indică și procesul formării variaentei cu „benzi exteroare albe libere” direct în raport cu varianta cu „benzi albe libere” și interspațiu liber (fig. 2/4a – b ; 6/4a – b), prin repetarea paralelismului dintre cele două variaente cu „benzi conturate cu alb secundar” sau cu „benzi exteroare albe libere” și interspațiu hașurat cu negru (fig. 15/6 – 7), adică prin refacerea în cadrul celor două variaente cu interspațiul liber ale subgrupei $\delta 2a$ (fig. 2/4a – b) a procesului formării „benzilor exteroare albe libere” ale subgrupei $\gamma 2$ în raport cu „benzile albe” ale subgrupei $\gamma 3$ (fig. 9/4 – 6), deci printre-un procedeu paralel de convergență a variaentei cu „benzi libere albe” și modelul subgrupei $\gamma 2$. În felul acesta, în varianta decorative cu interspațiul liber a subgrupei $\delta 2a$ „benzile exteroare albe” sunt introduse deopotrivă în aspectele decorative create de grupe δ (fig. 2/4) sau preluate din grupa γ (fig. 6/5), după cum în varianta decorative cu interspațiu hașurat cu negru „benzile exteroare conturate cu alb secundar” sunt introduse deopotrivă în decorul spiralic al grupei δ (fig. 14/3a) sau γ (fig. 11/2). În cele două variaente decorative cu benzi exteroare albe, „benzile albe libere” și intervalele cu „alb întins”, cadrează cu benzile brune libere ale motifelor (fig. 6/5), după cum benzile exteroare conturate cu „alb secundar” cadrează cu benzile liniare negre ale decorului și cu intervalele conturate cu „alb secundar” ale interspațiului (fig. 11/2 ; 13/11).

Funcția decorativă a culorii albe intinse pentru formarea motivelor principale (benzi albe libere și benzi exterioare albe libere) este identică în aceste două variante decorative, dar formarea variantei cu benzi exterioare implică formarea prealabilă a variantei cu „benzi albe libere” și interspațiu liber în cadrul subgrupei $\delta 2a$ (fig. 2/4b; 6/2). Benzile albe libere sunt inițial rezervate prin conturul negru pe fondul brun și acoperite apoi cu culoare albă întinsă, după modelul subgrupei $\delta 3$ (fig. 9/5—6; 11/3), însă interspațiul rămîne complet liber. Transpunerea „benzilor albe libere” ale subgrupei $\gamma 3$ în variantele decorative cu interspațiu cu negru liniar ale subgrupei $\delta 2a$ s-a făcut sub forma „benzilor conturate cu alb secundar” (fig. 11/5). Deoarece decorul cu „benzi cu contur negru și alb secundar” creat de subgrupa $\delta 2a$ poate fi dublat cu „benzi exterioare albe libere” chiar în varianta cu interspațiu hașurat cu negru (fig. 15/6—7), prin convergență directă cu subgrupa $\gamma 2$, iar transpus în varianta cu interspațiu liber păstrează „conturarea cu alb secundar” ca procedeu formativ propriu (fig. 16/4), este clar că decorul cu „benzi cu contur negru și alb secundar” preluat din subgrupa $\gamma 3$ (fig. 11/5) poate fi transpus în varianta cu interspațiu liber sub forma „benzilor albe libere” (fig. 2/4b; 6/2), prin convergență directă cu subgrupa $\gamma 3$, culoarea albă întinsă fiind în acord cu culoarea brună a fondului întins pe suprafața vasului. „Alternarea tehnică întinse sau liniare a culorii albe” pe banda motivelor principale sau pe benzile exterioare și în intervalele interspațiului în aceste aspecte decorative ale subgrupei $\delta 2a$ (fig. 2/4a—b; 6/5; 7/3; 15/6; 16/4) scăpă de stringența condiționării procedeelor lor formative, căutând variația aspectelor decorative prin acordul procedeelor picturale ale culorii albe cu factura decorului, și se întoarce astfel la caracterul liber al acestei reguli stilistice permanente a decorului cuceritanian.

Aspectele decorului cu „benzi liniare negre” sint de asemenea introduse în varianta cu interspațiu liber a subgrupelor $\delta 1a$ (fig. 16/6) și $\delta 3a$ ¹⁵² sau sint transpusă în „benzi liniare roșii” în subgrupa $\delta 1a$ (fig. 7/1)¹⁵³. Banda liniară a „zigzagului” decorează interiorul vasului, la fel ca banda liberă albă pe paharele de la Huși (fig. 2/4b; 6/2).

Acoperirea cu alb întins a motivului principal apare și în decorul cu „elipse albe și motive unghiulare sau romboidale negre” (fig. 15/5), înrudit cu decorul cu „elipse și spirale” pictat cu negru pe fondul alb al subgrupei $\delta 1a$ (fig. 4/2—3). Procedeul formativ este deci „transpunerea stilistică paralelă” a decorului cu „elipse” în subgrupele $\delta 1$ și $\delta 2$ și convergența cu subgrupa $\gamma 3$. Decorul cu „elipse albe” în cadrul variantei cu „benzi albe libere” poate fi asociat în aceeași compoziție cu decorul cu „benzi brune libere dublate de benzi exterioare albe libere” (fig. 15/4).

În variantele decorative cu „benzi albe libere” sau cu „benzi exterioare albe libere”, funcția culorii albe depășește funcția culorii negre pentru formarea motivelor și nu poate avea rolul secundar atribuit în definiția subgrupei $\delta 2$.

Ultima funcție decorativă a culorii albe în subgrupa $\delta 2a$ o constituie benzile cu contur negru și tratate cu alb ale „limitelor zonale”, considerate suficiente pentru definirea acestei subgrupe în raport cu subgrupa $\delta 3$, chiar dacă decorul propriu-zis este pictat numai cu negru sau cu negru și roșu pe fond brun¹⁵⁴. Procedeul decorativ al limitelor zonale comportă două procedee picturale, cu „alb întins” (fig. 14/1—2) sau cu „alb secundar”, sub forma conturării cu linii albe (fig. 14/3 a) sau cu șiruri de puncte albe (fig. 15/2). Procedeul limitelor zonale sub formă de „bandă albă liberă” este creat de grupa γ (fig. 8/6; 9/5).

Subgrupa $\delta 3a$. Această subgrupă în cadrul ceramicii de la Traian se află în aceeași situație ca și subgrupa $\delta 2a$, în raport cu ceramica de la Cucuteni. Subgrupa $\delta 3$ la Traian nu prezintă pictura triceromă cu negru și roșu pe fond brun ca la Cucuteni¹⁵⁵, ci numai pictură biceromă cu negru pe fond brun, care poate fi clasată într-o subgrupă nouă, $\delta 4$, sau ca o variantă de pictură biceromă alături de varianta picturii tricerome de la Cucuteni¹⁵⁶.

Dacă subgrupa $\delta 2$ la Traian prezintă numai varianta picturii tricerome cu „negru și alb secundar pe fondul brun”, cu excluderea variantei picturale cu negru și roșu de la Cucuteni, dar această variantă a fost păstrată în cadrul subgrupei $\delta 2$ și considerată caracteristică pentru ceramica de la Traian¹⁵⁷, în mod logic aceeași soluție trebuie adoptată și pentru subgrupa $\delta 3$.

În consecință, subgrupa $\delta 3$ cuprinde două variante picturale cu sigle proprii și paralele cu cele două variante picturale ale subgrupei $\delta 1$: $\delta 3a$ — „pictură biceromă cu negru pe fond brun” la Traian și Huși; $\delta 3b$ — „pictură triceromă cu negru și roșu pe fond brun” la Cucuteni.

În felul acesta, clasificarea și repartiția variantelor picturale ale subgrupelor $\delta 1$ — $\delta 3$ după stațiuni și regiuni geografice rămîn în cadrele clasice ale definițiilor lui H. Schmidt.

Fragmentele de *pahare*, descoperite în sondajul anterior sau recent (fig. 3/5) și deorate cu „benzi negre orizontale” pictate pe fațuiala brună deschisă, reproduc decorul în „labirint” pictat cu

¹⁵² H. Schmidt, *op. cit.*, p. 37, pl. 15/14.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 37.

¹⁵³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 68, pl. X/2.

¹⁵⁶ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 64—65, 82—83,

¹⁵⁷ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 20/3.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 64, 72.

negră pe fondul alb al subgrupei β_1 (fig. 5/7) sau pe fondul brun al subgrupei δ_3 (fig. 5/5), în care șirurile de „segmente negre” sunt suprapuse sau separate prin grupe de linii orizontale.

Un fragment de *capac* (fig. 3/4) prezintă în zona decorativă a buzei decorul cu „spirale cu benzi liniare multiplicate și volute uniliniare în culbec”, prevăzute în anexe cu „perle foliacee, cruceate prin negru intins în interspațiu. Fondul de pictură brun și culoarea neagră a motivelor și interspațiului păstrează urme de lustruire. Decorul este frecvent pe capacele sau vasele piriforme ale subgrupei δ_3 la Traian¹⁵⁸ și reproduce decorul identic pictat cu negru pe fondul alb al subgrupei $\delta_1\alpha$ (fig. 12/6) sau cu „alb secundar” în perlele anexe pe fondul brun al subgrupei $\delta_2\alpha$ (fig. 13/9–10).

Zona decorativă a gurii este suprapusă pe peretele calotei de o zonă cu benzi orizontale alternativ brune și albe, benzile brune fiind decorate cu „motive în X” sau „romburi”, pictate cu o linie neagră și formate de două zigzaguri întrelăiate sau juxtapuse. Decorul apare identic pe peretele capacelor subgrupei $\delta_3\alpha$ de la Traian și este atribuit subgrupei γ_2 ¹⁵⁹.

Jumătate din partea superioară a unui *crater* cu umărul proeminent și prevăzut cu prag, cu gitul cilindric și gura ușor largită, cu două torți verticale deasupra pragului (fig. 3/6), prezintă două zone decorative, pe git și pe umăr, decorate identic cu „elipse cu tangente” flancate de „perle foliacee”. Zonele decorative sunt separate printr-o bandă liberă cu contur negru. Motivele sunt rezervate pe fondul de pictură brun deschis și lustruit, dar culoarea neagră a interspațiului este suplinită de conturul gros ca o bandă al motivelor, care lasă între elipse și perle intervale libere de formă triunghiulară sau de scut. Interiorul elipselor ovale este hașurat cu linii negre întrelăiate ca o „tablă de sah”, cunoscută în decorul capacelor de la Traian sau al străchinilor de la Cucuteni în subgrupa $\delta_2\alpha$ ¹⁶⁰.

Decorul eliptic al craterului cu „benzi liniare cu contur gros” și interspațiu liber este transpus în varianta pictată cu roșu a subgrupei $\delta_1\alpha$ (fig. 7/1).

Un fragment de crater asemănător, de dimensiuni mai mici (fig. 3/7), prezintă același decor cu „elipse și tangente” cu „perle foliacee” și dispus în două zone decorative, separate printr-o bandă liberă cu contur negru, care secționează banda elipselor. Elipsele circulare sunt însă formate de „benzi liniare negre” cu interiorul liber, iar interspațiul acoperit cu negru intins. Același decor, dar cu elipse ogivale, apare la exteriorul străchinii de la Traian (fig. 13/7)¹⁶¹.

Vasul piriform scund, descoperit întâmplător (fig. 7/4)¹⁶², prezintă patru zone decorative: zona gitului și aceea de pe partea superioară a umărului sint decorate în stilul grupelor γ_1 și γ_2 ; zona de pe partea inferioară a umărului și aceea a corpului sint decorate în stilul subgrupei $\delta_3\alpha$.

Cele două zone cu decor de stil $\delta_2\alpha$ sint delimitate sus și jos printr-o linie groasă și despărțite între ele printr-o bandă liberă, al cărei contur îl constituie liniile limitelor zonale. Ambele zone sint decorate cu forme derivate ale „elipsoidelor cu tangente și perle anexe” existente în diverse variante picturale ale subgrupelor δ_1 – δ_3 . Zona umărului prezintă aspectul numai cu „perle fără tangente”, iar zona corpului aspectul numai cu „elipsoide fără tangente”. Asocierea acestor două aspecte cu motivele anexe separate de motivele principale, dispoziția perlelor cu contur gros, forma și hașurarea intervalelor dintre perle sau elipsoide, arată clar că cele două aspecte decorative se integrează în familia decorului cu „elipsoide cu tangente” sau cu „perle cu tangente”, separate în două serii de aspecte derivate pe capace (fig. 14/2), pe vasele bitronconice, pe fața exterioară (fig. 15/7; 16/5) sau chiar interioară (fig. 15/6), și pe străchinii, pe ambele fețe (fig. 16/1,3) sau numai pe fața exterioară (fig. 16/2) ori interioară (fig. 14/3b).

În zona umărului, perlele alternativ inversate sint grupate cîte două în același timp de o parte și alta a benzii oblice hașurate, pentru că ele aparțin același motiv principal, sau de o parte și alta a intervalelor în formă de scut, care separă motivele principale absente. Aceeași dispoziție și grupare o au „perlele legate cu tangente” dispuse în diagonală în intervalele în formă de scut (fig. 14/2; 16/5). Benzile liniare oblice nu reprezintă motivele principale, ci tangentele (fig. 16/5) sau tratarea interspațiului (fig. 14/2). Deci „perlele fără tangente” sint o formă derivată prin dispariția tangentei (fig. 7/4).

În zona corpului, „elipsoidele fără tangente” reprezintă aspectul cel mai frecvent (fig. 15/6 – 7; 16/1 – 4) și sint derivate prin același procedeu din „elipsoidele cu tangente” (fig. 14/3b jos). Intervalele interspațiului, deasupra și dedesubtul tangentei, sint hașurate separat cu linii curbe paralele alternativ cu cele două elipsoide; prin dispariția tangentei, interspațiul unificat în formă de scut este hașurat uniform cu liniile oblice paralele.

Cele două serii de aspecte derivate, cu elipsoide sau cu perle, apar izolate pe diferitele forme ceramice, deci de obicei la exteriorul vaselor și totdeauna în zona secundară a corpului sau a gurii, (fig. 14/2; 15/6 – 7; 16/5), sau sint asociate pe străchinii, aspectele cu elipsoidele la exterior și aspec-

¹⁵⁸ Ibidem, pl. XVIII/1, 3, 13.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 87, pl. XIX/4 – 5.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 80, pl. XV/4; H. Schmidt, op. cit., p. 38,

pl. 17/2c.

¹⁶¹ Vl. Dumitrescu, op. cit., p. 85, pl. XVII/14.

¹⁶² A. László, op. cit., p. 12, fig. 7/2.

tele cu perle în interior (fig. 16/1, 3), indicind astfel decorul principal pe fața exterioară a acestor străchinii. Pe una din străchinii însă ambele aspecte sunt dispuse pe fața interioară, decorul cu elipsoide pe buză, ca zonă secundară, și decorul cu perle pe peretele și fundul vasului, ca zonă principală (fig. 14/3b). În interiorul străchinilor, decorul constituie o compoziție cruciformă, cu perlele dispuse în sectoarele determinate de două diametre întreținute în cruce, dar grupate la fel ca în decorul cu perle legate cu tangentă (fig. 14/2), adică cîte două perle prinse cu capătul ascuțit la extremitățile aceluiasi diametru și în același timp cîte două perle opuse prin capătul rotunjît (fig. 14/3b sus; 16/1a). Sectoarele dintre brațele crucii sunt hașurate cu linii curbe paralele cu perlele, ca și intervalele în formă de scut în compoziția orizontală de la exteriorul sau interiorul vaselor (fig. 14/2, 3b jos). Perlele capătă o formă cu ambele capete ascuțite și compoziția decorului devine simetrică (fig. 16/3).

Asocierea celor două aspecte, cu elipsoide sau perle, pe fața interioară a străchinii (fig. 14/3b), este determinată de decorul înrudit de pe fața exterioară (fig. 14/3a), care explică și derivația decorului cu „elipsoide și tangentă”. Pe buză, un decor cu „spirale în S cu o volută secționată”; pe corp, un decor cu „două spirale cu buclele pliate pe corp”, închizind la subsuora buclelor „două perle foliacee”; spiralele sunt separate prin intervale în formă de scuturi hașurate; perlele sunt grupate și dispuse la fel ca în decorul exterior cu „perle și tangentă” (fig. 14/2; 16/5) sau în compoziția cruciformă din interiorul străchinilor (fig. 14/3b sus; 16/1a). Este clar că „spiralele cu bucle pliate” au fost transpuse pe fața interioară a buzei sub forma simplificată a celor „două elipsoide cu tangentă” (fig. 14/3b jos), după formula, adevarată aici, a „volutei gîndite ca cerc”, prin care H. Schmidt explică formarea „elipselor cu tangentă”¹⁶³. Simplificarea spiralelor sub formă de elipsoide necesită însă separarea perlelor anexe, determinind cele două serii paralele ale decorului cu elipsoide sau cu perle.

Elipsoidele sau perlele apar însă legate prin tangentă, care arată că și motivul originar îl constituiau „spiralele cu tangentă”, care sunt documentate pe ceramica publicată¹⁶⁴ și din care au derivat „spiralele fără tangentă” (fig. 14/3a jos). În felul acesta se pot reconstituî seriile dihotomice ale formelor derivate în cadrul decorului cu „spirale cu bucle pliate și prevăzute cu perle”: spirale cu sau fără tangentă și cu perle (fig. 14/3a), spirale fără tangentă și fără perle (fig. 16/6); spirale reduse la benzile exterioare (fig. 15/1b), elipsoide cu tangentă (fig. 14/3b) sau fără tangentă (fig. 7/4; 15/6—7; 16/1—4), perle cu tangentă (fig. 14/2; 16/5) sau fără tangentă (fig. 7/4), perle proiectate cruciform (fig. 14/3b; 16/1a, 3 sus).

La fel ca în seria derivativă unitară a decorului cu „elipse și tangentă” sau numai cu „elipse” (fig. 3/2; 5/5), seria dihotomică a decorului cu spirale, elipsoide și perle comportă forme derivate prin „dispariția tangentei” între spirale sau elipsoide sau între perle (fig. 7/4). Repartizarea motifelor principale și anexe în serii derivative separate reconstituie totuși o serie continuă și unitară a formelor derivate prin dispariția treptată a tangentei, la nivelul motifelor principale sau anexe, și prin succesiunea aspectelor decorative cu motive principale originare sau simplificate sau numai cu motive anexe. Această serie evolutivă diversificată se inscrie ca o modalitate de aplicare în cadrul grupelor de stil AB a regulii elementare și permanente a decorului cucerutenian: „dispariția motivului principal și trecerea pe primul plan a motifelor anexe” pentru formarea aspectelor decorative.

În decorurile neasociate, elipsoidele pot fi grupate cîte două sau cîte trei (fig. 15/7; 16/2), iar în decorurile asociate pot fi grupate cîte două sau cîte patru, prin simetrie cu dispoziția grupată sau liberă a perlelor în compoziția cruciformă (fig. 16/1, 3). În decorurile asociate, spiralele originare sunt grupate cîte două, deoarece cele patru perle sunt simetrice cu perlele compozitiei cruciforme (fig. 14/3a—b). Asocierea decorului exterior cu spirale și a decorului interior cu elipsoide (fig. 14/3a—b), a decorului exterior cu elipsoide și a decorului interior cu perle (fig. 16/1, 3), ca și asocierea variantelor principale ale picturii bicrome sau tricrome cu negru din decorul exterior cu variantele secundare ale picturii bicrome sau tricrome cu roșu în decorul interior (fig. 14/3; 16/1, 3), sunt determine sau coordonate de regula stilistică generală a „decalajului” decorului în zonele suprapuse sau între decorul exterior și interior” sub raportul simplificării decorului (motive principale în formă originară sau simplificată) și al schimbării culorii (pictură cu negru sau cu roșu). Cele două zone de pe vasul piriform de la Huși (fig. 7/4) prezintă aceeași formă derivată a celor două serii ale decorului cu elipsoide sau cu perle, suprapuse după ierarhia motifelor principale și anexe.

Grupele γ și δ prezintă și alte forme de spirale legate prin tangentă. „Volutele cu tangentă” (fig. 7/3; 10/5) sunt evident derivate, prin secționarea volutei, din „spirale în S legate prin tangentă”, de asemenea documentate pe ceramica publicată. „Spiralele în S libere” înălțură volutele secționate (fig. 14/3a sus) sau păstrează „volutele secționate” (fig. 10/3); spiralele cu tangentă păstrează „volutele legate prin tangentă” (fig. 7/3; 10/5).

¹⁶³ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 35.

¹⁶⁴ H. și Vl. Dumitrescu, în *Materiale*, 6, 1959, p. 168, pl. V.

Spiralele cu bucle pliate rămase libere (fig. 16/6) generează o serie cu forme derivate de aspect liber, transpusă deopotrivă în stilul grupei δ sau γ : „bucle sectionate” izolate și orientate în același sens¹⁶⁵, sau grupate simetric și concentric după modelul „motivelor cordiforme”¹⁶⁶.

Toate aceste elemente conceptuale sau formale explică organizarea unitară a decorului pe străchina de la Traian (fig. 14/3a–b). Paralelismul decorului spiralic pe cele două fețe și derivația decorului de pe față interioară din acela de pe față exterioară arată că decorul exterior cu formele originare ale spiralelor constituie decorul principal al vasului, după cum decalajul decorului în cele două zone arată că zona decorativă principală este zona gurii pe față exterioară sau zona corpului și a fundului pe față interioară.

Pe față exterioară, cele două zone comportă forme derivate ale decorului spiralic, în acord cu formele simplificate sau derivate ale decorului de pe față interioară. Zona gurii este decorată cu una din formele fundamentale ale decorului spiralic, „spirale în S libere” cu benzi liniare negre și benzi exterioare conturate cu „alb secundar”, dar într-o formă derivată, cu una din volute secționate, în acord cu forma derivată a decorului spiralic din zona corpului. Pe alte străchini (fig. 15/1), acest decor principal este suplinit de „elipsele cu tangente”, deoarece decorul din zona corpului este diferit pe ambele fețe ale vasului, iar concordanța decorului este păstrată numai prin decorul eliptic simplificat pe față interioară a buzei.

Zona corpului este decorată cu o formă specială a decorului spiralic, „spirale în S cu buclele pliate” dublate de benzi exterioare conturate de asemenea cu „alb secundar” și prevăzute cu „perle”, din care derivă decorul cu elipsoide sau perle de pe față interioară. Forma derivată a spiralelor, prin pierderea tangentelor, cadrează cu forma derivată a spiralelor sau elipsoidelor fără perle și fără tangente ca decor tipic în zona secundară a corpului pe diferitele forme ceramice (fig. 15/1b, 6–7; 16/6). Forma derivată a spiralelor păstrează însă perlele anexe, prin simetrie cu perlele decorului din zona corespunzătoare de pe față interioară și pentru a indica un moment incipient al derivației decorului principal de pe față exterioară, cu motive anexe integrate motivelor principale, față de decorul secundar de pe față interioară, cu motive anexe separate de motivele principale.

Pe față interioară, compozitia „cruciformă cu perle” pe peretele și fundul vasului inversează raportul dintre zone și indică zona decorativă principală, deoarece compozitia cu motivul cruciform sau cu motive dispuse cruciform constituie decorul originar al străchinilor și orice decor creat în zonele orizontale la exteriorul vaselor poate fi proiectat sub forma compozitiei cruciforme în interiorul străchinilor, ca procedeu general în toate stilurile ceramicii cucuteniene.

Decorul cu „elipsoide și tangente” din zona gurii indică zona decorativă secundară, deoarece el completează compozitia cruciformă după modelul general al tuturor grupelor ceramicii bandate, decor spiralic, eliptic sau în zigzag fiind dispus circular în jurul motivului cruciform central. Deși sunt dispuse în zona secundară a gurii, elipsoidele păstrează tangentele, constituind un decor integrul, în acord cu decorul spiralic principal din zona exterioară a gurii, dar într-o formă derivată prin simplificarea spiralelor originare, în acord cu caracterul secundar al decorului pe față interioară a străchinii.

Integrarea decorului cu „elipsoide cu tangente și perle” în compozitia cruciformă s-a făcut în funcție de separarea inherentă a motivelor principale și anexe și de repartizarea lor în cele două zone decorative, dar în același timp în funcție de asocierea lor într-o compozitie unitară pe aceeași față a vasului și de integrarea acestei compozitii în seria derivativă completă a decorului cu „spirale cu tangente și perle” pe ambele fețe ale vasului.

Aspectele decorative ale celor trei grupe stilistice ale ceramicii de la Huși comportă elemente comune cu grupele corespunzătoare ale ceramicii de stil AB din așezările Depresiunii Prutului, cum sunt motivele uniliniare negre cu meandre sau volute în culbec ale subgrupelor β_1 și δ_1 . Cele mai multe paralele se stabilesc însă cu ceramică așezării Traian din Depresiunea subcarpatică, pentru variantele decorative ale subgrupelor δ_2 și δ_3 . Totodată ceramică de la Huși prezintă aspecte decorative proprii Podișului Central Moldovenesc, cu deosebire decorul în labirint al subgrupelor δ_2 , necunoscut încă în celelalte două regiuni.

Definirea complexului ceramic al așezării de la Huși prin dispariția grupei α , continuarea grupei β și apariția grupei δ alături de preponderența grupei γ este exactă¹⁶⁷, deși proporția atrăbită grupelor β și γ este discutabilă și nu este deloc obligatorie sau hotărtoare, complexele ceramice și etapele corespunzătoare fiind suficient determinante de simpla prezență a grupelor asociate.

De asemenea, interpretarea complexului ceramic al acestei așezări ca determinând o *etapă proprie* este justificată¹⁶⁸, dar nu ca etapă intermediară de aceeași valoare cronologică cu etapele

¹⁶⁵ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, pl. XVIII/3.

¹⁶⁶ *Ibidem*, pl. CXV/6; XVIII/1.

¹⁶⁷ A. László, *op. cit.*, p. 19–20.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 20.

AB1 și AB2, ci ca o nouă secvență intercalată între secvențele determinate în prezent în cadrul etapelor AB1 sau AB2 în așezările din Depresiunea Prutului. Secvența tipologică și cronologică din așezarea de la Huși, este valabilă cel puțin pentru etapa de locuire din zona respectivă, în cazul cînd această așezare extinsă pe cca 4 ha, după descoperirile prezente, ar comporta etape de locuire succesive.

Cele două etape AB1 – AB2 au fost stabilite, fără a fi numerotate, după primele două campanii ale săpăturilor recente de la Cucuteni, în 1961 și 1962¹⁶⁹, apoi confirmate și precizate în campaniile din 1963–1964¹⁷⁰, prin omologarea depunerilor Cucuteni AB din cele două stațiuni, „Dimbul Morii” („așezarea din vale” a lui H. Schmidt) și „Cetățuia”, cu așezările Corlăteni (Dorohoi) și Traian (Piatra Neamț), pe baza asocierii grupelor stilistice în complexele de locuire ale acestor așezări. Cele două etape, cu valoare de subfaze în cadrul fazelor AB, au fost adoptate și numerotate în periodizarea din 1963 a culturii și ceramicii cucuteniene¹⁷¹.

Această omologare nu este însă exactă, deoarece aceste așezări prezintă asociații diferite ale grupelor stilistice, care corespund unor secvențe diferențiate în cadrul celor două etape AB1 și AB2. Cele 11 locuințe din așezarea Corlăteni cuprind exclusiv grupele α – β, ca secvență inițială a etapei AB1. Locuințele de la interiorul sanctuarii de apărare al așezării de la „Dimbul Morii” cuprind însă grupele α – β și γ, ca secvență tîrzie a etapei AB1. Locuințele săpătate în 1965 în afara sanctuarii de apărare la „Dimbul Morii” cuprind numai grupele β – γ¹⁷², ca secvență corespunzătoare unei alte etape de locuire în aceeași așezare. Locuințele de pe „Cetățuia” cuprind exclusiv grupele γ – δ, ca secvență sigură și finală în cadrul etapei AB2 (fig. 1/1, punctele 1–3, 5). Secvența AB2 de pe „Cetățuia” de la Cucuteni există la Frumușica (Piatra Neamț), dar a trecut atunci neobservată și a rămas pînă acum neinterpretată. Această secvență la Frumușica stabilește prima poziție stratigrafică și tipologică pentru apartenența grupei δ la grupele de stil AB și prima poziție cronologică pentru etapa AB2¹⁷³, (fig. 1/1, punctul 6).

Așezarea Traian – Dealul Fîntînilor manifestă evident etape succesive de locuire, marcate prin două sanctuari de apărare, de-a lungul celor două etape AB1 – AB2. Determinarea complexelor ceramice în funcție de asocierea grupelor ceramice în complexele de locuire din această așezare cu locuire îndelungată ar putea confirma și completa secvențele stabilite în celelalte așezări pentru cele două etape. Coexistența grupelor α – β cu grupele γ – δ în etapa AB2 la Traian¹⁷⁴ nu este confirmată în nici o altă așezare săpată metodnic. Secvențele stratigrafice, tipologice și cronologice, definite prin asociere succesive determinate de imbricarea grupelor stilistice, sunt certe în așezările menționate, dar ele vor trebui confirmate și în alte așezări, începînd cu Traian – Dealul Fîntînilor, cercetată prin săpături intensive și metodice, rămase încă nepublicate. Prezența celor patru grupe ceramice, α – δ, determină cel puțin cele două secvențe tipice pentru etapele AB1, ca la Corlăteni, dar fără ceramică de stil A, și AB2, ca la Frumușica și Cucuteni (fig. 1/1, punctele 7 – 8).

Secvența grupelor β – γ, δ din așezarea de la Huși (fig. 1/1, punctul 4) se intercalează clar între a două secvență de la „Dimbul Morii” (grupele β – γ) și secvența de pe „Cetățuia” de la Cucuteni (grupele γ – δ).

Seria acestor secvențe este marcată de prezența grupei α în secvențele de la Corlăteni (grupele α – β) și de la „Dimbul Morii” la interiorul sanctuarii de apărare (grupele α – β, γ), de absența grupei α în toate celelalte secvențe și de prezența grupei δ în secvențele de la Huși (grupele β – γ, δ) și de pe „Cetățuia” de la Cucuteni (grupele γ – δ). Între dispariția grupei α și apariția grupei δ se intercalează secvența a două de la „Dimbul Morii” la exteriorul sanctuarii de apărare (grupele β – γ).

Astfel, subdivizarea marii etape stilistice Cucuteni AB numai în două etape, AB1 – AB2 în sistemele de periodizare nu este suficientă. Aceste două etape au numai valoarea de *etape principale*, corespunzătoare fazelor AB1 și AB2 ale acestei perioade. Seria secvențelor determinate de jocul succesiunii și imbricării grupelor stilistice în așezările săpate metodnic permite o subdivizare în *etape secundare* cu valoare de *subfaze*. Etapa AB1 este definită prin prezența grupei α, dar în cuprinsul ei se diferențiază două etape, determinate de asocierea grupelor inițiale α – β la Corlăteni și de apariția grupei γ la „Dimbul Morii”, care corespund *subfazelor AB1a* (grupele α – β) și *AB1b* (grupele α – β, γ).

¹⁶⁹ M. Petrescu-Dimbovița, *Nouvelles fouilles archéologiques à Cucuteni – Baileheni en Roumanie (dans le nord de la Moldavie)* în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche, Roma 1962*, II, Florența, 1965, p. 248.

¹⁷⁰ Idem, *Évolution de la civilisation de Cucuteni à la lumière des nouvelles fouilles archéologiques de Cucuteni – Băileheni*, în *Rivista di Scienze Preistoriche*, 20, 1965, 1, p. 169–170.

¹⁷¹ Vl. Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni –*

Tripolie, II, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 290–291.

¹⁷² Informație M. Dinu, care a efectuat săpăturile.

¹⁷³ C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, p. 27: în secțiunea III, nivelul AB determinat prin vatra 15 *in situ* la adâncimea de ~ 1,30 m cuprinde numai ceramică grupelor γ – δ (pl. 279/35; 280/35; 281/35; 282/36; 283/30; 284/35; 288/37; 296/37).

¹⁷⁴ Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 291.

De asemenea, etapa AB2 este definită de grupa δ , dar în cuprinsul ei se detasează prima etapă, corespunzătoare subfazei AB2a, cu secvențe marcate succesiv de continuarea grupei β la „Dimbul Morii” (grupele $\beta - \gamma$ și apariția grupei δ la Huși (grupele $\beta - \gamma, \delta$), apoi a doua etapă, corespunzătoare subfazei AB2b, cu secvență clasică de pe „Cetățuia” de la Cucuteni (grupele $\gamma - \delta$).

Jocul apariției și imbricării grupelor stilistice în seria acestor secvențe stabilește *ordinea reală a succesiunii grupelor de stil AB*, în funcție de care se pot defini *genеза și filiația grupelor*

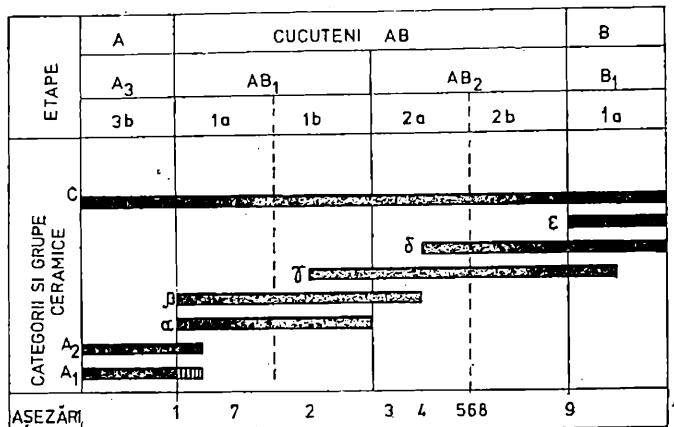
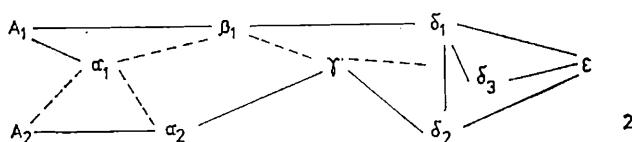

Fig. 1. — 1 : Succesiunea grupelor de stil AB $\alpha - \delta$, în funcție de imbricarea lor în complexele așezărilor (1—9) corespunzătoare etapei (faze și subfaze) perioadei AB și primei etape a perioadei B ; 2 : Graficul simplificat al derivației și filiației grupelor și subgrupelor de stil AB, în funcție de succesiunea lor; pentru fiecare grupă sau subgrupă, linia continuă indică modelul, iar linia întreruptă indică convergența, care explică formula stilistică și procedeul formaliv al grupelor sau subgrupelor respective; A1 — A2 : categoriile ceramice tricrome pe fond alb și pe fond brun în etapa finală a perioadei A ; C : categoria ceramică Cucuteni C ; 1 : Corlăteni ; 2 — 3 : Cucuteni — Dimbul Morii ; 4, 5 : Cucuteni — Cetățuie ; 6 : Frumușica ; 7 — 8 : Traian ; 9 : Ghelăcești.

2.

stilistice, exact în sensul în care H. Schmidt a operat, deopotrivă stratigrafic și stilistic, clasificarea grupelor de stil AB¹⁷⁵. Seria acestor secvențe precizează procesul genetic și evolutiv al grupelor stilistice, prin polarizarea lor numai față de grupele coexistente în fiecare etapă (fig. 1/2) : grupele $\alpha - \beta$ s-au născut direct în matricea categoriilor ceramică tricromă pe fond alb sau pe fond brun de stil Cucuteni A, care continuă numai în secvență inițială a subfazei AB1a, ca la Corlăteni¹⁷⁶; grupa β a avut în față ceramică tricromă pe fond alb și subgrupele $\alpha_1 - \alpha_2$ în subfaza AB1a la Corlăteni; grupa γ a pornit numai de la grupele de stil AB, $\alpha - \beta$, în secvență tirzie a subfazei AB1b la „Dimbul Morii”; grupa δ nu putea pleca decit de la grupele β și γ , în secvență tirzie a apariției ei în subfaza AB2a, ca la Huși; între dispariția grupei α și apariția grupei δ se interpun grupele $\beta - \gamma$ din secvența inițială a subfazei AB2a de la „Dimbul Morii”.

Aspectele decorative asemănătoare între grupele distanțate prin soluții de continuitate și chiar aceleia între grupele coexistente nu pot fi nici supraviețuiri de la o etapă la alta, nici transmisiuni directe de la o grupă la alta în aceeași etapă, dacă le considerăm sub raportul procedeelor picturale și nu al motivelor decorului, ci rezultatul unui proces de *concordanță* inevitabilă între aspectele și procedeele decorative create în cadrul formulei stilistice proprii fiecărei grupe ceramice.

Motivele cu „benzi liniare albe” pe fond brun din decorul subgrupelor δ_2 (fig. 14/1, 4b) nu sunt transpuse de pe grupa α_2 (fig. 5/3)¹⁷⁷ sau chiar γ_2a (fig. 10/2)¹⁷⁸ și mai exact γ_3 (fig. 11/4), după cum motivele cu „benzi liniare rosii” pe fond alb din decorul subgrupelor δ_1 ¹⁷⁹ nu sunt preluate din subgrupa α_1 ¹⁸⁰ sau de la varianta pictată cu roșu a subgrupelor β_1a ¹⁸¹, ci sunt rezultatul aplicării directe a procedeelor formative proprii formulelor stilistice ale subgrupelor $\delta_1 - \delta_2$.

ANTON NITU și VIOLETA BAZARCIUC

¹⁷⁵ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 36, 73—74.

¹⁷⁶ I. Nestor și colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, fig. 21.

¹⁷⁷ Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, 9—10, 1941—1944, p. 47, p. 47, pl. I/8.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 64, 72, 104.

¹⁷⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 38, pl. 17/2a—b.

¹⁸⁰ Această eventualitate nu este avută în vedere pentru ceramică de la Traian, evident din cauza absenței subgrupelor α_1 și a variantei picturale cu negru și roșu a subgrupelor δ_1 în această așezare.

¹⁸¹ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 170; idem, *Cucuteni*, București, 1966, fig. 36; I. Nestor și colab., în *SCIV*, 2, 1951, p. 71, fig. 20; idem, în *SCIV*, 3, 1952, p. 89, fig. 3.

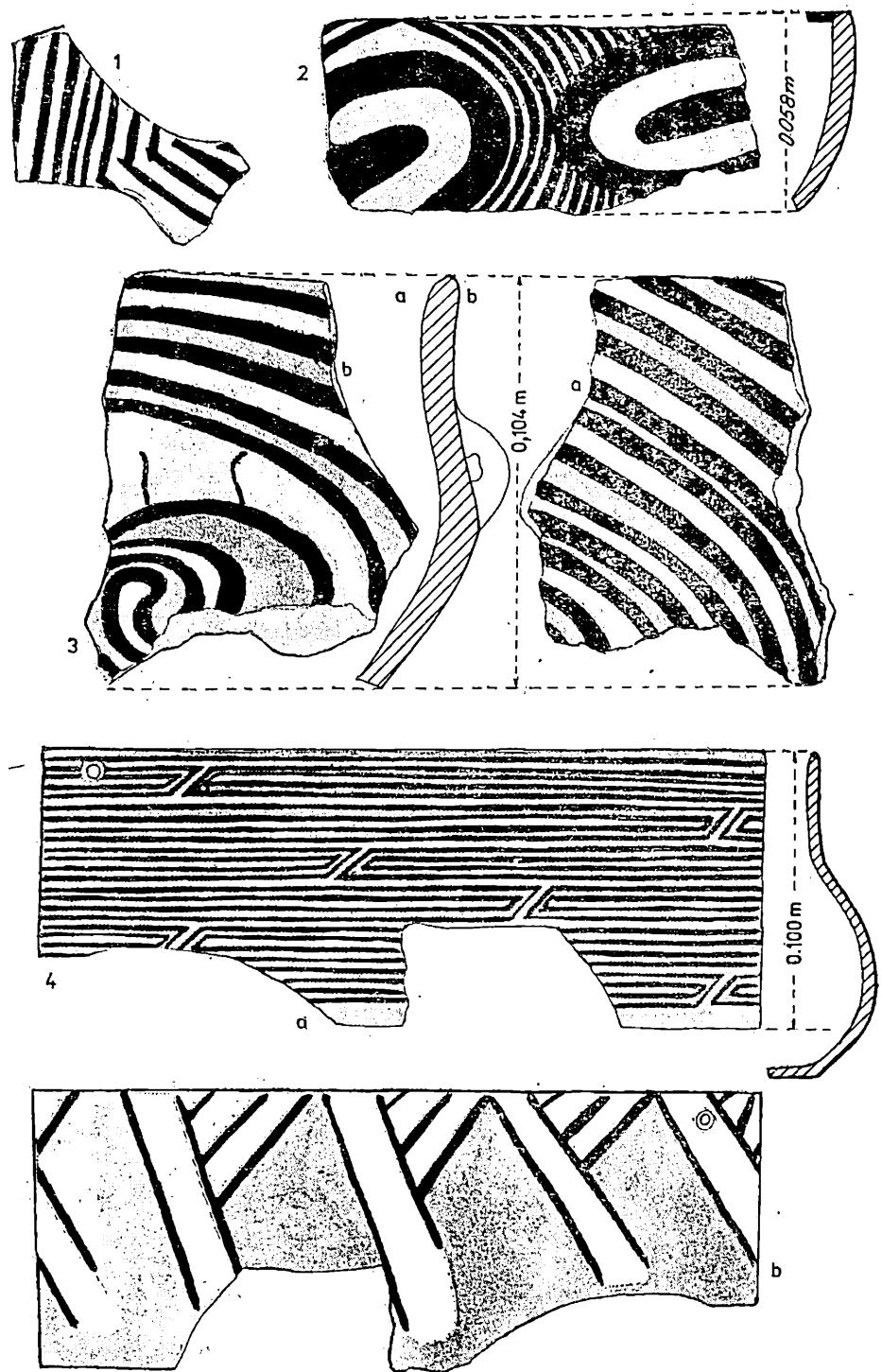

Fig. 2. — Ceramică de la Huși ; 1, subgrupa $\beta 1a$; 2 – 4, subgrupa $\delta 2a$.

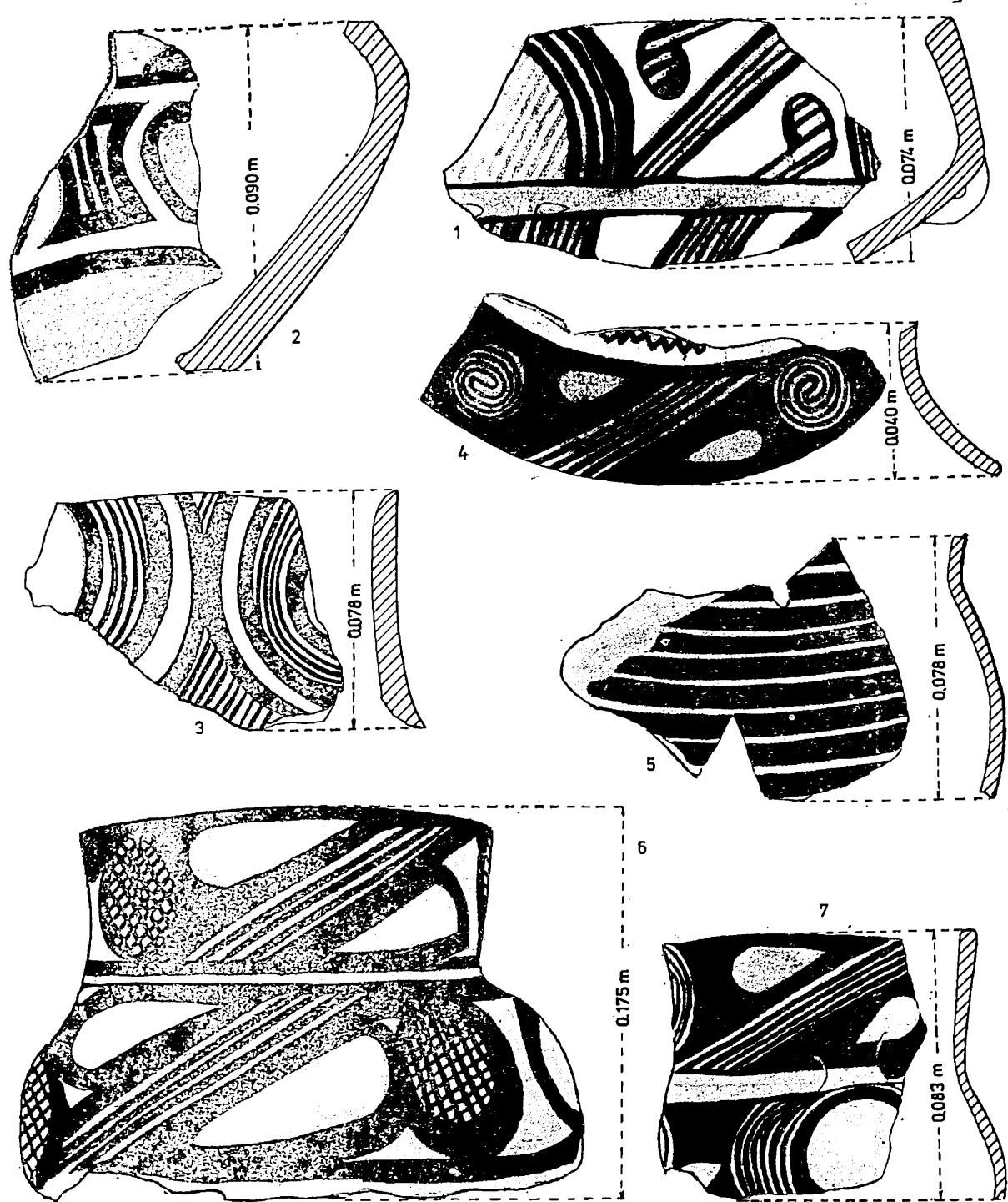

Fig. 3. — Ceramică de la Huși : 1, subgrupa γ_1 ; 2, subgrupa γ_3 ; 3, subgrupa $\delta 1a$; 4 — 7, subgrupa $\delta 3a$.

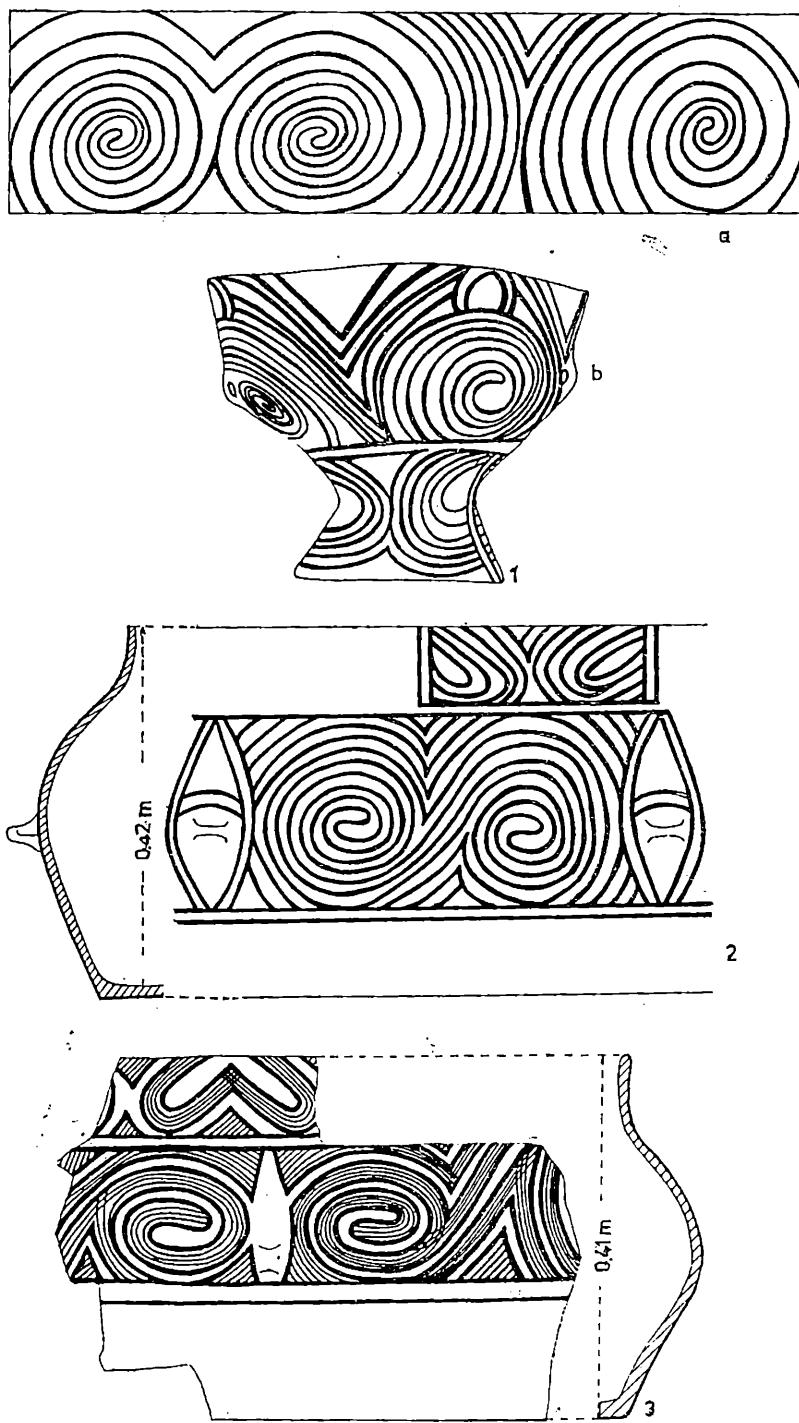

Fig. 4. — Ceramică de la Huși : 1 — 3 , subgrupa 81a.

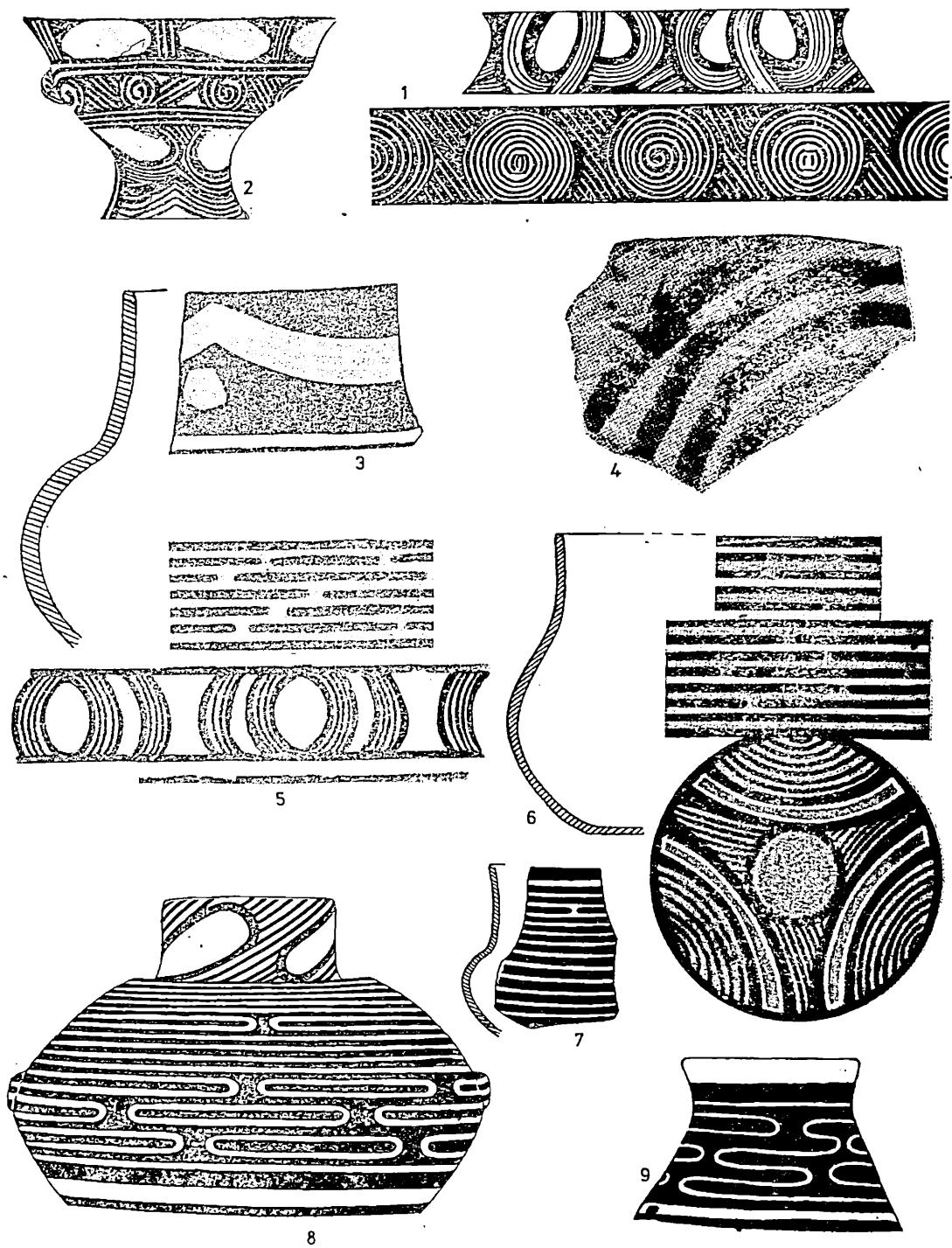

Fig. 5. — Ceramica AB de la Cucuteni — Dimbul Morii (1 — 2), Traian-Dealul Fintinilor (3, 5 — 9) și Huși(4); 1, subgrupele $\alpha 1$ și $\beta 1\alpha$; 2, 4, 7 — 9, subgrupa $\beta 1\alpha$; 3, subgrupa $\alpha 2$; 5, subgrupele $\gamma 1$ și $\delta 3\alpha$; 6, subgrupa $\delta 2\alpha$.

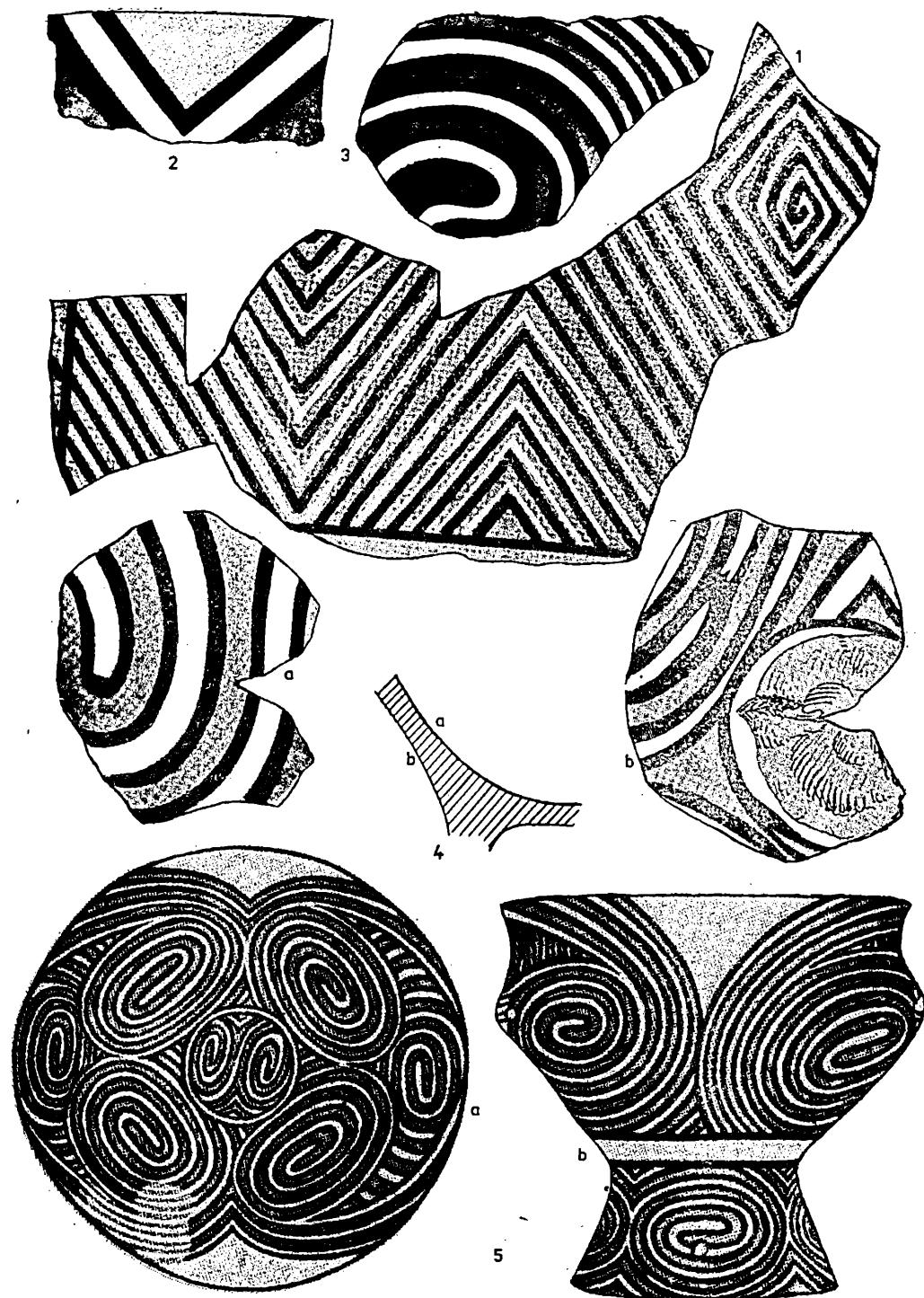

Fig. 6. — Subgrupa 82a ; 1, 4, Traian ; 2 – 3, 5, Hușl.

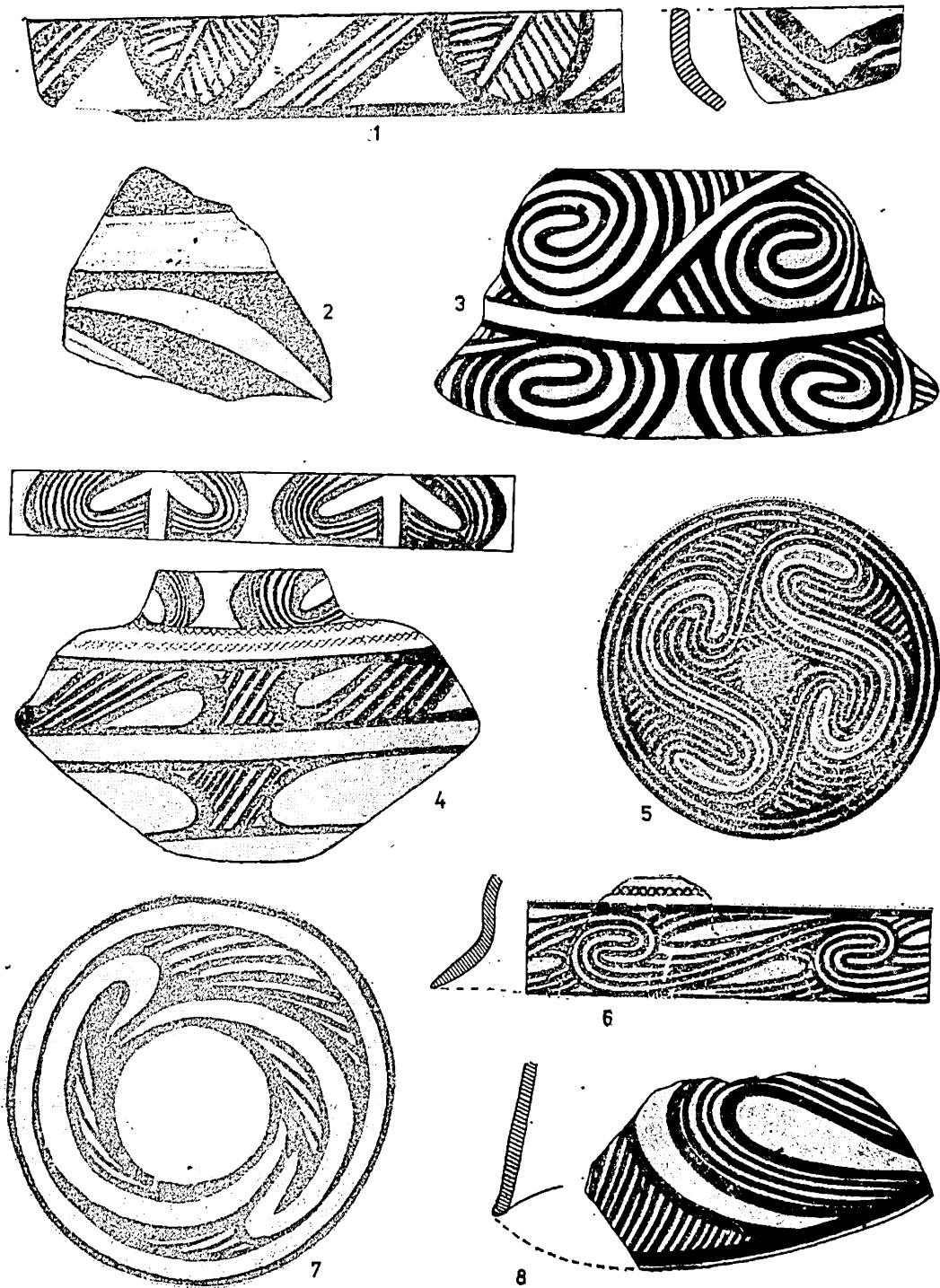

Fig. 7. — Ceramică AB de la Traian (1, 5 — 8); Cucuteni — Cetățuie (2) și Huși (3 — 4) : 1, subgrupa $\delta 1a$, varianta de culoare roșie ; 2 — 3, 5, 7, subgrupa $\delta 2a$; 4, subgrupele $\gamma 1$ și $\delta 3a$; 6, 8, subgrupa $\delta 3a$.

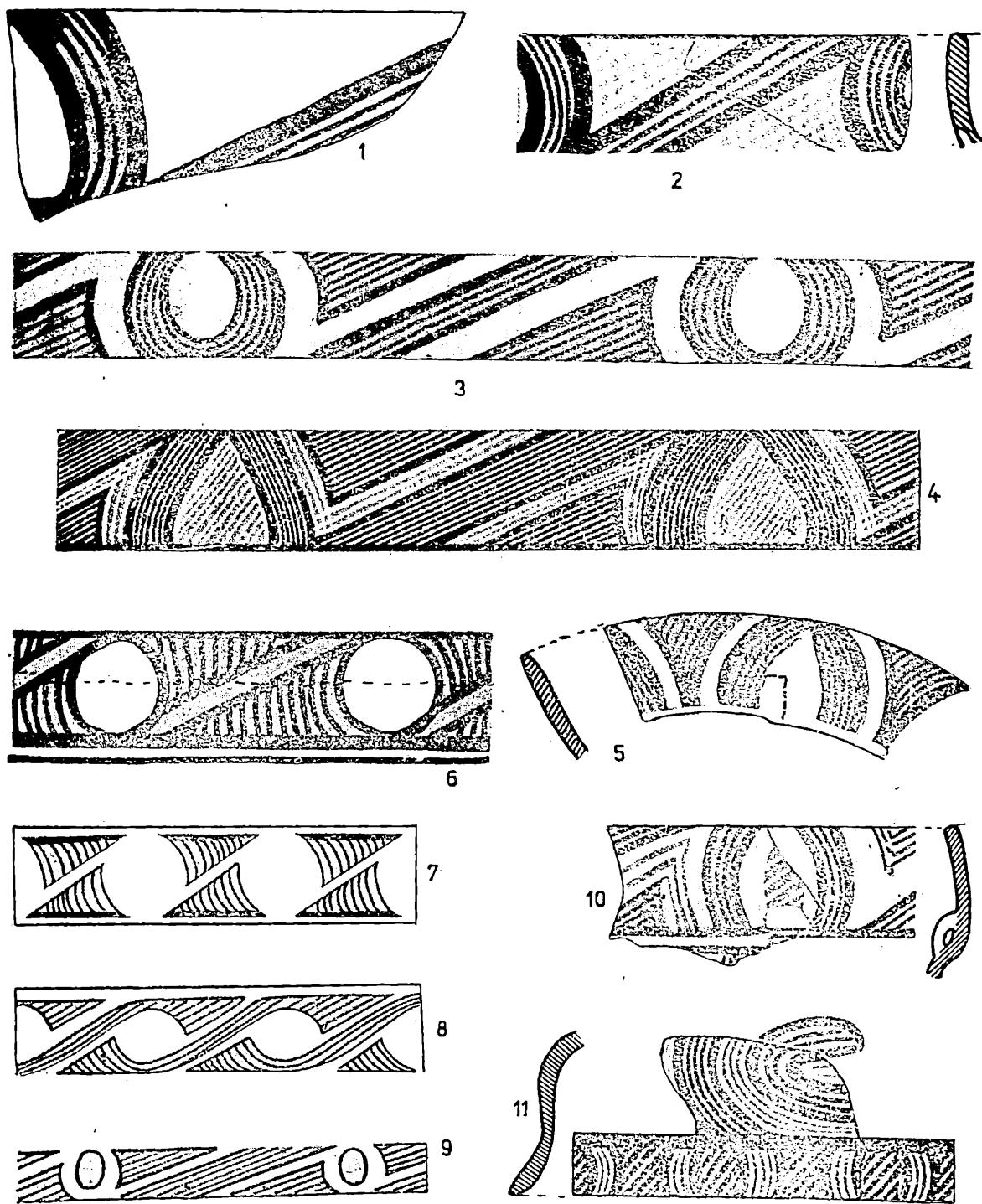

Fig. 8. — Clasificarea grupelor γ în funcție de decorul eliptic: 1, 3, subgrupa γ_1 ; 2, 4, subgrupa γ_{1a} ; 5, subgrupa γ_2 ; 6 – 9, subgrupa γ_3 ; 10, subgrupa γ_{2a} ; 11, subgrupa γ_{3a} ; 1 – 6, 10 – 11, Traian; 7 – 9, Cucuteni – Cetățuie.

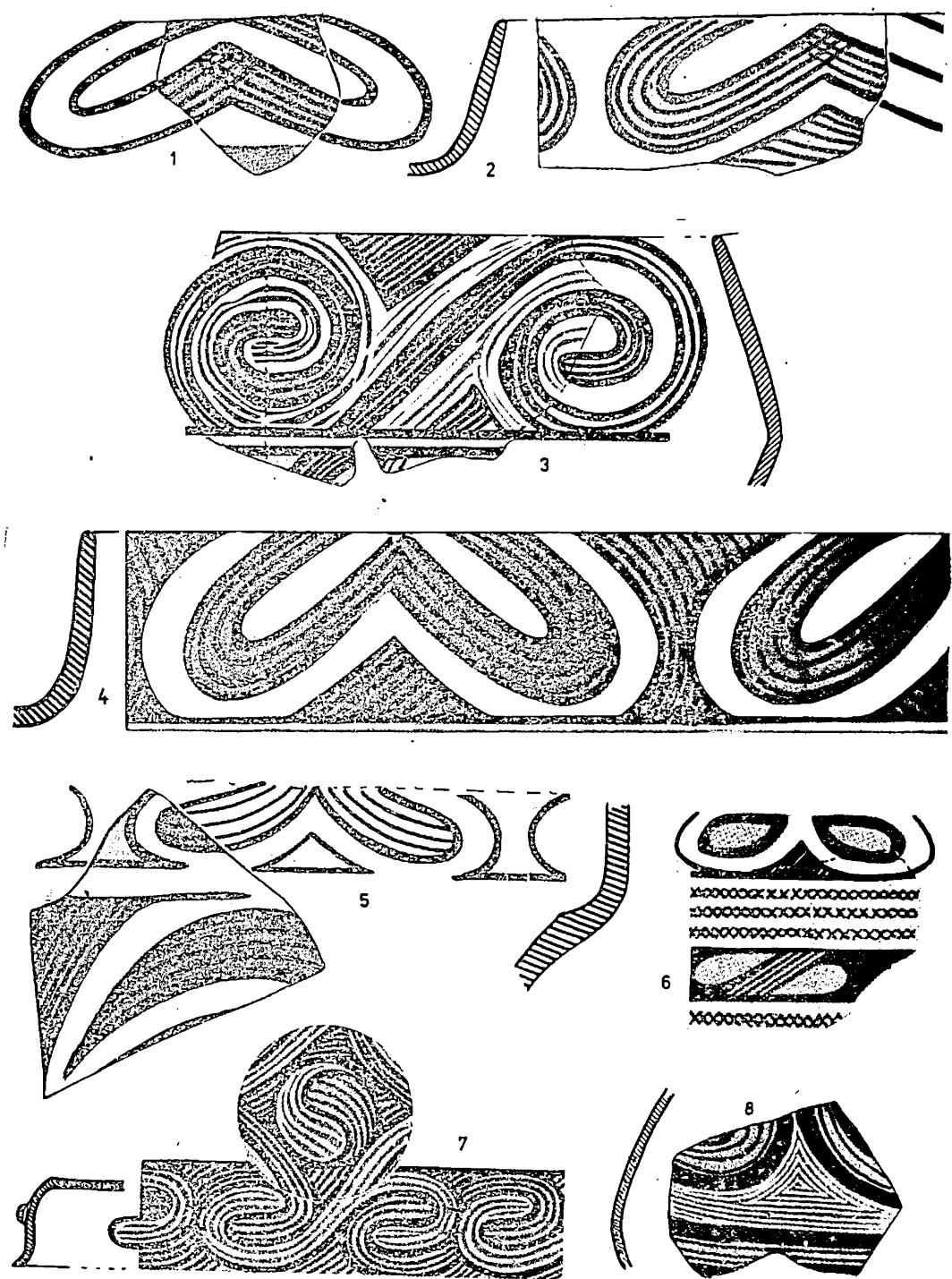

Fig. 9. — Clasificarea grupelor γ în funcție de decorul spiralic; 1 – 2, subgrupa γ_1 ; 3, 8, subgrupa γ_{1a} ; 4, subgrupa γ_2 ; 5 – 6, subgrupa γ_3 ; 7, subgrupa γ_{3a} ; 1 – 8, Traian.

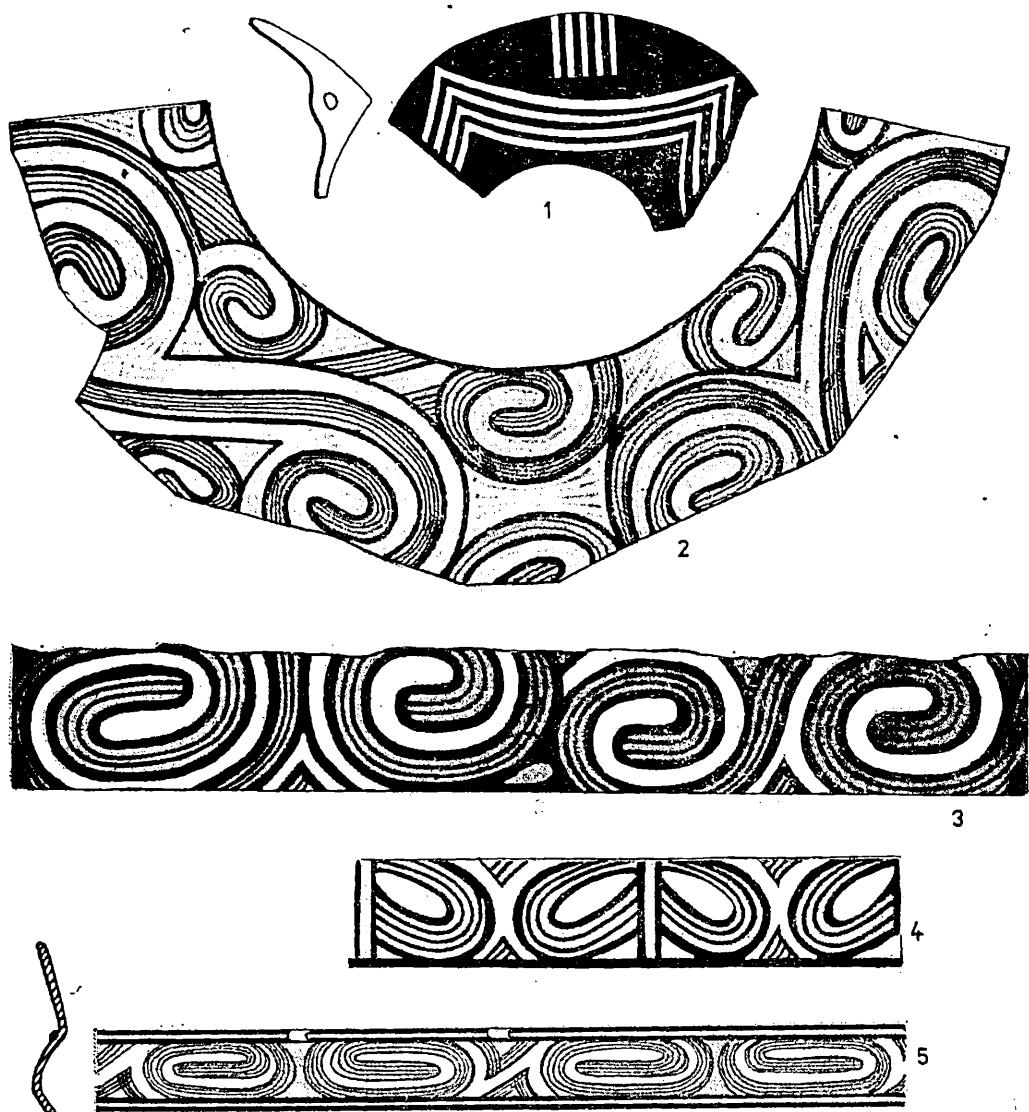

Fig. 10. — Ceramică AB de la Cucuteni (1, 5) și Traian (2 – 4): 1, subgrupa $\gamma_2\alpha$; 3, 5, subgrupa γ_2 ; 4, subgrupa γ_1 .

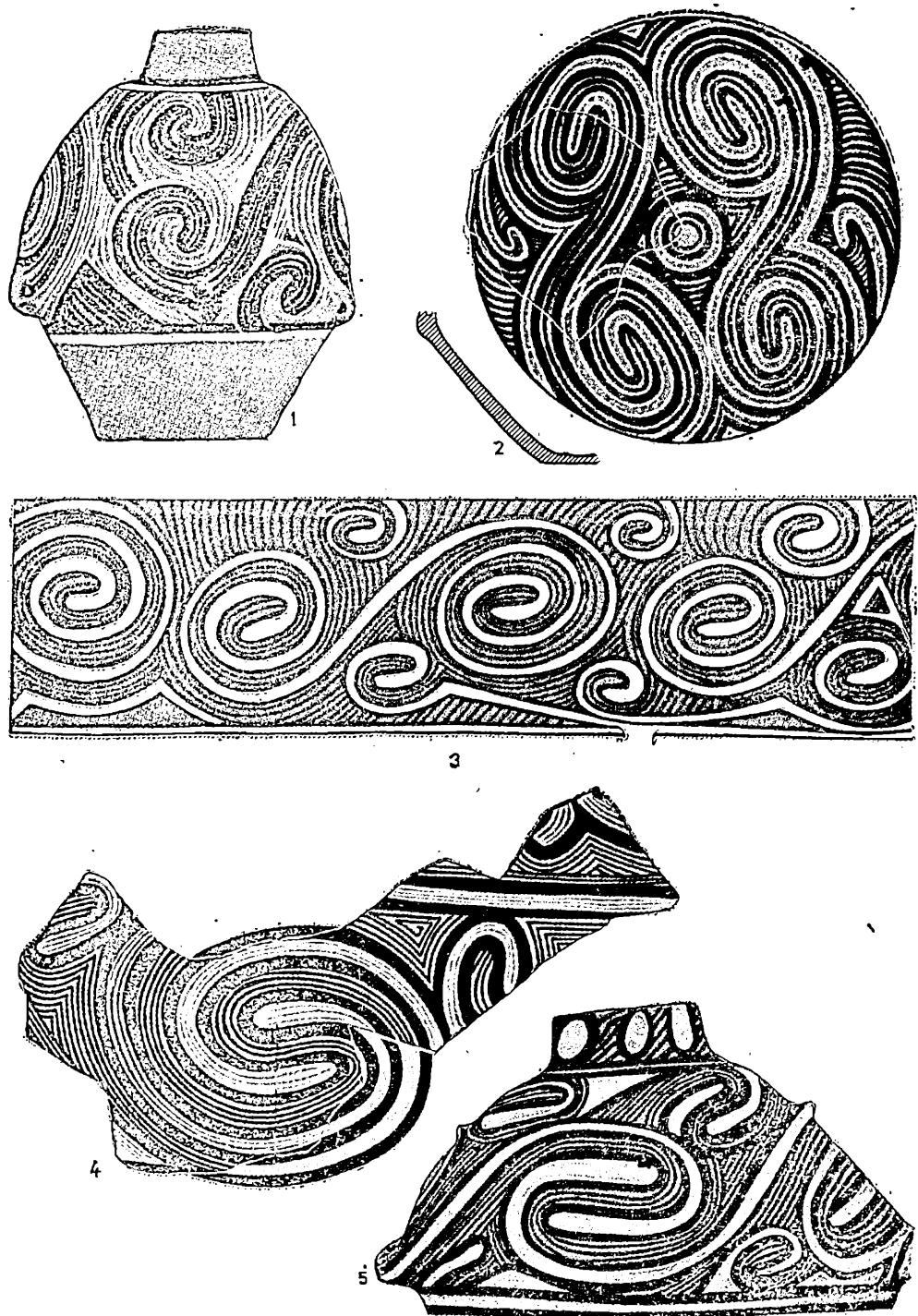

Fig. 11. — Clasificarea grupelor $\gamma - \delta$ în funcție de decorul spiralic : 1, subgrupa γ_1 ; 2, 5, subgrupa δ_{2a} ; 3, subgrupa γ_3 ; 4, subgrupa γ_{3a} ; 1—5, Traian.

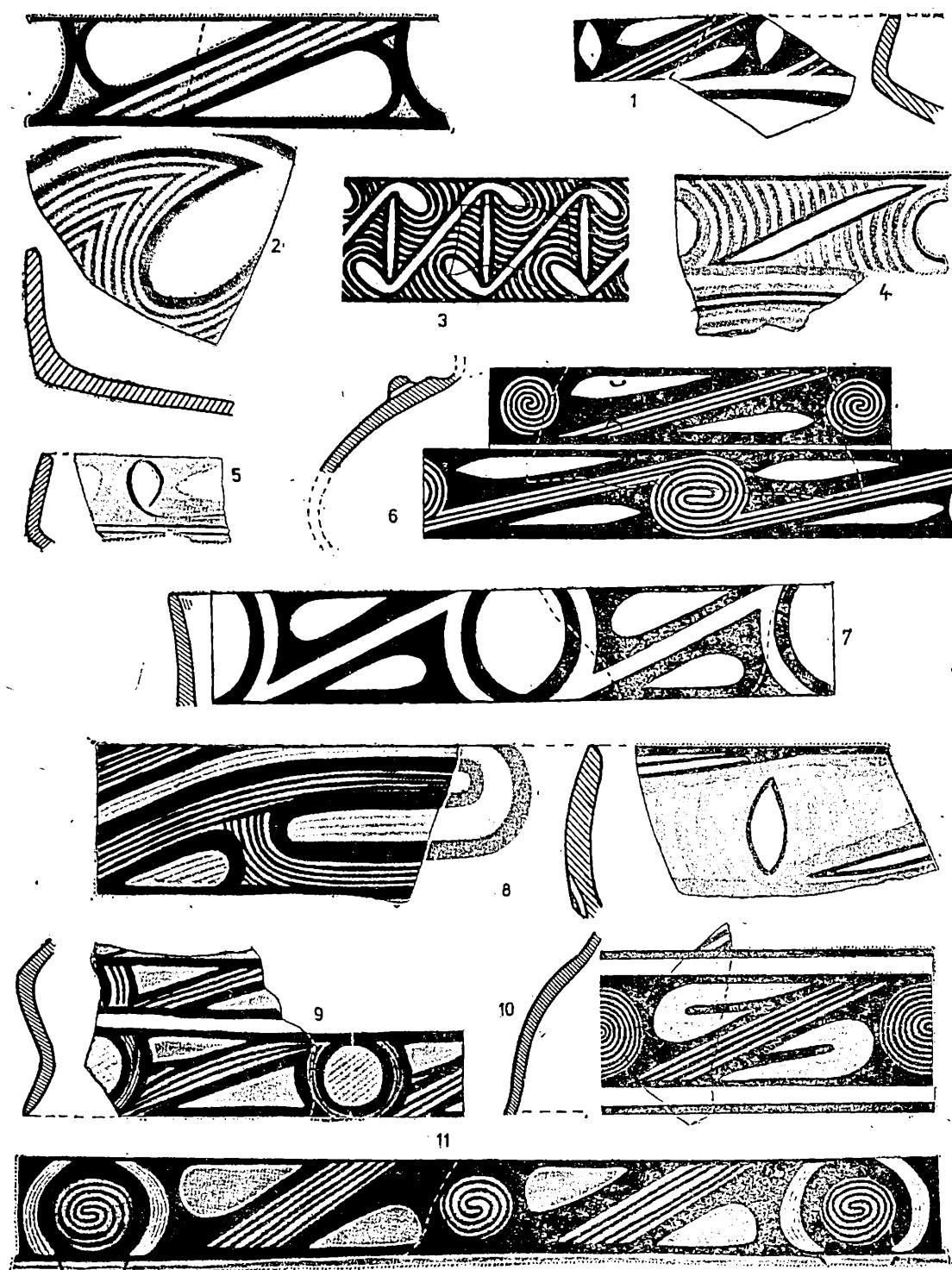

Fig. 12. — Clasificarea grupelor în funcție de decorul spiralic și eliptic: 1, 3, 6 – 7, subgrupa $\delta 1a$; 2, subgrupa $\delta 1a$, varianta de culoare roșie; 4 – 5, subgrupa $\delta 1b$, varianta cu roșu și negru secundar; 8, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1b$; 9 – 11, subgrupa $\delta 2a$; 1 – 11, Trajan.

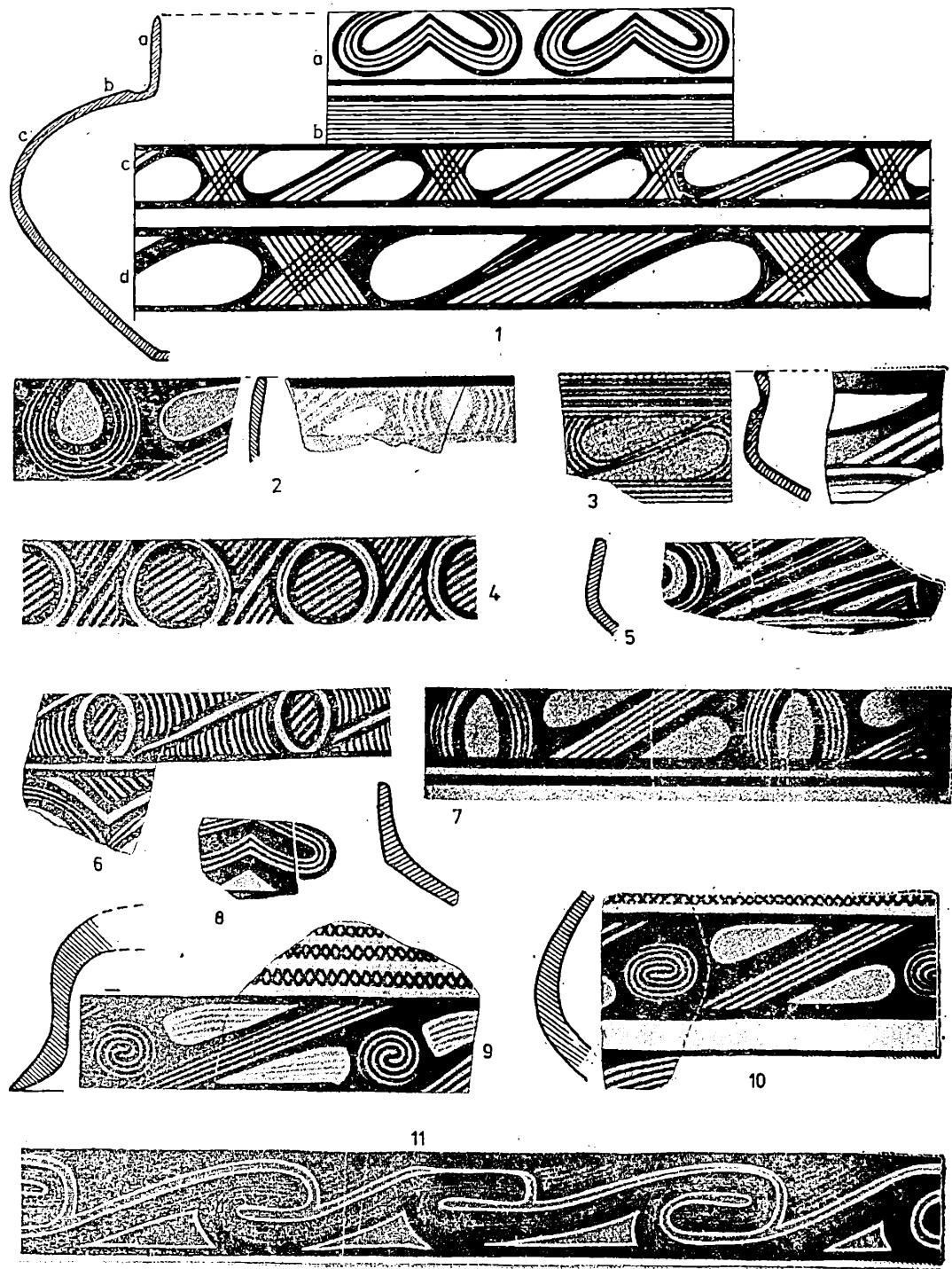

Fig. 13. – Clasificarea grupei δ în funcție de decorul spiralic și eliptic: 1, subgrupa $\delta 1a$; 2, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1a$, varianța cu roșu și negru secundar; 4 – 5, 8 – 11, subgrupa $\delta 2a$; 6 – 7, subgrupa $\delta 3a$; 1 – 11, Traian.

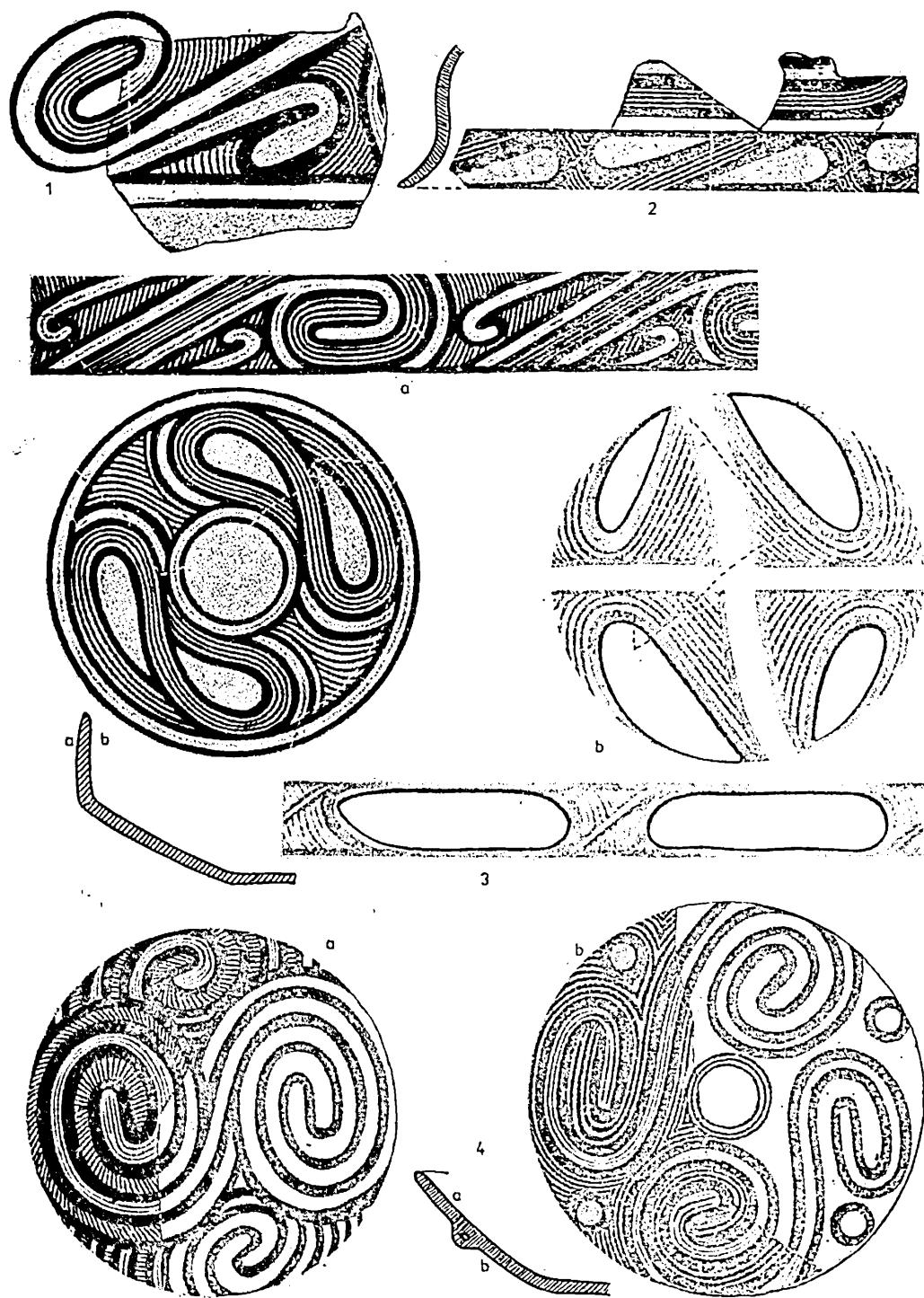

Fig. 14. — Ceramică AB de la Traian : 1 — 2, subgrupa $\delta 2a$; 3, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1b$, varianta cu roșu și negru secundar; 4, subgrupele $\gamma 3a$ și $\delta 2a$.

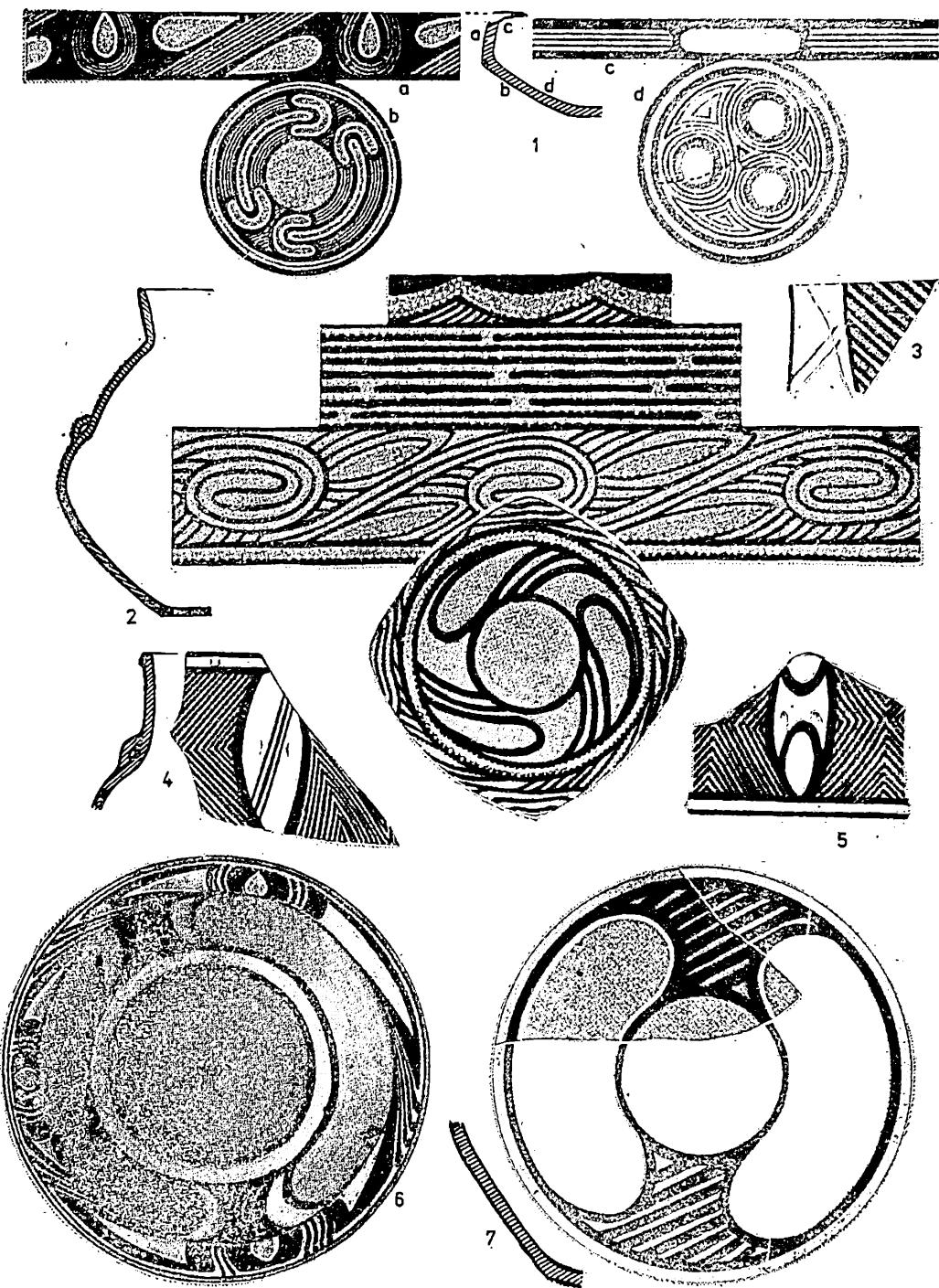

Fig. 15. — Grupa δ la Traian; 1, subgrupele $\delta 2a$ și $\delta 1a$, varianta de culoare roșie; 2 – 7, subgrupa $\delta 2a$.

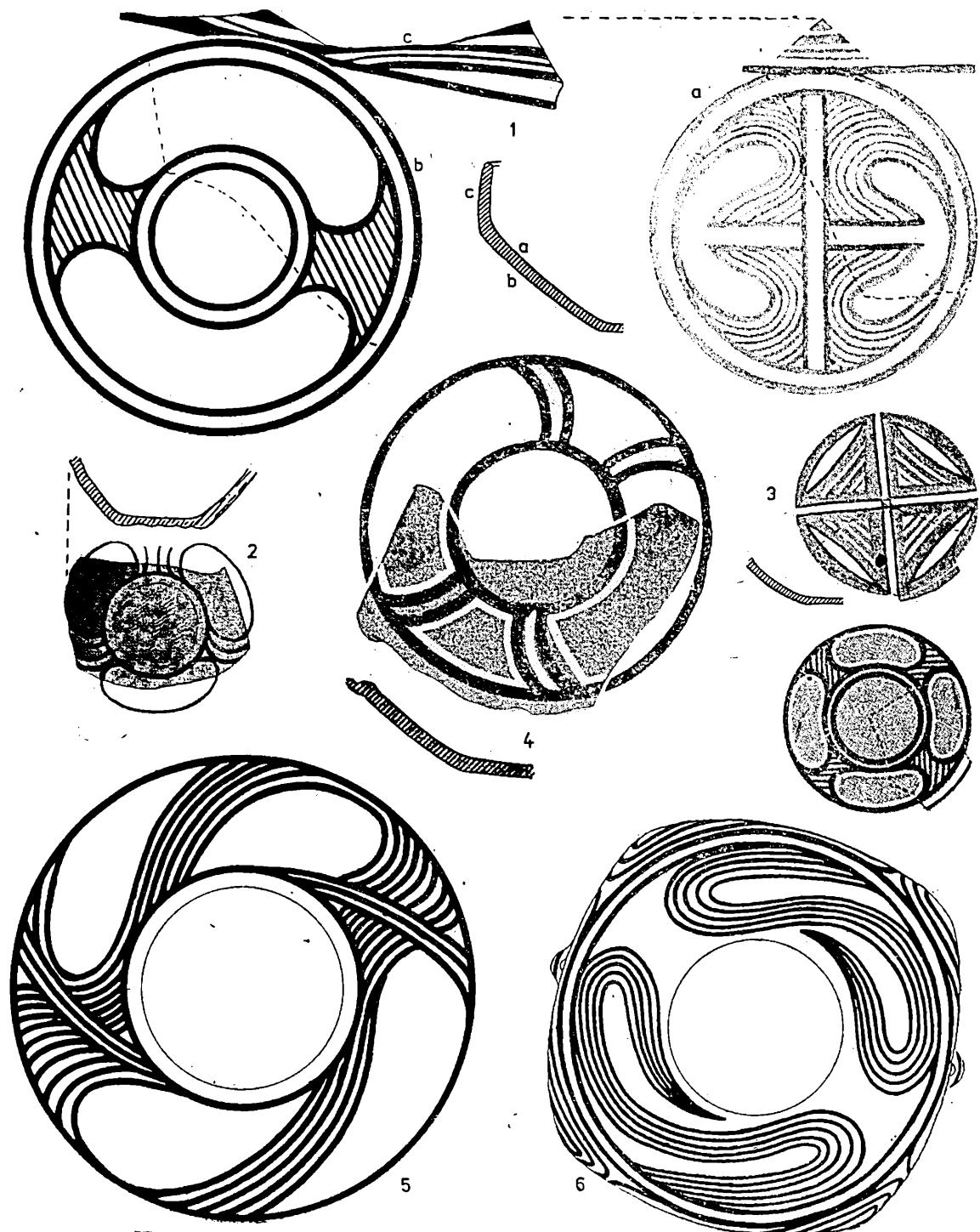

Fig. 16. — Grupa 8 la Traian : 1, subgrupa 81a, variantele picturale cu culoare neagră sau roșie ; 2, subgrupa 83a ; 3, subgrupele 82a și 81b, varianta cu roșu și negru secundar ; 4, subgrupa 82a ; 5 — 6, subgrupa 81a.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA CÉRAMIQUE CUCUTENI AB D'APRÈS LES DÉCOUVERTES RÉCENTES

RÉSUMÉ

Par les découvertes fortuites de céramique et d'objets cucuténiens, à l'occasion de différents travaux édilitaires à partir de 1959, on a déterminé un établissement *Cucuteni AB* qui s'étend dans la partie méridionale de la ville de *Huși*, vers la terrasse du ruisseau *Drăslăvățul*.

On a pratiqué en 1963 un sondage stratigraphique et en 1975 un sondage de sauvegarde, qui ont précisé la couche cucuténienne au niveau moyen de — 0,80 m, en dégageant une fosse à restes domestiques et une partie d'une habitation et en déterminant ainsi le complexe céramique de l'établissement, au moins pour cette zone de l'habitat.

Le complexe céramique de la fosse et de l'habitation comprend trois groupes stylistiques, β , γ et δ , indiquant ainsi une séquence nouvelle dans le cadre de la phase AB2, correspondante à la sousphase AB2a.

La subdivision de l'étape du style Cucuteni AB seulement en deux étapes, AB1 — AB2, dans les systèmes de la périodisation n'est plus suffisante. Ces deux étapes ne peuvent avoir que la valeur d'étapes principales, correspondantes aux phases AB1 et AB2 de cette période. La série des séquences déterminées par le jeu de la succession et de l'imbrication des groupes céramiques, dans les établissements où on a pratiqué des fouilles méthodiques, permet une subdivision en étapes secondaires avec la valeur de sous-phases (fig. 1/1).

L'étape AB1 reste définie par la présence du groupe α , mais au cours de sa durée se différencient deux étapes, déterminées par l'association des groupes α — β à Corlăteni et par l'apparition du groupe γ à Cucuteni — Dimbul Morii, qui correspondent aux sous-phases AB1a (groupes α — β) et AB1b (groupes α — β , γ).

De même, l'étape AB2 est définie par le groupe δ , mais au cours de sa durée se détache une première étape correspondante à la sous-phase AB2a, aux séquences marquées successivement par la continuation du groupe β à «Dimbul Morii» (groupes β — γ) et l'apparition du groupe δ à *Huși* (groupes β — γ , δ), puis une deuxième étape correspondante à la sous-phase AB2b, avec la séquence classique de la «Cetățuia» de Cucuteni (groupes γ — δ). Dans les établissements du bassin du Dniester, à cause de l'absence du groupe γ , la sous-phase AB2b ne présente que le groupe δ , dont la séquence classique existait déjà à Krutoborodincy I. L'interprétation des aspects du sous-groupe δ a de cet établissement comme un nouveau sous-groupe γ b est évidemment erronée.

La série de ces séquences établit l'ordre réel de la succession des groupes de style AB, qui détermine la filiation des groupes et explique leur genèse par un processus de polarisation de chaque groupe nouveau seulement avec les groupes coexistants (fig. 1/2). La succession et la filiation des groupes concordent avec la classification de H. Schmidt.

Les aspects décoratifs ressemblants entre les groupes séparés par des solutions de continuité ou même entre les groupes coexistants ne peuvent être ni des survivances d'une étape à l'autre, ni des transmissions directes d'un groupe à l'autre de la même étape, mais le résultat d'un processus de concordance inévitable suivant les procédés décoratifs inhérents aux formules propres des groupes et des sous-groupes.

Entre la disparition du groupe α et l'apparition du groupe δ s'interposent les groupes β — γ de la séquence initiale de la sous-phase AB2a de «Dimbul Morii», de sorte que, par exemple, les motifs à «bandes linéaires blanches» sur fond brun du décor du sous-groupe δ 2 (fig. 14/1, 4b) ne soient pas un prélèvement simple et direct sur le sous-groupe α 2 (fig. 5/3) ou même γ 3 (fig. 11/4), mais le résultat des procédés formatifs propres aux formules stylistiques du sous-groupe δ 2.

Les aspects décoratifs des trois groupes céramiques de *Huși* comportent des éléments communs aux sous-groupes β 1 et δ 1 de la céramique de style AB des établissements de la Dépression du Prut, Corlăteni et Cucuteni, mais les parallèles s'établissent surtout pour les variantes décoratives des sous-groupes δ 2 et δ 3 avec la céramique de l'établissement de Traian dans la Dépression sous-carpathique. En même temps la céramique de style AB de *Huși* présente des aspects décoratifs propres au Plateau central de la Moldavie (fig. 2/4).

L'étude comparative de la céramique de style AB de ces établissements a permis l'analyse stylistique (la description et la dérivation des aspects du décor), de la céramique de *Huși*, mais aussi de définir clairement les variantes picturales des trois groupes céramiques dans le cadre de la classification des groupes et des sous-groupes établis par H. Schmidt.

La découverte à Corlăteni et Cucuteni — Dimbul Morii de la variante à couleur rouge du sous-groupe β 1, très fréquente dans les établissements à céramique de style AB du bassin du Dniester

ter, confirme la même variante du sous-groupe δ_1 de Traian et doit être désignée par un sigle propre, β_{1a} (fig. 2/1 ; 5/1 — 2, 4, 7 — 9), d'après l'exemple des sous-groupes du groupe γ .

De même, les variantes des sous-groupes γ_1 — γ_3 , qui traitent les interstices, les bandes des motifs ou leur bandes extérieures par le « blanc linéaire », doivent être désignées par le même sigle, $1a$ (fig. 8/2, 4 ; 9/3, 8), γ_{2a} , déjà désigné à Traian (fig. 8/10 ; 10/1) et γ_{3a} (fig. 8/11 ; 9/7 ; 11/4).

Le sous-groupe β_1 sert de modèle au sous-groupe δ_1 , qui prélève les deux variantes bichromes « à noir ou à rouge sur fond blanc », mais en les doublant de deux variantes trichromes, « à noir et rouge ou à rouge et noir secondaire sur fond blanc ». Il est nécessaire et suffisant que les variantes bichromes ou trichromes soient désignées seulement avec les sigles δ_{1a} (fig. 3/3, 4 ; 7/1 ; 12/1—3, 6—7 ; 13/1—2 ; 16/1, 5—6) et δ_{1b} (fig. 12/4—5, 8 ; 15/1 ; 16/3). Le sous-groupe δ_{1a} a été déjà proposé à Traian, mais d'une manière inadéquate, en englobant les deux variantes à couleur rouge, bichrome et trichrome.

Les variantes bichrome et trichrome à couleur noire des sous-groupes δ_{1a} et δ_{1b} sont transposées sur le fond brun des deux autres sous-groupes, δ_2 et δ_3 , dont les formules binaires définies exactement par H. Schmidt doivent aussi être désignées symétriquement avec les mêmes sigles : δ_{2a} à « peinture trichrome noire au blanc secondaire sur fond brun » (fig. 5/6 ; 6 ; 7/2—3, 5, 7 ; 12/9—11 ; 13/4—5, 8—11 ; 14/1—2 ; 15/2—7 ; 16/4) et δ_{2b} à « peinture tétrachrome noire et rouge au blanc secondaire sur fond brun » ; δ_{3a} à « peinture bichrome noire sur fond brun » (fig. 3/4—7 ; 7/6, 8 ; 13/6—7 ; 16/2) et δ_{3b} à « peinture trichrome noire et rouge sur fond brun ».

Il ne s'agit point de créer de nouveaux sous-groupes, car les variantes picturales découvertes au cours de la recherche cucuténienne restent parfaitement dans les cadres de la classification des groupes et des sous-groupes établis par H. Schmidt.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1 : Succession des groupes de style AB α — δ , en fonction de leur imbrication dans les complexes des établissements (1 — 9) correspondants aux étapes (phases et sous-phases) de la période AB et à la première étape de la période B; 2 : Graphique simplifié de la dérivation et de la filiation des groupes et sous-groupes de style AB, en fonction de leur succession; pour chaque groupe ou sous-groupe, la ligne continue indique le modèle et la ligne interrompue indique la convergence, qui expliquent la formule stylistique et le procédé formatif des groupes et sous-groupes; A1 — A2, catégories de la céramique trichrome à fond blanc et à fond rouge — brun dans l'étape finale de la période A; C, catégorie de la céramique Cucuteni C; 1, Corlăteni; 2 — 3, Cucuteni — Dimbul Morii; 4, Huși; 5, Cucuteni — Cetățuie; 6, Frumușica; 7 — 8, Traian — Dealul Fintinilor; 9, Ghelăciți.

Fig. 2. — Céramique AB de Huși; 1, sous-groupe β_{1a} ; 2 — 4, sous-groupe δ_{2a} .

Fig. 3. — Céramique AB de Huși; 1, sous-groupe γ_1 ; 2, sous-groupe γ_3 ; 3, sous-groupe δ_{1a} ; 4 — 7, sous-groupe δ_{3a} .

Fig. 4. — Céramique AB de Huși: 1 — 3, sous-groupe δ_{1a} .

Fig. 5. — Céramique AB de Cucuteni — Dimbul Morii (1 — 2), Traian (3, 5 — 9) et Huși (4): 1, sous-groupes α_1 et β_{1a} ; 2, 4, 7 — 9, sous-groupe β_{1a} ; 3, sous-groupe α_2 ; 5, sous-groupes γ_1 et δ_{3a} ; 6, sous-groupe δ_{2a} .

Fig. 6. — Sous-groupe δ_{2a} : 1, 4, Traian; 2 — 3, 5, Huși.

Fig. 7. — Céramique AB de Traian (1, 5 — 8), Cucuteni — Cetățuie (2) et Huși (3 — 4): 1, sous-groupe δ_{1a} , variante de couleur rouge; 2 — 3, 5, 7, sous-groupe δ_{2a} ; 4, sous-groupes γ_1 et δ_{3a} ; 6, sous-groupe δ_{3a} .

Fig. 8. — Classification du groupe γ en fonction du décor elliptique: 1, 3, sous-groupe γ_1 ; 2, 4, sous-groupe γ_5 , sous-groupe γ_2 ; 6 — 9, sous-groupe γ_3 ; 10, sous-groupe γ_{2a} ; 11, sous-groupe γ_{3a} ; 1 — 6, 10 — 11, Traian; 7 — 9, Cucuteni — Cetățuie.

Fig. 9. — Classification du groupe γ en fonction du décor spiral: 1 — 2, sous-groupe γ_1 ; 3, 8, sous-groupe γ_1a ; 4, sous-groupe γ_2 ; 5 — 6, sous-groupe γ_3 ; 7, sous-groupe γ_{3a} ; 1 — 9, Traian.

Fig. 10. — Céramique AB de Cucuteni (1, 5) et Traian (2 — 4): 1, sous-groupe γ_{2a} ; 3, 5, sous-groupe γ_2 ; 4, sous-groupe γ_1 .

Fig. 11. — Classification des groupes γ — δ en fonction du décor spiral: 1, sous-groupe γ_1 ; 2, 5, sous-groupe δ_{2a} ; 3, sous-groupe γ_3 ; 4, sous-groupe γ_{3a} ; 1 — 5, Traian.

Fig. 12. — Classification du groupe δ en fonction du décor spiral et elliptique: 1, 3, 6 — 7, sous-groupe δ_{1a} ; 2, sous-groupe δ_{1a} , variante de couleur rouge; 4 — 5, sous-groupe δ_{1b} , variante à rouge et noir secondaire; 8, sous-groupes δ_{2a} et δ_{1b} ; 9 — 11, sous-groupe δ_{2a} ; 1 — 11, Traian.

Fig. 13. — Classification du groupe δ en fonction du décor spiral et elliptique: 1, sous-groupe δ_{1a} ; 2, sous-groupes δ_{2a} et δ_{1a} , variante à rouge et noir secondaire; 4 — 5, 8 — 11, sous-groupe δ_{2a} ; 6 — 7 sous-groupe δ_{3a} ; 1 — 11, Traian.

Fig. 14. — Céramique AB de Traian: 1 — 2, sous-groupe δ_{2a} ; 3, sous-groupes δ_{2a} et δ_{1b} , variante à rouge et noir secondaire 4, sous-groupes γ_{3a} et δ_{2a} .

Fig. 15. — Groupe δ de Traian: 1, sous-groupes δ_{2a} et δ_{1a} , variante de couleur rouge; 2 — 7, sous-groupe δ_{2a} ,

Fig. 16. — Groupe δ de Traian: 1, sous-groupe δ_{1a} , variantes picturales de couleur noire ou rouge; 2, sous-groupe δ_{3a} ; 3, sous-groupes δ_{2a} et δ_{1b} , variante à rouge et noir secondaire; 4, sous-groupe δ_{2a} ; 5 — 6, sous-groupe δ_{1a} .

PREMISELE CIVILIZAȚIEI GETO—DACICE*

Geto-dacii aparțin grupului nord-tracic, din care erau desprinși în secolul al VI-lea i.e.n., fiind cunoscuți ca atare din relatările lui Herodot cu privire la conflictul dintre scitii și persii de sub conducerea lui Darius, care a avut loc la Dunărea Inferioară în anul 514 i.e.n. După supunerea fără lupte a triburilor tractice aflate mai sus de Apollonia și Mesambria, a urmat înfrângerea getilor, care, după cum ne informează Herodot „fiind supuși de persi urmară și ei grosul ostirii”¹, desigur împotriva scitilor. Odată cu acest eveniment descris de Herodot, în care sunt menționati getii, s-a considerat în istoriografia mai veche din țara noastră că s-ar fi trecut de la preistorie la istorie, ceea ce nu corespunde realității, întrucât istoria nu începe cu primele stiri scrise, ci odată cu cele mai vechi dovezi despre existența societății omenești, adică din paleolitic. În această privință, convențională este și clasificarea potrivit căreia în secolul VI i.e.n., odată cu apariția stîrilor scrise privitoare la geti, se trece de la istoria străveche la cea veche a României, cu toate că sunt dovezi de continuitate de la prima la a doua epocă a fierului.

Devreme ce sunt menționati getii cu prilejul evenimentelor din 514 i.e.n. ei trebuie să se fi separat din grupul nord-tracic mai demult. Întrucât aria culturii Basarabi corespunde, în general, cu aceea a răspândirii geto-dacilor, se poate presupune că din secolul al VIII-lea i.e.n., de cînd începe această cultură, ar putea fi vorba de geto-daci. În acest caz, grupul nord-tracic, corespondator geto-dacilor, s-a separat de cel sud-tracic în prima epocă a fierului, care din punct de vedere etnic reprezintă perioada de cristalizare și de accentuare a diviziunii ramurilor nord și sud-tracică, precum și de întrepătrundere a culturii tractice locale cu elemente de cultură cimeriană, ilirică, scitică și greacă.

Coborînd și mai mult în timp, se admite astăzi, că în epoca bronzului (circa 2000 — 1150 i.e.n. sau după alții 750 i.e.n.)² se desprind traciî din populațiile indoeuropene, atestate în acest spatiu în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (2500 — 2000 i.e.n.)³. În amalgamul de elemente locale și străine, caracteristic pentru această perioadă de tulburări, un rol important a revenit celor răsăritene, datorită pătrunderii aici, și mai departe spre Balcani și Europa Centrală, în mai multe reprise, cu începere în jur de 2700 i.e.n., a unor populații de păstori seminomazi, identificate din punct de vedere lingvistic și cultural cu indoeuropeni⁴, din care au început să se desprindă în epoca bronzului triburile tractice din spațiul carpato-balcanic. De aici rezultă că populațiile anterioare din spațiul respectiv, cărora le aparțin culturile neolitice, erau preindoeuropene, neputindu-se pune, din punct de vedere arheologic și lingvistic, pe seama indoeuropenilor.

În cadrul acesta cronologic, de aproximativ două milenii, se plasează geneza culturii geto-dacice, considerată a fi apărut în secolul al VI-lea i.e.n. și cu maximum de dezvoltare în secolul I i.e.n. — I e.n., în epoca corespondătoare lui Burebista și Decebal.

Pentru lămurirea acestui proces îndelungat un rol important a revenit săpăturilor arheologice, îndeosebi din ultimii 30 de ani din România, prin care s-au adus numeroase și importante date noi privitoare la originea, caracteristicile și cronologia atât a culturilor deja cunoscute, cât și ale altora noi, identificate pentru prima dată acum, precum și în ceea ce privește stadiul de dezvoltare social-economică și culturală a comunităților tribale, relațiile lor cu triburile din zonele vecine sau mai îndepărtate și, în genere, istoria triburilor din acest spațiu în intervalul de timp respectiv.

Astfel, din datele pe care le detinem, rezultă că în procesul de geneză a epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean prezintă un deosebit interes culturile perioadei de tranziție de la neolitic

* O variantă a acestui articol, însă fără note, cu titlul: *Geneza geto-dacilor și a civilizației lor*, a apărut în limbile franceză, germană, engleză, spaniolă și rusă, în publicația trimestrială pentru străinătate, *File de istorie*, III, 1978, nr. 1.

¹ Herodot, IV, 96.

² S. Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în *Revista de istorie*, 30, 1977, 8, p. 1480 și urm.

³ Ibidem, p. 1469.

⁴ M. Garašanin și I. Nestor, *Les peuples de l'Europe du Sud-Est à l'époque préromaine*, în *Actes du premier Congrès International des Études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia, 1970, p. 23 și urm. Prin cercetările ulterioare s-a stabilit că primele contacte ale triburilor eneolitice din spațiul carpato-dunărean cu indoeuropeni datează de la sfîrșitul fazei Cucuteni A (Cucuteni A₄).

la epoca bronzului, având ca punct de plecare fondul eneolic prezent, care în evoluția lui a suferit și transformări, îndeosebi prin legăturile cu elementele de origine estică, sudică și central-europeană, apărind către sfîrșitul lui fenomene culturale noi, oarecum de caracter mixt, autohton-alohoton, corespunzătoare grupurilor Horodiștea-Foltești, Cernavoda II–III, Coțofeni, amforelor sferice, precum și mormintelor plane cu ocru⁵.

În jur de 2000 i.e.n., odată cu încheierea perioadei de tulburări și deplasări, triburile din spațiul carpato-dunărean au cunoscut o nouă etapă în dezvoltarea lor economică, socială și culturală, corespunzătoare începutului epocii bronzului. Acum s-a constituit în spațiul carpato-balcanic vatra de locuire a tracilor, dezvoltându-se în anumite arii ale acestui spațiu, în condiții de stabilitate, uniuni puternice tribale, care în ciuda fărâmăției lor, mai mare ca în eneolic, datorită condițiilor economice și sociale din această etapă, au fost în legătură între ele, individualizându-se față de populațiile vecine prin originalitatea culturii lor.

In această privință, de la I. Andrieșescu, V. Pârvan și I. Nestor, care au scos în evidență caracteristicile principale ale epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean⁶, și pînă astăzi, prin cercetări privitoare la culturile și metalurgia epocii bronzului din acest spațiu, au sporit în mod similar dovezile cu privire la permanența și procesul de unificare etnică și culturală, pe arii mai mari, din spațiul respectiv în epoca bronzului, precum și în ceea ce privește problema derivării primei epoci a fierului din manifestările culturale de la sfîrșitul epocii bronzului⁷. Diferențierile regionale din cadrul acestei unități etno-culturale tracice s-au explicat prin condiții locale și influențele exercitate din teritoriile vecine ale spațiului carpato-dunărean⁸.

Complexele culturale ale epocii bronzului din acest spațiu au evoluat însă, fără zguduiri mai mari din afară pînă către sfîrșitul epocii bronzului⁹.

La geneza culturilor din această epocă, pe lîngă factorul local, din perioada de tranziție de la neolic la epoca bronzului, cu rădăcini în eneolic, au participat și alte elemente de origine sudică, estică, central-europeană și nordică.

Astfel, în bronzul timpuriu (cca. 2000/1800 – 1550 i.e.n.), complexul Glina III – Schneckenberg din Muntenia, Oltenia și SE Transilvaniei și aspectul atestat prin necropola de la Zimnicea se caracterizează printr-un amestec de elemente de origine sudică, estică și central-europeană¹⁰. Elemente sudice și central-europene sunt prezente și în cultura Periam din Banat¹¹. În schimb, în unele morminte tumulare din Muntenia sunt atestate elemente estice, din stepele nord-pontice și central-europene¹², spre deosebire de grupul mormintelor în cutii de piatră din jumătatea de nord a Moldovei și din zona subcarpatică a Munteniei, care se orientează atât spre sud, la mormintele de la Verbița și Bela Crvka, cât și spre nord, la grupul podolian al amforelor sferice¹³.

În ceea ce privește metalurgia bronzului, s-a scos în evidență că minereurile de cupru și arsen (bronzuri cu arsen) erau utilizate nu numai în bronzul timpuriu, cum o atestă unele descoperiri de la Sărata Monteoru, Tulcea și Deva, ci chiar și mai înainte, la sfîrșitul eneolicului cum o indică analizele spectrale ale unor obiecte din așezarea Cucuteni B de la Sărata Monteoru ceea ce constituie o continuitate în această privință, de la eneolic la bronzul timpuriu¹⁴. De altfel după regresul metalurgiei aramei din perioada de tranziție, odată cu începuturile epocii bronzului s-a intensificat această activitate, întîlnindu-se alături de piese de cupru, primele obiecte de bronz la care se adaugă și primele forme de turnat¹⁵, a căror prezență constituie o caracteristică a bronzului timpuriu¹⁶. Atât numărul mai mare de piese de metal în comparație cu perioada de tranziție, cât și procedeele tehnice folosite, indică fără îndoială un stadiu mai evoluat al dezvoltării social-economice a comunităților tribale respective, corespunzător epocii bronzului¹⁷.

⁵ P. Roman, *Zum Problem des Beginns der Frühbronzezeit in Rumänien*, în *Acta Archeologica Carpathica*, XV, 1975, p. 145 și urm.

⁶ D. Berciu, *Unitatea străveche carpato-dunăreană, bază a dezvoltării istorice ulterioare*, în *Unitatea și continuitatea în istoria poporului român*, București, 1968, p. 35.

⁷ Ibidem, p. 45 și urm.

⁸ Ibidem, p. 36.

⁹ I. Nestor, cap. *Epoca aramei și a bronzului*, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 29.

¹⁰ Vezi și S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpuri. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, p. 12, după care bronzul timpuriu se datează 2000–1700 i.e.n. În ceea ce privește aspectul din necropola de la Zimnicea, a se vedea A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze ancien de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, în *Dacia*, N. S., XVIII, 1974, p. 79 și urm.

¹¹ D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România* (Partea a II-a), în *SCIV* 16, 1965, 2, p. 332; idem, op. cit. (Partea a IV-a), în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 158 și urm.

¹² P. Roman, *op. cit.*, p. 148.

¹³ Ibidem, p. 152 și urm. Pentru legăturile cu grupul din Podolia a se vedea M. Dinu, *K voprosu o kulture ſarovidnyci amfor na territorii Moldovy*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 91 și urm.

¹⁴ Al. Vulpe, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România*, în *Revista de Istorie*, 27, 1974, 2, p. 248.

¹⁵ Ibidem, p. 246.

¹⁶ Pentru această problemă a se vedea E. Schubert *Einige Bemerkungen zur metallurgischen Entwicklung in östlichen Mitteleuropa am Übergang von Spätneolithikum zur Frühbronzezeit*, în *Acta Archeologica Carpathica*, XV 1975, p. 198.

¹⁷ Pentru problema importanței activității metalurgice în procesul trecerii de la eneolic la epoca bronzului a se vedea și Chr. Strahm, *Der Übergang vom Spätneolithikum zur Frühbronzezeit in der Schweiz*, în *Preistoria Alpina*, 10, 1974 p. 21, în ceea ce privește Elveția.

În continuare, cercetările mult mai numeroase pentru bronzul mijlociu (cca 1550 – 1300 i.e.n.)¹⁸ decât pentru etapa anterioară, a bronzului timpuriu, au contribuit la o mai bună cunoaștere a culturilor materiale și a vieții spirituale din această vreme, precum și a legăturilor cu culturile contemporane din estul, centrul și sud-estul Europei, îndeosebi cu civilizația miceniană, pusă pe eama grecilor, care au locuit în sudul Peninsulei Balcanice de la începutul mileniului al II-lea i.e.n.

Astfel, s-au procurat noi date relativ la originea, evoluția și particularitățile culturilor Tei, Monteoru, Costișa, Verbicioara, Pecica, Vatina, Gîrla Mare, Wietenberg și Otomani, aparținind populațiilor tracice din această vreme.

La fel s-a încercat să se dea și unele noi interpretări problemei relațiilor acestei culturi cu civilizația miceniană, problemă care a preocupat în repetate rânduri pe arheologii români și străini. Astfel, s-a arătat că spadele zise de tip micenian, exceptând piesa de la Medgidia din Dobrogea, le tip micenian, produsă într-un centru din Balcani ca și săbiile de acest tip din Bulgaria¹⁹, și deosebesc de săbiile clasice miceniene, fiind considerate importuri sudice în mediu local²⁰ sau eventual imitații după prototipuri egeeene.²¹ De asemenea, s-a sugerat că motivul spiralic, ca expresie a simbolului solar, ar fi putut apărea în epoca bronzului (culturile Otomani, Wietenberg, Suciu de Sus și.a.) independent de influența egeeeană, întrucât se stie că cultul solar datează în spațiul carpato-dunărean de la începutul bronzului mijlociu, putind avea eventual aici rădăcini și mai vechi, învîndu-se în vedere preferința din acest spațiu pentru spirală în redarea motivului solar spre leosebire de civilizația miceniană, în care motivele spirală-meandrice au un rol predominant decorativ²². În orice caz, aşa cum s-a arătat recent, fără a nega sau subestima influențele miceniene în spațiul carpato-dunărean, se pare că acestea nu au influențat profund în a doua jumătate a bronzului mijlociu din acest spațiu nici dezvoltarea metalurgiei și nici înflorirea decorului spirală-meandric²³.

În ceea ce privește metalurgia bronzului, pentru prima dată este atestată în bronzul mijlociu o bogată activitate în acest domeniu, îndeosebi în Transilvania (de exemplu depozitul de la Apa), în care, preluîndu-se unele idei din Orientul Apropiat, s-a creat un repertoriu de forme proprii originale, studiate parțial (topoare și săbii) din punct de vedere tipologic și cronologic²⁴.

Cu prilejul acestor cercetări s-a scos în evidență continuarea folosirii aramei, alături de bronz, chiar în a doua jumătate a bronzului mijlociu, cînd obiectele de aramă sunt înlocuite cu cele de bronz, precum și creșterea procentului de cositor în aliajul de bronz în bronzul mijlociu, care s-a pus pe seama sporirii posibilităților de acces ale comunităților tribale carpato-dunărene la sursele de cositor, în urma intensificării relațiilor de schimb cu Europa Centrală²⁵.

Procedeele tehnice folosite pentru obținerea obiectelor de bronz, ca de altfel și a celor de aur din tezaurele și descoperirile izolate din spațiul carpato-dunărean (Tufalau-Covasna, Persinari-Dimbovița și.a.)²⁶, presupun cunoștințe metalurgice, experiență și metode de lucru superioare și uneori complicate. Toate acestea nu se pot înțelege fără un început de specializare atât în extragerea și reducerea minereurilor, cât și în prelucrarea bronzurilor.

În ultima etapă a epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean, corespunzătoare bronzului tîrziu (cca 1300 – 1150 i.e.n.)²⁷ se constată modificări esențiale în economia și cultura triburilor tracice din acest spațiu. Astfel, metalurgia bronzului a căpătat o dezvoltare mai mare, după cum o dovedesc numeroasele depozite de unelte, arme și obiecte de podoabă de bronz din Transilvania (de exemplu Uriu de Sus și.a.) și într-o măsură mult mai mică din regiunile extracarpatiche ale României și din Dobrogea²⁸.

În condițiile economice și istorice din etapa respectivă s-a trecut de la așezările întinse ale agricultorilor primitivi și crescătorilor de vite din bronzul mijlociu la aceleia în formă de sălaș cu economie predominant păstorească, favorizată poate și de anumite schimbări de climă, precum și la o mai mare mobilitate și întrepătrundere a unor triburi înrudite lingvistic și cultural. În legătură cu aceste transformări în felul de viață al comunităților respective sunt și majoritatea culturilor de la sfîrșitul epocii bronzului, care, cu toate că se dezvoltă din fondul local al acelora din bronzul mijlociu, totuși, în condițiile istorice din această vreme capătă aspecte deosebite, mixte și de tranziție către etapa următoare a primei epoci a fierului.

¹⁸ Vezi și S. Morintz, *op. cit.*, p. 12, după care bronzul mijlociu se datează 1700–1500 i. e. n. (prima parte) și 1500–1300 i. e. n. (a doua parte).

¹⁹ M. Irimia, *Das mykenische Bronzeschwert aus Medgidia, în Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 395.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 251 și urm.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 254 și urm.

²⁴ *Ibidem*, p. 247 și urm.

²⁵ D. Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 399 și urm.; A. Mozsolics, *Goldfunde des Depothorizontes von Hajdusámos*, în 46–47, *BerRGK*, 1965–1968, *passim*; idem, *Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens, Depothorizonte von Forró und Opalyi*, Budapest, 1973, *passim*.

²⁶ Vezi și S. Morintz, *op. cit.*, p. 12, după care bronzul tîrziu se datează 1350/1300–1200/1100 i.e.n.

²⁷ Vezi M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 18 și urm. și p. 51 și urm.

În această privință, caracteristice pentru sfîrșitul epocii bronzului sunt culturile Noua (răspândită și între Prut și Nistru, la Florești, Ghindești, Fălești etc.) și Coslogeni, strins înrudite cu cultura răsăriteană Sabatinovka, la geneza cărora, alături de fondul local (Monteoru, Costișa, Komarov și Tei), au participat și unele elemente estice de aspect Srubno-Hvalinsk²⁸. În afară de acestea, în aceeași vreme, grupul Zimnicea, cu analogii la Plovdiv, pus în legătură cu un curenț sudic, balcano-dunărean, a venit în contact cu cultura Tei și într-o măsură mai redusă cu culturile Verbićioara, Gîrla Mare și Coslogeni²⁹. În felul acesta, zona respectivă, în care este localizat grupul Zimnicea-Plovdiv pe teritoriul României, a fost orientată cultural și etnic către sud și vest, fiind deschisă, în cadrul grupului Coslogeni și unor elemente de origine răsăriteană, aparținând marelui complex Noua-Sabatinovka-Coslogeni³⁰.

În schimb, culturile Otomani, Suciu de Sus și Gîrla Mare și-au continuat evoluția fără transformări prea mari din bronzul mijlociu pînă în bronzul tîrziu inclusiv, nefiind afectate de culturile Noua dinspre est și a mormintelor tumulare din centrul Europei³¹.

În continuare, în prima epocă a fierului, din mijlocul secolului al XII-lea i.e.n., dată admisă în general pentru începutul acestei epoci în spațiul carpato-dunărean, și pînă în secolul al VIII-lea sau al VI-lea i.e.n., cînd sunt menționate în izvoarele scrise geto-daci, societatea nord-tracică din acest spațiu a cunoscut o mare dezvoltare din punct de vedere social-economic și cultural.

În general, în spațiul carpato-dunărean nu a fost o cenzură de la sfîrșitul epocii bronzului la prima epocă a fierului, ci o continuitate culturală și etnică. Pe de altă parte, la începutul primei epoci a fierului se mențin elementele de cultură mai veche din epoca bronzului, iar pe de alta apar altele noi, care se vor dezvolta în etapele următoare ale acestei epoci.

Astfel, în ceea ce privește societatea locală sunt indicii că în etapa de început a primei epoci a fierului (cca 1150 pînă la 750 i.e.n.) se continuă felul de viață predominant păstoesc de la sfîrșitul epocii bronzului, caracterizat îndeosebi prin așezările mici în formă de sălașe, de tipul movilelor plate de cenușă. Din aceeași vreme datează însă și așezările intinse, întărite cu valuri și sănături, între care se remarcă, prin dimensiunile lor mari, acelea din Transilvania (Sintana, Cornești, Ciceu-Corabia și a.)³².

În ceea ce privește ceramica, în afară de specia cenușie de tradiție mai veche din epoca bronzului, se întînșează și o alta nouă hallstattiană, neagră lustruită, fațetată și canelată, de origine est-central europeană.

Metalurgia bronzului atinge acum cea mai mare dezvoltare, după cum o atestă numărul mare de obiecte de bronz din depozite (Susești și a.) și îndeosebi turnătorii, dintre care cea mai importantă este aceea de la Uioara (jud. Alba)³³. În schimb, metalurgia fierului este de abia la început, fiind ilustrată doar prin cîteva descoperiri timpurii de obiecte de fier din Transilvania și Banat³⁴. Cunoștințele tehnologice, în acest din urmă domeniu, s-au difuzat la început din nord-vestul Balcanilor și, într-o măsură mai redusă, către sfîrșitul Hallstattului timpuriu, prin așa-zisa cale cimeriană, indirect dinspre Panonia³⁵.

Din punct de vedere cultural, s-au deosebit două mari complexe, dintre care unul cu ceramică imprimată în spațiul carpato-balcanic (grupurile Insula Banului, Babadag, Stoican-Brad-Cozia și Pșenicevo-Razkopenița), cu unele elemente spre est pînă în aria culturii Ciorniles și spre sud-est pînă în așezarea Troia VII B₂³⁶ și altul cu ceramică canelată (grupurile Gáva, Susani, Reci și Mediaș),

²⁸ A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *Arh. Mold.*, II–III, 1964, p. 143 și urm.; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 59 și urm.

²⁹ Pentru grupul Zimnicea–Plovdiv a se vedea A. D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze récent de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, în *Dacia*, N. S., XVII, 1973, p. 80 și urm., și S. Morintz, op. cit., p. 55 și urm.

³⁰ Pentru cultura Coslogeni a se vedea S. Morintz și N. Angelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România*, *Cultura de tip Coslogeni*, în *SCI*V, 21, 1970, 3, p. 373 și urm. și S. Morintz, *Contribuții arheologice...*, p. 121 și urm. În afară de acestea, a se mai vedea și V. Leahu, *Cu privire la sfîrșitul epocii bronzului în Muntenia*, în *SCI*V, 20, 1969, 1, p. 18 și I. Nestor, *Epoca aramei și a bronzului*, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 31, după care grupul meridional, identificat la Zimnicea și la Coslogeni, a participat la geneza complexului Noua-Sabatinovka.

³¹ A se vedea IV. Ordentlich, *Cercetările arheologice a Otomanii și Sâlaccă și locul lor în contextul culturii Otomani*,

teză de doctorat, rezumat, Iași, 1973; T. Bader, *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României*, în *SCI*V, 23, 1972, 4, p. 531; idem, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978, p. 30 și urm.; C. Kacsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, în *Dacia*, N. S., XIX, 1975, p. 59 și urm. și nota 68; S. Morintz, *Contribuții arheologice*, p. 28 și urm. și p. 163 și urm.

³² K. Horedt, *Așezările fortificate din prima vîrstă a fierului în Transilvania*, în *Probleme de muzeografie*, 1960, p. 179 și urm.

³³ A se vedea M. Petrescu-Dimbovița, op. cit., p. 114 și urm.

³⁴ A. László, *Incepurile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, în *SCI*V, 26, 1975, 1, p. 17 și urm.

³⁵ Ibidem, p. 32 și urm. După opinia autorului, metalurgia fierului a început în vestul României (Maramureș și Banat) în Hallstatt A și s-a generalizat treptat în Hallstatt B.

³⁶ S. Morintz și P. Roman, *Un grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, în *SCI*V, 20, 1969, 3, p. 418 și urm.

care din arcul carpatic s-a extins pînă la Nistrul superior, sub forma aspectului Holigrad, iar ca infilații pînă în Muntenia și Oltenia ³⁷.

În aria mare de răspindire a acestor două complexe culturale cu ceramică imprimată și canelată au apărut, în Hallstattul timpuriu, prin interferențe culturale și etnice, culturi mixte și noi sinteze culturale, corespunzătoare aşa-zisului proces de hallstättizare a acestui spațiu ³⁸, care a pornit din zona dintre Carpații Slovaciei, Munții Apuseni și Dunărea Mijlocie, inclusiv nordul Iugoslaviei ³⁹. Acest proces, complex, de transformări, s-a desfășurat în cadrul continuității culturale și etnice tracice.

Triburile tracice din spațiul carpato-dunărean s-au dezvoltat în continuare în perioada mijlocie a Hallstattului (circa 750 – 600 i.e.n.), odată cu modificările produse în structura social-economică și suprastructura lor, prin intensificarea metalurgiei fierului, în urma exploatarii minereurilor de fier locale. Aceasta se reflectă în primul rînd în așezările și necropolele marelui complex cultural Basarabi, răspândit din Panonia pînă în R. S. S. Moldovenească și din Transilvania pînă în nordul Bulgariei și Iugoslaviei ⁴⁰. În această arie mare de răspindire el prezintă mai multe aspecte locale, la geneza cărora stă, fără indoială, fondul hallstattian timpuriu, care, la rîndul lui, a absorbit elemente culturale ale epocii bronzului. Înrudite cu acest complex sunt alte grupuri locale, derivate din el în cea mai mare parte, ca de exemplu Bîrsești-Ferigele, răspândit în regiunea subcarpatică din Vrancea și pînă în Oltenia ⁴¹, Gogoșu din Oltenia ⁴² și altele, prin care se atestă că în această perioadă a existat o locuire tracică intensă, cu unele interpătrunderi ilirice în sud-vest. ✕

În ceea ce privește felul de viață al comunităților tribale respective, în timp ce unele se îndelnicău îndeosebi cu agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, care continuă să se separe de agricultură, altele erau mai mult războinice, cum o atestă numărul mare al armelor de fier, așezările întărite cu șanțuri și valuri și o aristocrație militară desprinsă tot mai mult de masa tribală. Prin schimburi, în care intrau și elemente de cultură materială ilirică ale Hallstattului central-european și balcanic, s-au accentuat diferențierile sociale din sinul societății locale, îndeosebi din Transilvania și Oltenia. ✕

Această evoluție social-economică și culturală s-a continuat neîntrerupt în faza finală a Hallstattului (cca 600 – 500 i.c.n.), cînd sunt menționăți geto-dacii în izvoarele scrise, în a căror evoluție culturală pînă la cucerirea Daciei de romani s-au deosebit următoarele trei perioade: prima, timpuriie, de formare a acestei culturi, pe fond hallstattian local (circa 700 – 300 i.e.n.); a doua, mijlocie, de relativă stagnare a dezvoltării acestei culturi (circa 300 – 100 i.e.n.) și a treia, de maximă dezvoltare a ei, corespunzătoare, în general, epocii lui Burebista și Decebal (100 i.e.n. – 100 e.n.).

Factorul local, nord-tracic, din prima epocă a fierului din spațiul carpato-dunărean a constituit baza pe care s-a dezvoltat organic cultura geto-dacică din cca de-a doua epocă a fierului. Nu este vorba numai de persistențe și tradiții mai vechi din prima epocă a fierului, cum s-a susținut uneori, ci de prezența însăși a principalelor forme locale în ceramică, unelte, arme și podoabe, care s-au transformat acum, permitînd în acest fel să se stabilească legătura genetică dintre culturile geto-dacică și tracică locală.

Pe altă parte, în a doua epocă a fierului contactul activ al localnicilor din nordul Dunării cu lumea greacă și aceea tracică de la sud de fluviu, în care sunt inclusi și getii din Dobrogea, precum și cu grecii din coloniile de pe litoralul dobrogean al Mării Negre, cu scitii și celții, ca și cu ilirii și romanii, aflați pe o treaptă superioară de dezvoltare social-economică și culturală, a contribuit la progresul tehnic și cultural al societății locale, accentuîndu-se în același timp, prin intensificarea schimburilor, contradicțiile interne care frâmîntau societatea geto-dacică.

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚĂ

³⁷ E. Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș 1958*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 102 și urm.; S. Morintz, *Sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic*, în *Revista de istorie*, 27, 1974, 6, p. 902 și urm.; G. I. Smirnova, *Complexele de tip Gáva-Holihradý. O comunitate cultural-istorică*, în *SCIWA*, 25, 1974, 3, p. 359.

³⁸ S. Morintz, *op. cit.*, în *Revista de istorie*, p. 903.

³⁹ I. Nestor, *op. cit.*, *Istoria poporului român*, p. 34.

⁴⁰ A se vedea Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in*

Rumänien (die Basarabi-Kultur), în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 128; Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (dép. de Dolj), Olténie*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 247 și urm.

⁴¹ Idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1960.

⁴² D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949) și (1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 406 și urm.

LES PRÉMISSES DE LA CIVILISATION GÉTO-DACE

RÉSUMÉ

Les premières mentions écrites des Géto-Daces, connues de la relation d'Hérodote des luttes entre les Scythes et les Perses, qui ont eu lieu sur le Danube Inférieur en 514 av.n.è. peuvent être datées du VIIIe siècle av. n. è., ce qui correspond au commencement de la civilisation de Basarabi, dont l'aire de diffusion coïncide généralement avec celle des Géto-Daces. En ce cas la branche des Thraces du Nord s'est détachée de celle des Thraces du Sud durant le Hallstatt et celle des Thraces des populations indo-européennes à l'âge du bronze et au début du Hallstatt.

A côté du facteur local, datant de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, avec des racines dans l'énolithique, à la genèse des civilisations de l'âge du bronze ont participé également des éléments d'origine méridionale, orientale, central-européenne et septentrionale. En général, les complexes culturels de cette époque ont connu une évolution calme jusqu'à la fin de l'âge du bronze quand ils ont acquis dans les conditions historiques de cette époque-là des traits caractéristiques particuliers, mixtes et de transition vers l'étape suivante, le Hallstatt.

Par la suite, pendant cette époque, la société des Thraces du Nord et à partir du VIIIe siècle av. n. è. celle des Géto-Daces ont connu un grand développement du point de vue social, économique et culturel.

A la période du Hallstatt ancien (vers 1150—750 av.n.è.), du fait des interférences culturelles et ethniques, dans la grande aire d'extension de deux complexes culturels à poterie imprimée et cannelée ont apparu des cultures mixtes et de nouvelles synthèses culturelles, qui correspondent au soi-disant processus de « hallstattisation » de cet espace, qui s'est déroulé dans les conditions de la continuité culturelle et ethnique thrace.

Le développement culturel des tribus thraces pendant le Hallstatt moyen (vers 750 — 600 av.n.è.) est attesté surtout par le grand complexe culturel de Basarabi, qui s'étendait de la Pannonie jusqu'à la zone du Dniestr et de Transylvanie jusqu'au sud et sud-est du Danube.

Cette évolution socio-économique et culturelle a continué d'une manière ininterrompue pendant la période finale du Hallstatt (vers 600 — 500 av.n.è.).

Le facteur local, nord-thracique, du premier âge du fer dans l'espace carpato-danubien a constitué la base sur laquelle s'est développée d'une manière organique la civilisation géto-dace du deuxième âge du fer et qui atteint son plus haut stade de développement à l'époque de Burébista et de Décébale.

INSCRIPTIA ÎMPĂRATULUI TRAIAN DE LA BARBOȘI

Primul dintre români care manifestă preocupări de epigrafie latină, începînd cu cea de-a doua umătate a secolului al XVII-lea, a fost învățatul moldovean Miron Costin. În opusculul *De neamul Moldovenilor, capul al patrulea. De Traian împăratul* (ed. C. Giurescu, București, 1914, p. 30, r. 5 — 11; ed. P. P. Panaiteșcu, București, 1958, p. 257, r. 15 — 20), găsim următoarea însemnare: „fost-au și un împărat pre urma lui Traian, Severus, care nume și pre piatră, ce s-au aflat la cetățuia năruită la Galați, am citit singur eu: „Severus imperator Romanorum” adecă: Sever împăratul Rimlenilor. Însă numai atîta am apucat de am putut ceta, celealte slove, deși și-aducu latinește, iară a înțelege limba latinească nici într-un chip pricepe”¹.

Nicolae Costin, în capul al cincilea în manuscrisul de la Petersburg (Mss A după clasificarea lui C. Giurescu), care este o prelucrare și completare la *De neamul Moldovenilor* a lui Miron Costin (ed. C. Giurescu, p. 46, r. 18 — 20; ed. P. P. Panaiteșcu, p. 267, r. 8 — 10)² se menționează: „așijidere o piatră mare adusă la Galați la besereca Dii, mai mult nu s-au putut înțelege fără atîta: Severus Imperator Romanorum, Sever a Rimului împărat. Aceii cetățui zic Gălățenii Gherghina”³. Tot acolo (ed. C. Giurescu, p. 46, r. 13 — 14) se spune că piatra a fost aflată „la năruiturile cetății de la Galați, din sus, unde cade Bărладul în Dunăre”.

Dimitrie Cantemir, în *Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, III, 26, Prol. (ed. Gr. Tocilescu, București, 1901, p. 162), dîndu-si seama de valoarea acestui document epigrafic, scrie: „ce noi această piatră și în domnia fratelui Antioh și pe vremea noastră, trecind pe la Galați, într-o adins am cercat-o, ce nu s-au aflat”. Inscriptia a dispărut deci la puțină vreme după ce a fost transportată la Galați, căci în 1700 (anul de domnie a lui Antioh Cantemir), viitorul domn moldovean nu o mai găsea.

Inscriptia a fost deci descoperită în *castellum* roman de la Galați-Barboși, pe locul numit apoi Tirighina (în vechime Gherghina). Din cele două scurte relatări, se poate deduce că textul epigrafic era foarte fragmentat, de îndată ce atît Miron Costin cit și Nicolae Costin nu au putut cîti decît trei cuvinte⁴. Dacă primele două cuvinte, *Severus și imperator*, și-ar putea găsi un loc, într-o anumită ordine, într-o inscripție latină, mai greu este a se accepta cuvîntul *Romanorum*⁵. Dar oricum, monumentul rămîne a fi considerat ca fiind prima inscripție română aflată pe teritoriul Moldovei.

Cel de-al doilea monument epigrafic roman aflat în Moldova este semnalat mai întîi de Nicolae Costin, în aceeași operă (ed. C. Giurescu, p. 45, r. 24 — 33): „adusu-s-au și aice în orașul Eșilor la domnia lui Constantin Ducâi Vodă o piatră de la Galați de marmură, pe care slovele litinești singur îl-am cedit, care aşea sună: Imp. Caesari Div. Filio Neruae, Traiano Augusto, Ger. Dacico Pont. Max. Felici, P. Dot. XVI. Imp. VI. Cos. VII. P. P. Calpurnio Marco, C. Avrelie Rufo. Așea să înțeleg pe limba româniască: Împăratului, Chesariului, bunului, fiorului Nervii, lui Traian fericitului, a Nemții și a Daciei preutului celui mare, polcovnicului al sesesprăzece, împăratului al sese, svetnicului al șeptele, părintelui mosiei, lui Publie Calpurnie Marco Avrelie Ruf. Aceste sunt titulușurile acestui prea vestit împărat”⁶.

¹ C. Giurescu, în aparatul critic la *De neamul Moldovenilor* a lui Miron Costin, București, 1914, p. 30, r. 31—32, crede că „este o lacună în arhetip”.

² Ibidem, p. XXIV și urm.; C. A. Stoide, I. Lăzărescu, în studiul introductiv la Nicolae Costin, *Opere I, Letopisul Tării Moldovei de la zidirea lumiței pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, Iași, 1976, p. LXVII și urm.

³ Biserica Dii ni se pare a fi cea cu hramul Adormirea Maicii Domnului, numită și Precista, cea mai veche biserică de piatră din Galați, zidită la 1647, de frații negustori români Dia și Șerban, fiii lui Coman din Brăila (Gh. N. Munteanu-Bîrlad, *Galați*, Galați, 1927, p. 64); azi î se mai spune biserică lui Vasile Lupu.

⁴ Pentru informațiile cronicarilor despre descoperirile de la Gherghina și valoarea acestei informații, vezi V. Pârvan,

ARMSI, s. II, tom. XXXVI, 1913, p. 106 și urm.

⁵ Acest cuvînt, citit greșit de cei doi cronicari, s-ar putea să fi fost numele unei cohorte ce staționa în secolele II—III în estul Moesiei inferior, deci o [coh(ors) ?.....] *manorum*, ne-am gîndi la coh. I Germanorum, pe care o vedem ca staționind în *castellum* de la Capidava (Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958, p. 94, 102, coh. I Germ.); atestată în Moesia inferior în diploma din 154 (?), sub numele coh. I Germ. C. R. (I. Venedikov, *Izvestia — Varna*, IX, 1953, p. 68).

⁶ Această inscripție figurează în traducerea grecească în *Historia Moldaviae Graece scripta a. 1729*, sub numele autorului Myro Costin, ce se găseă în colecția de manuscrise „de la Bibliothèque du Roi” din Paris (Th. Mommsen, CIL, III, p. 1009).

Dimitrie Cantemir, *Hronicul*, III, 16, Prol. (p. 161—162), dă următoarea informație despre această inscripție : „iară una în vremile noastre s-au aflat la Galați și s-au adus la curte domnișe că, ... iară piatra care s-au aflat la Galați, let 7211, pre care și noi singuri precum am putut am citit-o, în care cu slove vechi scrie așa : Imp. Caesari, Div. filio Nervae Traiano Augusto, Ger. Dacico : Pont. Max. fael. P. Dict. XVI : Imp. VI. Cons. VII. P. P. Calpurnio, Marco, Aurelio, Rufo ; carile așe socotim să să întălegă : împăratului, Chesariului, Dumnažăescului, fiului Nervii, lui Traian Avgustului, Ghermanicului, Dătanului, Preutului celui mare, fericitului Domn, învățătoriului al sesalea, sfetnicului al șaptelea ; Părintului Patrii, lui Calpurnie, Marco Avrelie Ruf”.

Ceva mai pe scurt, inscriptia a fost din nou publicată de Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, I, 4, 8 (ed. Gh. Guțu, M. Holban, N. Stoicescu, V. Mihăilescu, T. Constantinescu, D. M. Pippidi), București, 1973, p. 76 — 77, „haud procul inde [Galați], in orientali Sireti ostio, conspicuntur ruinae vetustissimae urbis, quae hodie ab incolis *Giergina* vocatur. Hanc Traiani temporibus fuisse conditam, argumento fuerunt eruta ex ipsius ruinis nostris temporibus numismata, nec non marmor, hac cum inscriptione :

IMP. CAESARI. DIV. FILIO. NERVAE. TRAIANO.
AUGUSTO. GERM. DACICO. PONT. MAX. FEL. B. DICT.
XVI. IMP. VI. CONS. VII. P. P. CAL
PURNIO. PUBLIO. MARCO. C. AURELIO RUFO”.

Același text, dar cu o deosebită dispunere a rîndurilor, se găsește și în traducerea germană, *Historisch-geographisch-und politische Beschreibung der Moldau*, Frankfurt-Leipzig, 1771, p. 58⁷.

Inscriptia mai fusese văzută la Iași de către italianul Bartolomeo Ferati, stabilit în București, și de către Iohannes Regavscius, prepozitul iezuitilor cu sediul la Iași, iar ambii o comunică iezuitului Samuel Timon, *Imago antiquae et novae Hungariae*, Cassovia, 1733, prima ediție și Viena-Praga-Triest, 1762 ediția a doua, p. 20 și 22 : „tabula marmoris, reperta in Gyergitzia Moldaviae monte, ab socio Michaelis principis hodie Valachis, tum Moldaviae imperitantis, et affixa Iasii ad murum palatii eiusdem Voivodae⁸”.

IMP. CAES. DIVO. FIL. NERVAE.
TRAIANO. GER. DACICO. PONT.
MAX. POT. XVI. IMP. VI. CONSVL
P. CALPVRNIO. MACRO. CAVLIO.
RVFO. LEG. AVG. PRO. P”.

După varianta lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio*, și după textul cunoscut lui Samuel Timon, inscriptia a fost publicată de către Th. Mommsen, CIL, III, 777, p. 146 și 1 009. De atunci încocace nimeni nu s-a mai ocupat de textul celei mai vechi inscripții găsite din *castellum* de la Barboși. Or, textul autentic nu poate fi cel propus de Th. Mommsen și aceasta reiese din cele trei variante, dar mai ales din r. 1, care în nici un caz nu putea fi : DIVO. FIL. În acest rînd a existat o lacună neglijată de Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir și de informatorii lui Samuel Timon. Apoi, nici unul dintre acești trei autori nu indică rîndurile inscripției și după toate aparențele fiecare a copiat textul în continuare, fără a ține seama de lacune. Se pare totuși că Dimitrie Cantemir, în *Hronicul*, indică dispoziția rîndurilor, dar în manuscrise s-a păstrat indicația unui singur rînd, inseris între două puncte „: PONT. MAX. FAEL. P. DICT. XVI :”. Cu ajutorul acestui rînd, întimplător păstrat, inscriptia ar putea primi următoarea probabilă reconstituire :

IMP. CAES. DIV. nervae
FIL. NERVAE. TRAIANO.
AVGVSTO. GERM. DACICO
PONT. MAX. triB. POT. XVI
5 IMP. VI. COS. VI. P. P
P. CALPVRNIO. MACRO. CAV
LIO. RVFO. LEG. AVG. PRO. Pr.
• • • • • • • •

⁷ Despre ruinele de la Gherghina și inscripția lui Traian, tot Dimitrie Cantemir în *Istoria Imperiului otoman*; am consultat ediția franceză, D. Cantemir, *Histoire de l'Empire Ottoman où se voyent les causes de son agrandissement et de sa décadence*, tom. II, 3, 4, 7, Paris, f. a., p. 370, traducerea lui M. de Jonquieres „il y a aussi Giergine sur le Siret près d'Ancyre Galatum; on a trouvé dans ses ruines plusieurs anciennes médailles; ce fut Trajan qui l'a fondu, comme le temoigne un marbre de son temps en creusant la terre;

il porte cette inscription latine : *Imp. Caesari Div. filio Nervae TRAIANO, Augusto, Ger, Dacico, Pont. Max, Fel. B. dict. XVI. Imp. VI. Cons. VII. P. P. Calpurnio, Publio, Marco, C. Aurelio Rufo*”. În ediția germană, Demetrie Cantemir, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach seinem Anwachsen und Abnehmen*, III, 4, 17, Hamburg, 1745, p. 281, textul respectiv începe : „und Gjergina an dem Sirelus, nicht weit von Galatsch” etc.; textul inscripției este același.

⁸ Th. Mommsen, CIL, III, p. 146.

Comparind textul lui Nicolae Costin cu cele două texte ale lui Dimitrie Cantemir, vedem că există cîteva prea evidente asemănări. În mod mai mult ca sigur că Dimitrie Cantemir, cînd a redactat *Hronicul* și *Descriptio*, a avut sub ochi și manuscrisul lui Nicolae Costin, căci aşa se explică eroarele comune. Totuși, în două locuri textul lui Dimitrie Cantemir este deosebit de cel al lui Nicolae Costin, ceea ce înseamnă că dispunea și el de o copie a inscripției, pe care deseori a avut ocazia să o cerceteze la curtea domnească din Iași.

La o examinare mai atentă a celor trei lecturi, remarcăm că deosebirile sunt îndeajuns de evidente la cei trei autori. Astfel, în r. 1 IMP. CAESARI. DIV. la Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir; IMP. CAES. DIVO. la Samuel Timon; în inscripție este posibil să fi fost CAESARI, cără a fi însă exclus CAES, care este abrevierea curentă, dar DIVO este greșit; probabil că NERVAE, la sfîrșitul rîndului, era dispărut încă în momentul descoperirii inscripției.

R. 2 FILIO. NERVAE. TRAIANO. la Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir; FIL. NERVAE. TRAIANO. la Samuel Timon; mai curind în inscripție a fost FIL.

R. 3 AVGVSTO. GER. DACICO. la Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir în *Hronic* (GERM în *Descriptio*); GER. DACICO la Samuel Timon; în inscripție probabil că a fost GERM, ultima literă dispărută în lacună; AVGVSTO omis de Samuel Timon; cantitatea literelor permite pentru acest rînd mai curind AVGVSTO decît AVG, care este mai des folosită.

R. 4 PONT. MAX. FELICI. P. DOT. XVI. la Nicolae Costin, dar DOT nu se vede îndeajuns de clar în fotografia manuscrisului⁹, aşa încit, mai mult ca probabil, că a fost POT și deci, cronicarul moldovean a văzut și a transcris corect acest cuvînt; PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. la Dimitrie Cantemir, *Descriptio*; cuvîntul următor, DOT sau POT la Nicolae Costin, a rămas neînțeles pentru Dimitrie Cantemir, pe care îl schimbă în DICT. incorrect; PONT. MAX. POT. XVI. la Samuel Timon, care omite un cuvînt înainte de POT. Faptul că la cei trei autori găsim trei variante, înseamnă că aici textul a suferit o avariere, de aceea TRIB. POT. a fost văzut în diferite feluri.

R. 5. IMP. VI. COS. VII. P. P. la Nicolae Costin; IMP. VI. CONS. VII. P. P. la Dimitrie Cantemir (după Nicolae Costin); IMP. VI. CONSVL la Samuel Timon (din COS. VI face CONSVL și omite P.P.). Copia corectă este cea a lui Nicolae Costin, cu excepția COS. VII.; abrevierea P.P. *p(atri) p(atriae)* a fost bine înțeleasă de Nicolae Costin, care traduce „părintelui moșiei” și de Dimitrie Cantemir, care traduce „părintelui patriei”.

În r. 6 — 7 CALPVRNIO MARCO C. AVRELIO RVFO la Nicolae Costin, dar, în copia originală sigur că a fost litera P înainte de CALPVRNIO, căci el traduce „lui Publie Calpurnie”; probabil că, urmînd după P.P. din rîndul anterior, copistul a omis pe cel de-al treilea P din r. 6; aceeași transcriere la Dimitrie Cantemir, *Hronicul*, după Nicolae Costin; CALPVRNIO PVBLIO MARCO C. AVRELIO RVFO la Dimitrie Cantemir, *Descriptio*, unde, însă, PVBLIO este luat din traducerea lui Nicolae Costin sau dintr-un manuscris mai bun al acestuia; P. CALPVRNIO. MACRO. CAVLIO. RVFO. LEG. AVG. PRO. P la Samuel Timon, care este o transcriere corectă și completă. Se deduce că Nicolae Costin a copiat greșit, adică MARCO în loc de MACRO, iar CAVLIO, care se găsea în două rînduri ale textului, a fost greșit înțeles și deci integrat prin C. AVRELIO. Ultimele abrevieri, LEG. AVG. PRO. P, au rămas neînțeles pentru Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir, de aceea dinadins nu au fost copiate.

Cei trei autori, cu ajutorul căror s-a ajuns să se cunoaște textul autentic al epigrafei, nu ne spun dacă inscripția era sau nu întreagă. Din felul cum se termină textul, cu numele lui *P. Calpurnio Macro Cailio Rufo leg(ato) Aug(usti) pro p[r(aetore)]*, se deduce că textul nu se oprea aici, ci el continua cu încă unul sau două rînduri.

Este cazul să mai relevăm aici temeinicele cunoștințe de epigrafie latină de care au dat dovadă cei doi invățăți moldoveni, Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir, care nu stau cu nimic mai prejos decît contemporanii lor din lumea cărturărească a marilor centre civilitate din apusul Europei. Astfel, Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir aveau perfecte cunoștințe de regulile abrevierilor epigrafei latine: CAES. Caesari, COS. consuli, FIL. filio, GER. Germanico, IMP. imperatori, PONT. MAX. pontifici maximo, P. Publio, P.P. patri patriae.

Importante sunt unele amănunte cu privire la aflarea inscripției, pe care ni le transmit susmenționății autori. Cei care au dus corespondență cu Samuel Timon îl informau pe acesta că inscripția a fost aflată pe înălțimea *Gherghina* (scris greșit Gyergitza în loc de Gyergina) și că a fost fixată în zidul palatului domnesc din Iași. În ce privește detaliul, că inscripția a fost aflată de către socrul principelui Mihai Racoviță (cărui nu i se dă numele, dar, după cit reiese din paginile cronicii

⁹ C. Giurescu, op. cit., p. 45, n. 25; P. P. Panaiteescu, op. cit., p. 415.

lui Ion Neculce, ar putea fi marele spătar Mihail Dediu), nu pare a fi verosimil; mai degrabă trebuie înțeles că acest mare boier și dregător a dat numai dispoziția de a se aduce inscripția de la Galați la palatul domnesc din Iași. Informația însă, că inscripția a fost aflată pe cind Mihai Racoviță domnea în Moldova, este în dezacord cu cele scrise de Nicolae Costin, care, fiind bine informat, preciza că inscripția a fost adusă la Iași în timpul domniei lui Constantin Duca deci între 14 septembrie 1700 și 15 iunie 1703¹⁰. Or, Mihai Racoviță domnește mai întâi în Moldova între septembrie 1703 și 12 februarie 1705¹¹. După Dimitrie Cantemir, însă, inscripția ajunge la palatul domnesc din Iași la „let 7211”, ceea ce corespunde cu anul 1702 sau 1703. S-ar putea atunci ca inscripția să fi fost transportată la Iași în vara anului 1703, cind sfîrșește domnia lui Constantin Duca și începe domnia lui Mihai Racoviță, ceea ce ar fi dus la confuzia celor două domnii. Din cele transmise de informatorii lui Samuel Timon, inscripția mai era încă la palatul domnesc din Iași în anii cind Mihai Racoviță domnea în Țara Românească, deci între octombrie 1730 și octombrie 1731¹².

Transportarea, în anul 1703, a unei inscripții latine de la Galați la Iași, cu dedicație către împăratul Traian și către guvernatorul său, și depunerea spre păstrare la palatul domnesc înseamnă că aristocrația din Moldova de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea își dădea perfect de bine seama de valoarea istorică pe care putea să o prezinte acest document epigrafic. Cucerirea Daciei și colonizarea Moldovei de către Traian cu elemente romane de limbă latină, originea romană a moldovenilor, erau de pe acum lucruri cunoscute și cu care boierii cultivați puteau să se mîndrească. Într-un asemenea mediu spiritual, manifestând asemenea preocupări, s-a născut ideea necesității de a se scrie o cît mai amănunțită istorie veche a românilor de pretutindeni, pe care avea să o facă, într-o manieră cît mai savantă, Dimitrie Cantemir în *Hronicul* său, în cele peste 300 de pagini.

Cit a stat inscripția în zidul palatului domnesc din Iași nu putem să ști. După cum s-a precizat, ultima dată ea este menționată de către Samuel Timon, în anii 1730–1731. La începutul secolului al XIX-lea, cind scria Gheorghe Săulescu, primul arheolog român, el nu mai știa nimic de soarta monumentului epigrafic¹³. Se pare că pentru domnii fanarioți ai secolului al XVIII-lea, inscripția nu mai prezenta un deosebit interes.

Data redactării inscripției se deduce din titulatura lui Traian, *trib. pot. XVI, imp. VI, cos. VI*, care corespunde cu 1 ianuarie – 10 decembrie 112, cu ajutorul căreia s-a putut fixa și guvernarea Moesiei inferior de către *P. Calpurnius Macer Caulius Rufus*, menționat în această calitate numai în acest document epigrafic¹⁴.

Totodată inscripția este cel mai vechi document roman de pe teritoriul Moldovei și deci prima mențiune privind ocuparea romană în sudul Moldovei, odată cu terminarea celui de-al doilea război dacic (anii 105 – 106).

NICOLAE GOSTAR

L'INSCRIPTION DE L'EMPEREUR TRAJAN DE BARBOȘI

RÉSUMÉ

L'inscription CIL, III, 777, trouvée à Barboși, près de Galați, est un important texte épigraphique du temps de l'empereur Trajan et, par conséquent, le plus ancien monument épigraphique romain trouvé en Moldavie.

La première information sur cette inscription nous la devons à Nicolae Costin ; dans son supplément au Ve chapitre de l'opuscule *De neamul Moldovenilor*, le chroniquer nous dit : « sous le règne de Constantin Duca Vodă on a transporté ici à Jassy, de Galați, une pierre de marbre et dont j'ai moi-même les lettres latines... » et suit le texte de l'inscription.

Démètre Cantemir a accordé une importance toute particulière à cette inscription qui constituait le meilleur argument que la Moldavie a été colonisée par les Romains à partir du règne

¹⁰ C. C. Giurescu, *Istoria României în date*, București, 1972, p. 459.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, p. 455.

¹³ Gh. Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetăței Caput Bovis (Capul Boului sau Gherghina) a cărău rutne să astă în apropierea Galafului*, Iași, 1837, p. 3–4; cf.

V. Pârvan, *op. cit.*, p. 16 și urm.

¹⁴ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 63; E. Groag, *PJR*², 273 C; J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 45; W. Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian*, München, 1970, p. 171 și urm.

de Trajan. Dans son *Hronicul*, III, Prol. (p. 161 — 162) il écrit : « de nos jours on a trouvé une inscription à Galați et on l'a fait transporter au palais princier ... et cette pierre, qu'on a trouvée à Galați en let 7211, et que nous-même avons pu lire, où il est inscrit ainsi, en vieille lettre ... » et suit le texte de l'inscription. Dans sa *Descriptio* I, 4, 8 (p. 76 — 77), il dit : *marmor, hac cum inscriptione*, et suit le texte épigraphique en majuscules.

Cette inscription avait été vue à Jassy vers 1730—1731 par l'Italien Bartolomeo Ferati, établi alors à Bucarest, et par Johannes Regavscius, le préposite des Jésuites siégeant à Jassy. Les deux ont communiqué au Jésuite Samuel Timon des circonstances de la découverte de l'inscription et le texte épigraphique, que ce dernier publie dans son *Imago antiquae et novae Hungariae*, Cassovia, 1733, première édition, et 1762, seconde édition, p. 20, 22. De sa correspondance avec Bartolomeo Ferati et Johannes Regavscius, Samuel Timon a retenu : *tabula marmoris, reperta in Gyergitza Moldaviae monte ab socio Michaelis princeps hodie Valachis, tum Moldaviae imperitantis, et affixa Jasii ad murum palatii ejusdem Voivodae*.

Aucun des trois auteurs n'indique les lignes de l'inscription. Il est pourtant possible que Démètre Cantemir, dans son *Hronicul*, ait voulu indiquer la quantité des lettres d'une seule ligne qu'il transcrit entre deux pointes, à savoir

: Pont. Max. fael P. Dict. XVI :

A l'aide de cette ligne, que Démètre Cantemir seul a tenu délimiter, l'inscription pourrait, probablement, recevoir la reconstitution suivante :

IMP. CAES. DIV. <i>nervae</i>	
FIL. NERVAE. TRAIANO	
AVGVSTO. GER <i>m.</i> DACICO	
PONT. MAX. <i>tri</i> B. POT. XVI	
5 IMP. VI. COS. VI. P.P.	
P. CALPVRNIO. MACRO. CAV	
LIO. RVFO. LEG. AVG. PRO. Pr	
.	

On ne peut pas savoir exactement combien de temps l'inscription est restée encastrée dans le mur du palais princier. Samuel Timon en fait mention une dernière fois entre 1730—1731. Au début du XIXe siècle, l'archéologue Gheorghe Săulescu ne connaît point le sort de ce monument.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNCHEIEREA PROCESULUI DE FORMARE A POPORULUI ROMÂN

Este binecunoscut tuturor faptul că, în cadrul istoriei vechi a României, problema formării poporului și a limbii române prezintă o deosebită importanță, ocupând un loc aparte ca proces istoric în evoluția milenară a societății locale din teritoriul carpato-dunărean. De mai bine de o sută de ani, de când cu sau fără rosturi științifice s-au tratat în chip divers de către specialiști cauzele, evoluția și direcțiile acestui proces istoric, s-a acumulat o zestre bogată de informații, dintre care cele de ordin arheologic și evident în cazul de față și cele mai importante, s-au înmulțit în chip considerabil, îndeosebi în ultimul sfert de veac. Desigur, în acest sens, avându-se în vedere complexitatea diferitelor aspecte pe care analiza atentă, exhaustivă și imparțială, a datelor cunoscute o evidențiază, se poate spune că cercetarea arheologică referitoare la problema formării poporului român rămîne actuală.

Necesitatea continuării cercetărilor arheologice în această direcție și chiar intensificarea lor în viitor reiese în mod lîmpede din stadiul diferit de cunoaștere în care se află unele sau altele din numeroasele aspecte particulare ale problemei principale. Astfel, ni se pare oportun să amintim că exemplu constatarea că, dacă pentru prima etapă din evoluția acestui complex și indelungat proces istoric avem astăzi la dispoziție numeroase date, esențiale și definitorii pentru cunoașterea componentelor sale etnice de bază, pentru direcția evoluției lui de-a lungul veacurilor, precum și o serie de elemente cronologice exacte, în schimb, pentru etapa cind putem considera că acest proces s-a încheiat, cuprinzînd cea mai mare parte a spațiului geografic în care el ia naștere și evoluează, datele cunoscute sint comparativ mai puțin numeroase. Această situație se datorează în parte și faptului că, deși în ultimii ani s-au cercetat pe întreg cuprinsul României numeroase obiective arheologice, obținindu-se date bogate menite să contribuie în chip substanțial la clarificarea acestor chestiuni, marea majoritate a rezultatelor obținute prin aceste săpături sint abia în curs de valorificare. La aceasta se adaugă și faptul că unele concluzii sau ipoteze emise mai demult, și acceptate de către unii cercetători ca „inviolabile”, se dovedesc a fi, în lumina noilor date obținute, depășite și neconforme cu realitățile istorice ale epocii respective.

Prin urmare, chestiunea privind încheierea procesului de formare a poporului român este necesar să fie reanalizată într-un context mai larg, ținîndu-se seama de valoarea și semnificația noilor date obținute, atât în domeniul arheologiei, cit și în acela al disciplinelor auxiliare ei.

După cum se știe, în literatura arheologică românească, de mai bine de un sfert de veac s-a acceptat, de către marea majoritate a specialiștilor, teza potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române a avut loc către sfîrșitul primului mileniu al e.n., mai precis în cursul secolului al X-lea și după unii chiar la începutul celui următor. Această teză a fost în linii mari preluată și în primul volum din tratatul de istorie a României, unde constituie separat un capitol final conceput și prezentat amplu¹. Teza potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române a avut loc în cursul secolelor X – XI e.n. era, în acea vreme, parțial justificată de conținutul datelor pe baza cărora fusese elaborată. În legătură cu epoca de încheiere a acestui proces istoric se sublinia constatarea că lui ii corespundeau aproximativ în timp tocmai primele știri documentare despre vlahii sau volohii de la nordul Dunării de Jos, precum și împrejurarea că, tot în această vreme, în teritoriul pomenit, sint menționate tot mai multe formațiuni politice românești. La aceasta se adăuga mărturia cercetărilor arheologice despre cristalizarea acum a unei civilizații specific românească, în speță de tip *Dridu*². Fenomenul

¹ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 775–808.

² I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*,

în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 371–382; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

istoric, care se consideră că s-a petrecut în cursul secolelor X – XI e.n. în spațiul carpato-dunărean, era privit în contextul mai larg al evenimentelor politice ale Europei est-centrale și de sud-est în epoca în care se creaseră și primele state vecine teritoriului românesc.

Pe lîngă ipotezele de mai sus, ar trebui menționată și concluzia reieșită din încercările noastre de a pune de acord rezultatele cercetărilor arheologice cu acelea din domeniul lingvisticii, potrivit căreia încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române ar fi avut loc în cursul secolelor VIII – IX e.n.³

În ultimul timp au inceput să apară și alte puncte de vedere⁴, potrivit căror unii cercetători acordă dacilor un rol mult mai important decât romanilor⁵. Alți cercetători sunt de părere că formarea poporului și a limbii române ar fi avut loc cel mai tîrziu în cursul secolului al VI-lea, în orice caz înainte de epoca pătrunderii slavilor la nordul Dunării de Jos, astfel că aceștia nu au mai putut aduce nici o modificare de ordin etnic sau lingvistic⁶.

Firește, nu este aici locul de a face acum o analiză critică a tezelor amintite mai sus, întrucît și într-un caz și în celălalt, fenomenul istoric a fost după părerea noastră tratat unilateral, treindu-se uneori cu prea multă ușurință, sau ignorindu-se chiar, rezultatele obținute în ultimii ani de cercetările arheologice. De asemenea, considerăm că procesul formării poporului și a limbii române, în chip necesar, trebuie cercetat nuantă, ținându-se permanent seama de o serie de factori de ordin social-economic, cultural, politic sau geografic, diferenți de la caz la caz pentru fiecare regiune a țării noastre, în parte. În felul acesta, vom putea preciza mai bine coordonatele definitoare ale timpului și spațiului în care în mod real a avut loc acest proces istoric. În asemenea context, credem că se impune acum, fie și în chip general, prezintarea principalelor concluzii care se desprind din analiza tuturor datelor arheologice cunoscute în stadiul actual al cercetărilor întreprinse în această direcție.

În ceea ce privește prima etapă din procesul de definitivare a etnogenezei poporului român, după cum este de altfel bine cunoscut, pe baza cercetărilor arheologice întreprinse, specialiștii au putut preciza că procesul romanizării vechii Dacii inclusiv și zonele geografice rămase inițial în afara provinciei romane a continuat să se desfășoare intens și după secolul al III-lea e.n., evoluind ascendent pînă în secolele VI – VII e.n., cu toată prezența temporară a unor neamuri în migrație, astfel că se poate vorbi de constituirea unei largi arii române, care cuprindea aproape întrug spațiul carpato-ponto-danubian, locuit altădată de către daci⁷.

Caracterul provincial roman al civilizației documentată în acest spațiu geografic, aproape identică cu aceea de la sudul Dunării de Jos, din teritoriul dintre Balcani și fluviu, aflat atunci în granită Imperiului romano-bizantin, atestă că creatorii și purtătorii ei erau o populație romanică constituită ca atare în structura ei etnică și lingvistică.

Numerosele așezări și cimitire identificate pe întreg cuprinsul Daciei de altădată, încadrate în aspectele de civilizație provincial romanică din perioada secolelor IV – VI e.n., de tip *Bratei*⁸, *Ipoști-Cindești*⁹, *Costișa-Boloșana*¹⁰, *Hanska-Hucca*¹¹ sau *Berea-Ciumești*¹², dovedesc cît se poate

³ D. Gh. Teodor, *Apartenența etnică a culturii Drîdu*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1973, p. 128–141.

⁴ Dezbateri privind periodizarea istoriei poporului român, în *Anale de istorie*, XXIII, 1977, 4, p. 200–201.

⁵ Începuturile istoriei poporului român. *Stătul feudal la români*, în *Anale de istorie*, XXII, 1976, 4, p. 142–158.

⁶ D. Berciu, *Procesul formării poporului român și a limbii române. Elemente constitutive, aria geografică și perioada istorică*, în *Era socialistă*, LVII, 1977, 2, p. 43–44.

⁷ I. Nestor, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 93; Eug. Zaharia, *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII–XI pe teritoriul R. S. România, în Aluta*, I, 1969, p. 123. D. Gh. Teodor, op. cit., p. 135–136; C. Preda, *Factorul autohton și romanizarea în formarea poporului român*, în *Era socialistă*, LVI, 1976, 17, p. 38–41.

⁸ I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în *Studii*, XV, 1962, 6, p. 1 431–1 433; Eug. Zaharia, *Sondajele de la Bratei din 1959*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 623–629; I. Nestor și Eug. Zaharia, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Bratei, j. Sibiu (1959–1972)* în *Materiale*, X, 1973, p. 191–199; L. Birzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV–V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973, p. 85–97.

⁹ V. Teodorescu, *Despre cultura Ipoști-Cindești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Muntenei (regiunea Ploiești)*, în *SCI* IV, 15, 1964, 4, p. 485–499; idem,

O nouă cultură arheologică recent precizată în fața noastră; cultura Ipoști-Cindești (sec. V–VII e. n.), în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie* – București, decembrie 1964, II, București, 1971, p. 104–130.

¹⁰ D. Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Cercetările arheologice de la Mănoaia–Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din sec. V–VI din Moldova*, în *Carpica*, I, 1968, p. 233–247; D. Gh. Teodor, *La population autochtone dans la région Est-Karpatische de la Roumanie, pendant les Ve–Xe siècles de n. c.* în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques – Prague 1966*, II, Praga, 1971, p. 1 117–1 120; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 29–33.

¹¹ I. A. Rafalovici, *Poselește VI–VII v.v. u. s. Hanska*, în *KSIA*, 113, 1968, p. 98–102; idem, *Slavjane VI–IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 29–41, 61–86, 102–156, 214–222; idem, *Issledovaniya ranneslavjanskikh poselenii v Moldavii*, în *Archeologičeskie issledovaniya v Moldavii*, Chișinău, 1973, p. 134–150; idem, *Kul'tura slavjan Moldavii (VI–IX v.v.)*, în *Drevnjaja kul'tura Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 81–108; idem, *K voprosu o stepeni vlijanjija Carpato-Dnestrovskikh zemel' v VI–IX vv.*, în *Karpato-Dunatskije zemli v srednie veka*, Chișinău, 1975, p. 7–19.

¹² I. Nestor, în *Istoria poporului român*, p. 101; Vl. Zirra, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 90.

de clar că procesul de romanizare a populației dacice începuse să se generalizeze cuprindând tot teritoriul carpato-dunărean.

Este de asemenea semnificativă constatarea că în această perioadă de timp societatea locală nord-dunăreană cunoaște o sensibilă dezvoltare a forțelor de producție, manifestată îndeosebi prin înmulțirea unelțelor agricole și casnice, intensificarea diverselor meșteșuguri, creșterea importurilor bizantine ca urmare a relațiilor comerciale cu imperiul și, în directă legătură cu aceasta, o deosebită de intensă circulație monetară bizantină. Se poate spune că teritoriile nord-dunărene erau atât de strâns legate de imperiu încit ar fi putut fi lesne considerate ca o provincie a sa. Dealtfel, este știut că Dunărea nu a reprezentat niciodată o graniță reală nici pentru fenomenele de ordin etnico-lingvistic și cu atât mai mult pentru acelea de ordin economic, politic sau cultural.

După cum ne arată rezultatele cercetărilor întreprinse pînă acum, procesul de romanizare început cu multe secole mai înainte la nordul Dunării de Jos nu s-a putut desfășura peste tot cu aceeași intensitate. În unele regiuni mai periferice, cum ar fi Crișana, Maramureșul sau nordul Moldovei, în cursul secolelor IV – VI e.n. romanizarea nu cuprinsese în aceeași măsură toate laturile vieții social-economice și culturale, manifestându-se astfel o serie de diferențieri față de restul teritoriului. Aceeași diferențiere este posibil să se fi manifestat și pe plan suprastructural, deși elemente creștine specifice secolelor IV – VI e.n. sint răspîndite în număr destul de mare și în aceste regiuni periferice.

Anumite deosebiri care mai existau încă în cursul secolelor IV – VI e.n. între unele aspecte de civilizație provincial romanică de pe teritoriul României reflectă în chipul cel mai limpede evoluția procesului de romanizare diferită pentru una sau alta dintre regiuni, determinată pe lingă o serie de cauze de ordin social-economic și de factori geografici și politici, nefiind desigur de neglijat aici nici fenomenul, frecvent petrecut, al deplasărilor de populație romanică dintr-un teritoriu în altul, fapt confirmat de izvoarele scrise ale vremii.

Analizînd comparativ faptele, reiese însă clar că civilizația de la nordul Dunării de Jos, cu toate tendințele de uniformizare manifestate evident și cu toate elementele sale proprii, nu se individualizase net, în cursul secolelor IV–VI e.n., față de aceea din provinciile dunărene ale Imperiului bizantin, astfel încit nu putem vorbi de existența unei civilizații specifice numai pentru spațiul carpato-dunărean. Firește, este greu de precizat ce evoluție ulterioară ar fi avut această civilizație în condițiile în care nu s-ar fi produs deseori incursiuni ale unor neamuri migratoare.

În situația destul de tulbure din perioada secolelor IV–VI e.n., soarta comunităților umane autohtone românești era permanent amenințată. Faptul că ele au învins toate vicisitudinile acestor timpuri, dovedindu-și trăinicia și menținindu-și caracterul lor propriu, s-a datorat în primul rînd organizării lor interne, social-economice superioare, obștea sătească autohtonă agricolă și păstorească constituind astfel elementul de bază al continuității romanității orientale¹³.

Pentru această etapă din evoluția procesului de formare a poporului român dispunem de numeroase informații arheologice privind elementele esențiale care caracterizează viața social-economică, culturală și politică a societății locale din secolele IV–VI e.n. Datorită cercetărilor întreprinse sintem în măsură să precizăm că tipul de așezare, locuință și cuptor, continuă în secolele V–VI e.n. pe aceea din epoca precedentă, ca și principalele unelte descoperite în ele, care atestă ocupările de bază ale locuitorilor, agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, dintre care privind prelucrarea fierului ocupau un loc aparte.

Ceramica așezărilor din această vreme continuă, de asemenea, tehnica și formele olăriei provincial române, dar și o serie de elemente tradiționale dacice¹⁴. Există o gamă largă de tipuri de oale și o mare varietate de motive ornamentale de origine română specifice acestui teritoriu. Alături de elementele amintite mai sus, subliniem și existența a numeroase obiecte de podoabă lucrate local sau importate din atelierele Bizanțului¹⁵. În sfîrșit, descoperirea unor numeroase monede bizantine, izolate sau grupate în tezaure, oferă o imagine grăitoare a intenselor schimburi comerciale dintre imperiu și romanicii nord-dunăreni, încit pe drept cuvînt se poate aprecia că regiunile carpato-dunărene s-au aflat permanent în sfera de activitate economică a Bizanțului¹⁶. În plus, așa cum

¹³ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneschi*, București, 1969, p. 94–95, 175.

¹⁴ Unele elemente dacice în ceramica secolelor VI–VII e.n. se păstrează sub formă unor vase luate cu înță avînd profile și ornamente străvechi, vezi și D. Gh. Teodor, V. Căpitănu și I. Mitrea, op. cit., în *Carpica*, I, 1968, p. 242–243; C. Scorpan, *Aspecte ale continuității și romanizării băștinășilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, în *Pontica*, 3, 1970, p. 145–156, 172–177. Asemenea elemente se întîlnesc în numeroase cazuri în Muntenia (informații V. Teodorescu), precum și în Transilvania (informații M. Rusu și I. Protase), dar pînă în prezent ele sunt încă inedite.

¹⁵ M. Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI–VII*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 665–677; D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI–XI*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 97–114; Z. Székely, *Elements byzantins dans la civilisation matérielle des VIe–VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 353–358; I. Barnea, O. Iliescu și C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971.

¹⁶ C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 375–413.

am amintit, mai trebuie adăugate și mărturiile care s-au înmulțit considerabil în ultimii ani despre răspindirea creștinismului latin, fenomen de ordin spiritual care oglindește și el relațiile cu civilizația bizantină din această epocă¹⁷. Este de altfel semnificativ faptul că pătrunderea creștinismului la nordul Dunării și răspindirea lui în masă, în comparație cu unele din teritoriile vecine, s-a produs la noi mult mai de timpuriu și nu impus oficial, ci ca o consecință firească a trăsăturilor etnice și lingvistice române comune cu sudul Dunării.

Civilizația de la nordul Dunării de Jos în perioada secolelor IV–VI e.n. prin trăsăturile sale specifice dovedea însă, fără indoială, un caracter provincial romanic. Ea nu devenise specifică numai spațiului carpato-dunărean, adică nu se individualizase în aşa măsură încât să fie proprie unui popor deosebit, unui popor nou format, aşa cum se va întimpla în perioada ulterioară de timp.

În această lume provincial romanică de la nordul Dunării de Jos, pe cale de a se autodefini evolutiv în trăsăturile sale esențiale, va pătrunde în cursul secolului al VI-lea un nou popor migrator – slavii, al cărui rol va fi cu totul diferit de al celorlalte neamuri pătrunse pe aceste meleaguri¹⁸.

Departate de a fi avut un caracter pașnic, cum în mod eronat s-a susținut cîndva, pătrunderea slavilor a perturbat pentru mai mult de o jumătate de secol dezvoltarea proprie și ascendentă a societății locale românești nord-dunărene. Desele raiduri militare slave îndreptate contra imperiului de pe la mijlocul secolului al VI-lea, deși uneori se prelungeau cîțiva ani la rînd, nu au avut la început consecințe prea mari asupra dezvoltării comunităților sătești locale, deoarece cetele războinice slave, afectând în special sudul Moldovei și estul Munteniei, se întorceau de obicei în sălașurile lor temporare din regiunile de la răsărit de Nistru și Bug¹⁹. De-abia din a doua jumătate a secolului al VI-lea, mai cu seamă în ultimul sfert al acestui veac, sub controlul avarilor care le-au deschis calea unei reale așezări, slavii se vor stabili temporar și pe teritoriul țării noastre, afectând îndeosebi teritoriile extracarpatiche, dar infiltrându-se prin pasurile Carpaților răsăritei și nordici și în Transilvania de sud-est și poate și în Maramureș.

Așa cum s-a arătat în repetate rînduri, cultura vehiculată de slavi în epoca pătrunderii și stabilirii lor aici avea un caracter evident arhaic, ca urmare a unui stadiu de dezvoltare social-economică destul de puțin avansat. Este bine precizat că slavii timpurii nu cunoșteau ceramica lucrată la roată, aveau o slabă dezvoltare a forțelor de producție, a meșteșugurilor și a agriculturii în general. De asemenea, organizarea social-economică a comunităților lor era diferită de aceea a obștilor sătești autohtone.

După cum reiese din cele menționate mai sus, compararea vestigiilor de civilizație autohtonă romanică cu acelea aparținând slavilor timpurii ne arată clar stadiul deosebit de înaintat în care se găsea societatea locală din epoca primelor contacte cu grupurile slavilor migratori. Această constatare are o mare importanță explicind într-o anumită măsură consecințele contactelor dintre autohtoni și slavi în perioada următoare de timp.

Pornind de la datele cunoscute pînă acum, se poate ajunge la concluzia că între obștiile sătești autohtone și acelea slave s-au manifestat de la început relații pe diverse planuri, de vreme ce, cu toată intensitatea cercetărilor întreprinse, nu s-a putut depista pînă acum nici o așezare slavă care să nu fi fost contaminată de elemente locale românești. Desigur, contactele mai strînse stabilite între autohtoni și grupurile de slavi așezate aici s-au datorat printre altele și faptului că, exceptând perioada expedițiilor de jaf din sudul Dunării de pe la mijlocul secolului al VI-lea, pătrunderea și stabilirea unui anumit număr de slavi către sfîrșitul acestui veac a avut caracterul unei adevărate colonizări organizate de către avari, ceea ce nu s-a întîmplat cu alte populații în migrație. La aceasta a mai contribuit și faptul că pătrunderea slavilor aici s-a făcut dispersat și treptat în răstimpul celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea, fenomen cauzat, de asemenea, de dependența lor politică față de avari²⁰. După cum se știe, marea masă a slavilor stabiliți aici se va reduce într-o însemnată măsură, ca urmare a deplasării lor după anul 602 în sudul

¹⁷ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 629–636; M. Constantiniu, *op. cit.*, în SCIV, 17, 1966, 4, p. 674–675; C. Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e. n. descoperit la Olteni*, în SCIV, 18, 1967, 3, p. 513–519; R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, II, București, 1968, p. 456–460; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 124–125; idem, *Cele mai vechi urme creștine din Moldova*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, L, 1974, 7–8, p. 561–573; Z. Székely, *op. cit.* p. 353–358. R. Vulpe, *Romanitate și creștinism coordonate ale etnogenezei române*, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 16–22; S. Sanie și I. Dragomir, *Incepiturile creștinismului*

în sudul roman al Moldovei, în același volum, p. 117–122.

¹⁸ I. Nestor, *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în Dacia, NS, V, 1961, p. 429–448; idem, în *Istoria poporului român*, 1970, p. 102–107; D. Gh. Teodor, *Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpatiche ale României*, în Carpica, V, 1972, p. 105–114; idem, *La pénétration des Slaves dans les régions de S-E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie*, în Balcano-Slavica, 1, Prilep, 1974, p. 29–42.

¹⁹ I. Nestor, *op. cit.*, în Dacia, NS, V, 1961, p. 431.

²⁰ Idem, în *Istoria poporului român*, 1970, p. 103–104.

Dunării și ca o consecință a faptului că pe teritoriul României, în general, exceptând unele regiuni ale Transilvaniei²¹, nu vor mai avea loc noi pătrunderi de populație slavă în perioada de timp ulterioară²². De fapt, în unele teritorii ale ţării noastre începînd încă din cursul secolului al VII-lea se poate vorbi de o coabitare româno-slavă, înțelegîndu-se prin aceasta începutul desfășurării unui proces nou de asimilare a resturilor de elemente etnice slave. Această perioadă corespunde ultimei faze cronologice a complexelor culturale tîrziu de tip *Ipotești-Cindești* din sudul României, a celor de tip *Suceava-Drumul Național-Lozna-Botoșani* din regiunile est-carpatiche sau de tip *Bezid-Sălașuri-Comana-Taga* etc. în Transilvania.

În ceea ce privește conținutul civilizației corespunzătoare secolelor VII—VIII e.n. din datele pe care le avem pînă în prezent, s-a constatat că încă de la începutul acestei perioade se produc o serie de modificări importante în repertoriul ceramicii lucrate cu roata, mai ales în ceea ce privește formele și ornamentele, care treptat începe să devină majoritară în așezări. Sunt folosite în continuare principalele tipuri autohtone de tradiție romanică, dar sunt conservate și unele mai vechi hibride, născute ca o consecință a contactelor dintre autohtonii daci și alogeni. Relativ la elementele românești trebuie subliniat faptul că ele încep să fie însușite definitiv, încă din secolul al VII-lea, de către resturile de populație slavă care coabitau cu populația romanică, astfel încît putem spune că procesul de asimilare culturală, și desigur și etnică, începuse să se desfășoare rapid, generalizîndu-se treptat pe întreg teritoriul carpato-ponto-danubian. Generalizarea acestui proces, care devine intens la nordul Dunării de Jos îndeosebi în cursul secolului al VIII-lea e.n., este într-o anumită măsură favorizată și de instaurarea unei perioade de relativă liniste politică cînd, în afara de pătrunderea protobulgarilor turanici, afectînd pentru scurtă vreme regiunile sudice dintre Nistru și Siret, precum și estul Munteniei, pe teritoriul carpato-dunărean nu vor mai avea loc noi pătrunderi de populație migratoare. Doar unele regiuni ale Transilvaniei vor cunoaște unele evenimente de această natură, dar nu în măsură să influențeze prea mult desfășurarea unui asemenea proces istoric.

Condițiile politice apărute ca urmare a constituirii celui de-al II-lea Caganat avaric cu începere de la sfîrșitul secolului al VIII-lea au facilitat prin urmare, într-o măsură apreciabilă, definitivarea procesului de formare a poporului și a limbii române care, după părerea noastră, se petrece paralel și cu procesul de asimilare a resturilor slave²³. În acest sens, se cuvine să subliniem valoarea și semnificația unor descoperiri arheologice mai vechi sau mai noi, prezintînd o importanță aparte pentru ilustrarea fenomenului istoric menționat.

Astfel de cercetări, prin care s-au obținut rezultate concludente în direcția arătată, s-au făcut în unele așezări aparținînd orizontului secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea e.n., atât în regiunile de la est de Carpați²⁴, cât și în Muntenia, Oltenia și Banat²⁵, precum și în Transilvania²⁶. La aceste obiective trebuie adăugate cercetările, cu rezultate deosebit de importante,

²¹ M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic populations in the 6th—8th centuries, in Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 123—153.

²² I. Nestor, *op. cit.* p. 105.

²³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Cercetări istorice*, 1, Iași, 1973, p. 137—139.

²⁴ Idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978, p. 68—75.

²⁵ Vl. Zirra și Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul Boja din cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 63—71; P. I. Panait, *Sectorul Alba*, în același volum, p. 104—124; M. Constantiniu și P. I. Panait, *O așezare feudală timpurie la Bâneasa-Sal*, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 98—140; M. Comșa și El. Gheannopoulos, *Unele și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 617—621; M. Comșa și D. Deculescu, *Un depozit de unele și arme descoperite la Curcani*, în *SCIV*, 23, 1972, 3, p. 467—472; I. Uzum, *Bordeie prefeudale descoperite la Gornea (jud. Caraș-Severin)*, în *Crisă*, 1974, p. 39—46; I. Uzum și Gh. Lazarovici, *Descoperiri arheologice prefeu-*

dale și feudale timpurii în zona superioară a Clisurii, în *Crisă*, IV, 1974, p. 48—50; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromână în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 150—201.

²⁶ I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în ratonul Alba-Iulia*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 349, 351—353; Z. Székely, *Contribuții la cultura slavă în secolele VII—VIII în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 47—56 (cu atribuiri etnice eronate); idem, *Săpăturile executate de muzeul din Sf. Gheorghe (1959—1966)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 297—301, 311—312; idem, *Săpăturile executate de muzeul din Sf. Gheorghe (1967—1970)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 221—223; idem, *Așezarea prefeudală de la Sălașuri*, în *Marista*, V, 1975, p. 71—81; K. Horedt, *Die Anstellung von Blandiana (Rayon Orăștie) am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z.*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 261—275; Eug. Zaharia, *op. cit.*, în *Aluta*, I, 1969, p. 115—128; A. D. Alexandrescu, I. Pop și M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman*, jud. Brașov, în *Materiale*, X, 1973, p. 247, 256—258. În Transilvania sunt numeroase așezări din această vreme cercetate prin săpături, dar plină în prezent ele nu au fost publicate.

efectuate în necropolele din aceeași vreme din Moldova²⁷, Muntenia²⁸ și Oltenia²⁹, precum și din Transilvania³⁰ sau din Dobrogea³¹.

Trebuie să recunoaștem că în afară de Moldova și într-o oarecare măsură și Transilvania, așezările din această perioadă de timp sunt numai semnalate sau parțial cercetate, în comparație cu necropolele din aceeași vreme, ceea ce limitează destul de mult eventualele precizări mai nuanțate referitoare la transformările care au loc acum din punct de vedere cultural, cit și din punct de vedere social-economic.

Pe baza cercetărilor din obiectivele amintite, a căror încadrare cronologică mai largă în limitele secolului al VIII-lea și eventual începutul secolului al IX-lea e.n. s-a făcut pe criterii strict stratigrafice și comparative, s-au putut aprecia numai în ansamblu coordonatele principale în care s-a desfășurat definitivarea procesului de formare a poporului român. Intensificarea cercetărilor arheologice în această direcție și rediscutarea cronologiei unor complexe deja cunoscute, în lumina ultimelor descoperiri, ar oferi, după părerea noastră, date mai numeroase și, incomparabil, mai complete privind desfășurarea acestui proces istoric.

În ceea ce privește această ultimă etapă din desfășurarea procesului de formare a poporului și a limbii române, cercetările arheologice de pînă acum au arătat că tipul locuințelor din această vreme, vatrele, cuptoarele și anexele gospodărești în general, dispoziția lor în cadrul așezărilor și tehnica lor de construcție continuă să fie specific locale, prezentind elemente străvechi dacoromane.

În interiorul așezărilor se constată o creștere apreciabilă a ceramicii lucrate cu roata, păstrînd alături de noile forme apărute o serie de tipuri și ornamente provincial romane și în același timp o diminuare mult mai evidentă a ceramicii lucrată cu mină. Tot acum începe să fie din nou folosită și ceramica din pastă fină, lustruită, de culoare cenușie sau roșie-gălbuiu, de asemenea, cu forme și tehnică de lucru romane.

Comparativ cu epoca precedentă, în cadrul așezărilor se înmulțesc vizibil unelele agricole din fier, ca și alte unelele casnice, apar unele unele noi, îndeosebi pentru viticultură și grădinărit, sporește activitatea în domeniul prelucrării metalelor, mai ales a fierului, după cum o dovedesc atelierele specializate și numeroasele „lupe” de zgară de fier descoperite în tot spațiul carpato-ponto-dunărean.

Aceeași imagine a transformărilor care se petrec în această vreme o oferă, într-o însemnată măsură, și numeroasele necropole cercetate pretutindeni în întreg spațiul amintit.

Sporirea mormintelor de înhumăție creștine, puse de aproape toți cercetătorii pe seama populației românești, nu reprezintă decît unul din momentele începutului generalizării unei practici rituale, de vreme ce necropolele de incinerare ca aceea de la Gușterița, de exemplu, sau unele morminte de incinerare de la Bratei sau Istria-Capul Viilor etc. din aceeași vreme, ar putea să aparțină tot unei populații vechi românești³².

Pe baza descoperirilor arheologice de pînă acum, se poate trage concluzia că încă din cursul secolului al VIII-lea se constată în mod evident, în întreaga aria de etnogeneză a poporului și a limbii române, desfășurarea unui proces de uniformizare a civilizației care capătă tot mai mult un caracter propriu românesc, specific numai acestui teritoriu. Constituirea unei civilizații specifice în cursul secolului al VIII-lea, în spătă, de tip *Dridu*, reflectă pe plan cultural și evident etnic, începutul definitivării unui proces îndelungat și complex în care elementul romanic majoritar și superior ca stadiu de organizare social-economică și civilizație și-a pus definitiv amprenta.

²⁷ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI c. n.*, Iași, 1978, p. 75–76.

²⁸ B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Sultana*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 531–537; idem, *Santierul Sultana*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 667–673; idem, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul (r. Giurgiu)*, în *SCIIV*, 18, 1967, 3, p. 443–459; B. Mitrea și colab., *Necropola feudală timpurie de la Izvorul–Giurgiu (jud. Ilfov) (Săpăturile din 1963–1966)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 329–334; M. Mitrea, *Necropola feudală timpurie de la Izvorul–Giurgiu, jud. Ilfov*, în *Materiale*, X, 1973, p. 209–216; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 114; S. Dolinescu-Ferche, M. Ionescu, *La nécropole biriucale du VIIIe siècle à Frătești–Giurgiu*, în *Dacia*, NS, XIV, 1970, p. 419–430.

²⁹ O. Toropu, op. cit., p. 155–160; O. Radu, *Descoperiri întrmplătoare la Ciacova (jud. Timiș)*, în *Tibiscum*, II, 1973, p. 61–63.

³⁰ A. Dankanits și I. Ferecz, *Săpăturile arheologice de la Ciuburdă*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 605–612; K. Horedt, *Un cimitir din secolul IX–X e. n. la Mediaș*, în *Studia*

Universitatis Babeș-Bolyai, seria Historia, 1965, 2, p. 7–23; idem, op. cit., în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 275–289; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI–X)*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 720–721; T. Nägler, *Vorbericht über die Untersuchungen im Hammersdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 14, 1971, 1, p. 63–73; I. Hica și M. Blăjan, *Un cimitir de incinerație din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba)*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 641–652; Eug. Zaharia, *Populația românească din Transilvania în secolele VII–VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977.

³¹ Silvia Baraschi, *Observații asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea*, în *SCIIVA*, 28, 1977, 3, p. 403–416 (cu întreaga bibliografie a descoperirilor).

³² I. Barnea, *Dobrogea în sec. VIII–X*, în *Peuce*, II, 1971, p. 219; D. Nicolaescu-Plopșor și W. Wolschi, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațile vechi din România*, București, 1975, p. 165–272; Eug. Zaharia, op. cit., p. 12–56, 98–99.

Este poate cazul să amintim aici și faptul că, deși în cursul secolelor VII—IX e.n. Imperiul bizantin se afla într-o criză economică generală, relațiile sale cu autohtonii carpato-dunăreni, deși instenite, nu au fost niciodată întrerupte, fapt dovedit de existența a numeroase importuri, precum și de circulația monetară. De altfel, se știe că gurile Dunării și o porțiune din cursul inferior al fluviului s-au aflat permanent sub stăpînirea imperiului și, după cum s-a și presupus, anumite centre mai importante situate pe țărmul Mării Negre și de-a lungul Dunării au continuat să aparțină Bizanțului și în această vreme³³. Din acest punct de vedere putem presupune deci că și în perioada secolelor VII—IX e.n. Imperiul bizantin a avut, ca și în etapele anterioare de timp, un rol important în stabilirea trăsăturilor fundamentale care definesc civilizația veche românească și care în ultimă instanță o și deosebesc de aceea aparținând popoarelor învecinate.

Este interesant de reținut că în afară de problemele menționate mai sus, în ultimul timp s-a pus un accent deosebit pe cercetarea unor aspecte de ordin social-economic, în acest context un loc aparte ocupindu-l studierea structurii interne și evoluția obștii sătești autohtone.

În legătură cu această problemă de ordin social-economic este cunoscut faptul că în cursul primului mileniu al e.n. forma de organizare a populației autohtone a fost obștea sătească agricolă și păstorească. Se poate spune că epoca, deosebit de frâmăntată din punct de vedere politic, care începe de la sfîrșitul secolului al III-lea, odată cu marile migrații ale popoarelor, poate fi definită ca o perioadă istorică specifică obștii sătești daco-romane și apoi românești având o organizare străveche și proprie, diferită de a altor populații. Aceasta explică pe deplin caracterul profund original și numai al conținutului civilizației din această parte a Europei de sud-est, ci și al evoluției societății locale din spațiul carpato-dunărean.

Se știe de asemenea, că obștea sătească autohtonă agricolă și păstorească era o comunitate de oameni având o organizare social-economică și un teritoriu bine definit³⁴. Modul de producție al acestor obști sătești carpato-dunărene era bazat pe proprietatea privată liberă, precum și pe proprietatea comună. Fiecare membru al obștii era un om liber, posedând o proprietate funciară privată, care era ereditară, pământul neîmpărțindu-se deci periodic, ca în cazul altor popoare (germani, slavi etc.). Așa cum scria și Karl Marx, numai o parte a pământurilor obștii așa-numitul *ager publicus* era lucrat în comun de toți membrii acestor obști³⁵. Din această muncă în comun rezultau o serie de produse care constituiau rezervele comunității pentru anii cu recolte compromise, precum și pentru alte nevoi pricinuite de războaie, cataclisme naturale etc.

În cursul primului mileniu al e.n. obștea sătească din regiunile carpato-dunărene nu mai prezenta trăsăturile gentilice străvechi, ci avea un caracter teritorial, îndeplinind nu numai funcția principală social-economică, ci și politică, culturală și religioasă³⁶.

Din cercetările întreprinse pînă în prezent, s-a constatat că în cursul secolelor VI — IX e.n. obștea sătească era constituită de obicei din circa 25 — 35 locuințe dispuse într-un teritoriu bine delimitat. Pe baza observațiilor obținute ca urmare a cercetărilor efectuate în unele așezări datînd din diferite etape ale celei de a doua jumătăți a primului mileniu al e.n. și care au fost mai bine cercetate (Bratei, Budureasca, Botoșana, Suceava-Șipot, Dodești, Comana, Simonești, Dridu etc.), reiese că obștea avea o porțiune de teren precis delimitată, destinată locuințelor și anexelor gospodărești, care alcătuia desigur *vatra satului*, precum și alte terenuri individuale și comune situate în afara acestei vître.

În cadrul *vetrei satului* locuințele erau dispuse în cîte trei sau patru șiruri aproape paralele alcătuind adevărate ulițe pe care erau grupate locuințele în „cuiburi”, desigur după criterii familiare. Nu se confirmă deci întotdeauna ipoteza că loturile individuale se aflau între grupurile de locuințe, de vreme ce între acestea nu existau suprafete de teren de mărimea celor care ar putea constitui loturi arabile³⁷. Asemenea terenuri pentru agricultură, fie că erau individuale, fie că erau colective, se aflau înafara graniței care delimita vatra de sat.

De asemenea, pe baza cercetărilor efectuate s-a putut stabili că în cursul secolelor VI — VIII e.n., ca de altfel și în etapele anterioare de timp, așezările erau abandonate organizat, de către întreaga obște, astfel că în interiorul locuințelor se găsesc de obicei puține resturi ceramice întregi, unelte sau obiecte de podoabă etc. Existența în aceeași așezare a mai multor niveluri de locuire, în limitele unei perioade de timp destul de scurte, poate fi explicată prin faptul că satele, în general, se mutau destul de des de pe un loc pe altul, revenind mereu, după puțină vreme, pe aceeași „vatră”. Aceste deplasări se efectuau de obicei, în cadrul unor subunități geografice, care constituiau de regulă microregiuni bine delimitate (valea unui rîu, unele depresiuni etc.). Asemenea pendulari de sate erau determinate, în primul rînd, de obținerea de noi pământuri arabile, deo-

³³ I. Barnea, *op. cit.*, p. 205—219.

³⁴ P. P. Panaitescu, *Obștea sătească în Tara Românească și Moldova. Orinduirea feudală*, București, 1964, p. 21—32.

³⁵ Karl Marx, *Capitalul*, ed. a IV-a, București, 1960, I, p. 260—261.

³⁶ Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 106—121.

³⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 113; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 118.

rece agricultura în această vreme era încă extensivă și periodică, dar pe lîngă o asemenea cauză mai existau și alți factori, cum ar fi pericolele externe, incendii etc. Toate acestea explică, într-o anumită măsură, „densitatea” (uneori foarte mare chiar și pentru epoca actuală), a locuirii umane în unele microregiuni, în realitate numărul satelor fiind cu mult mai mic.

Pe temeiul datelor oferite de cercetările arheologice referitoare la procesul de stratificare social-economică din interiorul obștilor sătești, deși ele nu sunt, pentru anumite etape, întotdeauna prea numeroase, putem totuși aprecia că încă din cursul secolului al VIII-lea e.n. existau o serie de diferențieri între membrii acestor obști.

În acest sens, nu începe îndoială că descoperirea unor tezaure constituuite din obiecte de podoabă sau monede lucrate din metale prețioase (ca acelea de la Coșoveni, Firtușu, Sînicolaul Mare, Răducăneni etc.), determinarea unor morminte cu un inventar mai bogat în cadrul unor cimitire (Obirșia, Izvorul, Stoicanî, Ciumbrud etc.), precum și existența unor ateliere sau unele specializate pentru prelucrarea unor obiecte de podoabă din aur și argint (cum sunt acelea de la Costești-Iași, Horga și Dodești-Vaslui, Corund, Felnac etc.), ne arată că între membrii obștilor sătești din secolul al VIII-lea e.n. apăruseră unele diferențieri social-economice³⁸. Aceste diferențieri s-au accentuat, de la caz la caz și datorită existenței proprietății private funciare, precum și ca o consecință, a unei situații politice, sociale sau militare deosebite. În legătură cu existența acestei pături sociale suprapuse, din rîndul căreia începuseră să se detașeze „juzii” și „cnezii”, este de pus și ridicarea cu începere de la sfîrșitul secolului al VII-lea e.n. a unor cetățui întărite cu valuri de pămînt, palisade de lemn și sănături de apărare, construite prin munca obligatorie a tuturor membrilor obștii³⁹.

Este interesant de arătat că, în urma cercetărilor arheologice întreprinse pe întreg cuprinsul țării, s-a constatat în anumite microregiuni, unele din ele destul de bine protejate natural (depresiuni intra și extramontane, vâlă de riuri mici înconjurate de dealuri sau de păduri dese etc.), o mai mare densitate demografică (nu întotdeauna rezultatul unor cercetări de suprafață deosebit de intense), care ne poate indica existența unor uniuni de obști. Asemenea uniuni de obști, existente în microregiunile amintite, unele purtând nu întîmplător denumirea de „țări”, „cîmpuri” sau „codrii”, erau formate de obicei din cîte 6 – 8 sate sau chiar mai multe, confederarea lor avînd la bază cauze multiple, uneori greu de precizat⁴⁰.

Facilitarea schimbărilor de produse între comunitățile umane, prin asigurarea căilor lesnicioase de legătură între sate sau zone geografice diferite (deal-șes, munte-cîmpie etc.), nevoie de a exploata în comun o serie de resurse naturale (minereuri, sare, cariere de piatră, apă etc.), precum și o serie de rațiuni de ordin organizatoric-administrativ, dar adesea și militar, au determinat asocierea unor obștii în uniuni. Asocierea obștilor sătești în uniuni s-a datorat, de asemenea, și caracterului exogam al căsătoriilor din sate, nevoii unor lucrări de interes obștesc cu participare comună numeroasă (defrișări, îndiguri, lucrări agricole și de aprovisionare, ridicarea unor fortificații etc.). La aceasta a mai putut duce și necesitatea creării unor instituții colective de o mai largă autoritate în legătură cu apartenența comună la o anumită formă de organizare bisericescă, judecători, reprezentanți ai mai multor obștii ca intermediari între membrii satelor și populațiile migratoare etc. Unele din aceste uniuni de obști au avut o organizare temeinică și o evoluție ascendentă, transformîndu-se treptat în formațiuni politice. În funcție de mărimea teritorială, resursele interne, stadiul de dezvoltare al forțelor de producție și altele, este posibilă pentru unele din ele, chiar definirea mai exactă a realităților social-economice existente în sinul lor, deziderat a cărui rezolvare este desigur o sarcină imediată a cercetărilor viitoare. Înînd însă seama de stadiul de dezvoltare social-economică al societății românești, în general, în cursul secolului al VIII-lea e.n. și comparîndu-l pe multiple planuri cu acela din teritoriile vecine, reiese în mod clar că, deși procesul de stratificare socială luase forme destul de avansate, nu se poate vorbi încă, în această vreme, de existența unor relații feudale clasice. Cu toate acestea, feudalizarea societății carpato-danubiene, în sens larg, începuse să se desfășoare ascendent, în același ritm cu întreaga dezvoltare a Europei de sud-est și cu aceleași imediate consecințe în toate domeniile de activitate.

Încheierea procesului de formare a poporului și a limbii române în cursul secolului al VIII-lea e.n. corespunde astfel cu începuturile unei noi orînduri social-economice, în care constituirea formațiunilor politice prefigurează drumul cristalizării trăsăturilor fundamentale ale evului mediu românesc și al constituirii primelor state feudale românești.

Desigur, o serie de alte aspecte privind structura social-economică a societății carpato-dunărene în perioada istorică menționată ar putea fi elucidate în viitor prin cercetarea unor noi obiective și prin publicarea integrală a tuturor rezultatelor obținute.

³⁸ D. Gh. Teodor, *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th–10th centuries*, in *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975,

p. 166–167.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 28–32; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 165–167.

Ne permitem ca, în încheierea studiului nostru general, să reținem succint cîteva din principalele concluzii care ni se par că se desprind cu mai multă claritate din analiza de ansamblu a datelor pe care le-am avut la dispoziție.

În primul rînd este necesar să reținem că, deși în cursul secolelor IV – VI e.n. procesul romanizării a continuat în nordul Dunării de Jos, intensificîndu-se chiar în unele zone și cuprinzînd și teritoriile rămase în afara provinciilor romane, procesul de formare a poporului și a limbii române nu se încheiașe încă, el aflîndu-se într-un stadiu de definitivare destul de avansat.

În al doilea rînd, trebuie evidențiat faptul că evoluția acestui proces istoric a fost încetinită cu începere de la finele secolului al VI-lea și în prima jumătate a celui următor, de către instalarea slavilor în teritoriile carpato-dunărene.

După trecerea celei mai mari părți a slavilor în sudul Dunării în condițiile unei perioade de relativă liniște și favorizat și de crearea celui de-al II-lea Caganat avaric de la sfîrșitul secolului al VII-lea, dar mai cu seamă în cursul secolului al VIII-lea e.n. se desfășoară și se încheie procesul de asimilare a slavilor de către români.

În cursul secolului al VIII-lea e.n. se cristalizează o civilizație de aspect vechi românesc, unitară și specifică intregului teritoriu de etnogeneză a poporului român. Prin trăsăturile fundamentale care o caracterizează, ea reflectă în plan cultural și consecințele asimilării definitive a slavilor din punct de vedere etnic.

Fără îndoială, concluziile principale prezentate mai sus vor deschide calea către o analiză mai nuanțată și de ansamblu, a datelor cunoscute pînă acum, menită să aducă precizările care mai sunt încă necesare.

DAN GH. TEODOR

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE PARACHEVEMENT DU PROCESSUS DE FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur présente succinctement les principales hypothèses parues ces dernières années dans l'histoire roumaine relatives au moment du parachèvement du processus de formation du peuple et de la langue roumains.

Etant donné que le nombre des informations d'ordre scientifique relatives à ce problème s'est accru considérablement ces derniers temps, il s'impose qu'une série de questions concernant le parachèvement de la formation du peuple roumain soient analysées de nouveau dans un contexte plus large, en tenant compte de la signification des nouvelles données. L'auteur présente, dans son ensemble, la contribution des recherches archéologiques des dernières années relatives au degré de développement social-économique de la société locale sa civilisation matérielle et spirituelle, ses relations avec le monde romain du sud du Danube, ainsi qu'avec quelques peuples migrateurs (Slaves, Avars, Bulgares etc.).

Une analyse minutieuse et exhaustive de toutes les données connues au stade actuel des recherches permet à l'auteur de tirer les conclusions suivantes :

Sur les territoires du nord du Danube le processus de romanisation de la population autochtone a continué au cours des IVe – VIe siècles de notre ère, en s'intensifiant dans certaines zones et englobant toutes les régions restées en dehors de la province romaine, habitées par les Daces libres.

La création d'une aire large de civilisation romane ayant des aspects régionaux, tels ceux du type *Ipotești-Cîndeaști* en Valachie et Olténie, *Costișa-Botoșana* et *Hanska*, dans les régions de l'est des Carpates, *Bratei* en Transylvanie, *Berea* dans la région de Maramureș, démontrent clairement que le processus de romanisation était déjà fini à cette époque sur tout le territoire de l'ancienne Dacie.

Sur cette aire romane pénètrent les Slaves, dans leur marche vers l'Empire Byzantin, vers la fin du VIe siècle.

Après le passage de la plupart des Slaves au sud du Danube, commence, à partir de l'an 602, le processus d'assimilation des Slaves restés dans l'espace carpato-danubien. Dû à certaines conditions de relative accalmie politique, favorisée par la création du second Khānat des Avars, au cours des VIIe — VIIIe siècles de notre ère s'achève le processus d'assimilation des Slaves par le peuple roumain.

Dans la même période, pendant le VIIIe siècle de notre ère, se cristallise une culture matérielle d'aspect ancien roumain, unitaire et spécifique de tout le territoire d'ethnogenèse du peuple roumain. Elle reflète, sur le plan culturel, le parachèvement d'un processus ethnique et linguistique commencé plusieurs siècles auparavant.

Ainsi, s'appuyant sur des données archéologiques, l'auteur arrive à la conclusion que le parachèvement du processus de formation du peuple roumain et de la langue roumaine a eu lieu au cours du VIIIe siècle de notre ère, époque que l'on peut considérer comme le commencement d'un nouvel ordre social-économique, où la constitution des premières formations politiques préfigure la voie de la cristallisation des traits fondamentaux de la féodalité roumaine.

RESTURILE FAUNISTICE DIN AŞEZAREA DE LA BÎRLAD DIN SECOLELE XIII–XIV

Cu cît epocile istorice sînt mai apropiate de contemporaneitate, cu atît date scrise conțină mai bine activitatea socială și economică a unor comunități umane. Totuși, chiar pentru o perioadă ca evul mediu, resturile de faună descoperite în diversele stațiuni de către arheologi vin să întregească unele cunoștințe despre activitatea gospodărească a locuitorilor din aceste așezări. Credem astfel că datele furnizate de studiul nostru se vor înscrie pe aceste coordonate.

Așezarea de la Birlad (cartierul Prodana), situată pe niște grinduri ale riului Birlad, în partea sud-estică a orașului, a fost cercetată de V. Spinei. Ca datare ea aparține sfîrșitului secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, cînd pe aceste meleaguri își exercita dominația politică și militară statul mongol al Hoardei de Aur.

În cele 11 complexe de locuire de tip semibordei, de dimensiuni reduse (cca 4×4 m), pe lîngă materialul ceramic, unelte și obiecte de bronz, fier, os și corn, au fost descoperite numeroase resturi osoase, care au fost adunate separat pentru fiecare locuință în parte.

★

Materialul faunistic descoperit cu ocazia săpăturilor de la Birlad este foarte fragmentar. Aceste caracteristici ale sale, la care se adaugă faptul că există piese ce prezintă urme evidente de ardere (unele sînt chiar aproape calcinate) ne arată că el provine de la „resturile de bucătărie” ale locuitorilor așezării. Totodată însă un studiu al modului în care sunt despicate și crăpate diversele fragmente osoase ne atestă faptul că nu toate aceste rupturi sunt o urmare a parcelării în vederea folosirii lor în alimentație, ci unele reprezintă așchieri și cioplituri ce se datorează prelucrării respectivelor piese în vederea executării de obiecte și unelte de os; la acestea se adaugă multe fragmente de corn de cerb, ce prezintă evidente urme de prelucrare.

Toate cele de mai sus arată că materialul în cauză este reprezentat prin totalitatea resturilor, aşa cum au provenit ele din activitatea gospodărească a locuitorilor și deci nu are un caracter selectiv; acest fapt merită să fie subliniat, întrucât concluziile bazate pe studiul resturilor faunistice de la Birlad vor fi astfel cît mai apropiate de real.

Dată fiind puternica fragmentare a materialului, din cele peste 800 resturi au putut fi determinate în mod precis numai 658 piese. Aceste resturi provin în totalitatea lor de la vertebrate și anume de la pești, păsări și mamifere. Cantitatea materialului de la primele două grupe este infimă (vezi tabelul I), majoritatea covîrșitoare a resturilor provenind de la mamifere. Tot acestui mare grup îi aparțin și cele circa 150 fragmente osoase pentru care nu am putut da o diagnoză diferențială și de aceea le-am considerat ca nedeterminabile.

PEȘTI

Acestui grup îi aparțin doar două resturi osoase. Unul dintre ele, un preopercular, provine de la un crap (*Cyprinus carpio*), cam de 30 – 35 cm lungime. Celălalt rest, reprezentat printr-un opercular foarte fragmentat, ar proveni de la aceeași specie, dar de la un individ de talie încă și mai mică.

Grupa	I Prezența differentelor grupe de vertebrate în cadrul materialului faunistic de la Birlad	
	Nr. absolut	%
Pești	2	0,30
Păsări	4	0,60
Mamifere	652	99,10
	658	

PĂSĂRI

Păsările sînt reprezentate prin patru piese osoase. Unul dintre resturi și anume un fragment al epifizei superioare a humerusului drept aparține unei specii de talie mare, cu cea mai mare probabilitate unei berze (*Oiconia*). Restul materialului și anume cîte un fragment de femur, de

II

Frecvența speciilor de mamifere de la Birlad pe fragmente și indivizi prezumăți

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. absolut	%	Nr. absolut	%
<i>Bos taurus</i>	387	59,36	33	41,78
<i>Ovicaprinae (Ovis aries și Capra hircus)</i>	136	20,86	22	27,85
<i>Sus scrofa domesticus</i>	49	7,52	9	11,39
<i>Equus caballus</i>	8	1,23	2	2,53
<i>Cervus elaphus</i>	59	9,04	7	8,86
<i>Capreolus capreolus</i>	8	1,23	3	3,80
<i>Sus scrofa ferus</i>	4	0,61	2	2,53
<i>Bos primigenius?</i>	1	0,15	1	1,26
	652		79	

III

Măsurători executate pe resturile de *Bos taurus* (în mm)

Segmentul osos	Nr.	var.	m
Corn			
Circumfer. bazel		137 ; 158	
Diam. mare bază		45 ; 56	
Diam. mic bază		42 ; 45	
Maxilar superior			
Lung. M ¹ — M ³		81 ; 81	
Lung. M ³		31 ; 31	
Maxilar inferior			
Lung. M ₁ — M ₃	4	(80) 32—38	36
Lung. M ₃			
Omoplat			
Lung. cap. articular	3	56—70	63
Lung. supr. articulare	3	49—57	53
Humerus			
Lărg. epifizei inferioare		(82)	
Coxal			
Diam. acetabular		69 ; 72	
Tibia			
Lărg. epifizei inferioare	7	51 — 66	57
Calcaneu			
Lung. maximă		135 ; 136	
Astragal			
Lung. maximă	6	54 — 66	60
Metacarp			
Lărg. epifizei inferioare	4	47—61	54
Metatars			
Lărg. epifizei inferioare	7	44—58	54
Metatars			
1. Lung. totală		235	
2. Lărg. epifizei superioare		54	
3. Lărg. epifizei inferioare		—	
4. Lărg. minimă a diafizei		29	
2 × 100			
Indice	1	22,97	
4 × 100			
Indice	1	12,34	
Sex		6	
Înălțimea la greabă		1 295	

tibio-tars și un humerus întreg (fig. 1/1) provin de la doi indivizi de găină domestică (*Gallus domesticus*). Humerusul, a cărui lungime este de 64 mm, cit și celelalte două piese fragmentare ne evidențiază prezența unei găini de talie mică, ceea ce de fapt este caracteristic și altor așezări ale evului mediu din Europa centrală și de răsărit.

MAMIFERE

Mamiferelor le aparțin resturi proveniente de la taurine, ovicaprine, porcine și cabile, la care se adaugă și trei specii sălbaticice: cerbul, căpriorul și mistrețul; este posibil ca un fragment să aparțină bouriului (vezi tabelul II cu frecvența speciilor de mamifere).

a. MAMIFERE DOMESTICE

Taurinele (*Bos taurus*) prezintă resturile cele mai abundente, în materialul nostru găsindu-se fragmente din toate porțiunile scheletului; frecvența cea mai ridicată o au resturile de maxilare, de dinți și de vertebre.

Remarcăm prezența a trei coarne fragmentare dintre care două au putut fi măsurate (fig. 1/2, 3). Cu toate că aceste coarne aparțin unor femele, putem constata că taurinele de la Birlad, pentru care în lipsa unor fragmente mai mari de craniu nu putem da o caracterizare raseologică precisă, erau vîte cu coarne mici și gracile. În ceea ce privește concluziile pe care le putem trage pe baza măsurătorilor executate pe alte resturi osoase, putem afirma caracterul destul de puțin omogen al acestor vîte, talia lor mergind de la cea mică pînă la una medie, ele fiind astfel în general mai masive decît vîtele evului mediu din Europa centrală. Singurul os după care s-a putut stabili talia, un metatars, provenit probabil de la un castrat (fig. 1/8), dă o înălțime calculată la greabă de 129,5 cm.

În ceea ce privește vîrsta de sacrificare a vitelor, stabilită după dentiție, constatăm că doar cinci indivizi din cei 33 prezumăți sunt neadulți; nu am găsit nici un exemplar foarte bătrân.

Ovicaprinele (*Ovis aries* și *Capra hircus*). Cornutele mici prezintă și ele o frecvență destul de ridicată în cadrul materialului osteologic de la Birlad, plasîndu-se după taurine.

Pe baza resturilor de craniu și coarne, cit și a unor fragmente de vertebre și oase ale extremităților, pentru care este posibilă

Fig. 1. — Oase de animale domestice (*Gallus domesticus*; humerus, 1; *Bos taurus*; fragmente de coarne, 2, 3; metatars de mascul castrat, 8; *Sus scrofa domesticus*; fragmente de omoplat, 4 și de maxilar superior, 5; regiuni simifizare ale mandibulei, 9, 10) și sălbatice (*Sus scrofa ferus*; fragment de omoplat, 6; *Capreolus capreolus*; corn fragmentar, 7; *Cervus elaphus*; coarne fragmentare, 11, 12).

IV Măsurările executate pe resturile de Ovicaprine (în mm)
O=Ovis, c=Capra

Segmentul osos	Nr.	var.	m
Corn			
Circumfer. bazel		160—	
Diam. mare bază		62; (34)	
Diam. mic bază		46; (20)	
Sex		♂ ♀	
Maxilar inferior		0 c	
Lung. dinilor jugall	4	71—76	74
Lung. M ₁ —M ₃	4	48—53	50
Lung. M	7	22—26	24
Omoplat			
Lung. cap. articular		33; 36	
Lung. supr. articulare		25; 30	
Humerus		c? 0	
Lărg. epifizei inferioare		28; 30; 31; 31; 36	
Radius		c 0 0 0 0?	
Lărg. epifizei superioare		29; 35; 35; 35	
Coxal		c 0 0 0	
Diam. acetabular		28	
Astragal		0 ?	
Lung. maximă		27; 30; 31	
Metacarp		c? 0 0	
Lărg. epifizei superioare		22; 26	
Lărg. epifizei inferioare		c 0 26	
Metatars		c	
Lărg. epifizei superioare		20; 22	
		0? 0?	

V Măsurările executate pe resturile de Sus scrofa domesticus (în mm)

Segmentul osos	
Maxilar superior	
Lung. M ¹ — M ³	61
Lung. M ³	27
Maxilar inferior	
Lung. slinzel	51; 52
Omoplat	
Lung. cap. articular	35
Lung. supr. articulare	29
Humerus	
Lărg. epifizei inferioare	37
Radius	
Lărg. epifizei superioare	30
Coxal	
Diam. acetabular	33
Astragal	
Lung. maximă	38; 38

stabilirea diagnozei diferențiale, am putut identifica atât prezența oii cit și a caprei. Trebuie să remarcăm că aceasta din urmă pare să fie relativ abundantă, reprezentând cam o treime din materialul atribuit ovicaprinelor.

Un corn de *Ovis* provenit de la un mascul apare foarte masiv (fig. 2/2), el prezintă o formă tipică cu secțiunea bazei aproape triunghiulară. Remarcăm totodată și existența unui corn de femelă, foarte mic însă (fig. 2/3) și a unui rest de craniu care în dreptul frontalului prezintă doar un ușor burelet (fig. 2/4). Putem astfel afirma că unele din ovinele femele mai purtau coarne, fapt care ar arăta caracterul lor destul de primitiv. Coarnele provenite de la *Capra*, în număr de șase, avind toate un caracter fragmentar, aparținând exclusivitate femelelor; ele imbrăță caracteristicile tipului „prisca”, fiind totodată gracile (fig. 2/1).

Din pușinele măsurători ce le-am putut executa pe acele fragmente osoase la care se poate stabili o diagnoză diferențială precisă între *Capra* și *Ovis* pare să reiasă faptul că ovinele erau de talie mijlocie, caprinele apărind însă mai gracile.

În ceea ce privește vîrstă de sacrificare a ovicaprinelor, determinată după maxilare cu dinți, se poate constata o polaritate destul de distinctă. Pe de o parte găsim indivizi de 3—5 luni, iar pe de alta mai cu seamă adulți de circa doi ani, cît și maturi la care dentitia este deja erodată.

Porcinele (*Sus scrofa domesticus*) prezintă un număr relativ mic de resturi, fragmentele cu frecvența cea mai înaltă fiind reprezentate prin porțiuni de maxilare cu dinți. Lungimea a două simfize de maxilar inferior (fig. 1/9, 10), una aparținând unui mascul, iar alta unei femele ne arată prezența unor indivizi cu botul nu prea alungit, ceea ce ar presupune un tip de porc mai puțin primitiv. Cele cîteva măsurători executate, precum și prelucrarea somatoscopică evidențiază o talie relativ mică.

Dentitia ne arată că erau sacrificați indivizi de vîrste diferite între șase luni și doi ani; nu am găsit resturi de la exemplare cu dentitia erodată.

Cabalinele (*Equus caballus*) se situează pe ultimul loc printre animalele domestice avind abia opt fragmente. Dată fiind penuria materialului nu putem face precizări de ordin morfologic sau raseologic. Se pare totuși că suntem în prezență unui cal de talie mică. Caracteristicile resturilor găsite nu pot aduce nici o precizare dacă această specie era sau nu folosită în alimentația locuitorilor.

Fig. 2. — Fragmente de coarne (*Capra* femelă, 1; *Ovis* mascul, 2; *Ovis* femelă, 3) și craniu (*Ovis* femelă, 4; *Capra* femelă, 5) de ovicaprine.

b. MAMIFERE SĂLBATICE

Dintre mamiferele sălbatice locul prim este ocupat de cerb (*Cervus elaphus*). În cadrul materialului provenit de la această specie peste 70% este format din resturi de coarne, unele reduse doar la cioplituri sau portiuni ale vîrfurilor ramurilor. Din cele șapte fragmente care au partea bazală cu rozeta mai mult sau mai puțin bine păstrată, cinci sunt coarne lepădate, celelalte două aparținând unor indivizi sacrificați, unul dintre ei fiind tânăr de circa doi ani (cerb sulțar). După două coarne relativ bine păstrate (fig. 1/11, 12) se poate constata dezvoltarea puternică atât a ramului ochiului cit și a celui de ghiată, cit și probabila existență la unul dintre ele a unei coroane ce imbracă forma de cupă; perlarea este relativ slabă.

Mărimea unor coarne, cit și cele cîteva măsurători ce s-au putut executa la oasele extremităților arată că cerbul de la Birlad era de talie destul de mare, găsind acolo un mediu optim de trai.

Căpriorul (*Capreolus capreolus*) are în raport cu cerbul mult mai puține resturi. Un corn relativ bine păstrat (fig. 1/7) provine de la un individ destul de puternic, dar penuria materialului nu ne poate da nici o altă precizare.

Mistrețul (*Sus scrofa ferus*) prezintă resturi încă și mai puține. Prin mărimea lor acestea au putut fi bine diferențiate față de materialul osteologic aparținând porcului domestic din așezarea de la Birlad, dar după cit se pare el nu apare mai masiv decît mistrețul actual din regiunea respectivă (un omoplat ce a putut fi măsurat are lungimea capului articular de 48 mm).

Bourul (*Bos primigenius*) pare să fie și el reprezentat în materialul studiat printr-un singur rest și anume un fragment de maxilar superior a cărui M^3 are o lungime în dreptul alveolei de 34 mm. Această dimensiune se găsește la limita inferioară de variabilitate pentru mărimea lui M^3 , piesa respectivă putind apărea unei femele de *Bos primigenius*, dar poate și unui mascul de viață domestică; iată de ce dăm această diagnoză cu o oarecare rezervă.

VI

Măsurători executate pe resturile de *Cervus* și *Capreolus* (în mm)

Segmentul osos	<i>Cervus</i>	<i>Capreolus</i>
Corn		
Circumfer. bazei	220 ; 270	(120)
Diam. mare rozetă	77 ; 90	(42)
Diam. mic rozetă	72 ; 82	(38)
Omoplat		
Lung. cap. articular	58	
Lung. supr. articulară	49	
Humerus		
Lărg. epifizei inferioare		28
Radius		
Lărg. epifizei inferioare	57 ; 58	
Coxal		
Diam. acetabular	54	25
Tibia		
Lărg. epifizei inferioare	54	
Astragal		
Lung. maximă	65	

După ce am trecut în revistă caracterele și particularitățile speciilor de animale care au fost identificate în materialul faunistic de la Birlad, să conturăm și unele dintre caracteristicile generale ale faunei găsite în această așezare.

Așa cum am mai arătat, materialul luat în totalitatea sa nu are un caracter selectiv. Mai mult chiar, acest fapt nu apare nici în privința repartiției sale pe diferite bordeie. Resturile de taurine și ovicaprine (acestea cu o singură excepție), care au frecvența cea mai înaltă, apar în toate bordeiele, celelalte specii fiind repartizate în mai mult sau mai puține locuințe, evident după cantitatea de fragmente care le aparțin.

Referindu-ne la frecvența diferitelor specii, trebuie să constatăm (vezi și cifrele tabelului II) că mamiferele domestice reprezintă o cotă foarte ridicată, arătând importanță pe care o constituia creșterea animalelor în economia locuitorilor așezării de la Birlad. O pondere foarte mare în această privință o aveau taurinele, dacă luăm în considerație nu numai frecvența, dar și talia lor specifică. Cornutele mici prezintă o importanță evident cu mult mai mică și trebuie să remarcăm că, printre ele, caprinele (care în general nu sunt adunate sub formă de turmă) reprezintă o cotă relativ ridicată. Porcinele aveau o frecvență încă și mai joasă, iar calul (chiar dacă ținem seama de talia sa specifică) juca un rol aproape neînsemnat. Nu trebuie să treacem cu vederea faptul că erau crescute și păsările domestice.

Sintetizând caracteristicile morfologice și raseologice ale diferitelor specii de animale domestice din materialul de la Birlad, putem afirma că ele aparțină unor tipuri primitive cu o rentabilitate economică foarte scăzută. În general ele erau asemănătoare cu cele găsite în așezări medievale din Europa centrală și cea răsăriteană. În ceea ce privește frecvențele speciilor trebuie să remarcăm penuria calului ar putea arăta că așezarea aparținea unei populații de localnici și nu unor războinici tătari din Hoarda de Aur.

Mamiferele sălbaticice reprezintă 11,03% din fragmente și 16,45% din indivizi prezumăți. Frecvența cea mai înaltă o are cerbul, urmat la o distanță apreciabilă de căprior și de mistreț (vezi tabelul II). Dacă ținem seama de faptul că cea mai mare parte a resturilor cerbului sunt reprezentate prin fragmente de coarne și că în general acestea reprezintă piese lepădate, culese de către locuitori, se poate deduce că numărul exemplarelor vinate era mai mic decât apare la prima vedere. Totuși, chiar dacă ținem seama de acest lucru, nu putem nega faptul că vinătoarea unor specii de talie mare (cerb, mistreț, căprior) reprezintă o ocupație destul de conturată a locuitorilor de la Birlad, o parte a necesităților de carne fiind acoperită tomai prin exercitarea ei. În schimb însă pescuitul și capturarea păsărilor sălbaticice trebuie considerate ca făcându-se cu totul sporadic.

Considerind speciile de mamifere sălbaticice trebuie să facem remarcă că cerbul — cordonat actualmente în mod natural în zonele pericarpatic de altitudine mai înaltă — era relativ abundant și avea condiții optime de trai la începutul secolului XIV-lea în zona Colinelor Tutovei. Frecvența mai joasă a căpriorului față de aceea a cerbului ar evidenția faptul că defrișarea masivelor păduri mari și bine închegate se găsea doar într-un stadiu incipient. Mai trebuie menționat că este posibil ca în acea perioadă horoul să mai fi existat în zona centrală a Moldovei.

SERGIU HAIMOVICI

LES RESTES FAUNIQUES DE L'ÉTABLISSEMENT DE BÎRLAD DES XIIIe—XIVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Le matériel faunique étudié provient d'un établissement qui s'est développé à la fin du XIIIe et au commencement du XIVe siècle ; la région se trouvait alors sous le pouvoir politique et militaire de l'Etat mongol de la Horde d'Or.

On a déterminé des restes de poissons, d'oiseaux et de mammifères (voir le tableau I). La fréquence des espèces des mammifères est présentée dans le tableau II. La pénurie du cheval prouverait que l'établissement appartenait à une population autochtone et non pas aux guerriers tatars.

Les caractères morphologiques et biométriques des espèces d'animaux domestiques indiquent la présence des types primitifs d'une rentabilité économique très basse. Ils sont en général sembla-

les aux types trouvés dans les stations du Moyen Age de l'Europe centrale ; mais les bovins ont un caractère hétérogène et la taille un peu plus haute.

A côté de l'élevage qui doit être considéré comme une occupation de base, on pratiquait aussi la chasse (les espèces sauvages représentent 11,03 % des fragments et 16,45 % parmi les individus). Il faut mentionner la haute fréquence du cerf et la présence probable de l'aurochs.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Restes osseux d'animaux domestiques (*Gallus domesticus*: humérus, 1; *Bos taurus*: fragments de cornes, 2, 3; métatarsale d'un mâle castré, 8; *Sus scrofa domesticus*: fragments d'omoplate, 4 et de maxillaire supérieur, 5; régions symphysaires de la mandibule, 9, 10) et sauvages (*Sus scrofa ferus*: fragment d'omoplate, 6; *Capreolus capreolus*: bois fragmentaire; 7; *Cervus elaphus*: bois fragmentaires, 11, 12).

Fig. 2.— Fragments de cornes (*Capra femelle*, 1; *Ovis* mâle, 2; *Ovis* femelle, 3) et du crâne (*Ovis* femelle, 4; *Capra* femelle, 5) d'ovicaprins.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN SECOLELE XIV—XV DE LA SUCEAVA— PARCUL CETĂȚII*

Cercetările întreprinse la Suceava în ultimele două decenii au adus noi contribuții la cunoașterea unor din diversele aspecte ale vieții social-economice și politice a acestei așezări urbane în cursul epocii medievale. Totodată, ele au furnizat date numeroase și concluzante asupra unor probleme esențiale privind apariția și dezvoltarea orașului, elucidând, în mare măsură, și problema evoluției sale teritoriale. În acest context se înscriu și cercetările efectuate în Parcul Cetății, care au permis identificarea unei noi zone de locuire feudală, datând din ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul celui următor.

Platoul Parcului Cetății este situat în partea de est a orașului, nu departe de platoul Cetății de Scaun, de care a fost despărțit spre nord-est printr-o alveolare mlăștinoasă, datorată bogatelor izvoare ce se întâlnesc din acest loc spre pîrîul Cetății. Spre vest, platoul se termină în pante abrupte în valea pîrîului Cetății, iar spre sud și sud-vest se învecinează cu drumul județean Suceava—Bosanci—Udești¹.

Locuirea medievală se află pe pantele line de sud-est ale platoului, care coboară spre pîrîul Cetății.

Primele săpături au început în anul 1967, descoperindu-se cu acest prilej urme sporadice de locuire medievală, încadrante cronologic în secolele XIV și XV². De-abia în cursul săpăturilor din anul 1971 a apărut primul complex arheologic, cînd în zona sud-estică a platoului a fost dezvelită o locuință de suprafață.

Locuința se prezenta sub forma unei depunerile de materiale, la o adîncime cuprinsă între 0,35—0,45 m și suprapunea o groapă de mari dimensiuni din perioada culturii Criș. Locuința avea formă rectangulară și era orientată SV—NE. Dimensiunile sale erau destul de mici, cu laturile de aproximativ 3 × 2,60 m (fig. 1). Limitele locuinței nu au fost sesizate decit prin răspindirea materialelor de inventar, ceea ce dă, firește, o anumită probabilitate dimensiunilor stabilite. Ea era construită din materiale lemnăsoase, avînd pereții lutuți, fapt dovedit de numeroasele resturi de lemn carbonizat, și de chirpicii răspândiți pe întreaga suprafață a locuinței. Săpăturile întreprinse nu ne-au furnizat date precise în ceea ce privește sistemul de construcție sau eventualele amenajări interioare ale locuinței. Lipsa urmelor de pară, pe care se sprijinea acoperișul locuinței, a tălpilor-bîrnă și a vîtrei ne împiedică să tragem concluzii în această privință. După cum rezultă din resturile lemnăsoase carbonizate, cît și din unele piese metalice deformate prin ardere, părăsirea locuinței poate fi pusă pe seama unui incendiu.

În partea nord-estică a locuinței s-au găsit urmele unei platforme de mortar, de culoare galben-cenușie, care pe alocuri era suprapusă pe un pat de pietre.

Materialele descoperite în perimetrul locuinței se compun din obiecte din metal și os, precum și din numeroase fragmente ceramice.

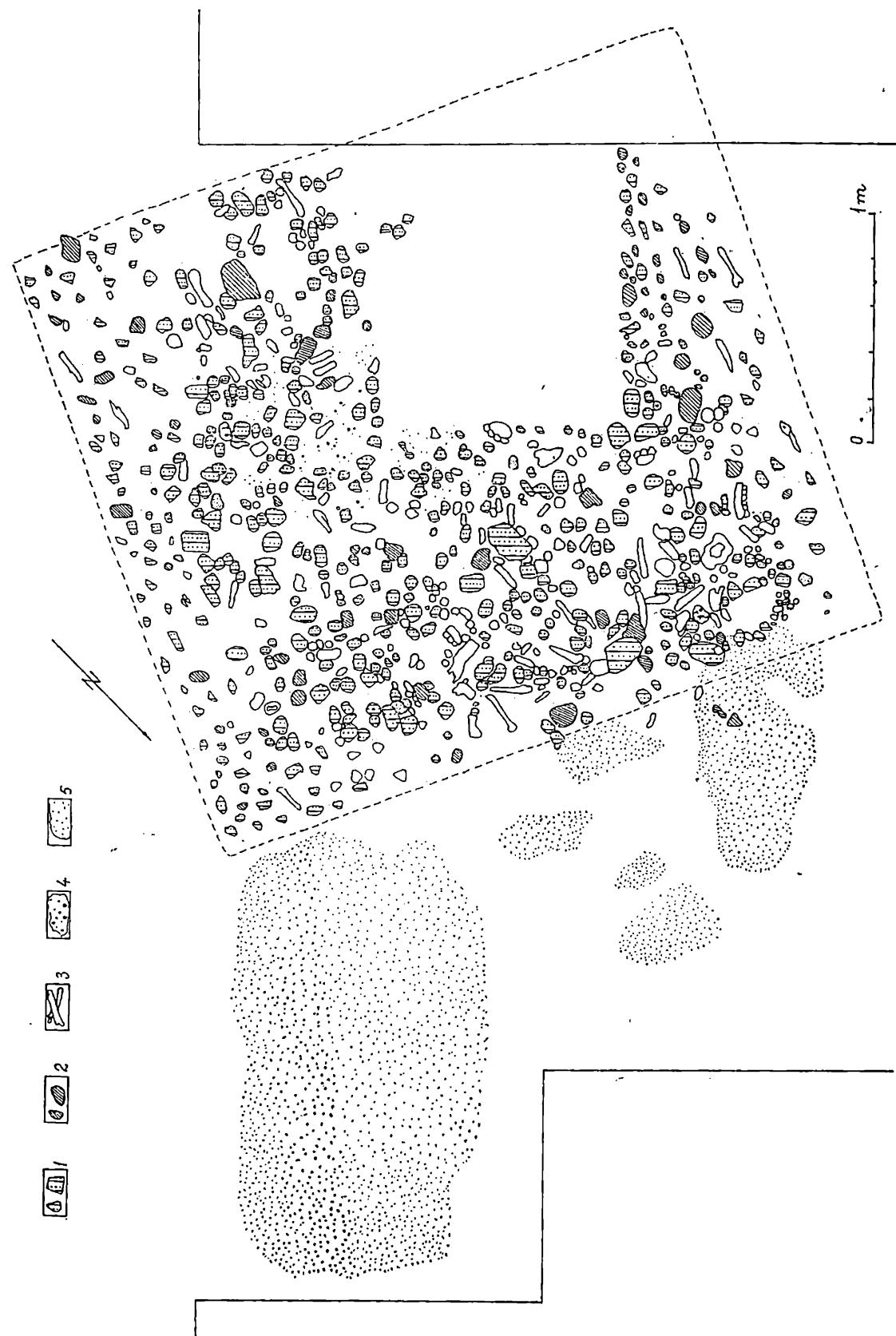
Obiecte din metal. În cadrul acestei categorii de obiecte menționăm : 1 lacăt (fig. 2/10), 2 scoabe (fig. 2/8—9), 4 cuțite (fig. 2/2, 6—7, 11), 1 cercel (verigă) de timplă (fig. 2/1) și 1 obiect de utilizare incertă (fig. 2/3).

* Din anul 1975, pe acest loc a fost amenajată o zonă de agrement, care a primit denumirea de Parcul Cetății.

¹ C. Martiniuc și V. Băcăuanu, *Contribuții la studiul geomorfologic al orașului Suceava și al împrejurimilor sale*, în ASU—Iași, s. II, t. VI, 1960, f. 4, p. 372, fig. 12.

² Cercetările arheologice din punctul Parcul Cetății au fost efectuate de N. Ursulescu, unele din rezultatele acestora

fîind publicate în următoarele lucrări : N. Ursulescu, *Neoliticul timpuriu de pe teritoriul Sucevei*, în *Lucrările științifice ale cadrelor didactice*, I, Suceava, 1970, p. 257—261; idem, *Topoarele perforate din cadrul culturii Criș de pe teritoriul României*, în *Carpica*, V, 1972, p. 72—73; idem, *Așezările omenești de pe teritoriul Sucevei pînă în secolul al VI-lea*, în *Studii și materiale*, III, Suceava, 1973, p. 2—3.

Lacătul este deformat prin ardere și puternic oxidat. El este compus dintr-un cilindru, pe care sunt prinse două brațe dreptunghiulare, rotunjite la capete. Brațele, marginile cilindrului și cele două aripi care de la baza acestuia sunt acoperite cu o foie de aramă. Aplicarea acestei foie și pe fața interioară a cilindrului ne face să considerăm că scopul ei nu era doar pur decorativ. Mecanismul de funcționare este cel obișnuit în cazul lacătelor de tip cilindric. Prin brațele aflate la partea superioară se introducea zăvorul, format dintr-o bară cu secțiunea rotundă. Bara inferioară a zăvorului, la capătul căreia erau prinse arcurile, era formată din patru tije și pătrundeau de-a lungul cilindrului. Atunci cind arcurile intrau în corpul cilindrului lacătul se închidea prin blocarea zăvorului. Pentru deschidere se introducea cheia în cilindru prin orificiul aflat în partea opusă pătrunderii zăvorului. Aceasta strângea lamele arcurilor, lăsând zăvorul să iasă din cilindru.

Lacătele de tip cilindric cunosc o gamă largă de tipuri și variante, dată fiind folosirea lor în timp pe o perioadă destul de îndelungată³.

Pe teritoriul României, un lacăt similar celui descoperit la Suceava pe platoul Parcului Cetății a fost găsit la Baia într-un complex datat în secolul al XIV-lea⁴. Exemplare aproape identice s-au descoperit și în așezările rurale de la Hudum-Botoșani⁵ și Coconi⁶, ele fiind încadrate din punct de vedere cronologic în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și, respectiv, în primele decenii ale secolului următor. Un alt lacăt, mai evoluat ca tip, a fost descoperit chiar pe Platoul din fața Cetății de Scaun de la Suceava⁷.

În afara granițelor țării noastre, piese asemănătoare ca formă datează de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, cum sunt cele de la Opole⁸, din Polonia. Cele mai apropiate analogii pentru acest lacăt le aflăm însă la Cracovia⁹ și în așezarea întărâtă de la Siedlatków¹⁰, ambele pe teritoriul Poloniei, în U.R.S.S., la Moscova¹¹ și Orheiul Vechi¹², și în Ungaria¹³. Lacătele descoperite în localitățile mai sus menționate au fost dateate în perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea.

În locuință au mai fost găsite două scoabe, una din ele având un capăt îndoit în formă de cîrlig (fig. 2/9).

Cele patru cuțite, păstrate în stare mai mult sau mai puțin fragmentară, sunt de dimensiuni destul de mici. Ele pot fi clasificate în două tipuri bine distințe: cuțite cu peduncul de prindere a minerului, având lama îngustată spre vîrf (fig. 2/7, 11) și cuțite cu minerul perforat pentru prinderea plăseelor și lama lățită (fig. 2/2, 6). În ceea ce privește analogiile cele mai apropiate, menționăm descoperirile de la Lunca—Dorohoi¹⁴ și Băiceni¹⁵, în Moldova, precum și pe acelea de la Coconi¹⁶, din Muntenia.

Cercelul de timplă, lucrat din aramă argintată, este compus dintr-o verigă cu secțiunea rotundă, având unul din capete infășurat în spirală. Pe verigă sunt înșirate trei sfere, formate din cîte două jumătăți sudate; sfera centrală este de dimensiuni mai mari în comparație cu celelalte două. Între sfere, pe verigă este infășurat un fir în torsadă.

În săpăturile efectuate în așezarea rurală de la Hudum-Botoșani au fost descoperiți doi cercei de același tip cu cel de la Suceava, dintre care unul datat cu monedă din timpul domniei lui Petru Mușat¹⁷.

În regiunile învecinate țării noastre astfel de exemplare au fost găsite în Bulgaria, la Tetevensko¹⁸, și în Iugoslavia la Dobrača¹⁹, fiind dateate în secolele XIII—XIV. În Ungaria, la

³ Pentru modul de funcționare al lacătelor cilindrice și clasificarea acestora vezi V. A. Kolčin, Černaja metallurgija i metalloobrabotka v Drevnej Rusi, în *MIA*, 32, 1955, p. 152—153; idem, Železobratobolyajuščec remeslo Novgoroda Velikogo, în *MIA*, 65, 1959, p. 84 și urm.

⁴ D. Gh. Teodor și Em. Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la tîrgul Baia*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 360—362, fig. 4/2.

⁵ Informație N. Zaharia. Materiale în colecția Muzeului județean Botoșani.

⁶ N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 94, fig. 49/1, pl. VI/21.

⁷ B. Mitrea și colaboratori, *Şantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 760, fig. 5/2.

⁸ M. Haisig, *Wystwory ślusarskie odkryte w Opolu na Śląsku*, în *MW*, IV, 1956, pl. XXXIX, fig. 1, 33.

⁹ M. Kwapieńiowa, T. Lenkiewicz, B. Nowogrodzka, K. Radwański, A. Walowy, *Badania na Okóle w Krakowie w 1963*, în *MA*, IX, 1968, p. 324, fig. 5 d.

¹⁰ J. Kamińska, *Siedlatków, obronna siedziba rycerska XIV wieku*, în *Prace — Łódź*, 15, 1968, p. 64, pl. III/15.

¹¹ L. A. Golubeva, *Raskopki v Verejskom Kremle*, în *MIA*, 12, t. II, 1949, p. 138, fig. 2/1.

¹² P. P. Birnea, *Usad'by remeslenikov XIV v. v Starom*

Orchee, în *Archeologičeskie issledovaniya v Moldavii (1972 g.)*, Kišinev, 1974, p. 188, fig. 2/1; idem, *Juvilirnaja masterskaja XIV v. iz Starogo Orcheja*, în *Archeologičeskie issledovaniya v Moldavii (1973 g.)*, Kišinev, 1974, p. 233, fig. 2.

¹³ F. Temesváry, *Kultcsípusok es zár-Mechanizmusok fejlődése a XV században*, în *FolArch*, XIII, 1961, p. 174, fig. 54/8.

¹⁴ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca—Dorohoi*, în *AM*, VI, 1969, p. 200, fig. 3/6—7.

¹⁵ R. Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV—XV de la Băiceni (jud. Iași)*, în *AM*, VIII, 1975, p. 294, fig. 2/9—10, 12—13.

¹⁶ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 91, pl. V/1—7.

¹⁷ V. Spinei și R. Baltă-Popovici, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoșani din anii 1970—1972*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 118, fig. 5/6. Vezi în același volum N. Zaharia și Em. Zaharia, *Contribuții privind rezultatele unor cercetări arheologice în Cîmpia Jijiei Superioare din județul Botoșani*, p. 144, fig. 4/1.

¹⁸ P. Moutaftchiev, *Novootkrilji starini Gložene (Televensko)*, în *Izvestija-Societé*, IV, 1914, p. 287—288, fig. 267.

¹⁹ M. V. Garašanin, *Sredinevekovno srpsko groblje u Dobrači*, în *Starinar*, N. S., V—VI, 1954—1955, p. 200, 204, fig. 10 b.

Kiskunfélegyháza, un cercel asemănător apare într-un context arheologic datat în XIV – XV²⁰.

Obiectele din os se reduc doar la două piese, un ac (fig. 2/5) și o plăsea de la minerul v (fig. 2/4). Aceasta din urmă are ca decor două linii incizate, dispuse de-a lungul laturii

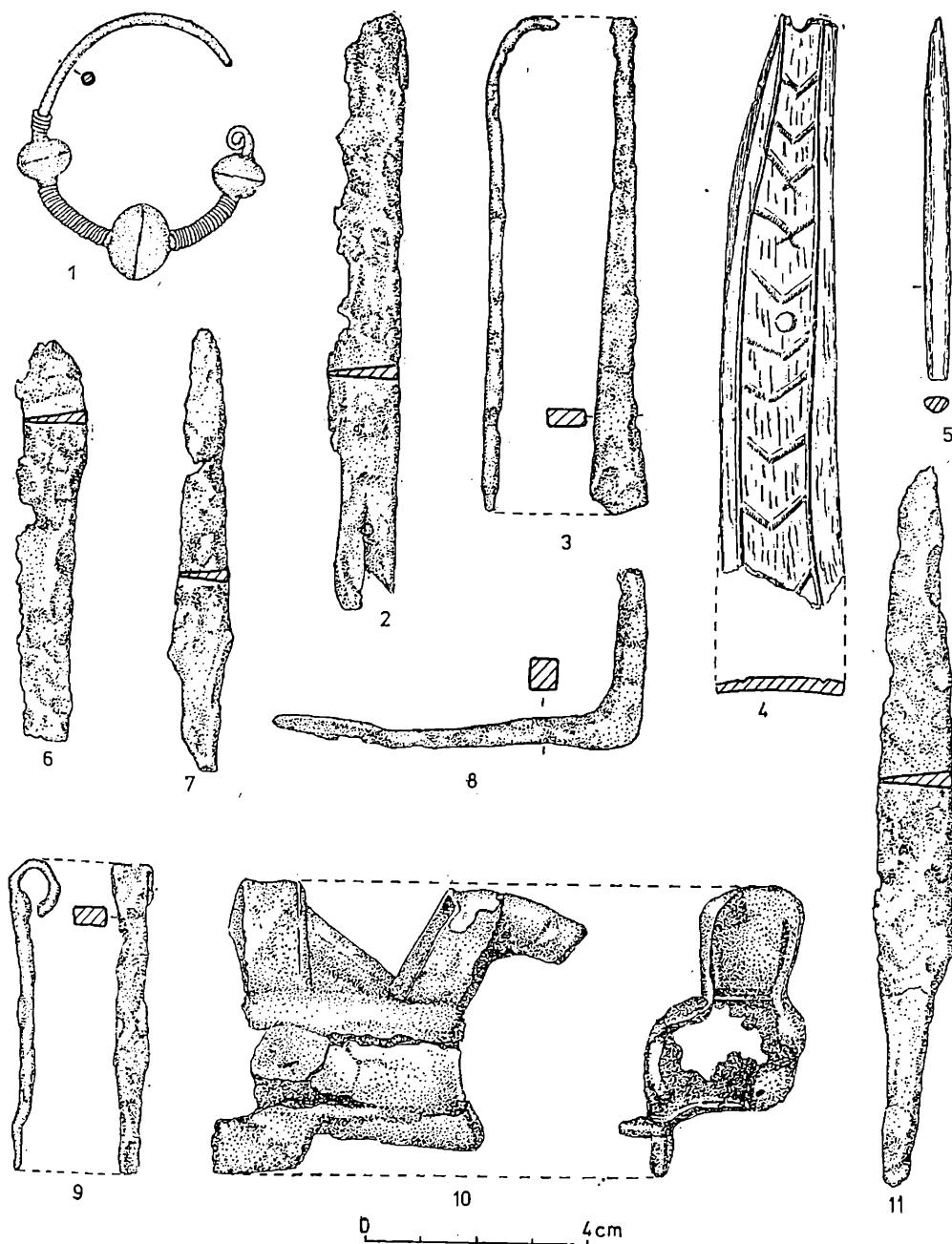

Fig. 2. — Obiecte din aramă argintată (1), fier (2 – 3 ; 6 – 11) și os (4 – 5).

iar în spațiul dintre ele linii oblice, care uneori se întrelapă. Prin perforațiile de pe plăseala de fixare a acesteia pe minerul cuțitului.

²⁰ A. Bálint, A Kiskunfélegyháza – Templomhalmi temető, in *Evk Szeged*, 1956, p. 83, pl. X/3.

Ceramica descoperită în locuință este în stare fragmentară, nefiind posibilă reconstituirea nici unui vas în întregime. Ea este în totalitate lucrată la roata cu turație rapidă. În funcție de modul în care s-a realizat arderea, ceramica poate fi clasificată în două grupe principale: A. ceramica cenușie, supusă unei arderi reducătoare și B. ceramica roșie, arsă oxidant.

A. *Ceramica cenușie*. Din punct de vedere cantitativ ceramica cenușie se află în proporție mult mai mare decât cea arsă oxidant. În cadrul acestei grupe deosebim două categorii bine distințe: a) ceramica de aspect zgrunțuros și b) ceramica de aspect nezgrunțuros.

a) Ceramica de aspect zgrunțuros. În această categorie pot fi remarcate unele deosebiri în ceea ce privește calitatea pastei, ea prezentând mai multe variante.

O primă variantă o constituie pasta care are în compoziție microprundișuri de dimensiuni variabile, nisip cu bobul mare, rare granule de calcar și mici fluturași de mică. Lutul folosit în modelarea pastei nu este suficient de bine ales, ceea ce face ca aceasta să aibă un aspect lutos. Din această pastă au fost găsite numai cîteva fragmente ceramice, dintre care unul aparține unei căni, cu buza înaltă, avînd o nervură ce delimită începîtul gîtelui (fig. 3/19).

A doua variantă este reprezentată prin fragmente de vase lucrate dintr-o pastă de mai bună calitate, care conține în compoziție un procentaj mai scăzut de pietricele. Suprafața vaselor este acoperită cu un strat de angobă și are o culoare uniformă. Pereții sunt destul de groși dar egali în grosime. Ca forme se remarcă numai vase de tip borcan, probabil de dimensiuni mijlocii, cu buza subțiată la partea superioară; buza prezintă pe fața interioară două alveolări usoare, iar pe cea exterioară o nervură proeminentă (fig. 3/15, 4/7). Vasele sunt decorate pe umăr cu incizii orizontale, linii în val incizate (fig. 5/2) sau cu benzi de linii drepte incizate, executate destul de neglijent cu roțiță dințată (fig. 5/4). Un singur fragment de borcan prezintă pe buză un sir de crestături alveolate, dispuse oblic „în spic”.

Cea de a treia variantă este predominantă și de calitate superioară. Pasta este bine frâminată, omogenă, și are ca degresant nisip cu bobul mic și rareori pietricele. Arderea nu este întotdeauna uniformă, vasele avînd uneori pe ambele fețe o culoare cenușie închisă iar în secțiune cenușie deschisă. În ceea ce privește formele, constatăm prezența vaselor de tip borcan și a cănilor, primele fiind cele mai numeroase.

Borcanele sunt de mărime mijlocie, au pereții subțiri, gîtuș bine marcat, umărul bombat și fundul drept sau ușor concav. Ele au la exterior, mai ales pe buză, urme de arsură sau cruste de culoare neagră, ceea ce dovedește folosirea lor la foc. Buza, destul de scundă, este răsfrîntă în afară (fig. 3/9, 18) sau ușor îndreptată spre interior (fig. 3/12—14, 16—17); uneori ea prezintă o nervură la baza gîtelui (fig. 3/16) sau o muchie la marginea inferioară (fig. 3/17).

Singurul exemplar de cană, păstrat în stare fragmentară, are gîtuș arcuit și delimitat de umerii bombați printr-o nervură simplă, nedecorată (fig. 4/4, 5/1).

Vasele aparținând acestei variante sunt decorate pe umăr cu caneluri (fig. 3/18), asociate uneori cu benzi de linii drepte (fig. 4/3—4) sau oblice (fig. 4/6), incizate cu roțiță dințată. În cazul cănilor, decorul din linii incizate este dispus atât la marginea buzei cît și pe umăr, iar canelurile ornamentează partea cea mai bombată a vasului (fig. 4/4, 5/1).

Ceramica cenușie de aspect zgrunțuros își găsește numeroase analogii în descoperirile efectuate în așezări urbane cît și în cele rurale. Printre acestea menționăm pe acelea de la Suceava²¹, Șcheia²², Iași²³, Siret²⁴, Baia²⁵, Roman²⁶, Lunca—Dorohoi²⁷ și Hudum—Botoșani²⁸.

²¹ M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începîturile vieții orașenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 111—114, fig. 4—5; idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 133—135, fig. 11/1—2, 6; 12/3; 14/1—2; 15/1, 3; 22/1, 5; El. Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 209, 212, fig. 1/15, 17; 4/5, 7, 11; 5/3—5, 8, 10; M. D. Matei și colaboratori, *Şantiere arheologice Suceava*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 384—386, fig. 7/1, 3; El. Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmăluțită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975, p. 29—30, 35—37, 44—46, fig. 14/8—9; 17/7—8; 33/1—7, 9; 35/3, 11, 14, 16.

²² Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la cetatea Șcheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 926, fig. 6/1—2; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 73—74, fig. 37/1—2; 41/32—35.

²³ Al. Andronic, *Considerații arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *AM*, I, 1961, p. 275, fig. 4/1—3; Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, în *AM*, II—III, 1964, p. 414—415, fig. 3/1—3, 6; Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din*

Iași

In AM, V, 1967, p. 198—199, fig. 15/3, 4—6, 8; idem, *La résidence princière de Jassy*, în *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 346—349, fig. 7/2—3, 5, 8.

²⁴ St. Cheptea, *Descoperirile arheologice din 1963 de la Siret*, în *AM*, VII, 1972, p. 348, fig. 4/9, 11; 5/3; Al. Rădulescu, *Die Keramik von Siret (14. Jh.)*. Zur archäologischen Erforschung der moldauischen mittelalterlichen Stadt, în *Dacia*, N. S., XVI, 1972, p. 232, fig. 6/5, 7—8.

²⁵ D. Gh. Teodor și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 360, fig. 3/12, 14; Eug. Neamțu, V. Neamțu și St. Cheptea, *Incepîturile orașului Baia în lumina datelor arheologice*, în *ASU—Iași*, t. XIX, s. III, 1973, 2, p. 173, fig. 3/2, 4; 4/3—4, 8; idem, *Contribuții arheologice la istoria orașului Baia*, în *ASU—Iași*, t. XXI, s. III, 1975, p. 17—18, fig. 2/9—10; 9/7, 9, 11.

²⁶ M. D. Matei, L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 299, fig. 4/1, 3, 5, 7—8.

²⁷ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, *op. cit.*, p. 204, fig. 10/9—11; 8/5—6; 9/4.

²⁸ Cercetări efectuate în anii 1972—1975 de V. Spinei și R. Popovici-Băltă în așezarea rurală de la Hudum-Botoșani.

b) Ceramica cenușie de aspect nezgrunțuros este destul de slab reprezentată. Ea se rezumă la cîteva fragmente de căni lucrate dintr-o pastă de foarte bună calitate, din lut bine ales și deosebită cu nisip mărunt. În compoziția pastei se pot observa și mici boabe de calcar. Suprafața vaselor este netedă, fără asperități, iar arderea uniformă și completă. Fragmentele ceramice lucrate din această pastă aparțin unor căni de dimensiuni mari sau mijlocii. Una din ele prezintă pe față exterioară o buzei o muchie, căreia îi corespunde în interior o săntuire pronunțată (fig. 5/3). Din aceeași

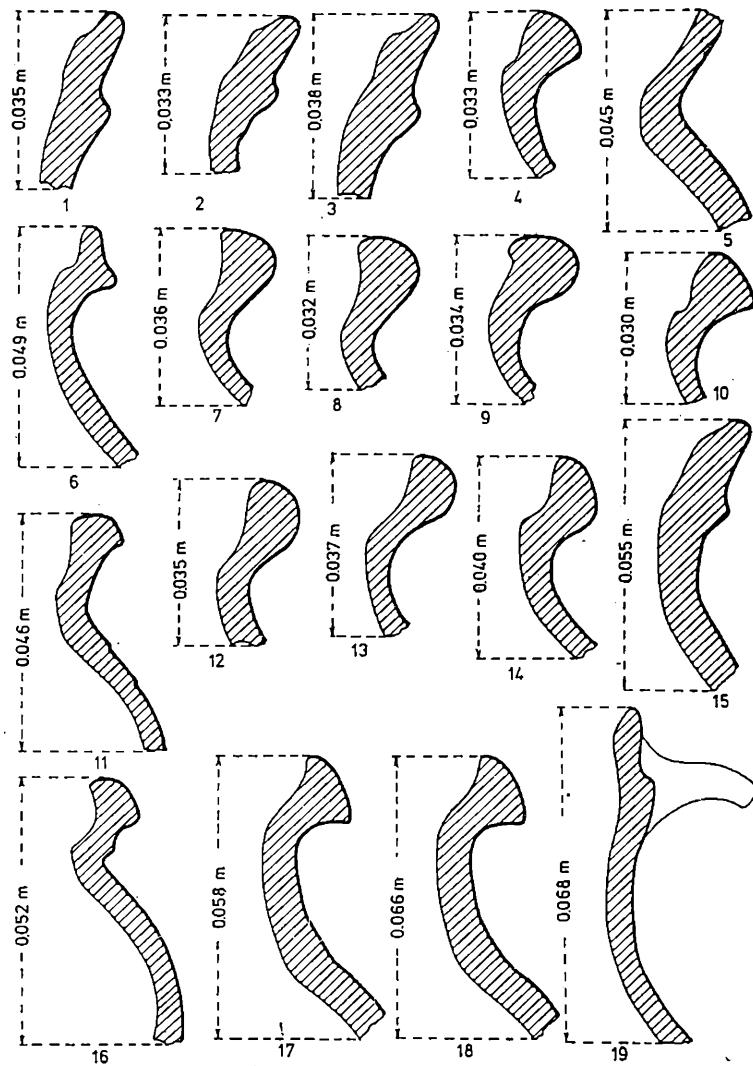

Fig. 3. — Fragmente ceramice din pastă cenușie (7, 9 12 – 19) și roșie (1 – 6, 8, 10 – 11).

categorie de pastă s-a păstrat și o toartă albătă, cu marginile asimetrice rotunjite. În ceea ce privește ornamentarea, un singur fragment de cană, de dimensiuni mari, este decorat cu incizii largi pe umăr. Exemplare asemănătoare ca formă au fost descoperite la Suceava²⁹ și Baia³⁰, unde au fost datează în ultima parte a secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea.

B. *Ceramica roșie* se află în cantitate mult mai mică în comparație cu cea cenușie și poate fi împărțită în două categorii și anume: a) ceramica de aspect zgrunțuros și b) ceramica de aspect nezgrunțuros.

²⁹ El. Busuioc, *op. cit.*, București, 1975, p. 44, fig. 33/3, 5–6; 35/3, 11, 14, 16.

³⁰ Eug. Neamțu, V. Neamțu și St. Cheptea, *op. cit.*, în AŞU-Iași, s. III, t. XXI, 1975, p. 18, fig. 3/2, 4.

a) Ceramica de aspect zgrunțuros cunoaște cele trei variante de pastă întlnite în cazul ceramiciei cenușii. În prima variantă includem un singur fragment de borcan, lucrat dintr-o pastă cu pietricile în compoziție, nisip cu granulație medie și rare granule de calcar. Arderea este incompletă, pereții vasului prezentând în spărtură un miez cenușiu. Borcanul are buza evazată, tăiată oblic, gîțul abia schițat și umerii proeminenți (fig. 4/2 ; 3/5). Această formă de vas este de factură mai veche, întîlnindu-se în prima jumătate a secolului al XIV-lea³¹.

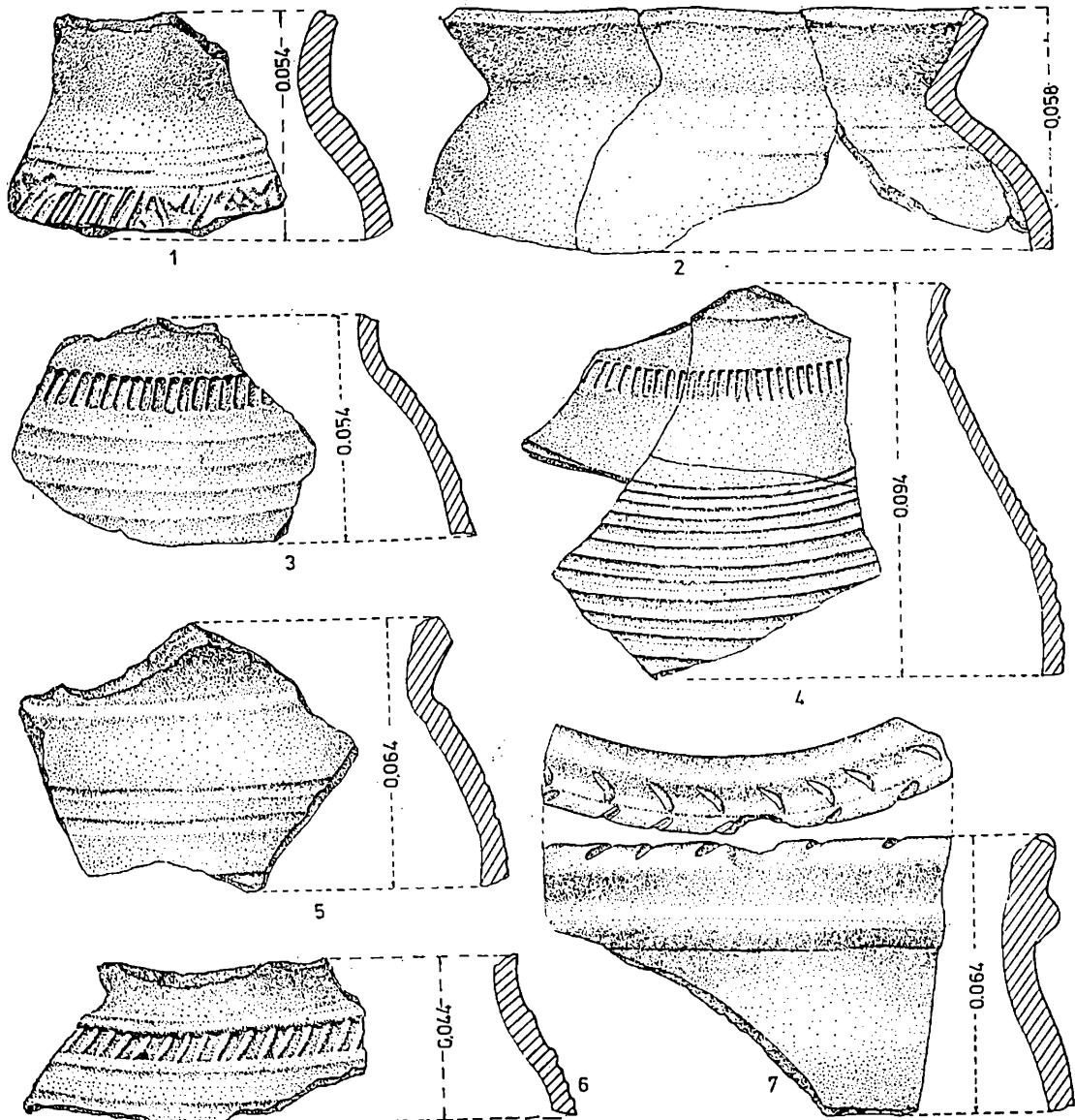

Fig. 4. — Ceramică din pastă cenușie (3 — 4, 6 — 7) și roșie (1 — 2, 5).

Din a doua variantă fac parte vase cu aceleasi caracteristici pe care le prezintă ceramică cenușie zgrunțuroasă în ceea ce privește compoziția pastei. În schimb arderea este incompletă ca și în cazul primei variante din pastă roșie zgrunțuroasă. Forma tipică de vas este tot borcanul cu nervuri pe fața exterioară a buzei (fig. 3/1—3). Ca ornament se întâlnesc doar linii adinc incizate (fig. 4/5).

Ultima variantă este reprezentată prin vase cu buza scundă, mai mult sau mai puțin îngroșată, cu alveolare pentru capac, decorate cu caneluri pe partea bombată a corpului (fig. 3/4—6, 8,

³¹ El. Busuloc, *op. cit.*, București, 1975, p. 22, fig. 9/4.

10–11). Un singur fragment este ornamentat cu linii oblice incizate, executate destul de neglijent cu rotiță dințată (fig. 4/1).

Ceramica din pastă roșie zgrunțuroasă este asemănătoare cu cea descoperită la Suceava³², Baia³³, Siret³⁴, Roman³⁵, Cuhea³⁶ și Lunca-Dorohoi³⁷.

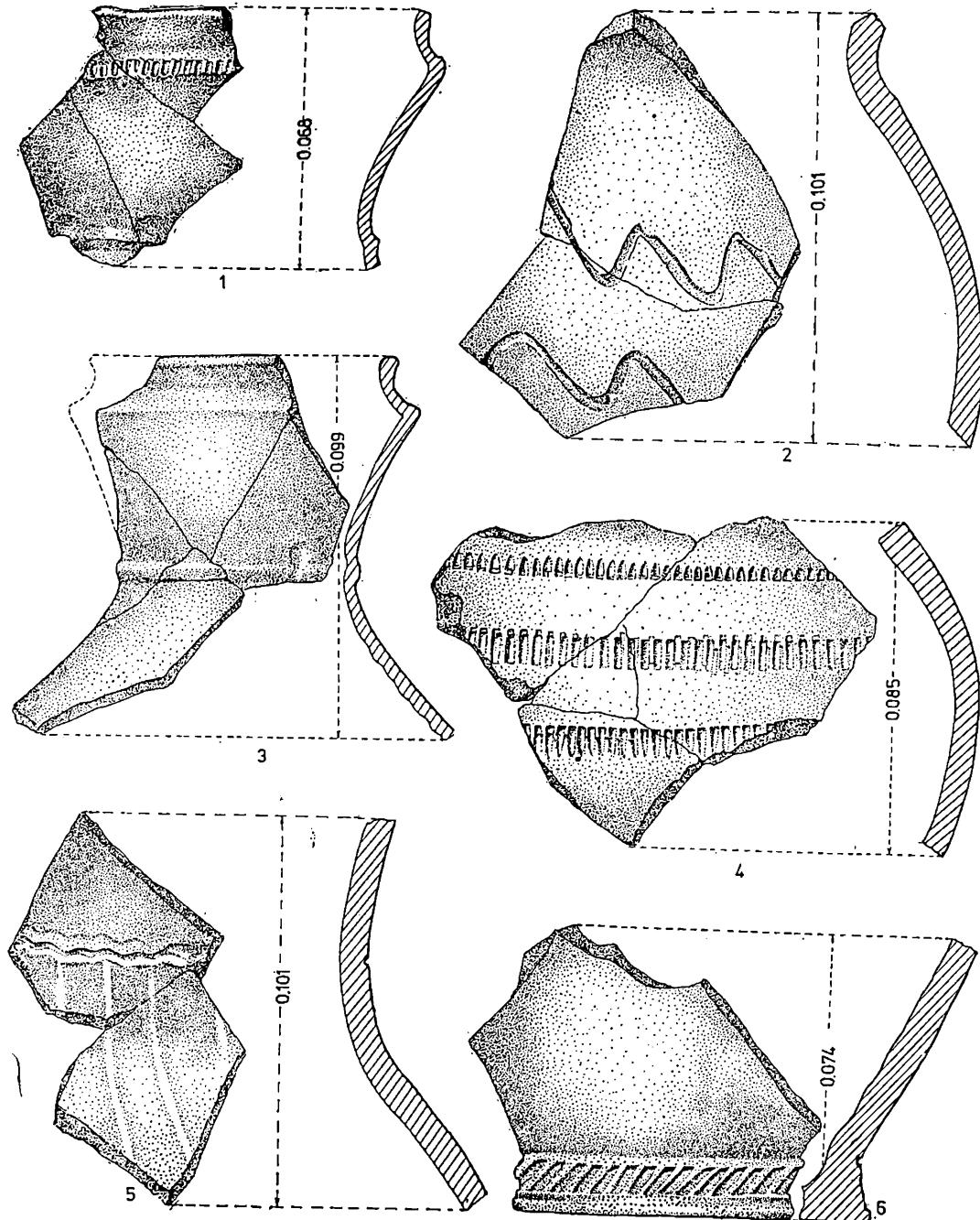

Fig. 5. — Ceramică din pastă cenușie (1 – 4) și roșie (5 – 6).

³² Ibidem, p. 28–29, 40.

³³ Eug. Neamțu, V. Neamțu și St. Cheptea, op. cit., în ASU – Iași, s. III, t. XXI, 1975, p. 17, fig. 1/6.

³⁴ St. Cheptea, op. cit., p. 354, fig. 9/1–6, 8–9.

³⁵ M. D. Matei, L. Chitescu, op. cit., p. 307, fig. 6/1.

³⁶ R. Popa, M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV*, Baia Mare, 1966, p. 46, fig. 33 b, c; 34/7.

³⁷ D. Gh. Teodor, Eug. Neamțu și V. Spinei, op. cit., p. 206, fig. 8/3.

b) Ceramica de aspect nezgrunțuros este lucrată din pastă bine frâmîntată, în care se observă granule fine de nisip și firișoare de mică. Arderea este completă și unitară, fețele vaselor și miezul pereților avind aceeași culoare. Suprafața exterioară este netedă și lustruită, uneori acoperită cu angobă. Cele cîteva fragmente descoperite provin de la căni de dimensiuni mari. Una din ele are fundul bine profilat și ca decor linii oblice incizate cu rotiță (fig. 5/6). Alt fragment este decorat pe gît cu o incizie vălurită, iar pe corp cu benzi lustruite (fig. 5/5). Un decor similar acestuia din urmă apare la Siret tot pe o cană din pastă roșie³⁸.

Ceramica descoperită în locuință prezintă o gamă destul de restrinsă de forme de vase, singurele forme întîlnite fiind borcanul și cana. În același timp se face remarcată dăinuirea unor forme și categorii de pastă de tradiție mai veche, care apar asociate cu ceramică tipică pentru sfîrșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea.

Pe baza analogiilor privind ceramica și restul obiectelor de inventar, complexul arheologic descoperit pe platoul Parcului Cetății datează din ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

Cercetările efectuate pe platoul Parcului Cetății au scos în evidență o nouă zonă de locuire medievală, situată în preajma platoului Cetății de Scaun a Sucevei. Această zonă se află în afara ariei delimitate de șanțul de apărare de la sfîrșitul secolului al XIV-lea al orașului Suceava. Este posibil ca ea să se fi aflat în perimetru de gravitație al Cetății de Scaun din vremea lui Petru Mușat. Săpăturile întreprinse pînă în prezent atestă faptul că pe platoul Parcului Cetății a existat o zonă de locuire feudală, foarte probabil un sat, ale cărei începuturi se plasează, deocamdată, în ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

RODICA POPOVICI-BALTĂ și NICOLAE URSCULESCU

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DES XIVe—XIVe SIÈCLES DE SUCEAVA — PARCUL CETĂȚII

RÉSUMÉ

Au cours des fouilles effectuées en 1971 à Suceava, au lieu-dit Parcul Cetății, on a découvert une habitation encadrée chronologiquement à la fin du XIVe siècle et au début du XVe.

L'habitation est rectangulaire, de petites dimensions, aux côtés d'environ 3 × 2,60 m (fig. 1).

L'inventaire de l'habitation est composé de nombreux fragments céramiques, objets en métal et en os. Parmi les objets en métal nous mentionnons : un cadenas (fig. 2/10), deux crochets (fig. 2/8—9), quatre couteaux (fig. 2/2, 6 — 7, 11), une boucle d'oreille (fig. 2/1) et un objet d'utilisation incertaine (fig. 2/3). Les objets en os se réduisent à deux exemplaires : une aiguille (fig. 2/5) et un manche de couteau (fig. 2/4).

La céramique est entièrement travaillée à la roue rapide et classifiée en deux groupes principaux : céramique grise et céramique rouge.

La céramique grise est prédominante et se divise en deux catégories bien distinctes. La première catégorie est formée par la céramique réalisée d'une pâte, dont le dégraissant n'est pas d'un bon choix, ce qui rend la surface des vases grumeleuse. Pour les formes on constate la présence des vases du type bocal (fig. 3/7, 9, 12 — 18 ; 4/7) et des brocs (fig. 3/19 ; 4/4 ; 5/1). Les vases sont ornés de lignes obliques incisées (fig. 4/3—4, 6 ; 5/1), de lignes ondulées (fig. 5/2), de bandes de lignes droites incisées (fig. 5/4) et d'alvéoles (fig. 4/7). De la deuxième catégorie font partie les vases à surface lisse et polie. L'unique forme rencontrée est le broc (fig. 5/3).

La céramique rouge est constituée, à son tour, de céramique grumeleuse et de céramique fine, polie. La céramique rouge grumeleuse n'est représentée que par des bocaux (fig. 3/1—6, 8, 10 — 11 ; 4/2) et la céramique fine par des brocs (fig. 5/5—6).

De l'analyse de la céramique on constate l'absence de certains types de vases tels qu'écuelles, coupes, couvercles. En même temps on remarque que cette céramique garde certaines formes et variantes de pâte de tradition plus ancienne, associées à la céramique caractéristique de la fin du XIVe siècle et les premières décennies du XVe siècle.

³⁸ Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 235—237, fig. 8/6.

Basé sur les analogies concernant la céramique et les autres objets, on a daté l'habitation de Parcul Cetății entre la dernière partie du XIVe siècle et le début du XVe siècle.

Les recherches effectuées sur le lieu-dit Parcul Cetății ont mené à la découverte d'une nouvelle zone d'habitat médiéval, qui s'étendait près de la Cité de résidence princière de Suceava. Bien que cette zone ne soit pas comprise dans l'aire délimitée par le fossé de défense de la fin du XIVe siècle, il est possible qu'elle ait été reliée au périmètre de gravitation de la Cité de résidence du temps du règne de Petru Mușat. De même, les fouilles archéologiques entreprises à présent indiquent qu'il a existé dans cet endroit une zone d'habitation féodale, dont les débuts se placeraient, pour le moment, entre la fin du XIVe siècle et le début du XVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de l'habitation 1 : 1, fragments céramiques ; 2, pierres ; 3, os ; 4, torchis ; 5, plate-forme de mortier.

Fig. 2. — Objets en cuivre argenté (1), en fer (2 – 3, 6 – 11) et en os (4 – 5).

Fig. 3. — Fragments céramiques en pâte grise (7, 9, 12 – 19) et rouge (1 – 6, 8, 10 – 11).

Fig. 4. — Céramique en pâte grise (3 – 4, 6 – 7) et rouge (1 – 2, 5).

Fig. 5. — Céramique en pâte grise (1 – 4) et rouge (5 – 6).

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PE TERITORIUL ORAȘULUI IAȘI ÎN ANII 1961—1967

Săpăturile arheologice de salvare și sistematice din anii 1961—1967¹, efectuate în cuprinsul orașului în opt puncte, au urmărit obținerea unor date noi referitoare la dezvoltarea forțelor de producție în tărîgul medieval Iași.

În cele ce urmează prezentăm principalele rezultate obținute în urma cercetărilor arheologice pe teritoriul orașului Iași (fig. 1).

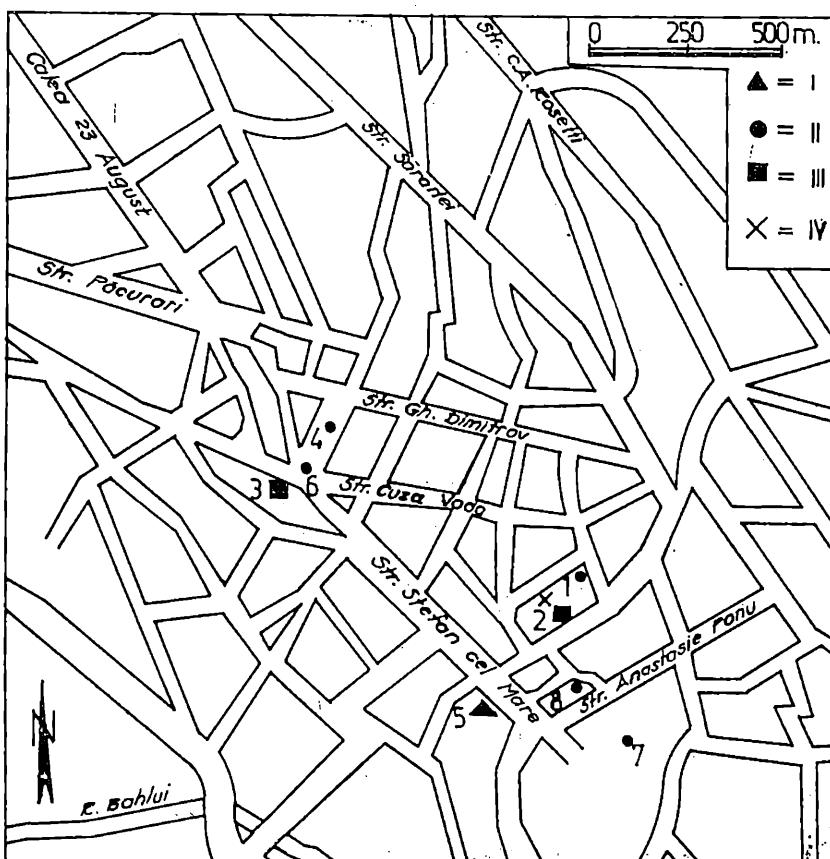

Fig. 1. — Harta descoperirilor arheologice din anii 1961—1967: I, sec. XIV — XVII; II, sec. XV — XVIII; III, sec. XV — XVIII; IV, tezaure. 1, Str. Armeană nr. 18; 2, Str. C. Negri nr. 46 — 56; 3, Str. F. Sirbu nr. 7; 4, Str. G. Perry nr. 5; 5, Str. Stefan cel Mare nr. 62; 6, Piața Unirii; 7, Str. Palat nr. 1; 8, Str. A. Panu nr. 69.

1. *Strada Armeană nr. 18.* Cu prilejul construirii atelierului artiștilor plastici din Iași au fost descoperite resturi de locuire datând din secolele XV—XVII. Atât din pămîntul de umplu-

¹ La cercetări au participat: Al. Andronic, Eug. Neamțu, și I. Ionescu, Dan Gh. Teodor, Cătălina Bloșiu, C. Scorpân, Stela Cheptea

tură al unei pivnițe, în care s-au prăbușit resturile unei locuințe distrusă prin incendiu, cît și din depunerile din preajma acestei locuințe, s-au putut salva numeroase fragmente de vase de uz casnic și de cahle de sobă.

Astfel, din secolul al XV-lea datează fragmente de străchini și cupe-bol, lucrate din pastă bine frâmîntată și arsă uniform la roșu, unele având un ornament din caneluri paralele sub buza vasului, la exterior. Multe fragmente ceramice provin de la vase de lux, cu smalț galben-măsliniu în interior și verde la exterior.

Din secolul al XVI-lea datează și unele fragmente de faianță tare otomană de tip Iznik, din care semnalăm fragmente de farfurii și de ceașcă (fig. 8/3), cu decor floral policrom pe fond alb. Din același secol datează și unele fragmente de teracote nesmălțuite din pastă roșie, cu decor geometric (fig. 9/5) și floral (fig. 9/7 – 8).

Materialul arheologic cel mai bogat, scos la iveală aici, datează însă din secolul al XVII-lea. Astfel, ceramica de uz casnic este reprezentată de vase din pastă roșie, cenușie și albă (caolin). Semnalăm fragmente de urcioare, din pastă roșie, cu smalț verde la exterior, străchini și cupe, din pastă roșie cu decor *sgraffito* și smalț verde în interior sau la exterior, precum și vase din pastă cenușie, nesmălțuite, folosite la foc. Numeroase sunt fragmentele de vase din caolin nesmălțuite, sau cu smalț verde și brun în interior. Din categoria ceramicii decorative fac parte numeroase fragmente de cahle din pastă roșie nesmălțuite, cu decor arhitectural, geometric și floral.

2. *Strada C. Negri nr. 46 – 56*. În preajma bisericii Sf. Sava, în timpul săpăturilor pentru fundația Liceului Nr. 6 „V. Alecsandri”, au fost descoperite resturi de locuire din epoca feudală. Astfel, stratigrafia locului cercetat atestă niveluri de locuire din secolele XV – XVII, deși, în unele părți, diversele deranjamente mai vechi și mai noi au făcut foarte dificilă cercetarea arheologică. Cu toate acestea, s-a putut preciza că pe lutul galben-verzui, adică solul viu, s-a depus un strat de pămînt negru zgrunțuros, cu o grosime cuprinsă între 50 și 60 cm. Deasupra acestui strat se află depunerile din evul mediu, începînd cu secolul al XV-lea. Stratul datînd din secolul al XV-lea a putut fi surprins doar în mici portiuni, salvindu-se unele obiecte de fier și fragmente ceramice. Destul de compact se prezintă depunerile din secolele XVI și XVII, din cuprinsul căror provin obiecte de fier, ceramică de uz casnic, locală și de import, ceramică decorativă de interior, precum și două tezauri de monede de argint.

Din materialul arheologic descoperit atrage atenția un creuzet de grafit din secolul al XV-lea, folosit la topirea metalelor prețioase (fig. 2/1). Descoperirea acestui creuzet în zona respectivă reprezintă un indiciu prețios în ceea ce privește existența în această parte a tîrgului feudal Iași a unui atelier, aparținînd probabil unui meșter argintar. Numeroase obiecte de fier, cum ar fi un lacăt, datînd din secolul al XV-lea (fig. 2/4), o toartă de cazan (fig. 2/2) și o cheie (fig. 2/5), datînd din secolul al XVI-lea, o potcoavă de încălțăminte (fig. 2/3), un fragment de balama, două dornuri (fig. 2/7 – 8), cuie și piroane de diverse dimensiuni (fig. 2/6), precum și un sfredel (fig. 2/9), acestea din urmă datînd din secolul al XVII-lea prezintă la fel importanță sub raportul producției metalurgice într-un centru urban feudal.

Ceramica descoperită în această parte a vechiului tîrg feudal permite o cunoaștere nuanțată a culturii materiale și spirituale urbane medievale, constituind în același timp o mărturie a dezvoltării meșteșugurilor și a creșterii gustului artistic al orășenimii din acea vreme.

Ceramica dată la iveală se împarte în două grupe: 1. ceramica locală; 2. ceramica de import.

1. *Ceramica locală* cuprinde la rîndul ei două categorii: a. ceramica de uz casnic, b. ceramica decorativă de interior.

a. *Ceramica de uz casnic* se compune din vase de diverse dimensiuni și forme, ca oale, străchini, farfurii, urcioare, căni, cupe-boluri și capace.

Din secolul al XV-lea datează fragmente de cupe-bol din pastă roșie, nesmălțuite. Se remarcă o cupă-bol întregită, din pastă roșie, smălțuită, cu picior inelar. Atrag atenția un picior de pahar din pastă roșie, cu striuri orizontale, smălțuit cu galben în interior și cu verde la exterior (fig. 4/7), partea inferioară a unei cupe cu picior inelar, cu smalț verde-oliv în interior și exterior (fig. 4/4), o cană cu toartă, ornamentată cu linii drepte pe corpul vasului și cu linii vălurite pe picior, smălțuită brun-galben în interior, iar în exterior cu benzi verticale galbene și brune (fig. 4/6).

Tot din aceeași vreme datează și fragmente de vase cu ornament din linii vălurite, fragmente de oale și farfurii din pastă roșie cu smalț verde sau galben în interior, vase din pastă cenușie cu buza îngroșată la exterior și cu sănătuire în interior pentru capac, precum și unele fragmente de torti și capace.

Din secolul al XVI-lea datează fragmente de oală din pastă roșie, cu decor din linii simple și vălurite pictate cu humă albă (fig. 5/2), sau cu decor de linii paralele incizate și fragmente de capace. Unele fragmente de vase și capace prezintă urme de intrebuițare la foc. Tot secolului al XVI-lea îi aparțin și fragmentele de căni din pastă roșie, avînd smalț galben-brun în interior și verde în exterior.

Din secolul al XVII-lea datează fragmente de vase din pastă albă (caolin), cu smalț pe buze atât în interior cît și în exterior. Unele vase au un decor din linii simple pe umăr și din linii vălurite pe buză pictate cu humă brun-roșcată (fig. 5/12). Alte vase prezintă un decor pe umăr pictat cu humă brun roșcată, din trei sau patru linii paralele care marchează o bandă orizontală în interiorul căreia sînt pictate linii verticale îngroșate la partea superioară și îngustate la partea inferioară. Sub buza vasului ornamentul este realizat prin linii în zigzag (fig. 7/3).

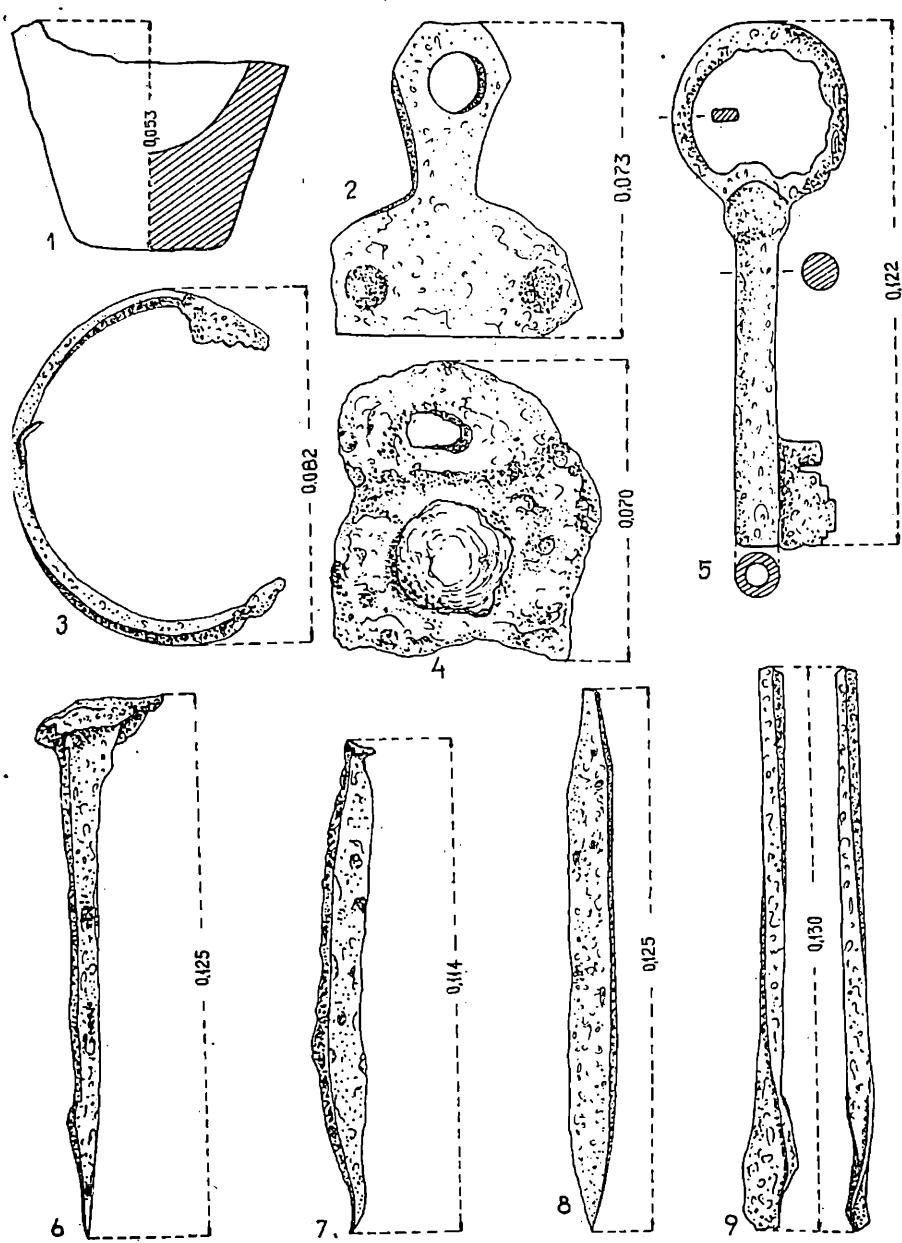

Fig. 2. — Creuzet de grafit (1) și obiecte de fier (2—9) din Str. C. Negri nr. 46—56: 1, 4, secolul al XV-lea; 2, 5, secolul al XVI-lea; 3, 6—9, secolul al XVII-lea.

Din același secol sînt și fragmentele de urcioare nesmăltuite sau cu smalț verde, unele fragmente de vase din pastă cenușie, precum și cîteva lulele din pastă roșie, cenușie sau albă (caolin), avînd diferite motive ornamentale.

De la finele secolului al XVII-lea și începutul secolului următor datează fragmente de vase din pastă neagră-cenușie, cu decor executat cu rotiță dințată, asociat cu ornamente din linii lus-

truite. Aceleiași perioade ii aparțin fragmente de străchini din pastă roșie cu smalț alb, verde și brun, precum și fragmente de vase din pastă albă (caolin). Se remarcă, de asemenea, borcănașele din pastă roșie, cu smalț brun în interior, precum și lulelele din pastă cenușie, roșie sau neagră, cu diverse ornamente, unele având și stampile turcești.

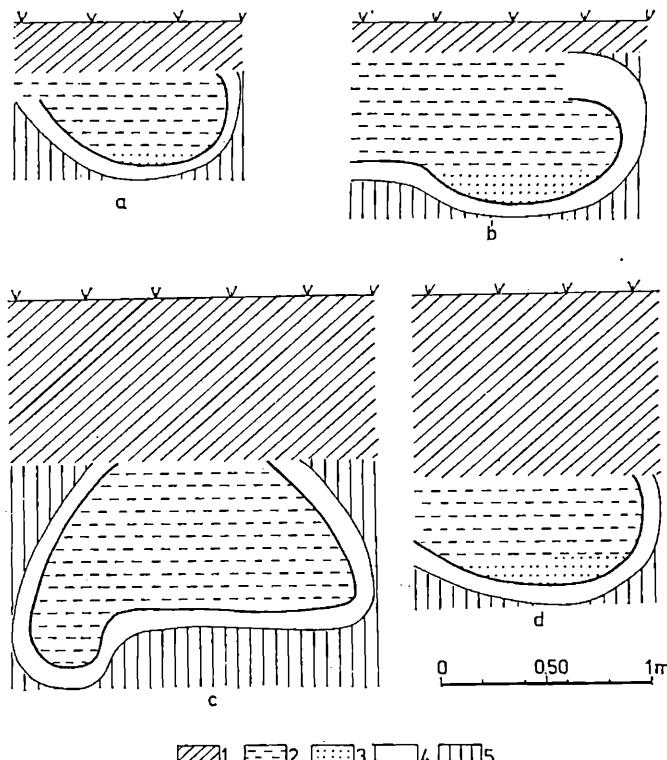

Fig. 3. — Profile de cuptoare pentru ars ceramica din Piața Unirii:
a, cuporul nr. 4; b, cuporul nr. 5; c, cuporul nr. 15; d, cuporul
nr. 6. 1, diverse nivelări; 2, umplutura cupotorului; 3, cenușă; 4, pereții
cupotorului; 5, lut galben.

b. *Ceramica decorativă de interior.* Numeroase cahale întregi și fragmentare descoperite aici datează din secolele XVI și XVII. Astfel, din secolul al XVI-lea datează exemplare lucrate din pastă roșie cu nisip în compoziție, având o ardere uniformă la roșu-gălbui sau roșu-cărămiziu, cu decor geometric simplu realizat din proeminențe rectangulare dispuse în siruri simetrice (fig. 9/2), din triunghiuri și linii (fig. 9/1), sau cu decor floral (fig. 9/6). Atrage atenția în mod deosebit o cahlă cu un ornament reprezentind trei figuri, în picioare, purtând măști. Astfel, prima figură infățișează un personaj cintind din eimpoi purtind o mască de urs, a doua figură, probabil dansând, poartă o mască de lup sau ciine, iar a treia figură infățișează un personaj bătând toba și având o mască de bovideu (fig. 10/6). Având în vedere felul în care sunt dispuse personajele nu este exclus să infățișeze o scenă de teatru popular medieval, după care ar putea, tot atât de bine, să reprezinte o scenă inspirată de folclorul românesc.

Din secolul al XVII-lea se remarcă teracote cu motive geometrice, vegetale stilizate, arhitectonice și figurale, unele nesmălțuite, altele cu smalț verde sau cu vopsea roșie.

Numeroase exemplare de cahale nesmălțuite sau cu smalț verde reprezintă, prin motivele vegetale stilizate, o continuare a decorului în formă de X, care, însă, se amplifică, ajungîndu-se la redarea cruciformă a patru frunze cu buton în centru. Un alt motiv, întlnit atât pe cahale nesmălțuite, cât și pe cele smălțuite, este acela compus din două vrejuri răsucite în spirală în forma literei S dispuse față în față, având la capete, în bucle, elemente decorative vegetale stilizate. Un decor vegetal stilizat întlnit pe unele fragmente de cahlă roșie, nesmălțuită, reprezintă motive de factură orientală. Este vorba de reprezentarea unui vas din care se ramifică o plantă, ale cărei vrejuri acoperă întreaga cahlă.

Din grupa cahlelor cu ornamente arhitecturale fac parte aceleia cu reprezentarea a trei sau cinci turnuri. Acest ornament transilvănean a pătruns în Tara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea, fiind des întlnit în ceramica decorativă locală orășenească.

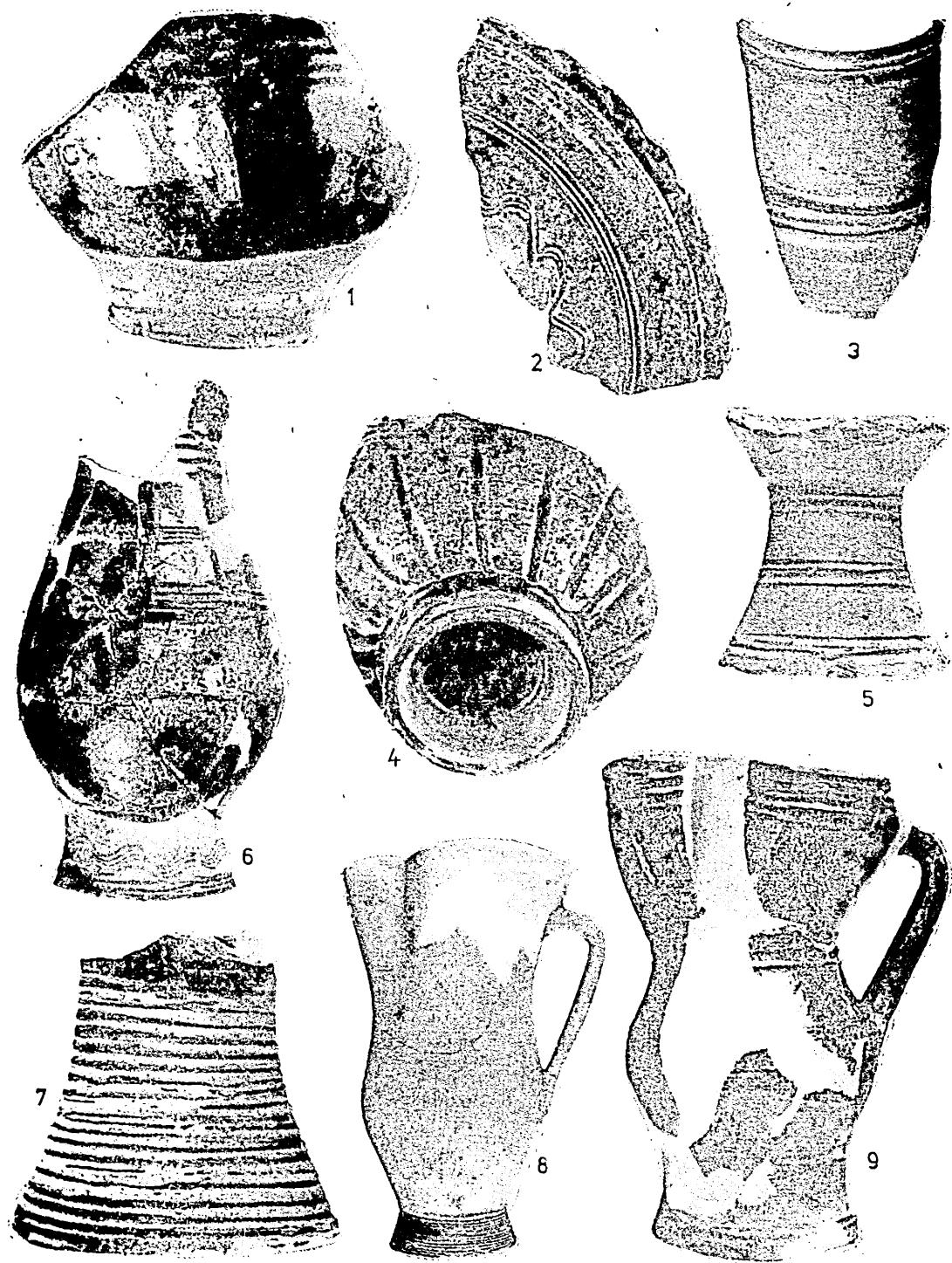

Fig. 4. — Ceramică din secolul al XV-lea: 1 – 3, 9, Str. F. Sirbu nr. 7; 4, 6, 7, Str. C. Negri nr. 46–56; 5, Piața Unirii; 8, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1, 4, m. nat.; 2, 6 – 8, circa 1/2 m. nat.).

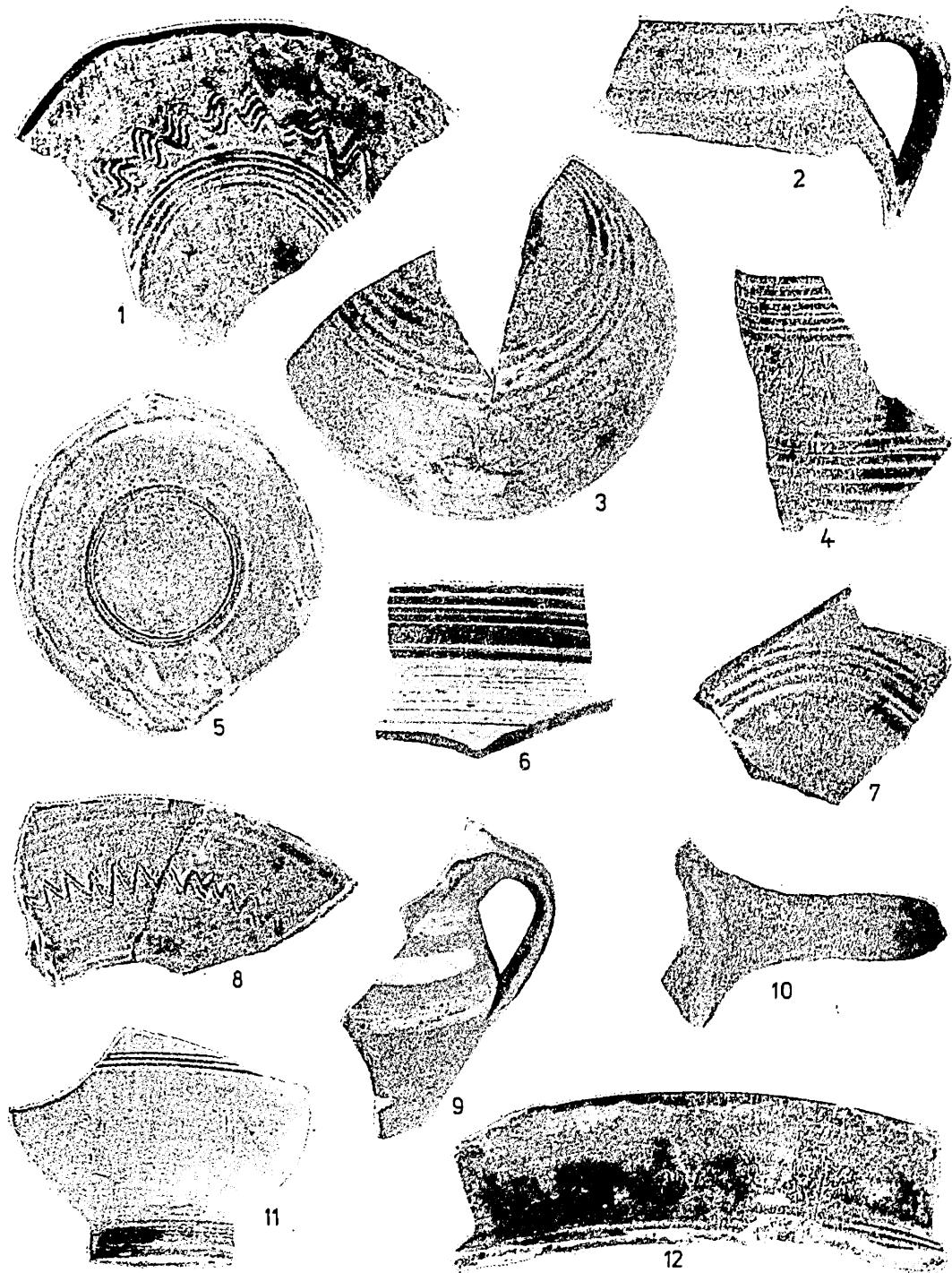

Fig. 5. — Ceramică din secolele XV (1, 3, 5), XV – XVI (4, 6 – 8) și XVI (2, 9 – 12) : 1, 5, Str. F. Sirbu nr. 7; 2, 12, Str. C. Negri nr. 46 – 56; 3 – 4, 6 – 8, 10, Piața Unirii; 9, 11, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1, 2, 5, 9, circa 2/3 m. nat.; 3, 4, 6 – 8, 10 – 12, circa 1/2 m. nat.).

Din grupa cahlelor cu reprezentări figurative, semnalăm prezența, în primul rînd, a exemplelor avind ca decor vulturul bicefal, cu coroană regală (fig. 10/1–2). Din această grupă fac parte și cahlele de la cornișa sau briul sobei, cu reprezentarea a doi șerpi cu capetele conturate, având o coroană princiară deasupra, iar în virful cozilor o rozetă (fig. 10/4).

2. Ceramica de import. Această grupă ceramică este reprezentată prin fragmente de boluri, cesti și farfurii de proveniență otomană, încadrate tipologic în categoria faianței tari de tip Iznik, care datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Din această grupă fac parte fragmentele unei căni cu toartă, din pastă fină, cu smalț alb sticlos și decor policrom, geometric și floral, în care predomină culorile albastru, verde și roșu (fig. 8/6). Din aceeași categorie face parte și un fragment de cană cu decor floral policrom, cu culorile verde, albastru și roșu, conturate cu negru (fig. 8/1).

De asemenea, se mai remarcă un fragment dintr-un bol cu smalț alb sticlos cu ornament policrom în care predomină verdele, decorul vegetal, pe fond alb, fiind conturat cu negru (fig. 8/2), precum și două fragmente de farfurii din pastă albă fină cu smalț alb sticlos, între care unul cu decor floral policrom (fig. 8/4), iar altul cu decor vegetal în albastru deschis pe fond alb (fig. 8/5).

Printre obiectele de import, descoperite în acest punct, semnalăm un borcănaș de sticlă din secolul al XVII-lea, folosit probabil pentru produse farmaceutice, fragmente de vase din pastă cenușie cu smalț brun-roșcat, folosite la păstrarea apei minerale din Boemia, precum și numeroase fragmente de farfurii din faianță franțuzească sau englezescă.

Tezaure monetare. În timpul săpăturilor edilitare s-au descoperit și salvat două tezaure de monede de argint datând din secolul al XVI-lea.

Primul tezaur, descoperit la 8 iulie 1961, se compune din 26 monede. Astfel, 23 de monede sunt poloneze, repartizate după cum urmează: patru monede de la Stefan Bathory (emisiuni din anii 1582–1586) și 19 monede de la Sigismund al III-lea Wasa (17 exemplare emise între anii 1588 și 1599, iar 2 exemplare fără anul emisiei). Alte trei monede sunt emisiuni central europene. Dintre acestea, două monede sunt emisiuni ale electorului Saxoniei (din 1557 și 1596), iar una este emisie prusiană din anul 1567.

Al doilea tezaur, descoperit la 21 august 1961, se compune din 161 monede, dintre care două exemplare sunt emisiuni habzburgice (una de la Ferdinand I, emisă în 1562 și alta de la Maximilian II, emisă în 1571), iar 159 monede sunt poloneze. Acestea din urmă se repartizează astfel: 17 monede de la Stefan Bathory (emise între anii 1581 și 1586) și 142 monede de la Sigismund al III-lea Wasa (139 monede au fost emise în anii 1588–1589, iar trei monede fără anul emisiei).

Îngroparea acestor două tezaure prezintă o deosebită importanță deoarece ele datează o parte din materialul arheologic descoperit în acest punct. Astfel, din stratul din care provin tezaurele, s-au scos la iveală mai ales cahlele de sobă, cu diferite motive ornamentale. Având în vedere că ultimele monede din tezaur sunt emisiuni din anul 1590–1599, presupunem că tezaurizarea monedelor s-a efectuat către sfîrșitul secolului al XVI-lea, iar îngroparea lor a fost determinată de acțiunea lui Mihai Viteazul în Moldova, din anul 1600.

3. Str. Filimon Sirbu nr. 7. În timpul săpăturilor pentru fundația cinematografului „Victoria” au fost descoperite resturi de locuire, începînd cu secolul al XV-lea și pînă în zilele noastre.

Din secolul al XV-lea datează numeroase fragmente ceramice, dintre care se remarcă o cană cu gura trilobată (fig. 4/9), precum și fragmente de oale, urcioare și cupe-bol din pastă roșie fără smalț. Semnalăm și fragmente de străchină din pastă roșie cu smalț verde la exterior și crestături oblice pe marginea buzei, avînd decor *sgraffito* (fig. 4/2), sau cu smalț brun oliv și decor *sgraffito* (fig. 5/1). De asemenea, atrag atenția fragmente de farfurii din pastă roșie cu smalț galben-auriu (fig. 5/5) sau cu smalț verde închis, fragmente de urcioare din pastă roșie, nesmăltuite, cu buza trilobată (fig. 4/3), precum și căni din pastă roșie fină cu smalț galben și cafeiu la exterior și galben închis în interior (fig. 4/1).

De o deosebită importanță a fost descoperirea aici, în 1961, a unui cuptor de ars ceramică. Acest cuptor (nr. 2/1961), săpat în pămînt, de tipul celor cu două camere suprapuse, mai păstrează grătarul despărțitor, care a fost adus la Muzeul de istorie a Moldovei.

În cuptor s-a găsit ceramică de uz casnic și decorativă de interior, datând din secolul al XV-lea. Prezintă interese fragmentele de urcioare cu buza trilobată, nesmăltuite, din pastă roșie arsă uniform, cu decor din caneluri paralele pe buză (fig. 4/3). Tot din cuptor provin și fragmente de cahle de sobă din pastă roșie, nesmăltuite, cu diverse ornamente geometrice și florale stilizate (fig. 9/4), datând din secolul al XVI-lea.

Și în acest punct cele mai variate și bogate resturi de locuire datează din secolul al XVII-lea. Astfel, semnalăm fragmente de urcioare din pastă roșie cu smalț verde în interior și la exterior (fig. 7/2), de căni cu smalț verde la exterior (fig. 7/8), cănițe cu smalț verde la exterior și galben cafeiu

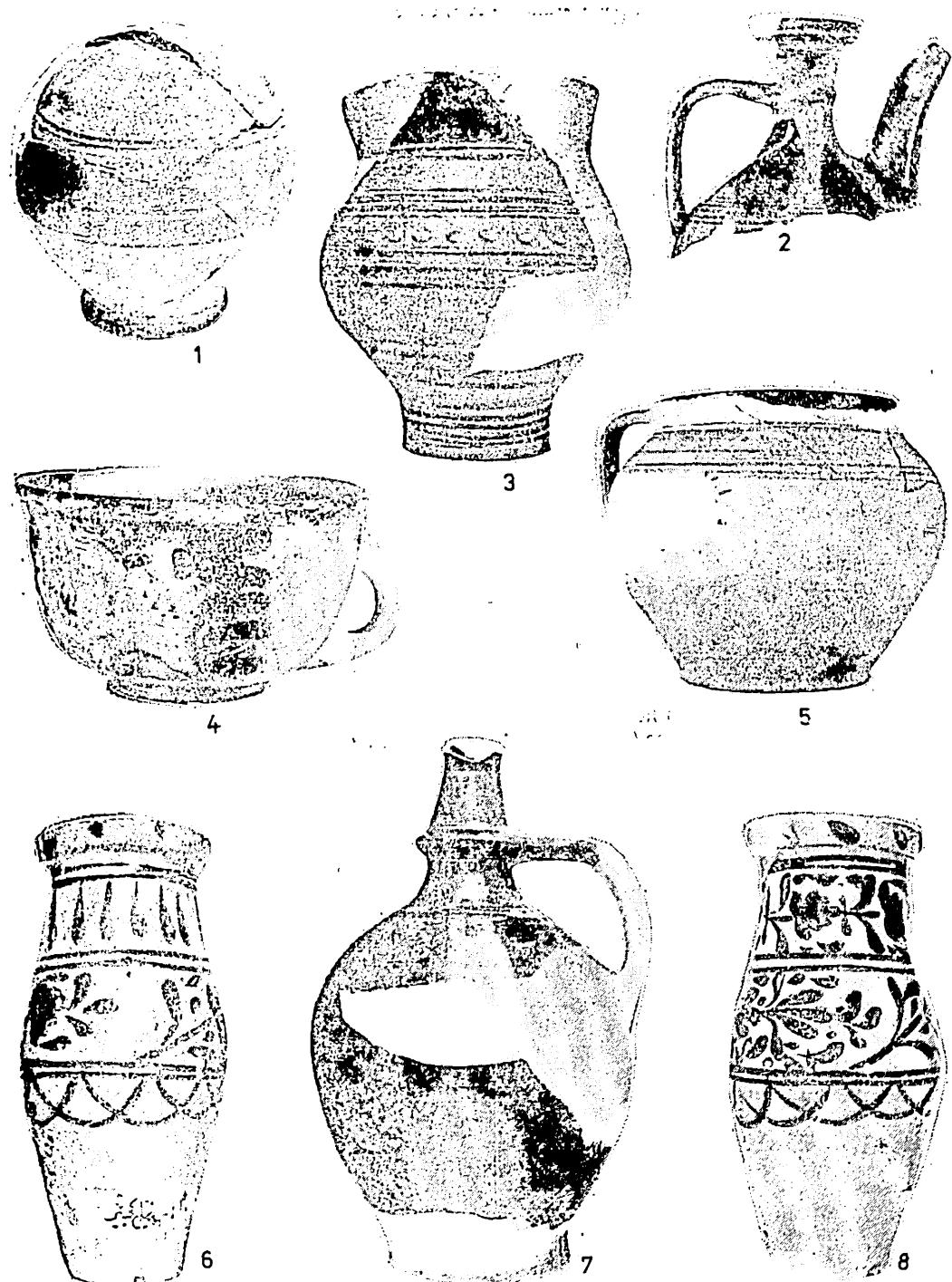

Fig. 6. — Ceramică din secolul al XVI-lea : 1 — 6, 8, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 ; 7, Piața Unirii (1, 4, circa 2/3 m. nat.; 2, 7, circa 1/4 m. nat.; 3, circa 1/2 m. nat.; 5, 6, 8, circa 1/3 m. nat.).

Fig. 7. — Ceramică din secolele XVII (1 – 6, 8 – 9), XVII – XVIII (7) și XVIII (10 – 11): 1, Piața Unirii; 2, 4 – 8, Str. F. Stirbu nr. 7; 3, Str. C. Negri nr. 46 – 56; 9 – 11, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1, 3, 4, 6 – 11, circa 1/2 m. nat.; 2, circa 1/3 m. nat.; 5, circa 2/3 m. nat.).

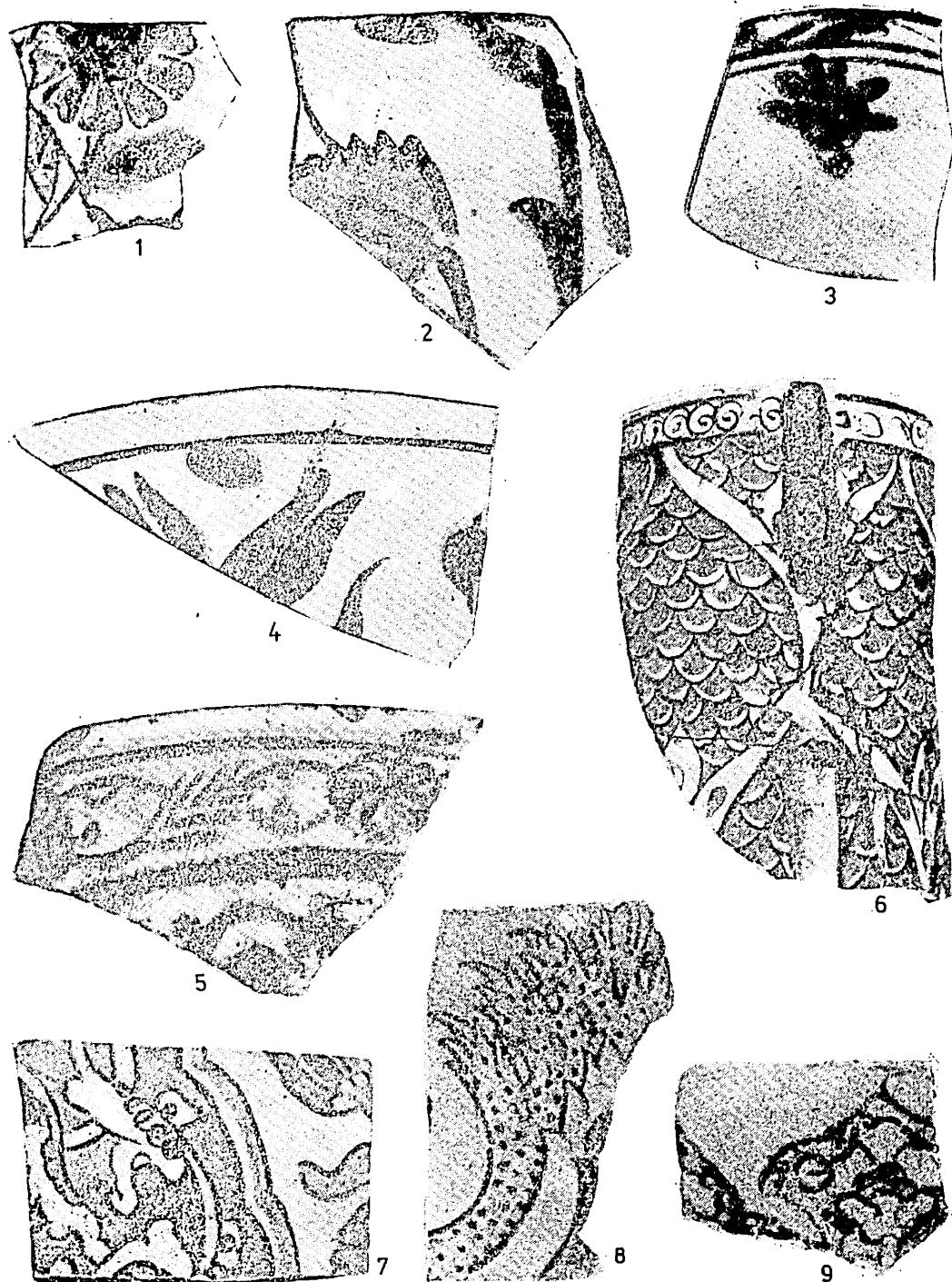

Fig. 8. — Faianță de Iznik din secolele XVI (1 – 6) și XVII (7 – 9) : 1 – 2, 4 – 6, Str. C. Negri nr. 46 – 56 ; 3, Str. Armeană nr. 18 ; 7 – 9, Str. Ștefan cel Mare nr. 62 (1 – 5, m. nat. ; 6, circa 2/3 m. nat. ; 7 – 9, 1/2 m. nat.).

în interior (fig. 7/6) și de vase din pastă roșie cu decor pictat cu humă albă. Sunt prezente și ceramica de bucătărie din pastă cenușie, folosită la foc (fig. 7/4), precum și fragmente de farfurii nesmăltuite din pastă roșie cu decor *sgraffito* în interior (fig. 7/5).

Tot aici au fost găsite și sfeșnice din pastă roșie, dintre care unele cu un decor din linii lustruite și ornamente executate cu rotiță dințată (fig. 7/7), datând din secolul XVII – XVIII.

Din categoria ceramică decorative semnalăm prezența unor fragmente de cahle cu decor geometric și în solzi.

În fine, din secolul al XVIII-lea datează ceramica din pastă roșie, remarcindu-se vase de uz comun, sfeșnice cu smalț verde, precum și lulele din pastă roșie, dintre care unele cu ștampilă turcească.

Descoperirile arheologice din str. Filimon Sirbu nr. 7 prezintă importanță pentru cunoașterea mai amănunțită a dezvoltării vieții urbane în secolele XV – XVII la Iași, documentând, atât prezența meșteșugarilor olari specializați, cît și dezvoltarea teritorială a centrului urban respectiv. Este știut faptul că în evul mediu cuptoarele de ars ceramică, de regulă, erau construite la periferia așezării. Descoperirea în această parte a orașului a unor cuptoare de ars oale ne oferă, din punct de vedere topografic, o imagine nouă, sub aspectul evoluției centrului urban de aici.

4. Str. Gabriel Perry nr. 5. În preajma fostului cinematograf „Sidoli”, de lingă Piața Unirii cu prilejul construirii blocurilor de locuințe, a fost descoperit, în iarna anului 1961, un alt cuptor de ars ceramică. Distrus aproape în întregime de lucrările de construcție, din acest cuptor (nr. 3/1961) se mai păstrau numai resturi din pereții arși la roșu cu o grosime de 10 cm. Din umplutura cuptorului distrus provin numai două fragmente de cahle de sobă din pastă fină roșie, arsă uniform. Unul din fragmente, smăltuit verde-oliv și având ca decor o pasare încoronată (fig. 9/3), datează din secolul al XV-lea. Al doilea fragment, nesmăltuit, infățișează, probabil, un călăreț (fig. 10/3) și datează din secolul al XVI-lea. În felul acesta, pe baza ceramică descoperite, cuptorul care a fost dat la iveală datează din secolele XV – XVI și face parte din grupa cuptoarelor amplasate, la acea vreme, la marginea târgului feudal Iași.

5. Str. Ștefan cel Mare nr. 62. În curtea bisericii Trei Ierarhi, cu prilejul lucrărilor pentru drenarea pinzei de apă freatică din preajma muzeului „Sala gotică”, s-au descoperit resturi de locuire, începând cu secolul al XIV-lea și pînă în zilele noastre.

În straturile inferioare de arsură s-au descoperit fragmente ceramice provenind de la oale din pastă cenușie, cu nisip în compozиie, arsă uniform, lucrate la o roată rapidă de picior. Oale de acest fel, de regulă cu buza îngroșată la partea superioară, având în interior o adincitură pentru capac, s-au descoperit și în alte puncte din orașul Iași, și datează din secolul al XIV-lea, reprezentând ceramică orășenească cu analogii și în alte centre urbane din Moldova.

Din secolul al XV-lea datează fragmente ceramice provenite de la diverse vase din pastă roșie, fină, arsă uniform, nesmăltuite. Dintre acestea atrage atenția în primul rînd o cană cu buza trilobată (fig. 4/8), având analogii în descoperirile de factură orășenească de la Vaslui și Suceava din același secol.

Din secolul al XVI-lea datează cele mai numeroase resturi ceramice descoperite pe acest loc. Astfel, din categoria ceramică de uz casnic fac parte vase din pastă roșie, cenușie și albă (caolin). Ceramică locală este reprezentată de vase de bucătărie și de masă. Semnalăm, din această categorie, o oală din pastă roșie, cu smalț verde pe marginea buzei, cu decor în linii drepte și vălurite, pictate cu humă roșie (fig. 6/5), o cană din pastă roșie, cu gura trilobată, nesmăltuită, decorată la exterior cu linii incizate paralel și cu puncte (fig. 6/3), fragmente de vase nesmăltuite (fig. 5/11) sau pictate cu humă albă (fig. 5/9), partea superioară a unui urcior cu smalț verde deschis (fig. 6/2), precum și fragmente de străchinii cu smalț verde deschis în interior și parțial la exterior, sau farfurii smăltuite în interior cu verde. Se remarcă și prezența unei pușculițe din pastă roșie, nesmăltuită (fig. 6/1).

Din categoria ceramică de import din secolul al XVI-lea se remarcă vasele de proveniență otomană. Din această categorie fac parte două vase întregi din pastă roșie, fără toarte, cu corpul zvelt, înalt, cu gîțul abia pronunțat și buza puțin evazată în exterior. Ambele vase sunt decorate la exterior cu motive vegetale și florale de culoare albastră, pictate pe o angobă și acoperite cu smalț transparent și sticlos (fig. 6/6, 8). Unul din vase păstrează o importantă inscripție turco-arabă (fig. 6/6), din care aflăm că vasul a fost lucrat în orașul Adana. Aceleiași categorii îi aparțin și o ceașcă din pastă roșie, smăltuită, ornamentată la exterior cu linii subțiri verzi și groase albastre (fig. 6/4).

Din secolul al XVII-lea datează ceramică locală de uz casnic, precum și ceramică decorativă de interior de proveniență locală și de import, de tip Iznik.

Din categoria ceramică locale semnalăm resturi de la vase cenușii, folosite la foc, precum și unele capace, din pastă cenușie poroasă, fără smalț (fig. 7/9).

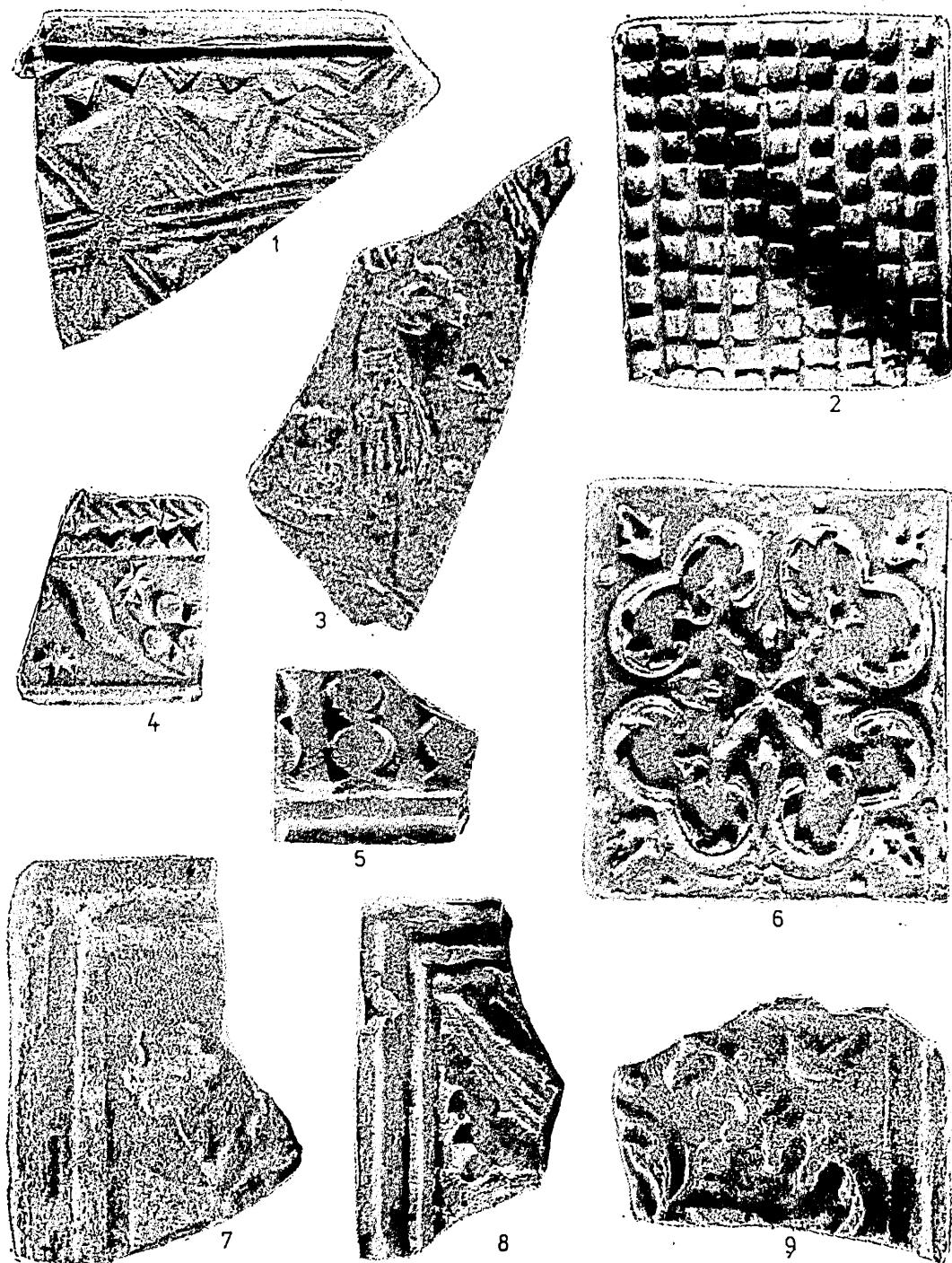

Fig. 9. — Cahale din secolele XV (3) și XVI (1 – 2, 4 – 9): 1 – 2, 6, Str. C. Negri nr. 46 – 56; 3, Str. G. Perry nr. 5; 4, Str. F. Sirbu nr. 7; 5, 7 – 8, Str. Armeană; 9, Piața Unirii (1, 3 – 5, circa 1/2 m. nat.; 2, 6, 1/3 m. nat.; 7 – 9, circa 1/3 m. nat.).

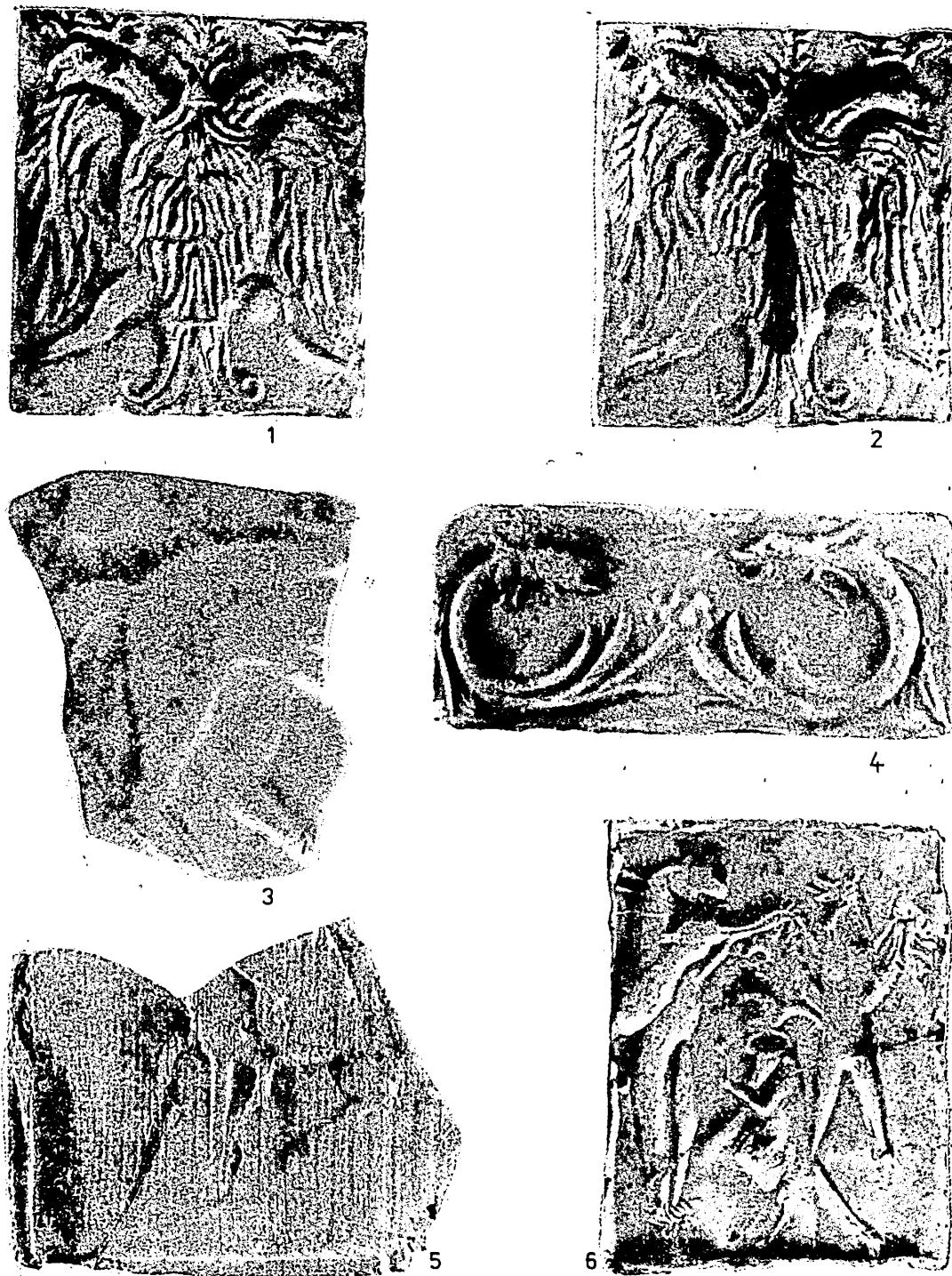

Fig. 10. — Cahle din secolele XVI (3, 6) și XVII (1 – 2, 4 – 5); 1 – 2, 4, 6, Str. C. Negri nr. 46 – 56; 3, Str. G. Perry nr. 5; 5, Paiața Unirii (1, 2, circa 1/3 m. nat.; 3 – 5, circa 1/2 m. nat.; 6, 1/4 m. nat.).

Ceramica ornamentală locală este reprezentată de fragmente de cahle din pastă roșie, nesmăltuite, cu motive geometrice, florale stilizate și arhitectonice, des întâlnite în alte descoperiri din vechiul tîrg feudal Iași.

Ceramica ornamentală din import este caracterizată în primul rînd prin fragmente de plăci de perete de tip Iznik, descoperindu-se aici trei fragmente de plăci cu decor floral policrom, în care predomină culorile verde, albastru și cafeniu, pe fond alb (fig. 8/7—9), identice cu cele descoperite la Curtea domnească din Iași și datând din epoca lui Vasile Lupu.

Din secolele XVII — XVIII datează borcănașe farmaceutice, sticluje și carafe, remarcindu-se o sticluță de formă pătrată, iar din secolul al XVIII-lea borcănașe din pastă roșie cu smalț brun sau verde în interior (fig. 7/10—11). S-au mai găsit și fragmente din sfeșnice din pastă roșie cu smalț verde sau alb la exterior, precum și numeroase fragmente de lulele din pastă roșie, cenușie și caolin.

6. Piața Unirii. În anii 1961—1966, în zona de sistematizare a Pieței Unirii, au fost descoperite 14 cuptoare de ars ceramică. Împreună cu primul cuptor descoperit în anul 1960, acestea doctumentează existența în acest loc a cartierului ăilor din tîrgul medieval Iași.

Cu prilejul lucrărilor edilitare s-au putut face doar unele observații stratigrafice, înregistra unele profile de cuptoare (fig. 3/a — d) și salva foarte puțină ceramică.

Cu excepția unui singur cuptor (nr. 15/1966) toate celelalte cuptoare aveau camera de ardere a vaselor distrusă din vechime.

În funcție de sistemul de construcție și în limitele oferite de starea lor de conservare în momentul descoperirii, cele 15 cuptoare pot fi atribuite următoarelor tipuri :

I. Cuptor cu o singură cameră. Cuptorul nr. 15/1966, cel mai bine păstrat, se încadrează în tipul de cuptor cu o singură cameră, tronconică, săpată în pămînt, servind drept cameră de foc și cameră de ardere a vaselor (fig. 3/c). La partea superioară se află orificiul central pe unde se introducea ceramică. În interiorul cuptorului se află ciuperca cruceată la săpare, care pornea din peretele opus gurii de alimentare și se oprea în fața acesteia. În raport cu ciuperca cruceată, canalul de foc era mai adâncit în solul viu cu circa 0,25 m. Cuptoare de acest fel au fost descoperite la Suceava². O variantă a acestui tip de cuptor, cu ciuperca în formă de pară, a fost descoperită la Grozăvești-Hangu și la Palatul Cnejilor-Ceahlău³.

II. Cuptor cu grătar orizontal fără pilon central. Un alt tip de cuptor descoperit la Iași se încadrează în acelea cu două camere separate orizontal printr-un grătar fără pilon central de susținere. Majoritatea cuptoarelor descoperite la Iași (nr. 1/1960, nr. 2—3/1961, nr. 4—13/1962) aparțin acestui tip de cuptor (fig. 3/a—b, d). Starea proastă de conservare a acestui tip de cuptor se explică prin aceea că numai camera de foc se săpa în pămînt, iar cea de ardere a vaselor se construia la suprafața solului de călcare contemporan construirii cuptorului. Grătarul acestor cuptoare, cu o grosime de peste 0,20 m, varia ca dimensiuni între 0,80 m × 1 m și 1 m × 1,20 m.

În cuptorul nr. 2/1961 se păstra grătarul care avea 9 orificii, dispuse, la distanțe egale în 3 șiruri a către trei orificii. Dimensiunile reduse ale acestor cuptoare nu necesitau amenajarea unui pilon de susținere a grătarului orizontal. Cuptoare asemănătoare s-au descoperit la Suceava⁴.

III. Cuptor cu grătar și perete susținător. Acest tip de cuptor, descoperit la Iași, într-un singur exemplar (nr. 14/1962), în stare proastă de conservare, prezintă la fel două camere suprapuse, însă camera de foc, de formă circulară, păstra un perete de cărămizi, fiind astfel împărțită în două. Peretele despărțitor avea funcția de pilon de susținere a grătarului orizontal, care însă a fost distrus din vechime. Acest tip de cuptor, având camera de foc împărțită în două, printr-un perete de pămînt cruceat sau construit din cărămizi, este cunoscut în Moldova pe baza descoperirilor de la Suceava⁵ și Vaslui⁶.

În pămîntul de umplutură al cuptoarelor au fost găsite fragmente ceramice datând din secolele XV — XVII.

Astfel din secolul al XV-lea datează fragmente de căni, urcioare, vase și capace din pastă roșie fină, arse uniform. Din grupa ceramică de uz comun se remarcă fragmente de căni (fig. 4/5), de urcioare cu smalț verde-oliv (fig. 5/3) și de capace din pastă fină.

Din secolele XV — XVI datează fragmente de căni nesmăltuite cu gura trilobată (fig. 5/4), de oale nesmăltuite cu decor de linii incizate (fig. 5/6), de străchini (fig. 5/7) și de farfurii cu ornament *sgraffito* (fig. 5/8).

Din secolul al XVI-lea datează un urcior cu gâtul drept și cu smalț verde la exterior (fig. 6/7) și fragmente de suport (crăiță), folosite la arderea ceramică în cuptor (fig. 5/10). Din același secol

² M. Nicorescu, *Cuptoare de ars ceramică din secolele XIV—XV de la Suceava*, SCIV, 16, 1965, 1, p. 97 și urm., fig. 1/6.

³ C. S. Nicolaescu-Plopșor și colab., *Şantierul arheologic Bicaz, Materiale*, VI, 1959, p. 68.

⁴ M. Nicorescu, *op. cit.*, fig. 4.

⁵ Ibidem, p. 103, fig. 5.

⁶ Al. Andronic, Eug. Neamțu, Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui, Materiale*, VIII, 1962, p. 99, fig. 15.

datează și unele fragmente de cahle nesmălțuite, luerate dintr-o pastă consistentă, arsă la roșu, decorate cu motive geometrice, florale și vegetale stilizate (fig. 9/9).

Secolului al XVII-lea îi aparțin fragmente de vase cenușii cu torși (fig. 7/1), folosite și la foc, fragmente de cahle nesmălțuite cu decor floral stilizat sau compozit cu reprezentarea unui călăret (fig. 10/5) și fragmente de țigle roșii nesmălțuite sau cu smalț verde.

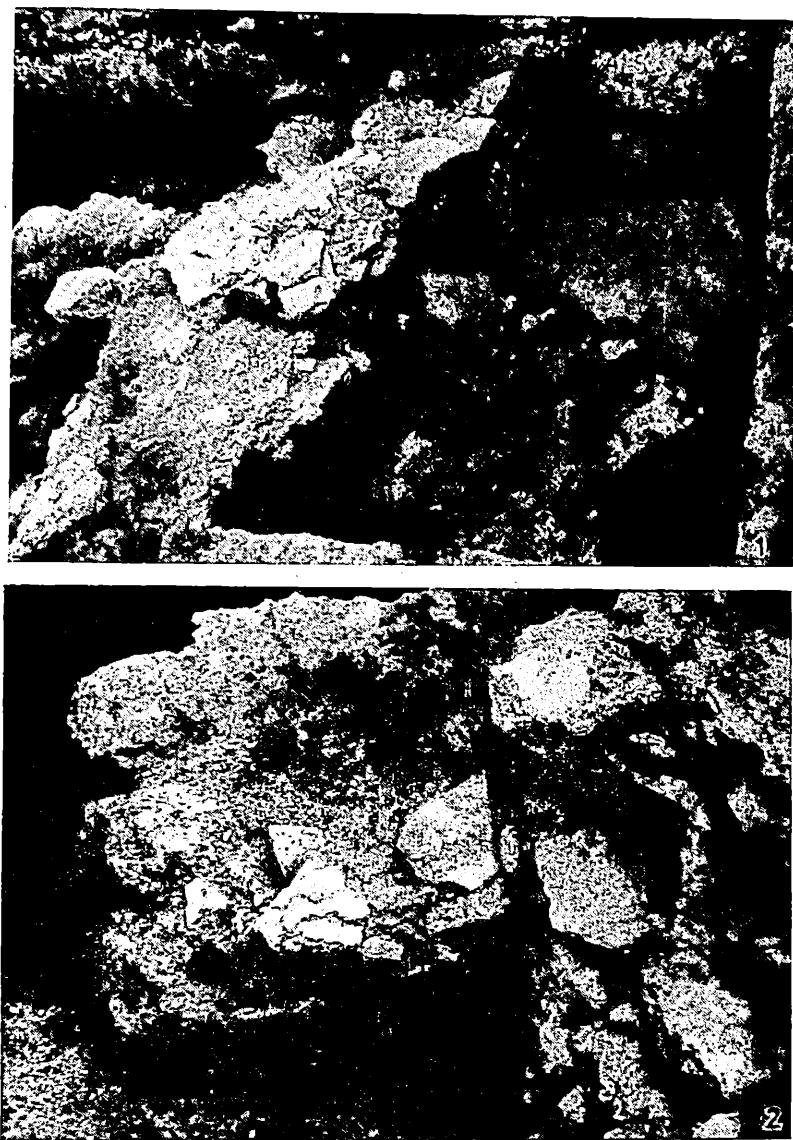

Fig. 11. — Zidul din secolele XV — XVII al incintei bisericii Sf. Nicolae Domnesc.

Cuptoarele descoperite în Piața Unirii din Iași, materialul arheologic scos la iveală, ca și analogiile existente datează întregul complex în secolele XV — XVII, cind în această parte a vechiului târg medieval a existat un adevărat centru al meșteșugarilor olari.

Aceste descoperiri probează, pe lîngă o puternică dezvoltare a meșteșugului olăritului, și o diferențiere a meșteșugarilor pe ramuri de producție, fiind descoperite materiale arheologice variate ca rezultat al specializării olarilor în producerea ceramicii de uz comun, decorativă de interior, de acoperiș.

7. Str. Palat nr. 1. În vederea restaurării ruinelor fostei incinte a bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași, din preajma Palatului Culturii, s-au efectuat mai multe sondaje, dezvelindu-se temeliile zidului incintei de pe latura sudică. Cu acest prilej s-a putut constata că porțiunea de zid care se mai păstrează la suprafață datează din secolul al XVII-lea, fiind folosit ca temelie un zid mai

vechi, probabil contemporan înălțării bisericii. Pentru consolidarea zidului incintei, s-a practicat tehnica folosirii contraforturilor atât în exterior cît și în interiorul incintei (fig. 11/1—2).

8. Str. Anastasie Panu nr. 69. În scopul restaurării și consolidării vestitului edificiu medieval „Casa Dosoftei”, cunoscut și sub numele de „Casa cu coloane”, s-au efectuat sondaje, care au permis să se stabilească două faze în construirea edificiului existent.

Astfel, în faza 1, casa a fost construită cu spatele la zidul de incintă al bisericii Sf. Nicolae Domnesc, avind fațada orientată spre sud, către biserică. După toate probabilitățile această casă a fost înălțată în secolul al XVII-lea. Ulterior, tot în secolul al XVII-lea, prin construirea pridvorului deschis cu coloane, fațada casei a fost orientată spre nord. Părți din zidul de incintă s-au păstrat, ca perete între casă și pridvor, așa cum se observă foarte bine după restaurare, fiind vizibile ambrazurile fortificației la care a fost adosată casa în faza inițială. În actuala sa formă „Casa Dosoftei” este rezultatul a două faze constructive bine distințe.

★

În concluzie, cercetările și săpăturile arheologice efectuate pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967 au contribuit, la fel ca și cele anterioare, la elucidarea unor probleme istorice, aflate în strinsă legătură cu dezvoltarea forțelor de producție într-o așezare medievală de tip urban. Descoperirile arheologice din vechea vatră a târgului medieval Iași aduc date noi privind activitățile desfășurate în secolele XV — XVII de numerosi meșteșugari ca fierari, zidari, olari.

Din punct de vedere topografic descoperirile din ultimii ani permit includerea în aria de dezvoltare a vechi târgului medieval Iași, din secolul al XV-lea, și a zonei aflată actualmente între străzile Armeană, C. Negri, Palat și Ștefan cel Mare. În același timp, descoperirile din Piața Unirii, delimitând în zona nord-vestică a târgului medieval Iași cartierul olarilor, oferă date certe referitoare la topografia târgului medieval. Cuptoarele olarilor ieșenii au funcționat aici nu numai în secolele XIV — XVI, ci și mai târziu, la începutul secolului al XVII-lea. Extinderea teritorială a orașului medieval Iași, ca urmare firească a stabilirii definitive a capitalei țării în această localitate în secolul al XVII-lea, a pus capăt existenței acestui complex meșteșugăresc, obligîndu-i pe olari să-și fixeze cartierul mai la nord și nord-vest.

ALEXANDRU ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU
și STELA CHEPTEA

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE DE JASSY (1961—1967)

RÉSUMÉ

Au cours des années 1961—1967 ont été continuées les recherches archéologiques sur le territoire de la ville de Jassy dans le but de préciser les données relatives au noyau primitif de bourg de Jassy. Ces recherches ont abouti, en 8 points (fig. 1), à une série de découvertes très importantes concernant le développement des forces productives dans la ville médiévale pendant les XVe — XVIIe siècles (fig. 2 — 3). Les découvertes récentes ont accru le nombre de données concernant l'extension territoriale de la ville durant l'époque féodale.

Il faut mentionner en premier lieu la découverte, à l'occasion des travaux édilitaires dans la place centrale de la ville (Piața Unirii), des fourneaux pour la cuisson de la céramique (fig. 3/a—d), ce qui atteste l'existence, dans cette partie de la ville, d'un quartier d'ouvriers. Les fourneaux découverts à Jassy, datant des XVe — XVIIe siècles, appartiennent à trois types : a) fourneaux à une seule pièce ; b) fourneau à grille horizontale sans pylône central ; c) fourneau à grille et parois de soutènement. Les fourneaux et même le matériel archéologique découvert ici permettent d'établir, dans cette partie de la ville de Jassy, la limite nord-ouest du bourg féodal.

La découverte dans les rues Armeană, C. Negri, Ștefan cel Mare, F. Sirbu, d'un matériel archéologique riche et très varié datant du XVe siècle (fig. 2/1,4 ; 4/1—9 ; 5/1,3—6,8 ; 9/3) nous a permis aussi l'inclusion de cette partie de la ville de Jassy dans le noyau primitif du bourg féodal.

Les découvertes du XVIe siècle (fig. 2/2,5 ; 5/2,9—12 ; 6/1—8 ; 8/1—6 ; 9/1—2,4—9 ; 10/3,6) sur l'emplacement de l'ancien bourg nous offrent la possibilité de connaître aussi les manifestations spirituelles des habitants de cette ville dans la période féodale. Ainsi certains carreaux de poêles, d'un remarquable goût artistique, attestent les relations de la Moldavie avec la Valachie et la Transylvanie et l'unité culturelle de la population des pays roumains, divisés politiquement à cette époque.

Il faut mentionner également la découverte de deux trésors monétaires du XVIe siècle, dont l'enfouissement peut être mis en relation avec l'action de Mihai Viteazul en Moldavie en 1600, quand a été réalisée, pour la première fois, l'union des pays roumains.

Les objets du XVIIe siècle (fig. 2/3, 6—9; 7/1—9; 8/7—9; 10/1—2, 4—5) et du commencement du XVIIIe siècle (fig. 7/10—11) et surtout la céramique d'utilité ménagère et de luxe découverts à Jassy attestent la développement économique du bourg féodal, devenu capitale de la Moldavie.

Les sondages effectués dans les remparts de l'enceinte de l'église Saint-Nicolae Domnesc ont prouvé que la portion de rempart conservée actuellement date du XVIIe siècle, ayant comme fondement un rempart de XVe siècle (fig. 11/1—2).

Les recherches effectuées à la maison à colonnes (« Casa Dosoftei ») nous ont permis de la dater au XVIIe siècle et d'affirmer qu'à présent elle est la plus ancienne maison de Jassy.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Carte des découvertes archéologiques entre 1961—1967: I, XIVe — XVIIe siècles; II, XVe — XVIIe siècles; III, XVe — XVIIIe siècles; IV, trésors. 1. 18, rue Armeană; 2. 46 — 56, rue C. Negri; 3. 7, rue Filimon Sirbu; 4. 5, rue G. Perry; 5. 62, rue Ștefan cel Mare; 6. Piața Unirii; 7. 1, rue Palat; 8. 69, rue Anastasie Panu.
- Fig. 2. — Creuset en graphite (1) et objets en fer (2—9) du XVe siècle (1, 4), du XVIe siècle (2, 5) et du XVIIe siècle (3, 6 — 9), 46—56, rue C. Negri.
- Fig. 3. — Profils des fours pour la cuisson de la céramique découverts dans Piața Unirii: a, le four n° 4; b, le four n° 5; c, le four n° 15; d, le four n° 6. 1, divers nivellments; 2, le remplissage du four; 3, cendre; 4, les parois du four; 5, argile jaune.
- Fig. 4. — Poterie du XVe siècle: (1—3, 9) 7, rue F. Sirbu; (4, 6, 7) 46—56, rue N. Negri; (5) Piața Unirii; (8) 62, rue Ștefan cel Mare. (1, 4, gr. nat.; 2, 6 — 8, environ 2/3 gr. nat.; 3, 5, 9, environ 1/2 gr. nat.).
- Fig. 5. — Poterie du XVe siècle (1, 3, 5), des XVe — XVIe siècles (4, 6 — 8), du XVIe siècle (2, 9 — 12): (1—5) 7 rue, F. Sirbu; (2, 12) 46—56, rue C. Negri; (3—4, 6 — 8, 10) Piața Unirii; (9—11) 62, rue Ștefan cel Mare (1, 2, 5, 9, environ 2/3 gr. nat.; 3, 4, 6 — 8, 10 — 12, 1/2 gr. nat.).
- Fig. 6. — Poterie du XVIe siècle: (1 — 6, 8) 62, rue Ștefan cel Mare; (7), Piața Unirii (1, 4, environ 2/3 gr. nat.; 2, 7, 1/4 gr. nat.; 3, 1/2 gr. nat.; 5, 6, 8, environ 1/3 gr. nat.).
- Fig. 7. — Poterie du XVIIe siècle (1 — 6, 8 — 9), des XVIIe — XVIIIe siècle (7) et du XVIIIe siècle (10—11): (1) Piața Unirii; (2, 4 — 8) 7, rue Filimon Sirbu; (3) 46—56, rue C. Negri; (9 — 11) 62, rue Ștefan cel Mare (1, 3, 4, 6—11, 1/2 gr. nat.; 2, environ 1/3 gr. nat.; 5, environ 2/3 gr. nat.).
- Fig. 8. — Faïence d'Iznik du XVIe siècle (1 — 6) et du XVIIe siècle (7 — 9) (1 — 2, 4 — 6), 46 — 56, rue C. Negri; (3) 18, rue Armeană; (7—8) 62, rue Ștefan cel Mare (1 — 5, gr. nat.; 6, environ 2/3 gr. nat.; 7 — 9, environ 1/2 gr. nat.).
- Fig. 9. — Carreaux des poèles du XVe siècle (3) et du XVIe siècle (1 — 2, 4 — 9): (1 — 2, 6) 46—56, rue C. Negri; (3) 5, rue G. Perry; (4) 7, rue F. Sirbu; (5, 7—8) 18, rue Armeană; (9) Piața Unirii (1, 3—5, environ 1/2 gr. nat.; 2, 6 environ 1/3 gr. nat.; 7 — 9, environ 1/4 gr. nat.).
- Fig. 10. — Carreaux des poèles du XVIe siècle (3, 6) et du XVIIe siècle (1 — 2, 4 — 5): (1 — 2, 4, 6) 46 — 56, rue C. Negri; (3) 5, rue G. Perry; (5) Piața Unirii (1, 2, environ 1/3 gr. nat.; 3 — 5, environ 1/2 gr. nat.; 6, environ 1/4 gr. nat.).
- Fig. 11. — Le mur des XVe — XVIIe siècles de l'enceinte de l'église Saint-Nicolae Domnesc.

TEZAURUL DIN SECOLELE XV–XVI DE LA STĂUCENI (JUD. BOTOȘANI)

În luna octombrie 1970 s-a descoperit, cu ocazia lucrărilor agricole efectuate la punctul numit „În cot”, situat la circa 200 m nord de fostul sat Tocilenii de Jos, actualmente înglobat în cuprinsul satului Stăuceni (jud. Botoșani), un tezaur medieval compus din monede și nasturi de argint. Acesta se afla într-un vas din care s-au mai recuperat doar cîteva mici fragmente atipice. Cu prilejul cercetărilor făcute la fața locului s-a putut preciza că tezaurul n-a fost îngropat într-o așezare, ci într-un loc izolat.

Tezaurul se compune din doi nasturi de argint și din 442 de monede, de asemenea din argint. În cele ce urmează vom prezenta pe rînd fiecare din aceste categorii de obiecte.

I. Nasturi. Cei doi nasturi (fig. 1/6–7; 2/1–2) sunt lucrați din filigran și granule, în tehnică *à jour*. De formă sferoidală, aceștia sunt realizati din două mici cupole din foaie metalică, prevăzute în centru una cu o urechiușă pentru prins, iar cealaltă cu o piramidă din granule (fig. 2/1a, 1c, 2a, 2c). Cu baza triunghiulară, aceasta este alcătuită din patru rînduri de granule, dispuse astfel încît sunt vizibile pe fiecare față patru la bază, apoi trei, două și, în fine, una în virf. Peste aceste cupole s-a fixat, prin șerpuirea unui fir de sîrmă torsionată, cîte o rozetă cu zece petale, avînd capetele libere. Fiecare petală a fost apoi ornamentată cu cîte o buclă de spirală din fir torsionat, ondulat. Aceste jumătăți de nasture, emisferice, au fost apoi imbinate printr-un tub realizat din sîrmă simplă, infășurată în spirală strînsă (fig. 2/1b, 2b). Urechiușa, cu nervură mediană, este înconjurate de un cerc din sîrmă simplă, realizat la fel ca cel descris mai sus, iar piramida din granule este fixată pe un cerc identic. Înălțimea totală a fiecărui nastur este de 4,4 cm, iar diametrul de 3,1 cm.

Nasturii de la Stăuceni sunt execuții cu multă măiestrie, ceea ce ne determină să considerăm că ei sunt opera unui meșter experimentat.

Piese asemănătoare au fost descoperite atât pe teritoriul țării noastre, cît și în afara granițelor ei. Un exemplar similar, datind din secolele XV – XVI, a fost scos la iveală cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate la Suceava¹. Un altul, de formă ovală însă, s-a descoperit la Sihleanu (jud. Brăila)². Nasturi asemănători cu cei de la Stăuceni se află în colecția Secției de artă veche a Muzeului de artă al Republicii Socialiste România³ și în cea a Muzeului de istorie din Brașov⁴. Asemenea exemplare au fost descoperite și dincolo de granițele țării noastre, de pildă în R. S. F. Iugoslavia⁵.

II. Monede. Cele 442 monede de argint se repartizează după cum urmează :

A. Emisiuni ungurești

Tezaurul conține un număr de 439 dinari :

Matei Corvin (1458–1490)	311 ex.
Vladislav al II-lea (1490–1516)	121 ex.
(Dintre acestea din urmă, șase exemplare poartă anii de emisie 1502, 1503, 1505, 1506, 1510 și 1515, iar alte trei anul 1508).	
Ludovic al II-lea (1516–1526), din 1526	1 ex.
Ferdinand I (1526–1564), din 1547	1 ex.
Uzate, neidentificate	5 ex.
Total monede ungurești	439 ex.

¹ Materialul a putut fi analizat prin amabilitatea Valeriei Popescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

² Eugenia Neamțu, lucrare în manuscris.

³ Marin Matei Popescu, *Podoabe medievale în ţările române*, București, 1970, catalog nr. 192, p. 75, fig. 89.

⁴ Nasturii sunt expuși la Muzeul de istorie din Brașov (Primăria veche).

⁵ Gordana Trivunac Tomić, *Dépôt d'argenterie de Dobridža près Pirot*, Zbornik Narodnog Muzeja, 3, Belgrad, 1962, fig. 16.

B. Emisiuni transilvănești

Sigismund Báthory (1581—1597 cu intreruperi), din 1593

1 ex.

C. Emisiuni germane

a. Saxonia

Frederic Wilhelm I (1573—1602) asociat cu Johann (1573—1605)	}	din 1586, 1 ex.
--	---	-----------------

b. Imperiul german

Rudolf al II-lea (1575—1608), din (15)90	}	1 ex.
---	---	-------

Total monede din tezaur

442

Monedele din tezaurul de la Stăuceni sunt, aşa cum s-a arătat, din a doua jumătate a secolului al XV-lea și din secolul al XVI-lea. Mareea majoritate a monedelor au fost tezaurizate în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea și în primele trei decenii ale secolului următor (1458—1526) (fig. 1/1—4). Înțîlnim apoi o monedă izolată de la mijlocul secolului al XVI-lea (1547) (fig. 1/5) și alte trei, de o valoare mai ridicată, din ultima parte a acestui secol (fig. 1/8—10).

Cea mai recentă monedă din tezaur este emisiunea transilvăneană de la Sigismund Báthory din anul 1593 (fig. 1/10). Este limpede că numai după această dată a putut avea loc îngroparea tezaurului.

Remarcăm, de asemenea, faptul că din totalul monedelor tezaurizate un număr de 13 exemplare (12 de la Matei Corvin și unul de la Vladislav al II-lea) sunt perforate, ceea ce arată că au fost purtate în salbă.

Cu excepția unei singure piese, care, din cît ne este cunoscut, se întâlnește la noi mai rar, restul monedelor din tezaur sunt destul de obișnuite în mediul moldovenesc. Este vorba de talerul saxon emis în anul 1586 (fig. 1/8). Pe aversul monedei se află, conform legendei, efigia lui Frederic Wilhelm I de Saxa-Altenberg (1573—1602), iar pe revers cea a fratelui său, Johann de Saxa-Weimar (1573—1605), care de la moartea tatălui lor, survenită în anul 1573, și pînă la moartea celui mai mare dintre ei (1602) au guvernat și au emis monedă în comun⁶.

Prezența unui număr însemnat de exemplare de la Matei Corvin (fig. 1/1) și Vladislav al II-lea (fig. 1/2—3) în tezaurul de la Stăuceni constituie încă o dovedă că în această vreme monedele străine, printre care evident și cele ungurești, circulau în Moldova paralel cu cele emise de Ștefan cel Mare și urmașul său.

Nu avem, cel puțin deocamdată, indicații sigure cu privire la persoana căreia i-a apartinut acest tezaur. Locul unde s-a făcut descoperirea de care ne ocupăm facea parte, foarte probabil, din hotarul satului Stăuceni, care în prima treime a secolului al XV-lea aparținea fiilor lui Ivan Voronicul⁷. Se stie că în timpul domniei lui Ștefan cel Mare satul se găsea în stăpinirea mănăstirii Humor⁸ și a rămas în proprietatea acesteia cel puțin pînă în 1540, cind îi era confirmat de Ștefan Lăcustă⁹. Mai tîrziu, Stăucenii a devenit proprietate domnească, făcînd parte din ocolul tîrgului Botoșani, pentru ca la 10 iulie 1589 să fie dăruit de Petru Schiopul mănăstirii Putna¹⁰.

Dacă ținem seama de faptul că cea mai recentă monedă din tezaur a fost emisă în anul 1593, atunci înseamnă că acesta a fost îngropat în timp ce satul se găsea în proprietatea Putnei, dar aceasta nu constituie o garanție că și piesele de care ne ocupăm au putut apartine acesteia.

Îngroparea tezaurului poate fi eventual pusă în legătură cu evenimentele care au avut loc în Moldova la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Este vorba de expedițiile armatelor ungurești, polone și a făcute aici în sprijinul sau împotriva lui Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă, în timpul războiului dintre Liga sfintă și Imperiul otoman.

EUGENIA NEAMȚU și ANGELA OLARU

⁶ Artur Engel și Raymond Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine*, Paris, 1897, p. 292.

⁷ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 233—236, 271—276; idem, *Documente moldovenești de la Ștefan și voevod (1517—*

1527), 1943, p. 234—235.

⁸ *Ibidem*; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 1, București, 1913, p. 203.

⁹ DIR, A, veac. XVI, vol. 1, p. 401.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 3, p. 438.

Fig. 1. — Stăuceni. Monede (1, de la Matei Corvin; 2 — 3, de la Vladislav al II-lea; 4, de la Ludovic al II-lea; 5, de la Ferdinand I; 8, de la Frederic-Wilhelm I asociat cu Johann; 9, de la Rudolf II; 10, de la Sigismund Báthory) și nasturi (6, 7) de argint.

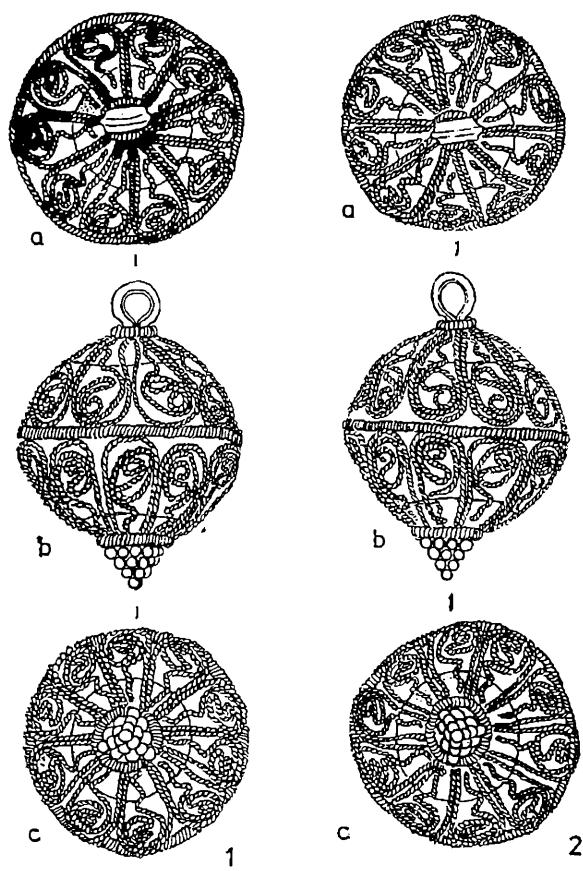

Fig. 2. — Stăuceni, 1 — 2 nasturi.

LE TRÉSOR DES XVe — XVIe SIÈCLES DE STĂUCENI (DÉP. DE BOTOȘANI)

RÉSUMÉ

En 1970 on a découvert à Stăuceni, dép. de Botoșani, un trésor composé de 442 monnaies et 2 boutons en argent. Les boutons, travaillés dans la technique *à jour*, en filigrane et granules (fig. 1/6—7 ; 2), ont des analogies avec les exemplaires découverts à Suceava, à Sihleanu-Brăila, avec certaines pièces comprises dans les collections du Musée de la République Socialiste de Roumanie et du Musée d'histoire de Brașov, ainsi qu'au-delà des frontières de la Roumanie, en Yougoslavie.

Du nombre total de 442 monnaies, 439 sont des deniers hongrois dont 311 pièces représentent des émissions du roi Mathias Corvin (fig. 1/1), 121 du roi Ladislas II (neuf exemplaires portent l'année d'émission), fig. 1/2, 3), un exemplaire du roi Louis II (fig. 1/4) et une autre monnaie, frappée par le roi Ferdinand Ier (fig. 1/5). Cinq autres monnaies sont restées non identifiées à cause de leur usure avancée.

On y trouve aussi une pièce transylvaine de Sigismund Báthory (fig. 1/10) et deux autres d'émission allemande, à savoir une monnaie émise par Rudolf II (fig. 1/9) et une monnaie qu'on trouve assez rarement en Roumanie et qui a été frappée par les princes associés Frédéric-Guillaume Ier et Johann (fig. 1/8). Treize deniers ont des perforations.

La plus récente monnaie date de 1593, ce qui prouve que le trésor a été enfoui après cette date, probablement au cours des actions militaires (polonaises, hongroises, etc.) qui ont eu lieu en territoire moldave à la fin du XVIe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Stăuceni. Monnaies (1, de Mathias Corvin; 2 — 3, de Ladislas II; 4, de Louis II; 5, de Ferdinand Ier; 8, de Frédéric-Guillaume Ier associé à Johann; 9, de Rudolf II; 10, de Sigismund Báthory) et boutons (6, 7) en argent.

Fig. 2. — Stăuceni, 1 — 2, boutons.

INSCRIPTIILE GRECEȘTI ȘI LATINE PRIVIND ISTORIA PROVINCIILOR PANONICE ȘI A PROVINCIEI DACIA

Printre cărțile de mare utilitate, care stau la indemâna celor ce studiază istoria provinciilor romane și, mai cu seamă, pentru cei care recurg la cercetarea și interpretarea căt mai profundă a izvoarelor privind istoria Daciei și a celor două Panonii, este fără îndoială monografia învățăturii Árpád Dobó, intrată nu demult în bibliotecile din Iași. Prima ediție s-a epuizat repede, aşa încit, la foarte puțin timp, în 1940, în colecția *Dissertationes Pannonicæ*, ser. I, fasc. 1, a apărut cea de-a doua ediție emendată, urmată, după cel de-al doilea război, de cea de-a treia ediție stereotipă (fără an). Din 1940, repertoriul epigrafic extern, privind trecutul celor trei provincii dunărene (Panonia nebisurcată, Panonia superior, Panonia inferior și Dacia), a crescut mult față de ce se cunoștea acum mai bine de 35 de ani, îmbogățit fiind cu alte inscripții, care, în urma studierii, au schimbat mult vizionarea și vechile cunoștințe despre provinciile Imperiului roman de la Dunărea de jos și Dunărea mijlocie. O nouă ediție se impunea deci să-și facă apariția căt mai curind.

Titlul și autorul lucrării al cărei conținut vrem să-l analizăm sint *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciacque repartae ad res earundem pertinentes*, quas collegit adnotatioibusque instruxit Árpád Dobó, editio quarta aucta et emendata, in Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini MCMLXXV — *Inscriptions, found beyond the territories of Pannonia and Dacia, referring to the affairs of these two provinces*, compiled and annotated by Árpád Dobó, 4th enlarged edition, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. Înregul volum, deși poartă și titlul în limba engleză este scris într-o accesibilă limbă latină.

Cum arată titlul, carteia lui A. D. cuprinde inscripțiile în al căror text se vorbește despre cele două provincii panonice și despre provinția Dacia, inscripții aflate însă în afara acestor provincii, cu adnotări, uneori cu comentariu și cu anumite explicații scurte dar îndeajuns de clare. Această ultimă ediție, bine îngrijită, este mult îmbogățită cu noi materiale epigrafice apărute după 1940, însoțite de noi date bibliografice, aşa încit omisiunile autorului sunt puține. Anumite erori se datorează nu atât lipsei de informare ci, mai cu seamă unei anumite metode pe care autorul a folosit-o și care se va arăta în paginile acestei prezentări.

Cartea a fost bine primită și elogios prezentată la noi în țară, bucurindu-se de două favorabile recenzii din partea lui I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 419 — 425, și C. C. Petolescu *Dacia*, N. S., XX, 1976, p. 299 — 301, în care s-au relevat calitățile și, totodată, au fost scoase în evidență unele omisiuni sau greșeli mai mult sau mai puțin importante, dar care nu scad cu nimic valoarea integrală a culegerii de inscripții privind trecutul Panoniei și al Daciei. Recent a mai apărut o seurtă prezentare a cărții din partea lui B. Lörincz, *Acta Archaeologica*, XXVII, 1976, p. 207. Asupra anumitor omisiuni evidențiate de cei trei recenzenți, noi nu ne vom opri, decit numai dacă se cere a mai fi necesară o nouă lămurire.

După ultimul număr de la p. 174, culegerea lui A. D. cuprinde 904 inscripții, dar în realitate cuprinsul este mai mare, atingând totalul de 1003 (sub un număr de ordine figurind mai multe inscripții, fie omise în timpul lucrului din cauza grabei fie apărute în momentul redactării). Dintre acestea, 674 se referă la Panonia, iar 329 la Dacia; unele, nu prea multe, ţin atât de Panonia cât și de Dacia. Față de edițiile a doua și a treia, care înglobau totalul de numai 825 de inscripții, ediția ultimă este mult îmbogățită. Si totuși, este de la sine înțeles, că o asemenea lucrare nu poate fi considerată completă și de lungă actualitate, atât timp cât este de așteptat ca alte noi descoperiri de monumente epigrafice să completeze în continuare repertoriul documentar al Panonilor și al Daciei, îmbogățind tot mai mult arhiva lapidară a acestor provincii.

În ce privește *Pars Prima — Inscriptiones ad res Pannonicas pertinentes*, adică inscripțiile al căror text se referă la istoria provinciilor panonice, avem puține lucruri de adăugat. Ne revine să atragem atenția asupra unor adaose bibliografice, ca fiind apariții mai tîrzii (după 31 dec.

1971, cind a fost depus manuscrisul) ori asupra unor completări, pe care le credem necesare, sau mici observații de natură epigrafică ori istorică.

P. 36, nr. 95. *Ann. Ep.*, 1968, 31 Roma. *M. Ulpius Criscentino eq. R. / nat(ione) Pann(onia) inferior(e) nat. Ca / na pret. collat(o) in sing(ulares) / Britt. milit(avit) ann(is) XXVI etc. A.D.*, de acord cu editorii de la *Ann. Ep.*, crede că r. 1 EQ. R. este „pro : eq(uiti) s(ingularii)”, iar r.3 — 4 „i.e. : collat(o) in sing(ulares) ex ala ... exercitus Brittannici”. De fapt, acestea sint observațiile lui A. Ferrua, *Epigraphica*, XXIX, 1967, p. 100, nr. 140, primul editor al textului epigrafic. Dar nici A. Ferrua nu a văzut originalul și chiar spune : „tra le carte del Profumo ho trovato una scheda con la sequente iscrizione proveniente del monastero delle Monache del Monte Calvario e da lui copiata nel magazzino del Belvedere dei Musei Vaticani nel 1922 ; un frammento marmoreo di 28 × 30, mutilo solo destra, che purtropo non mi è riuscito di ritracciare”. Lipsind din partea dreaptă a inscripției, rămân deci nesigure literele EQ.R din r.1 și neințelese r.2 — 3, NAT.CA ... / NA PRET. Nu avem nici o dovdă că M. Ulpius Criscentinus a servit la Roma printre *equites singulares imperiali* și, dimpotrivă, dacă nu cumva în una din cohortele pretoriene, cum ar putea indica PRET din r. 3, in loc de *pr(a)et*. Mai curind am fi dispusă a admite că r.3 — 4 COLLAT.IN. SING --- / BRITT s-ar preta la *collat(o) in sing(ulares) [ped(ites)] / Britt(annicos)*, de unde a fost trecut în una din cohortele pretoriene, în cadrul căreia a fost avansat ca *eq(uies?)*. *Pedites singulares Britanni* (sau sub alte denumiri) constituiau o unitate auxiliară a Daciei, cu garnizoana la Germisara (Cigmău), cu regim de cohortă¹. De obicei, soldații în cohortele pretoriene provineau din legioni, dar se cunosc și unele cazuri rare cind ei veneau și din unități auxiliare². Astfel, inscripția ar fi de pus atât pe seama Daciei cît și a Panoniei inferior.

P. 41 și 144, nr. 128 și 766a. *CIL*, X, 3569. Misenum. *D. M. Cogitati Valenti(i) manip(ularii) IIII Dacie(a) /natio(ne) Pann(onius) mil(itavit) ann(is) II / vixit annis XXV etc.*, mai nou este publicată de Antonio de Simone, *La Collezione antiquario della Biblioteca dei Girolamini in Napoli* (Accademia di Archeologia. Lettere e Belle Arti di Napoli. Monumenti), Napoli, 1975, p. 32 — 33, nr. 14, pl. XXII, 1, cu adnotarea : „la nave qui menzionata è la quadrireme Dacica. L'escame dei carrateri, tracciati con accuratezza, sembra suggerire una data intorno alla metà del I secolo d.C.”.

P. 53, nr. 220. *Ann. Ep.*, 1967, 425. Leskovec. *Primus [Iuli libertus] / Asalus d[up(licarius) alae] / Cap(itorianae) etc.*, pentru ala *Cap.*, observă A.D., „nomine integro I Gallorum Capitoniana”, dar numele complet este *ala I Claudia Gallorum Capitoniana* (B. Gerov, *Acta Antiqua*, XV, 1967, p. 91, fig. 3).

P. 53, nr. 221. *CIL*, III, 9796. Municipium Magnum. *Vercaius Me[di] / f(ilius) eques / ala nova Clau[dia] / domo Varcia/nus etc.*, era necesar să se arate că unitatea este *ala I Claudia nova miscellanea*, iar inscripția datează din epoca anterioară Flaviilor, cind unitatea se găsea în Dalmatia, mai târziu în Germania, apoi în Moesia superior, apoi în Dacia și apoi din nou în Moesia superior³.

P. 54 — 55, numele personale *Pannonius* și *Pannonia* sint de completat cu *CIL*, III, 832. Gherla. *Herculi sancto / Marc(ius) Veracilius / Verus leg(atus) Aug(usti) / prop(raetore) curant(e) Pannón(io) Maxi[mo] / pr(a)e[fecto] eq(uitum) J.*

P. 54, nr. 241. *CIL*, VI, 37.271, inscripție funerară pentru *Iul(ia) Carnuntilla ex pr(ovincia) P(annonia) superiore*, cu observația lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 356, „vielleicht liberta?”

P. 54, nr. 245. *CIL*, VI, 3435, inscripție funerară, cu *Aureli(a)e Gorsil(la)e...nationale A/q Jui(n)-ce(n)s(e)m} etc.*, republicată cu puține încercări de îmbunătățire a lecturii de către J. Fitz, *ibidem*. De observat că antroponime formate după localitățile din Dacia nu cunoaștem decât pe *Apulensis* (*Ann. Ep.*, 1944, 100; 1959, 310), după *Apulum*, sclav în serviciul vamal, pe cind după localitățile din Panonia : *Carnuntilla*, *Carnuntina*, *Karnuntinus*, *Gorsil(la)*, *Mursenus*, *Savarina*, *Savarius*, *Scarbantilla*, *Scarbantina*, *Sirmia*, *Siscia* (J. Fitz, *ibidem*).

P. 72, nr. 341. La cea de-a doua diplomă militară de la Gherla, din 10 aug. 123, publicată de I. I. Rusu, *Dacia și Pannonia inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1972, și în *Dacia*, N. S., XVIII, 1974, p. 155 și urm., cu trupe din Dacia Porolissensis și Pannonia inferior,

¹ N. Gostar, *Sargetia*, III, 1956, p. 65 și urm.; I. I. Russu, *SCIV*, XXII, 1972, p. 74—75.

² M. Durry, *Les Cohortes prétoriennes*, Paris 1938, p. 250.

³ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am*

Rhein und Donau, Berna, 1951, p. 144—145, Inscriptia nu este menționată de W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 28.

pe lîngă observațiile recenzenților I. I. Russu și C. Petolescu (mai sus p. 125), merită acum și cele ale lui M. Wolff, *AMN*, XII, 1975; p. 152 — 158 și ale noastre din *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, XI, 1975, p. 301 — 305.

P. 72, nr. 347. *CIL*, XII, 3185. Nemausus. Inscriptie fragmentară a unui ... *trib(unus) coh(ortis) ... / praepositus equit(um) Panno[niorum] didissim(us) ob editionem muneris? ... ex p[ro]positu[re] po[st]puli ... / ... Jo posuit ... /* este din nou publicată de Y. Burnand, *Mélanges de l'École Française à Rome. Antiquité*, LXXXVII, 1975, p. 790 — 791, cu fotografie, ... o *trib(uno) coh(ortis) ... / ... praepositus equit(ibus) Panno[niis ... etc.*, iar *posuit* încheie textul. După Y. Burnand, cel onorat era un cavaler din Nemausus. N-ar fi exclus ca prepozitura să fi fost îndeplinită în războaiele purtate de Domițian sau Traian (v. mai jos).

P. 90 — 91 și 151, nr. 484 și 700 a. *CIL*, III, 726; *ILS*, 1419. Prope Lysimachiam. La inscripția în onoarea lui *C. Manlio [-] f[ilius] Q(uirina) Felici*, care printre altele, a fost și *praefecto) fabr(um) imp(eratoris) / Caesaris Nervae Traian(i) / Germ(anici) Dacici II, praefecto class(ium) / Pann(onicae) et Germ(anicae), proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) / Chers(onesitanæ), proc(uratori) Aug(usti) XX hered(itatum)*, credem că era necesar să se fi adus explicația lui H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romaine*, I, Paris, 1960, p. 147 — 151, nr. 64. După acest invățat, cifra *II* din nr. 7 ar arăta că cel onorat a fost *praefectus fabr(um) bis*, adică de două ori (în două reprise). În ce privește comanda de *praefectus class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, H. G. Pflaum notează că „nous ne nous tromperons donc pas en supposant que cette nomination fut en rapport avec la première guerre dacique, en vue de laquelle furent rassemblés sur le Danube les marins des deux flottes”. Din textul inscripției, nu reiese însă îndeajuns de limpede, că cel onorat a avut comanda ambelor flote în timpul războaielor dacice; dacă cele două unități fluviale ar fi participat la războaiele dacice sub comanda unică a lui C. Manlius Felix, atunci acest lucru ar fi fost evidentiat în inscripție. În schimb, lui R. Hanslik, *RE — PW*, Supplb. X, 1062, i se pare că cel onorat la Lysimachia ar fi fost *praefectus fabr(um) (iterum)* în cele două războaie ale lui Traian, dar nici aceasta nu se poate deduce din textul epigrafic. Din inscripție reiese numai că *praefectus fabr(um)* a fost în timpul domniei lui Traian, iar dedicăția s-a făcut între 103 — 114 și atunci *proc(uratori) Aug(usti) XX hered(itatum)* putea fi spre sfîrșitul acestei perioade și deci comenziile celor două unități fluviale se pot plasa și după războaiele dacice. În ce privește cifra *II =bis*, ea s-ar lega mai curînd de prefectura celor două flote, *bis praefectus class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, deci comanda nu a fost simultană, ci succesivă, odată pentru *class(is) Pann(onica)* și apoi pentru *class(is) Germ(anica)*, ceea ce este în deplină concordanță și cu alte asemănătoare comenzi. Există însă și cazuri cînd prefectura *fabrum* putea fi îndeplinită de mai multe ori, pînă și de trei ori (*CIL*, VIII, 8934; *ILS*, 1400), cum reiese din studiul lui E. Sander, *B. Jhb.*, 162, 1962, unde la p. 139 — 161, se analizează și cariera lui C. Manlius Felix. Mai atragem atenția că A. D., la transcrierea inscripției a sărit peste *proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) Chers(onesitanæ)*.

P. 92 și 145, nr. 489 și 769 a. *Ann. Ep.*, 1905, 14; *ILS*, 8965. Tusculum. La inscripția atât de fragmentară a lui *[M. Vini]cius [P. f[ilius] / co(n)s(ul) XV]* etc., unde ni se pune în față o bogată bibliografie, ar mai fi de adăugat disertația tezei de doctorat a vienezei D. Straussler, *Die sogenannte Vinicius Inschrift*, Viena, 1939.

P. 94 — 95 și 146, nr. 502 și 774 a. *Ann. Ep.*, 1903, 368; *ILS*, 9200; *IGLSyr.*, 2796. Heliolopolis. La bibliografia inscripției lui C. Velius Rufus, necesar a se adăuga V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 116 — 117, și H. Freis, *Epigraphische Studien* 2, Köln-Graz, 1967, p. 33 — 34.

P. 96 — 97, nr. 510, *CIL*, III, 6818; *ILS*, 1017. Antiochia. Relativ la *expedit(io) Suebic(a) et Sarm(atica)*, la care participă un *legatus al leg.* *XIII Gem.*, considerată a fi după unii războiul suebic și sarmatic al lui Domițian, după alții războiul sarmatic al lui Hadrian, la bibliografia dată de A. D., ar mai fi de adăugat acum și mențiunile lui H. G. Pflaum, *B. Jhb.*, 163, 1963, p. 321, unde se insistă pentru războiul lui Domițian din anul 90.

P. 107, nr. 547. *CIL*, X, 1713. Puteoli. *[... Je Panno[niae] / d[icitu]r Jonato a di[vo] ... /] patre ei[us] ... /*, la care se notează pentru *Pannoniae* „quo pertineat, incertum est”, s-ar putea că să fie *[?provincia] Je Panno[niae]*, deci Panonia nebifurcată și atunci să fie vorba de un război dacic, iar anonimul onorat să fi fost *[d]icitu[re] Jonato a di[vo] Traiano?*.

În *Pars altera — Inscriptiones ad res Dacicas pertinentes*, sunt necesare cîteva ușoare observații sau completări de natură epigrafică sau istorică.

P. 128, nr. 653. *CIL*, XVI, 171. Valentina Banasa. Fragment de diplomă militară cu unitătile auxiliare din Mauretania Tingitana. A. D. completează astfel ultimele rînduri de pe extrinsecus tabella I: *[...] ex def[ec]urione [...] ni Daci [f]ilio) . . . et . . . a Je Luci fil(iae)*

Sat(- - - uxori) eius et Dacio[ni] f(ilio) eius - - - J. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost decurio din ala *Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel :

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin : *ex de[curione - -] ni Daci [f. - - , et - -] e Luci fil. Sat - - , [uxori] eius et Dacio [f. eius - -].* Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci :

*ex de[curione]
-----ni Daci [f(ilio)]-----]
[et - - - a]e Luci fil(iae) Sat[- - - uxori eius - - -]
[et - - - f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].*

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de decurion, el a fost înscris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele : *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Hezbenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misenensis*) ; *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*) ; *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din ala I *Pannoniorum Tampiana*) ; *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex censurione]---to Sarabae [f(ilio)]-----]* (dintr-o cohors) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto(?)* (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacus* (nu *Dacus*, aşa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus*; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonius*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misenensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cind primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele : *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisalae ux(ori) eius Sura*; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae uxori eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[- - - a]e Luci fil. Sat[?urninae uxori eius - - -]* (după eius urma *origo sau domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria / Dionysia / do(mo) Sa[r(mizegetusa)] / Da(ciae) s(superioris) h(ic) s(ita est) / vixit a(nnos) XX / C. Valerius Sarnus / coniugi / dulcissi/mae fec(it).* Inscriptia a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s*; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]*; r. *h(ic) s(ita) e(st)*; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscriptia este din sec. II, dar mențiunea de *Da(ciae) s(superior)* în r. 5 permite o datare mai restrinsă, 117/118–168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentilicul *Valerius* – *Valeria* (atât *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sunt liberjii același *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amândoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus / Diuppaneus qui / Euprepes Sterissae f(ilius) / Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII* etc. Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diuppaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpeneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100; I. I. Russu, *Illirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se aduc mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier. Band I. Einleitung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistreză pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.
⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, aceeași pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (*IGBR*, II, 771), iar la Olbia Δυρπανας⁷, *Diuppaneus* de la Roma nu poate fi decit o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIVRPANEVS. *Diopaneti*, *Dionisi* din Dalmatia⁸, aşa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diuppaneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga *CIL*, VI, 5648, A. *Furio Trophimo I / vix(it) ann(is) XXL - - / A. Furius DAISCVS - - / patrone bene merenti*, unde DAISCVS, credeam că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. *CIL*, III, 14.433; *ILS*, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) / vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) / M(oesiaca) et V Ma(cedonicae) D(acicae) Trop(a)e/iub curam (sic) / Eptidi(i) Modesti / (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonicae) et / Valeri(i). Cle-nentis / (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olverunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat a „Kadiköi” cum transmită vechile însemnări, ci la Băneasa (înainte Ghiuvegea)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici transportată la Băneasa. Din faptul că leg. I Italica era *M(oesiaca)*, iar leg. V Macedonica era *D(acica)* și că ambele erau în vexillatio la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, cind prima egiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar la doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud le Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor se explică posibilitatea colaborării celor două unități decit dacă am continua să admitem că prezența or la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 – 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga *IGLSyr.*, IV, 1356. Laodicea Apameiene. † Εὐθάδες ἄται Αστέριος / τριβοῦνος νομέρον Δακῶν din epoca romană fizie. Credeam că autorii culegerii au procedat bine, cind sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al coh. I Ulpia Dacorum (millaria), din armata Syriei (*CIL*, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacica vetustiora*, p. 144 – 145, pentru care dispunem de atât de puține documente epigrafice, cu toată încrederea se poate insera inscripția *CIL*, III, 14.458; Gr. Tocilescu, *Ouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213 – 214, nr. 43, fig. 100; Stoian, Tomitana, *Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. VII; M. Andreescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 – 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea română*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito(ni) dec(urioni) et(erano) alae / Pannoniorum / donis donato ab / imp(eratore) Vespasiano ob vir/tutem T. Flavius Ias/tus filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, *CIL*, XII, 3169; *ILS*, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Iulius Maximus Mananus, care, cind era trib(unus) mil(itorum) leg(ionis) V Macedonic(ae), a fost donato / bello Dacico orona murali et vallari h[asta pura] vexillo de către Domitian, este mai nou publicată de Y. Burnand, p. cit., p. 754 – 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. *CIL*, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe cind era guvernator al Moesiei superior, a fost donato / ab imp(eratore) Domitiano lug(usto) Germanico bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII ex(il)lis IIII, a fost publicată și în *ILS*, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis IIII*.

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și /donato bello Da-

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzeeküste. Die ethnischen Verhältnisse, ziemlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten im ichte der Namenforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; Detschew, op. cit., p. 150.

⁸ JÖAI, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, op. cit., p. 43; A. Mayer, op. cit., p. 124; D. Detschew, op. cit., p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73.

¹¹ Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II. Romanii la Dunarea de Jos, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹² Cf. A. v. Premerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; m. Popescu, op. cit., p. 198; R. Sacher, *Epigraphische Studien*, 1, 1967, p. 41 – 42.

¹² A. v. Premerstein, op. cit., p. 148 – 149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *AISC*, V, 1944 – 1948, p. 288; Em. Popescu, ibidem. Trebuie remarcat că A. v. Premerstein, ibidem, citea *vexil. leg. I Ital. / [V] M. et VII ad Trop. / [T] roi (ani) etc.*, ceea ce dă cu totul o altă înțelesire inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devenire *ante quem* 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, cind leg. XI Claudio este adusă din Pannonia în Moesia inferior, la Durostorum (E. Ritterling, *RE PW*, XII, 1925; 1283, 1698) și care lipsește în rindurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațiile (sau vexilația) leg. I Italica, V Macedonica și VII (Claudia) (dacă lectura lui A. v. Premerstein este cea corectă) să fi activat tocmai la construirea monumentului-trofeu de la Adamclisi. Se impune atunci o altă mai grabnică afare a inscripției și o reexaminare a textului.

Sat(- - - uxori) eius et Dacio[ni] f(ilio) eius - - - J. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost decurio din ala *Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel :

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin : *ex decurione - - J ni Daci [f. - - - , et - - -] e Luci fil. Sat - - , [uxori] eius et Dacio [f. eius - -]*. Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci :

ex decurione J
- - - ni Daci [f(ilio) - - -]
[et - - - a] e Luci fil(iae) Sat[- - - uxori eius - - -]
[et - - - f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de decurion, el a fost inseris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele : *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Herzenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misenensis*) ; *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*) ; *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din ala I *Pannoniorum Tampiana*) ; *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex centurione J - - - to Sarabae [f(ilio) - - -]* (dintr-o cohors) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto* (?) (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacius* (nu *Dacus*, aşa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus* ; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonus*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misenensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cind primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele : *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisatae ux(ori) eius Sura*; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae uxori eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[- - - a] e Luci fil. Sat[?urninae uxori eius - - -]* (după *eius* urma *origo* sau *domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria / Dionysia / do(mo) Sa[r(mizegetusa)] / Da(ciae) s(uperioris) h(ic) s(ita est) / vixit a(nnos) XX / C. Valerius Sarnus / coniugi / dulcissi/mae fec(it).* Inscriptia a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s*; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]*; r. *h(ic) s(ita) e(st)*; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscriptia este din sec. II, dar mențiunea de *Da(ciae) s(uperior)* în r. 5 permite o datare mai restrinsă, 117/118–168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentiliciul *Valerius* – *Valeria* (atât *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sunt liberii aceluiași *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amândoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus / Diuppaneus qui / Euprepes Sterissae f(ilius) / Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII* etc. Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diuppaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpaneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100; I. I. Russu, *Ilirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se adue mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier. Band I. Einführung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistrează pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.

⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, același pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (*IGBR*, II, 771), iar la Olbia Δυρπανας⁷, *Diuppanteus* de la Roma nu poate fi decit o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIVRPANEVS. *Diopaneti*, *Dionisi* din Dalmatia⁸, aşa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diup-paneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga *CIL*, VI, 5648, A. *Furio Tro[phimo] / vix(it) ann(is) XL - / A. Furius DAISCVS --- / patronne bene merenti*, unde DAISCVS, credem că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. *CIL*, III, 14.433; *ILS*, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) / vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) / M(oesiaca) et V Ma(cedonicae) D(acicae) Trop/ a/ e/ j/ sub curam (sic) / Eptidi(i) Modesti / (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonicae) et / Valeri(i). Clementis / (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olverunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat la „Kadiköy” cum transmită vechile însemnări, ci la Băneasa (înainte Ghiugea)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici transportată la Băneasa. Din faptul că leg. I Italica era *M(oesiaca)*, iar leg. V Macedonica era *D(acica)* și că ambele erau în *vexillatio* la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, cind prima legiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar a doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud de Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor se explică posibilitatea colaborării celor două unități decit dacă am continua să admitem că prezența lor la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 – 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga *IGLSyr.*, IV, 1356. Laodicea Apamene. † Evθάδε κῆται Αστέριος / τριβοῦνος νομέρον Δαχῶν din epoca romană tirzie. Credem că autorii culgerii au procedat bine, cind sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al *coh. I Ulpia Dacorum (miliaria)*, din armata Syriei (*CIL*, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacica vetustiora*, p. 144 – 145, pentru care dispunem de atit de puține documente epigrafice, cu toată increderea se poate insera inscripția *CIL*, III, 14. 458; Gr. Tocilescu, *Touilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213 – 214, nr. 43, fig. 100; L. Stoian, *Tomitana. Contributii epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. LVII; M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 – 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea română*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito ni dec(urioni) set(erano) alae / Pannoniorum / donis donato ab / imp(eratore) Vespasiano ob vir/tutem T. Flavius Iastus filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, *CIL*, XII, 3169; *ILS*, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Julius Maximus Manianus, care, cind era *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) V Macedonic(ac)*, a fost *donato bello Dacico corona murali et vallari h[asta pura] vexillo* de către Domitian, este mai nou publicată de Y. Burnand, *op. cit.*, p. 754 – 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. *CIL*, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe cind era guvernator al Moesiei superior, a fost *donato fab imp(eratore) Domitiano Aug(usto) Germanico bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII vex(il)lis IIII*, a fost publicată și în *ILS*, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis IIII*.

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și *donato bello Da-*

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzeeküste. Die ethnischen Verhältnisse, kamentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten imichte der Namensforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; Detschew, *op. cit.*, p. 150.

⁸ *JÖAI*, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, *op. cit.*, p. 43; A. Mayer, *op. cit.*, p. 124; D. Detschew, *op. cit.*, p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73; L. Vulpe, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunarea de os*, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹¹ Cf. A. v. Premerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 198; R. Säxer, *Epigraphische Studien*, 1967, p. 41 – 42.

¹² A. v. Premerstein, *op. cit.*, p. 148 – 149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *AISC*, V, 1944 – 1948, p. 288; Em. Popescu, *ibidem*, Trebuia remarcă că A. v. Premerstein, *ibidem*, citea *vexil. leg. I Ital. / [V] M. et VII ad Trop. / [T] roi (ani) etc.*, ceea ce dă cu totul o altă înțelesare inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devenire ante quem 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, cind leg. XI Claudio este adusă din Panonia în Moesia inferior, la Durostorum (E. Ritterling, *RE PW*, XII (1925), 1283, 1698), și care lipsește în rîndurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațile (sau vexilația) leg. I Italica, V Macedonica și VII (Claudia) (dacă lectura lui A. v. Premerstein este cea corectă) să li activat tocmai la construirea monumentului-trofeu de la Adamclisi. Se impune atunci o cit mai grabnică aflare a inscripției și o reexaminare cu mai amănunțită a textului.

cico coſtro]nis muraſſibus duabus et ſcoronis vallaribus duabus eſt coro]nis classicis] duabus et coro]nis aureis duabus hastis puris octo vexillis ec̄to, de către Domițian, a mai fost publicată de către H. Halfmann, *Akten des VI. Internationalen Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München 1972, München, 1973, p. 449 – 451, cu un prețios comentariu și cu intervenții din partea lui R. Syme și J. Devreker.

P. 147 — 148, nr. 776. *CIL*, III, 14.214; *ILS*, 9107. Adamelisi. Marca inscripție, foarte fragmentată, de pe una din fațadele monumentului funerar militar, după A. D. începea prin numele împăratului Domițian, cu *Stri Jb. pot. VIII imp. XXI censor perp. cos. XV p.p.*. Aceasta nu este însă decit o *lectio fantezistă* din partea lui J. Colin, *Latomus*, XI, 1956, p. 57 și urm. (și nu „lectie emendata” sec. Em. Doruțiu [*Dacia*, N.S., V, 1961, p. 345 și urm.] et I. Berciu [*Apulum*, V, 1964, p. 259 și urm.]), căci din primele rînduri ale inscripției, cu numele și titulatura împăratului (Domițian sau Traian) nu au rămas decit MP, E, D și B. POT, care pot intra în numele oricărui împărat. Tot astfel, nu există nici o indicație epigrafică pentru completarea r. 5 sau 6 prin numele lui *[Cornelius Fuscus e] Jol(onia) Po[m]p(eis) domicil(io) Neapol(i) Italicae pra[ef]ectus pr[actorio]* și o asemenea lectură nu este decit teza forțată a lui C. Oichorius¹³ și a celor care l-au urmat, căcă unui *praefectus praetorio* nu i se indică niciodată *origo* sau *domicilium*¹⁴, iar patria lui Cornelius Fuscus comandanțul cohortelor pretoriene ale lui Domițian, nu a putut fi Pompeii, care nu a dat senatori romani în sec. I¹⁵. Restul textului, cu lungi *laterculi* cu numele soldaților căzuți pe câmpul de luptă era mai indicat să fi fost scris pe coloane și fiecare fragment aparte, căci, altfel, în text continuu cum este redat de A. D., inscripția își pierde înțelesul. Ar fi fost bine ca fragmentele să fi fost grupate după categoria militarilor: 1° soldați din cohortele pretoriene; 2° soldați dintr-o legiune (sau din legioni); 3° soldați din unități auxiliare. De observat apoi că într-un fragment, pe care îl publică Em. Doruțiu, *ibidem*, al unor soldați dintr-o legiune [---V]alens BO---, pe care autoarea îl intregește *Bo[sonia]din Germania inferior*, în realitate este localitatea *Bo[sonia]* din nordul Italiciei despre care se știe că a dat numeroși soldați în legioni¹⁶. La listele cu soldați din unitățile auxiliare se poate acum adăuga și fragmentul ---f(ilius) *Trevir*¹⁷, care, după forma și dimensiunile literelor provine din același monument. În sfîrșit, la bibliografia relativ la cei care susțin că monumentul comemorează *de bello Dacico Domitian*, este de adăugat studiul lui Em. Condurachi, *Cercetări istorice* (Seria nouă), II, 1971, p. 129 — 141.

La capitolul *bella Dacica Domitianii*, p. 145 – 148, se poate face acum uz și de inscripția publicată de D. Knibbe. *JÖAI*, IL, 1968–1971, p. 6 – 15, nr. 1, fig. 4; *Ann. Ep.*, 1969–1970, 595; Em. Doruțiu, *Studii clasice*, XVII, 1977, p. 89 – 100. Efes. *M. Arruntium M. [fili] Jum Ter[etina]*, / *Claudian[u]m, praefectum coh[ortis] is / tribunum [bis], praefectum] ala[e et] / vex[il]i[us] prae[fecto] rianorum, doni[s] mil[itarib]us don[ation]um hasta pur[s]a[ve] faxillis ar[genteis] c[on]corona aurea[re] / [e]st corona ..., proc[uratore] Romae fru[menti] comparandi It[aliae], praefectum) clas-*s(is)* / [Moesiacae et ripae Dan[ub]i(i), adlectum in senatori] Jum ordine[m] inter aedilicios, pra-*fector] Iem p[opuli] R[omanii], leg(atum) / [pr(o) pr(ae)tor]e p[ro]vinciarum A[cha]iae/ et Asia-*bis*. / C. Vibius Salutaris a[mi]co suo]. / M. 'Αρρούντιον Κλαυ[διανὸν], / ἐπαρχον σπείρης, δις χειλ[ε] / [ρχον], / δις ἐπαρχον εἰς· ης, ἐπίτροπον ἐν[υ] / Ρώμη ἐπὶ τοῦ σείτου, ἐπαρον τοῦ / ἐν Μοισίαι στόλου καὶ τῆς ὄχθης, κατατελεγμένον εἰς σύνκλητον ἐν τοῖς ἀγορανομικοῖς, στρατηγὸν δήμου Ρωμαίων, πρεσβευτὴν καὶ ἐν[υ] / τιστράτηγον ἐπαρχειῶν Αχαίας / καὶ / Ασίας δις, / Γ. Οὐείθιος Σαλούταρις φίλων/καὶ εὐεργέτη ιδίωι După D. Knibbe, M. Arruntius Claudianus a deținut comanda de *praefectus* a unei vexilații de pretoriensi „in die Zeit der Dakerkriege Domitians oder Traians”, dar, aşa cum a stabilit Em. Doruțiu această comandă a avut-o „in jurul anilor 86 – 89”, cind a primit decorațiile amintite în textul latin al inscripției. Em. Doruțiu crede că este „războiul contra dacilor, condus de Cornelius Fuscus prefectul pretoriului”, din anii 86/87. Mai curind, credem noi că este vorba fie de războiul dacic din anul 86, terminat cu *victoria* *Dac(ica)*, după inscripția din Puteoli¹⁸, fie cu războiul din ani 88 – 89, condus de Tettius Julianus¹⁹. Nu poate fi vorba de expediția lui Cornelius Fuscus din anul 87, care se termină dezastruos pentru romani²⁰, căci în cazul acesta, M. Arruntius Claudianu-nu ar fi obținut decorațiile militare menționate în textul latin. Preferăm unul din cele două război-dacie terminate cu succes de către romani (nu altul contra marcomanicilor, iazygilor sau suevilor prin faptul că M. Arruntius Claudianus primește apoi comanda de *praefectus classis*) / *Moesiacae et ripae Dan[ub]i(i)* – ἐπαρχος τοῦ ἐν Μοισίαι στόλου καὶ τῆς ὄχθης, deci tot pe Dunăre;**

¹³ C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in Dobrudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, p. 19 si urm.

¹⁴ H. Dessau, *Hermes*, XLV, 1910, p. 5, n. 7; idem, *ILS*, III, 2, p. LXXIV.

¹⁵ R. Syme, *AJPh.*, LVIII, 1933, p. 8 (= *Danubian Papers*, Bucureşti, p. 73 și urm.), căci Cornelius Fuscus făcea parte dintr-o familie de senatori (Tacitus, *Historia*, II, 86); cf. A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma, 1939, p. 289.

¹⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1380, 1466, 1613, 1627, 1670,

1704, 1791, 1819; G. Forni, *Il Recrutamento delle legioni d'Augusto a Diocleziano*, Roma, 1952, p. 288, 229, 233, 234.

¹⁷ D. Tudor, *Materiale*, II, 1956, p. 592, fig. 11 d și 16 l
¹⁸ La A. D.; p. 147, nr. 775.

¹⁹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940
p. 38-39.

²⁰ Suetonius, *Domitianus*, VI, 1; Dio Cassius, LXVIII, 3; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Getica*, 77; Orosius, VI, 4.

inferioară, unde s-au dat luptele din anul 86. Și totuși, decorarea, puțin obișnuită pentru un comandant de vexilație, provenit dintr-un *praefectus alae*, cu două *coronae*, două (?) *vexilla argentea* și o singură (?) *hasta pura*, ne-ar face să credem că M. Arruntius Claudianus ar fi putut fi decorat în două războiace dacice, odată în războiul din 86 ca *praefectus alae*, apoi în războiul din 88 — 89 ca *praefectus vexilli praetorianorum*.

La p. 148, era necesar să fi apărut fragmentul din G. Henzen, *Acta fratrum Arvalium quae supersunt*, Berlin, 1874, p. XCLVII, 117, 120, 122, 124; *CIL*, VI, 2075, col. II, r. 40 — 45, *[isidem cōs. / i - no Jn(as) Iun(ias) / [in Capitolio] ad vota suscipienda pro it Ju et redditu / [imp. C]aesa[ri]s Nervae Trai[ani] fr[atres] Arva/[l]es conve[n]erunt / et vota nuncuparunt, / praeun- / [i] et M. Annio V[er]o, in ea verba quae infra s(cripta) s(unt) / Iuppiter] o(ptime) m(axime) vi - - - - -*. Textul prezintă importanță pentru că era, pînă nu demult, primul document prin care se făcea cunoscut că Traian a plecat din Roma, spre a lua conducerea celui de-al doilea război dacic, între 2 — 5 iulie 105 (numele consulilor — *C. Julio Basso [Cn. Afr Janio Dextra eo[s]]* — în col. I r. 43)²¹.

P. 150, nr. 786. *ILS*, 8863; *Ann. Ep.*, 1905, 6. Argos. Inscriptia în limba greacă, pentru A. Pomponius Augurinus, ἐπαρχος σπειρης α' χειλιάνδρου (= *praefectus cohortis I millitariae*), care a fost decorat de Traian μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην, este incorrect transcrisă. Greșeala se datorește lui H. Dessau, *ILS*, 8863, care, în r. 7 — 10, citea numele lui Traian: αὐτοκράτορος Καίσαρος Νέρονα Τραϊανοῦ / Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ. Sau, după W. Wollgraff, *Bulletin de correspondance hellénique*, XXVIII, 1904, p. 424 — 427 (*Ann. Ep.*, 1905, 6; *SEG*, XI, 778), titulatura împăratului în r. 9 — 10 este Γερμανικοῦ Δακικοῦ și deci, din eroare, H. Dessau a suprimat Δακikou. Neobserverindu-se această eroare inscriptia a fost datată începînd cu anul 103, cînd Traian nu avea încă titlul triumfal de *Dacicus* și ar fi vorba de primul război dacic neterminat, ceea ce este în dezacord cu μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην. Inscriptia se datează mai curînd între 106 — 114, sau, poate, chiar între 103 — 114 și deci A. Pomponius Augurinus a devenit ἐπίτροπος Σεβαστοῦ ἐπαρχείας Ἀχαΐας (funcție pe care a avut-o după comanda cohortei) nu încă în anul 102 (cum au dedus Ed. Groag²², R. Hanslik²³, H. G. Pflaum²⁴, ei cel mai curînd după anul 103 sau după anul 106. Se mai aduce observația, că la publicarea inscriptiei de către A. D. era de dorit de a se fi arătat că textul apărut și în *SEG*, XI, 778.

P. 150 — 151, nr. 778, la fragmentele XVI și XVII din Fasti Ostienses este necesar a se adăuga A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, 1, p. 195 și urm., aşa cum s-a procedat la p. 158, nr. 818. Dar observația lui A. D. „lectio emendata sec. L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Rozpravy CSAV, 1957, ... c. 2, p. 17” nu corespunde realității, căci *lectio*, pe care o adoptă autorul, este cea a lui Degrassi.

P. 151, nr. 788 și 789 la cele două inscriptii din Arretium (*CIL*, XI, 1833 și *Ann. Ep.*, 1926, 123) ale lui C. Cilnius Proculus, participant la primul război dacic în calitate de *comes al* lui Traian, credem că era mai folositor ca autorul să fi recurs la cele două lecturi propuse de J. Fitz, *Latomus*, XXVII, 1968, p. 72 și urm., care sunt mai rezonabile față de cele propuse de Ed. Groag, *PIR²*, II, 732 C.

P. 151, nr. 791, la inscriptia fragmentară din Utica (*Ann. Ep.*, 1964, 192), în onoarea unui *proconsularis Africæ*, decorat de Traian *[- ob bellu]m Dacicū*, era necesar a se fi adăugat la bibliografie și studiul lui P. Veyne, *Latomus*, XXII, 1964, p. 35 — 37. Noi propunem a se identifica acunoscutul guvernator al Africii cu C. Cilnius Proculus, care, după J. Fitz, *ibidem*, între anii 103 — 104 ar fi ajuns la guvernarea acestei provincii²⁵.

P. 151, nr. 792. *CIL*, III, 550; *ILS*, 308. Athena. Inscriptia bilingvă a lui P. Aelius Hadrianus, care participă la cele două războiace dacice, a fost publicată încă în *CIA*, III, 464, și în *IG*, II², 3286. La aparatul critic se mai cerea a se adăuga *Historia Augusta*, *vita Hadriani*, 2, 2 — 4, iar a bibliografie, L. Perret, *Essai sur la carrière d'Hadrien jusqu'à son avènement à l'empire* (76 — 117), Paris, 1935, p. 40 și urm. Data de redactare a inscriptiei este anul 112 (P. Graindor, *Chronologie des archontes sous l'empire*, Bruxelles, 1921, p. 122).

P. 155 — 156, nr. 807, Q. Pompeius Falco, *leg(at)o) leg(ionis) V Macedonic(ae) / bello Dacico / ionis militari Jbus donato* (în primul război dacic al lui Traian (*CIL*, X, 6321; *ILS*, 1035)²⁶, a mai

²¹ A. Degrassi, *I Fasti Consolari dell'Impero Romano dal 10 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 31.

²² Ed. Groag, *Die römischen Reichsbeamten von Tiberius bis auf Diokletian*, Viena — Leipzig, 1937, p. 143 — 144, „und in den folgenden Jahren”.

²³ R. Hanslik, *RE-PW*, XXI, 2335; XXII, 1967.

²⁴ H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, I, Paris, 1960, p. 167 — 168, nr. 72.

²⁵ J. Fitz nu intrevede însă această posibilitate.

²⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1576, 1582.

fost onorat printr-o inscripție aflată la Efes, necunoscută lui A. D., pe cind era *proco(n)s(ul) provinciae Asiae*, menționată de A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 64, n. 3, „auch in einer noch unpublizierten lateinischen Inschrift von Ephesos (Scheden des Archäol. Inst. in Wien) ist zu ergänzen leg. leg. V [Mac. donis] militaribus-donatis J ob bellum Dacicum”.

P. 157, nr. 814. *CIL*, XII, 105; *ILS*, 289. Axima. *Titulus honorarius* pentru Traian, din anul 108, care se încheie prin *devictis Dacis / Foro claud(ienses) publ(ice)*, a fost mai nou publicată de G. Gimard, *Archéologia* (Dijon), nr. 103, februarie, 1977, p. 47, cu fotografie după desen și cu însemnarea: „dédicace à Trajan, offerte pour sa victoire sur les Daces par les habitants d'Aime”. Starea actuală a inscripției, pentru primele trei rânduri, este: *[imp. Caesari] / divi Nerva[e f.] / Nervae Traia[no]*; în rest, textul s-a păstrat în întregime.

P. 157, nr. 816. *Ann. Ep.*, 1929, 8; *SEG*, IX, 101. Cyrene. Se cere să se menționea studiul lui L. Robert, *Hellenica. Recueil d'épigraphie et de numismatique grecque, XI – XII*, 1960, p. 554 și urm., unde, lăcuna din r. 5 a inscripției este completată prin *[ε]πεσκεύσαν διὰ Γ(αῖω) Ποστο(μίω 'Οπτάτω ισάρευς Ἀπόλλωνος καλλιέτευς*; pentru că aduce observația că *Ιερεὺς καλλιέτευς*, „c'est un titre décerné au prêtre éponyme d'Apollon lorsque l'année de sa prêtrise avait été bonne et belle; marquée par quelque heureux événement . . . cet événement peut être local ou intéresser tout l'empire; nous en connaissons deux”, dintre care unul este cel din inscripția de la Cyrene, “la capture du roi des Daces Décébale par Trajan, . . . événement pour tout l'empire”. Trebuie să se atrage atenția cititorului că întrareea atât de ingenioasă a lacunei din ultimul rând, *Ο κύριος Νέρβας Τ[ραϊανὸς] τεβαστὸς τὸν τῶν Δακῶν μόναρχον Δεκιβαλλόν έλαβε...*, se datorează lui M. P. Speidel, *JRS*, LX, 1970, p. 142, n. 2, dar cu semn de întrebare.

P. 158, nr. 819, *CIL*, III, 12.467; *Ann. Ep.*, 1965, 276. Tropaeum Traiani. Inscriptia monumentului trofeu de la Adamclisi este transcrisă după Em. Doruțiu, *Studii clasice*, VII, 1965, p. 209 și urm., unde, pentru ultimele rânduri, se propunea întregirea: *[? (de) victo, exercitu] D[acorum] et - - -? Sarmata] Irum [? tropaeum consacravit]*. După apariția studiului lui Em. Doruțiu, noi amărată că monumentul trofeu a fost prevăzut cu două inscripții. Lacunile existente din motive de spațiu disponibil, nu pot fi completate în felul propus. Prima inscripție, al cărui text a fost publicat de Gr. Tocilescu, *Monumentul de la Adam Klissi*, Viena, 1895, p. 21, 124., și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 15, 84, este de citit acum: *Ma[rti] ulti[or]i / imp(erator) [Caesar] divi / Nerva[e f]ilius] Ne[rva] / [Tr]ai[anu]s Aug(ustus) Germ(anicus) / Dac[i]c[u]s p[ont(ifex)] I ma[rx(imus)] trib(unicia) potes[ti] ate[XIIII] / imp(erator) VI co(n)s(ul) V p[ater] p[atriae] / [Da]corum exercitu / [regis Decebali] su[perato] (?) etc., sau *Decebali regis* (in lacună). Cea de-a doua inscripție, din care P. Nicoreescu, *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin, 21 – 26. August 1939*, Berlin, 1940, p. 472 – 473, a publicat un fragment, sără întregi: *[Marti ulti[or]i / imp(erator) Caesar divi] Nerva f[ilius] Nerva / Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) / Dacicus trib(unicia) pot(estate) / XIIII po[nt] ifex / max(imus) / imp(erator) VI co(n)s(ul) V p[ater] p[atriae] / exercitu / [regis Decebali] su[perato] (?) etc.*²⁷ La bibliografia, pe care o enumera A. D., broșura lui A. Culici, *Războiele dacice (101–106)*, București, 1937, este o compilație rău alcătuită, cu numeroase erori de fond și cu nume proprii greșite, săa incit este lipsită de calitatea științifică și nu era necesar să fie menționată.*

Capitolul *bella Dacica Traiani* de la p. 148 – 158 se amplifică acum cu încă o inscripție bilingvă. D. Knibbe, *op. cit.*, p. 16 – 19; nr. 2, fig. 5; *Ann. Ep.*, 1969–1970, 569; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 300. Efes. *[M. Gavio P. filio Palatina Bassu] / Romae, praef(ecto) coh(ortis) VI Britt(onum) eq(uitatae) p(iae) f(idelis), trib(uno) / mil(itum) leg(ionis) I Adiutric(is), adlecto in dec(uriam) V inter / selectos, praef(ecto) eq(uitum) alae Cl(audiae) novae, donis donato / bello Dacico ab imp(eratore) Caesar[e] Nerva Traiano / Aug(usto) Germanico Dacico corona murali hasta [pura] vexillo, praef(ecto) orae Ponticae maritimae.*

M. Γαού(ι)φ Π. ιδιοι Παλαστεῖνα. Βάστωι Ρώμης, / ἐπάρχωι σπείρης ε' Βριτανικῆς Ιππικῆς / εὐσεβοῦς πιστικῆς, χειλιάρχωι στρατιῶν λεγ(ιῶνος) α' Βογθοῦ, προσλεεγμένω εἰς δεκουρίαν ε' / εἰς τοὺς ἔκλεεγμένους, ἐπάρχωι σπείρων ἄλης / Κλαυδίας κατινής, δώροις δεδώρημένω ἐν / πολέμῳ Δακικῶι, ἀπὸ αὐτοκράτορος Καίσαρ[ος] / Νέρβουα Τραιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικοῦ / στεφάνωι τειχικῶι ἀστηράζούσιλλοι, ἐπάρχωι ὅχθης Ποντικῆς παραθαλασσίου.

P. Iunius Aemilianus strator / M. Fl(avius) Proculus strator / [-] Helvius Rufus cornicul(arius) / [-] Ae[li]butius Paulus cornicul(arius) / [-] Pompeius Pompeianus cornicul(arius) / [-] V Jalerius Longinus optio / [-] Salubrius Pacatus optio / [-] Antonius Proculus tessararius / praetori(i) eius / h(onoris) e(ausa). După D. Knibbe, M. Gavius Bassus a fost *praef(ectus) orae Ponticae maritimae* între anii 111 – 113 și se specifică: „fest steht ferner, dass er die dona militaria bello Dacico

²⁷ N. Gostar, *Latomus*, XXVIII, 1969, p. 120–125.

von Kaiser Traian erhalten hat, woraus sich für die praefectura alae Claudiae novae spätestens mit dem Jahr 106 ein sicherer terminus ante quem anleitet".

La capitolul *bella Dacica Traiani*, se mai pot adăuga încă următoarele două inscripții, clasate de A. D. la capitoile *bella Dacica reliqua și la varia*:

P. 163, nr. 835, *Ann. Ep.*, 1926, 88; 1935, 12. Ujo. G. Sulpicio Ursulo / praef(ecto) symmachius / ariorum Asturum / belli Dacici (centurioni) leg(ionis) / I Minerviae p(iae) f(idelis) / (centurioni) coh(ortis) XII. urba(nae) (centurioni) coh(ortis). IIII / praetoriae p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XIX Pr(imigeniae) et / leg(ionis) III Aug(ustae) / G. Sulpicius Afr(icanus) pos(uit), după lectura lui A. D. De remarcat însă că r. 8 — 9 au provocat unele nedumeriri. După H. Dessau, *Klio*, XX, 1926, p. 227 — 228, după numeralul *XIX*, care de fapt este *XXII*, în loc de PRAEF, cum este în inscripție, trebuie să fie PR ET, deci p(rimo)p(ilo) leg(ionis) *XXII* Pr(imigeniae) et leg(ionis) *III Aug(ustae)*. A. Merlin, *Istros*, I, 2, 1934, p. 201 — 204, crede că lapicidul, după *XIX*, a omis PR și deci r. 8 — 9 trebuie citite p(rimo)p(ilo) leg(ionis) *XXII* Pr(imigeniae), praef(ecto) leg(ionis) *III Aug(ustae)*; noi preferăm această ultimă lectură. Cei mai mulți învățăți au fost de acord că *bellum Dacicum* la care participă G. Sulpicius Ursulus, în calitate de *praef(ectus) symmachiorum Asturum*, este unul dintre cele două război ale lui Traian²⁸. Nu a aderat la această părere W. Ensslin, *Klio*, XXXI, 1938, p. 365, și urm., pe motivul cuvintului *symmachiorum*, care s-ar plasa într-o vreme mai nouă, în sec. III, iar *symmachiorum* ar corespunde cu cuvîntul latin *auxilia*, frecvent pentru numele de unități în epoca romană tîrzie. Se propunea atunci, pentru *bellum Dacicum* din inscripția, războiul dacic din timpul lui Maximin Thracul, care, începînd cu anul 236, a purtat titlul de *Dacicus maximus*²⁹. Dar *auxilia* este un termen militar ce devine frecvent, pentru designarea unităților militare, de abia în sec. IV³⁰ și nu încă în prima jumătate a sec. III. Apoi, dacă *bellum Dacicum* din inscripția lui G. Sulpicius Ursulus ar fi războiul din anii 236 — 238, atunci el nu mai putea fi avansat ca *praef(ectus) leg(ionis) III Aug(ustae)*, căci această legiune este desființată în anul 238; dacă ajungea *praefectus* al acestei legiuni pînă în 238, atunci numele unității ar fi fost radiat în inscripții³¹. Mai menționăm, că în sec. III, legiunile purtau numele împăratului (deci cele trei trebuie să fie *Maximiana* sau *Gordiana*), la fel și *coh(ors) IV praetoria* și încă *pia vindex*. Mai nou B. Dobson, *Epigraphische Studien*, VIII, 1969, p. 123 și urm., plecînd de la noua încercare a lui E. Birley în a data *De munitione castrorum* a lui Hyginus în timpul lui Maré Aureliu³², unde apar unități de *symmachiorum*, emite părerea că *bellum Dacicum* se referă la un război din vremea lui Commodus. Argumentul este dedus din *Historia Augusta, vita Commodi*, 13, 5, *victi sunt sub eo ... per legatos Mauri, victi Daci ...* Dar conflictul cu dacii din timpul lui Commodus nu a fost de atît de mari proporții încît să devină un adevarat *bellum Dacicum*, care să fi necesitat crearea unei unități recrutate dintre asturii din nord-vestul Hispaniei, atît de departe de Dacia. Un lucru nu s-a observat însă din partea celor ce s-au ocupat de unitatea de *symmachiorum Asturi* și de *bellum Dacicum* din această inscripție și anume, comanda lui G. Sulpicius Ursulus. Comanda de *praef(ectus) symmachiorum Asturum* nu era o comandă obișnuită, ci una temporară și deci este vorba de o detașare din legiunea I Minervia, în care avea gradul de centurion. Detașarea unui centurion dintr-o legiune, în fruntea unei vexilații, nou create și pentru un timp limitat, este bine cunoscută³³. La *bellum Dacicum* participă atît unitatea (vexilația), anume creată, de *symmachiorum Asturi*, cît și legiunea I Minervia. Sau această legiune participă numai la primul și la cel de-al doilea *bellum Dacicum* al lui Trajan³⁴ și nu și la alte eventuale războiace dacice. Ca argument pentru datarea inscripției în primii ani ai sec. II, se mai poate invoca formula de *praef(ectus)*, în loc de *praepositus*, pentru comanda vexilației asture³⁵; la fel lipsa epitetelor imperiale pentru unități denotă că inscripția este anteroioară epocii Severilor.

P. 167, nr. 844. *Ann. Ep.*, 1928, 37. Aquae Flavianae. Inscriptie în senari trohaici, în cinci versuri:

[o]ptavi Dacos tenere caeos, tenui,
[opt]avi in sella pacis residere, sedi,
[opt]avi claros sequi triumphos, factum,
optavi primi commoda plena pili, hab[u]i],
optavi nudas videre Nymphas, vidi.

²⁸ G. Forni, *Athenaeum*, N. S., XXXVI, 1958, p. 194 — 195; H. Freis, *Die Cohortes Urbanae. Epigraphische Studien*, 2, 1967, p. 76, tot în timpul lui Trajan; la fel I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 423, și M. Zahariade, *SCIVA* XXVII, 1976, p. 488.

²⁹ Pentru epitele triumfale ale lui Maximin Thracul, a se vedea N. Gostar, *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Etudes Classiques « Eirene » Cluj-Napoca, 2 — 7 octobre 1972*, București — Amsterdam, 1975, p. 643 — 649.

³⁰ Not. Dign. Or., VI, 69; VII, 15 = 31; IX, 40.

³¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1336, 1501.

³² E. Birley, *Actes du deuxième Congrès International d'Épigraphie grecque et latine Paris 1952*, Paris, 1953, p. 234.

³³ Nu putem aduce un exemplu satisfăcător din care să reiașă că un centurion de legiune devine *praefectus* al unei vexilații etnice, adică în genul celei formate din *Asturi*; s-ar putea totuși aminti inscripțiiile din culegerea lui R. Sacher, *op. cit.*, p. 40 — 42.

³⁴ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1426.

³⁵ R. Sacher, *op. cit.*, p. 9, 22, 26.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae. Numindin și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques. Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 94, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)²⁶ și a luat parte la *clavis*... *triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curând la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decit la războaiele dacice ale lui Domitian sau Maximin Thraecul.

La capitolul războaielor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde mențiunarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 – 703, fig. 1. Nemausus. Inscriptie fragmentară, pe care noi o completăm astfel: / - leg(ato) pro pr(actore) imp(eratoris) / Cae(saris) Nerr(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) / Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) prorinceae - / ab eodem imp(erator)e donis donato bello Dacico / corona murali classica aurea / hastis puris IIII exillis IIII, leg(ato) /, / imp(eratoris) Cae(saris) Nerr(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) / / Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) / / pror(inciae) - leg(ato) / / diri Nerrae et im/p(eratoris) Cae(saris) Nerr(ae) Traiani / optimi Aug(usti) Germ(anici) / Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) leg(ionis) - / / pr(actori), trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro/pr(actori), trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro/pr(actori) pror(inciae) - trib(uno) mil(itum) / / leg(ionis) I Italicae, IIII friso riartum) cur(itorum)? intatis / in publicu[m] / a Pompeia Marullis[na-], / locus datus decreto decurionum / / Avenniens[es] patrono optimo? /. Ipoteza lui R. Syme este mult judecata, cind el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Seaurianus, primul guvernator al Daciei²⁷, între anii 106 – 113²⁸.

J. Moreau, *Limes Studien. Actes du 3e Congrès d'Études des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 – 87; *Année Philologique*, XXX, 1959, p. 389; *Ann. Ep.*, 1961, 361; A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967²⁹, p. 303. Sinope.

R. MVRALL, PRAE
ASTR, ET. CLAS
P. NERVAE
S. AVG. GER

Întregitea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este: ... / / co/jr.mural, praef, orae maritimac / Am Jastr. et clas/sis Pontiac, proc. / im / p. Nerrae / Cae/s. Aug. Ger/m. Dacie, prorine, / Galatia] e et Paphlagoniac -. Anonimul a putut să decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura: / - praef(ecto) coh/oris -, trib(uno) leg(ionis) -, praef(ecto) alac / - donis mili tarib(us) donato / bello Dacico last a / par(a) rexill(o) / co/jr(oma) mural(i), praef(ecto) orae maritim(ae) / Am Jastr(ien-sis) et clas sis Pontiac(ae), proc(uratori) / im / p(eratoris) Nerrae ff(ili) Nerrae Traiani / Cae/saris Aug(usti) Ger(manic) Dacici pror(inciae) Galatia] e et Paphlagoniac În calitate de praef, alac, el a putut să decorat cu o *kasta pura*, un *rexillum* și o *corona muralis*, ca și T. Priferinus Paetus praef, alac I Asturum, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753; *ILS*, 1350; la Å. D., p. 83 – 84, 153, nr. 432 și 796 a) și M. Gavius Bassus praef eq. alac Cl. norae, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *rexillum*, ca și P. Besius Betuiniianus praef, alac Dardanorum, în primul război (*CIL*, VIII, 9900; *ILS*, 1352; la Å. D., p. 152 – 153, nr. 796).

²⁶ Despre război și triumf detaliat A. Mócsy, *Germans*, NELX, 1970, p. 312 și pp.

²⁷ V. Syme, *ILS*, XXXVI, 1946, p. 169 (cf. Domaszewski, p. 302); Istor. Rom., II, Oxford, 1953; p. 656,

648; cf. Y. Burnand, *Ibidem*.

²⁸ N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constanța, 9 – 15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 83 – 85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicata astfel de O. Hirschfeld :

c. *nummivs, hor. verus*
M. PROVINCIAE. I
dACORVM. PRAEF.
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIcae
donis. MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVrritis.
CELLAM. CALDARI am pec. sua fecit
C. NVMMIVS. C.F. Hor.
PATRONVS. REIP MV
EX. SC. ADIecit.

În r. 1 — 2 [proc(urator) summa / ru]m după Garrucci; în r. 2 [fla]m(en) provinciae după O. Hirschfeld; în r. 10 mu[si]um et orn.] după Garrucci³⁹. A. D. menționează inscripția la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru bellum *Dacicu*m, ci pentru cuvintul din r. 3, pe care îl întregește ca și O. Hirschfeld prin [D]acorum, dar a putut fi și un alt ethnicon (*Aravacorum*, *Mattiacorum*, *Rauracorum*⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIC., își găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

... ACORVM, PRAEF. coh....
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIc.bell. dac.
donis MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO.AVG.Germ. dacico

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitianii* sau *bella Dacica Traianii*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes / sennunto immaginif(er) (sic) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) / vixit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]Julia[n]us et / L. Valerius [G]e[r]m[an]us et Valeria Germana et C[il]. In / lia coniun[x] b(ene) [m]e(renti). În r. 2, donis II don(atus) se înțelege ca fiind donis bis don(atus) deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe cind era *imaginifer* în *leg. VII Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domițian (numele împăratului fiind omis)⁴¹ sau de războaiele lui Traian⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormântat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în *leg. VII Claudia* înainte de anul 86⁴³, cind are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea apartinea la Moesia superior, pe cind Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că *leg. VII Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anteroare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70⁴⁴. Dar în inscripție fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curind T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domițian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decât cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*, VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citat după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) / Pal(atina tribu). Clementi co(n)s(ulari) / et duci trium Daciарum / ... Avidius Valens / (centurio) Illeg(ionis) XIII Gem(inae) Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lingă co(n)s(ularis) trium Daciарum (170 — 172), având-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și *leg. XIII Gemina*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscripția lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151—152, fig. 8,1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Stoian, *op. cit.*, p. 203—204.

⁴⁴ *Ibidem*, citind pe Passerini, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae, Numidia și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques. Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 94, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)³⁶ și a luat parte la *claros ... triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curind la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decit la războaiele dacice ale lui Domitian sau Maximin Thracul.

La capitolul războaielor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde menționarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169 ; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 — 703, fig. 1. Nemausus. Inscriptie fragmentară, pe care noi o completăm astfel : / --- leg(ato) pro pr(aetore) imp(eratoris) / Caes(aris) Nerv(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) / Dacici Parthici p(atri) p(atriae) provinciae - / ab eodem imp(eratore) donis donato bello Dacico / corona murali classica aurea / hastis puris IIII v[exillis] IIII, leg(ato)], / imp(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Tra[ani optimi Aug(usti) Germ(anici)] / Dacici Parthici p(atri) p(atriae) / [prov(inciae) - leg(ato)] / divi Nervae et im[p(eratoris)] Caes(aris) Traiani / optimi Aug(usti) Germ(anici) [Dac(ici) Parth(ici) p(atri) p(atriae) leg(ionis) ---] / pr(aetori), trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro[pr(aetori)], trib(uno) pleb(is), q(uae)stori, pro[pr(aetori)] prov(inciae) - trib(uno) mil(itum) J / leg(ionis) I Italicae, IIII [viro viar(um) cur(andarum)? inlati] / in publicu[m] / a Pompeia Marulli[n-a-] / locus d[atus] decreto decurionum] / Avennien[ses patrono optimo?] J. Ipoteza lui R. Syme este mult justificată, cind el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei³⁷, între anii 106 — 113³⁸.

J. Moreau, *Limes Studien. Actes du 3e Congrès d'Etudes des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 — 87 ; *Année Philologique*, XXX, 1959, p. 389 ; *Ann. Ep.*, 1961, 364 ; A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967², p. 303. Sinope.

R. MVRALI. PRAE
ASTR, ET. CLAS
P. NERVAE
S. AVG. GER

Întregirea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este : ... / [co Jr.mural. praef. orae maritimae] / Am Jastr. et clas[sis] Ponticae, proc. / im] p. Nervae [Traiani / Cae]s. Aug. Ger[m.] Dacic. provinc. / Galatia] e et Paph[lagoniae] - J. Anonimul a putut fi decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura : / - praef(ecto) coh(ortis) / -, trib(uno) leg(ionis) -, praef(ecto) alae / - donis mili tarib(us) donato / bello Dacico hast(a) pur(a) vexill(o) / co Jr(ona) mural(i), praef(ecto) orae maritim(ac) / Am Jastr(iensis) et clas(sis) Pontic(ae), proc(uratori) / im] p(eratoris) Nervae [f(ili)] Nervae Traiani / Cae]s(aris) Aug(usti) Ger(m(anici)) Dacie(i) prov(inciae) Gala/tia] e et Paph[lagoniae] În calitate de praef. alae, el a putut fi decorat cu o *hasta pura*, un *vexillum* și o *corona muralis*, ca și T. Prifernius Paetus praef. alae I Asturum, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753 ; *ILS*, 1350 ; la Á. D., p. 83 — 84, 153, nr. 432 și 796 a) și M. Gavius Bassus praef eq. alae Cl. novae, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *vexillum*, ca și P. Besius Betuianus praef. alae Dardanorum, în primul război (*CIL*, VIII, 9900 ; *ILS*, 1352 ; la Á. D. p. 152 — 153, nr. 796).

³⁶ Despre *commoda primipilatus* la A. Mócsy, *Germania*, XLIV, 1966, p. 312 și urm.

³⁷ R. Syme, *JRS*, XXXVI, 1946, p. 160 (= *Danubian Papers*, p. 162); idem, *Tacitus*, II, Oxford, 1963², p. 646,

648 ; cf. Y. Burnand, *ibidem*.

³⁸ N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constanța, 9 — 15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 83 — 85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicata astfel de O. Hirschfeld :

c. *numMIIVS, HOR. Verus*
M. PROVINCIAE. I
dACORVM. PRAEF.
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIcae
donIS. MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVrritis
CELLAM. CALDARI am pec. sua fecit
C. NVMMIVS. C.F. Hor.
PATRONVS. REIP. MV
EX. SC. ADIecit.

În r. 1 — 2 *[proc(urator) summa / ru]m* după Garrucci; în r. 2 *[fla]m(en) provinciae* după O. Hirschfeld; în r. 10 *mu/sium et orn.* după Garrucci ³⁹. A. D. menționează inscriptia la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru *bellum Dacicu*m, ci pentru cuvintul din r. 3, pe care îl intregește ca și O. Hirschfeld prin *[D]acorum*, dar a putut fi și un alt ethnicon (*Aravacorum*, *Mattiacorum*, *Rauracorum* ⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIC., iși găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

... *ACORVM. PRAEF. coh...*
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIc.bell. dac.
donIS MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. Germ. dacico

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitianii* sau *bella Dacica Traianii*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. *T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes / sennunto immaginif(er) (sic) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) / vixit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]Julia[n] Jus et / L. Valerius [G]e[r]Jm[an] Jus et Valeria Germana et C[il]. Iu / lia coniun[x] b(ene) [m]e(renti). În r. 2, *donis II don(atus)* se înțelege ca fiind *donis bis don(atus)* deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe cind era *imaginifer* în *leg. VII Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domitian (numele împăratului fiind omis) ⁴¹ sau de războaiele lui Traian ⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormântat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în *leg. VII Claudia* înainte de anul 86 ⁴³, cind are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea apartinea la Moesia superior, pe cind Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că *leg. VII Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anterioare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70 ⁴⁴. Dar în inscriptie fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curind T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domitian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decât cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.*

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*, VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citat după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) / Pal(atina tribu). Clementi co(n)s(ulari) / et duci trium Daciарum / ... Avidius Valens / (centurio) / l[eg]ionis XIII Gem(inae) Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lîngă co(n)s(ularis) trium Daciарum (170 — 172), avînd-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și *leg. XIII Geminis*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii ⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscriptia lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151—152, fig. 8.1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Stoian, *op. cil.*, p. 203—204.

⁴⁴ *Ibidem*, citind pe Passerini, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Muzeum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

P. 162, nr. 831. *CIL*, III, 11, 700. Celeia. *D.M./ Aur(elius) Victor mil(es) l(egionis) / II Ita(liae) bello deside / ratus hoste Gutica / ann(orum) XXX* etc., hoste, din r. 4, are sensul de exercitu în latina tîrzie, deci *hostis Gutica = exercitus Gothicus* (cf. E. Löfstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959, p. 17).

P. 162, nr. 832. *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264. Karnburg. *[Aure? J(ius) Urso] [mil(es) leg(ionis)] II Ital(icae) o(bitus) / [an(norum) ... i]n exped(itione) / [Dacisca?] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi / [et - i]mina[li ux(ori) Rest] Julius / [-] us Victric(us) / [b(ene) m(erentibus) / f(ecerunt), după lectura preluată de la F. Jantsch, *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264 (= *Carinthia*, CXIX, 1929, p. 9), care, însă, propunea pentru lacuna din r. 4 *[Dacic. ?]*. Mai nou, G. Alföldi, *Epigraphische Studien*, VIII, 1960, p. 21, nr. 30, dă următoarea versiune: *[M. Aure]l(io) Urso / [mil(iti) leg(ionis)] II Ital(icae) o(bito) / [ann(orum) -i]n exped(itione) / [-] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi / [et s(uis)]. Max]iminae [uxor et A] cutius / [-], us Victric(us) / [b(ene) m(erenti) / f(ecerunt), cu observația că în lacuna r. 4 era mai curind *[German(ica)]* sau *[Parth(ica)]* și că deci, cu probabilitate, inscripția se datează spre sfîrșitul sec. II sau începutul sec. III, iar *exped(itio)* ar fi un război din timpul lui Marc Aureliu sau Septimiu Sever. Această observație, credem noi, nu exclude însă și posibilitatea de întregire a lacunei prin *exped(itione) [Dacie(a)]*, dacă îninem seama că *leg. II Italica* este prezentă la un război dacic din sec. III⁴⁶.**

La capitolul *bella Dacica reliqua* se mai adaugă acum inscripția de la Interseisa, în noua lectură a lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 357. *D.M./ Aur(elio) Gaiano vete[r(ano) leg(ionis)] / I Ad(iutricis) vix(it) ann(os) LXX est Aurel(ia) / Valentina vix(it) ann(os) [-] / Aur(eliae) Gaianae et ([Aure]l(io) Ausiano str[atore] / leg(at) leg(ionis) II Ad(iutricis) / vix(it) / annos XL stip(endiorum) XX [II? qui] / est desiderat[us bello] / Daci[co; Aurelia -] / marilo dul[cisimo].*

P. 165, nr. 838 și 839, două inscripții de la Mesambria, prima IGRR, I, 1502 = IGBR, I, 323, listă cu cei care στραταγήσαντες [ἐν τῷ πρὸς τὸν Γετῶν βασιλέα] Burebista πολέμων etc., a doua IGBR, I, 324, monument închinat lui Dionysios ἐλευθέριος „liberatorul”, cu numele a şase στραταγοί și unui γραμματεύς, și aceasta, ca și prima, „ad bellum a Burebista in Moesia et Thracia gestum pertinet”. La acestea două, tot privind războiul lui Burebista la sud de Dunăre, se adaugă acum a treia inscripție, *IGBulg.*, I, 326 (după o lectură mai veche), tot din Mesambria, regasită în vara anului 1963, după noua lectură a lui V. Velkov, *Nessèbre*, I, Sofia, 1969, p. 220—224, fig. 173 — 175, Νίκων Φιλήμονος / Δεινομένης Νουμ(η)νίου / Ἐκατοῖος Μοιραγένετος / Πυθίων Πολυνίκου / Αθαναίων Ματροδόρου / Ἡράίων Αλφίου / στραταγήσαντες Αθανάτα / Σωτέρα, monument închinat zeitei Athena σώτειρα „salvatoarea”⁴⁷ și, după observația lui V. Velkov, Mesambria „a résisté toutefois à cette poussée et n'est certainement pas tombée aux mains des Gètes”:

P. 168, nr. 851 — 852. *CIL*, III, 8277, 2a — b; *CIL*, III, 12.677. Golubinja-Praovo (nu „Gloubinja”) și Arcer. Cărămizi cu stampilă, prima citită de A. D., *d(e) r(e) p(ublica) Dierna*, a doua *d(e) r(epublica) Di(erna)*, considerate de autor ca fiind și una și alta „tegula privata”. Dar bine să demonstreze că stampilele se citesc *D(acia) r(i) p(ensis) Dierna* sau *D(acia) r(ipensis) Di(erna)*, cum a dovedit D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 345 — 347, pe care A. D. il citează, dar, nu știm pentru ce nu își însușește justă lectură. Cel mai nou studiu, despre stampilele DRDIERNA și DIERNA (cu variante), este prezentat de D. Benea, *AMN*, XIII, 1976, p. 205 — 214, pe cărămizi aflate pe teritoriul României la Dierna (Orșova), Drobeta-Turnu Severin, Peștera Veterani; pe teritoriul Iugoslaviei la Malo Golubinje, Haiducka Vodenica, Ribnicki Potok, Cupae (Golubac), Transdierna (Tekija), Aquis (Milosevo); pe teritoriul Bulgariei la Prahovo, Ratiaria (Arčer), pentru care se dă completa bibliografie.

La p. 168 — 169, unde se inseriază inscripțiile magistraților din orașele Daciei (Drobeta, Dierna, Napoca, Romula), se poate acum adăuga *CIL*, III, 8129, de la Smederovo în care apare *col(onia) Mal(vensis)*, după noua lectură a lui H. Wolff, *AMN*, XII, 1975, p. 139 — 152, pe care ne-o însușim. *D.M./ L(ucio) Quesidio (sic) C(ai) / filio Praesenti / dec(urioni) et q(uin)q(uennali) pri / mo mun(icipii) P(ublii) Ael(ii) Dru(betensis) / et dec(urioni) mun(icipii) Vim(inacii) vixit / an(nis) LXIII, L(uci)us Quesidi(us) (sic) Pr[ae] / sentin(us) fil(ius) et Luci(?lius) Regu / lin(us)*

⁴⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1334, 1473.

⁴⁷ Privind războiul lui Burebista împotriva cetăților grecești, pentru Histria și Callatis se poate adăuga decretul histrian pentru Aristagoras fiul lui Apaturios, decretul pentru cea de-a doua interneiere a Histriei și decretul callatian pentru Ariston II în comentariul și studiile publicate de D. M. Pippidi, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 89—100; ideea,

Contribuții la istoria veche a României, București, 1967², p. 270—286, 534—546; idem., *Scythica Minor. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București-Amsterdam, 1975, p. 193—201; idem, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'Épigraphie grecque et latine*, p. 51—64; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977², p. 252 și urm.

II vir col(oniae) Mal(vensis) et Au / rel(ius) Ferox q(uin)q(uennalis) muni(cipii) Vim(inacii) s(cribendum) c(uraverunt) h(ic) s(itus) e(sti), cu ligaturi.

La p. 170, în capitolul, cu inscripțiiile în care apare numele provinciei, Dacia, se suplimentează cu încă una, D. Vučković-Todorović, *Arheološki Pregled*, IV, 1962, p. 211; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Belgrad, 1968, p. 110 și urm.; P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornoj Meziji*, Belgrad, 1975, p. 144 – 145, nr. 47, pl. Tekija. *Genio / sancto Pa / Daciарum / Ant(onius) Maxi / mus (centurio) leg(ionis) / princ(eps) pret(orii) (sic) / vot(um) lib(ens) sol(vit)*. Autorii citesc în r. 2 *pa(tri)*, iar în r. 4 *Ant(oninus)*. Un *genius sanctus pa(ter) Daciарum* este mai greu de admis și deci pentru literele PA s-ar putea sugera: *pa(trio?), pa(terno?), pa(trono?)*; dar nici una dintre aceste trei propuneri nu par a fi potrivite. S-ar putea atunci ca să aveam aici una din aşa-zisele *vitia lapidiorum* și atunci PA să fie în loc de *pr(ovinciarum)* sau *tr(ium) Daciарum*. P. Petrović consideră drept „terminus post quem 118 – 119“, cind Dacia se imparte în două provincii, sau înainte de anul 124, cind se formează cca de-a treia provincie, Dacia Porolis-sensis” și trimite la M. Mirković, *op. cit.*, p. 111. Sau folosirea cuvintelor *provinciarum Daciарum* sau *trium Daciарum* nu este mai nouă de anii 168 – 170 (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097; *CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. v. Premerstein, *Wiener Eranos*, 1909, p. 268 și urm.; A. D. p. 159, nr. 819 b), aşa încât și pentru altarul epigrafic de la Tekija se poate lua drept *terminus post quem* mai curind anul 168 (sau cel mult 167).

P. 170, nr. 866. IGRR, I, 646; *Ann. Ep.*, 1965, 29. Tomis. Inscriptia gladiatorului Σκύρτος Δακήσις a fost din nou studiată de către noi, *Cercetări istorice* (Seria nouă), VII, 1976, p. 91 – 101, unde demonstram că δακήσις – *dace(n)sis* este un gladiator, care luptă cu o **dacea*, sabia curbă a dacilor. La aparatul bibliografic, ar figura acum și observația lui L. Robert, *Revue des Etudes Grecques*, 386 – 388, 1968, p. 468, „ces déductions nous paraissent assez fragiles et nous ne saurions accepter ce que dit Vulpe sur le nom Σκύρτος dans l'onomastique grecque”, referindu-se la R. Vulpe, *Apulum*, V, 1964, p. 151 și urm., ale cărui investigații, relative la antroponimie, rămân totuși valabile.

P. 171, nr. 874. *CIL*, III, 7437 = 6150. Inscriptia nu a fost aflată la „Nicopolis ad Istrum” cum spune A. D., ci la Lăzen, în apropiere de Nikopol din nordul Bulgariei, localitate pe Dunăre. Adeseori întâlnim confuzia între *Nicopolis ad Istrum* (azi Nikup, etitoria lui Traian, care deși este *ad Istrum* totuși nu este pe Istru, pe Dunăre, ci mult în interiorul provinciei) și între Nikopol sau Nicopole⁴⁸ (care se află însă pe Dunăre, cetate bizantină, întemeiată de împăratul Heracleios în anul 629, locul unde s-a dat vestita bătălie din anul 1396, între turci otomani și cavalerii apușeni). Deci inscriptia sus-menționată, a unui *collegium* de credincioși ai zeului *Liber pater*, a fost aflată în vecinătatea Daciei și nu la *Nicopolis ad Istrum*. Din lista colegiului, A. D., amintește col. I r.52 *Cresce(n)s Deceb(ali) și col. II r. 19 Val(erius) [Buro]busťa*, dar în inscriptie (pe care am avut ocazia să o cercetăm la Muzeul arheologic din Sofia) se vede numai *VAL.... CBVSTA* (așa cum s-a publicat in *corpus*), iar la indice, p. 181, tot greșit găsim *[Bure]bista*.

P. 172, nr. 881. Șase fragmente dintr-o mare inscriptie aparținând unui monument din sec. IV, ridicat în cinstea mai multor soldați căzuți pe cîmpul de luptă, nu au fost aflate la „Odessos”, ci în apropiere de Salsovia (Mahmudia, jud. Tulcea), iar fragmentul *e*, care ne interesează, la Rindu-nica (fost Congaz), tot jud. Tulcea. Din acest fragment A. D. transcrie numai *Dicebalus exarchus*. În realitate, este vorba de col. I r. 5 – 6, unde apare *exarchi / Dicebalus*, după care urmău alții. Fragmentul *e* nu a fost publicat în „*R[evista] I[storica] R[omână]*”, 10, 1940, 334⁹, cum spune A.D., ci de către P. Nicorescu, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Iсторice*, ser. III, tom. XIX, p. 211 – 216, și apoi studiat de Sc. Lambrino, *Revista istorică română*, X, 1940, p. 333 – 339, și din nou publicată, împreună cu celelalte fragmente, de Em. Popescu, *Inscriptii grecești și latine din secolele IV – XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 285 – 287, nr. 273.

P. 172, nr. 883. D. Tzonciov, *BIAB*, VIII, 1934, p. 94, 96 – 97, fig. 81, 1; *IGB*, II, 709. Inscriptia Δικεβαλος Δικεδου] nu s-a aflat la Tîrnovo, cum spune A. D., ci în sanctuarul zeiței Diana din localitatea Obedinenie (înainte Knjaz Simeonovo) și se păstrează în „schola dicta Măžka gimnasia in urbe Târnovo”. Poate că este util să se mențione că este o placă de marmură cu chipul Dianei, călare pe o cerboaică, întinzând arcul.

P. 172, nr. 884. După A. D., inscriptia s-a aflat la „Odessos”, iar după M. Mirtschev, *Bulletin de la Société Archéologique à Varna*, XIV, 1963, p. 51 – 52, nr. 8, fig. 8, la Dobropolodno, raionul Varna. A. D. dă numai r. 3, Ειθια Δικέβαλι, dar pentru onomastică și pentru înrudirile acestui

⁴⁸ Aceeași confuzie o face și I. I. Russu, *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XIX, 1976, p. 46, n. 34.

Dicebalus interesează întreaga inscripție. Este un altar pentru Cavalerul trac, cu inscripția: θεῷ Καπρηνῷ / Βασιουδεῖς Διζί / Εἰδια Δικεβαλὶ / Θεῷ Ταρρα / εὐχαριστή/ριον ἀνέθηκαν. După caracteristica paleografică, inscripția ar fi din sec. IV, precizează M. Mirtschev.

La inscripțiile cu numele *Dicebalus-Dicebalus*, se mai adaugă acum: V. Božilova, *Contributions épigraphiques de Novae*, în *Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine, Constantza 9 — 15 septembre 1977*, stelă funerară, aflată la Novae, Moesia inferior; d.m./*Aureliae Qui/et(a)e et Fl. / Decebalo / vet. leg. I Ital. / Severiana / [S]amonia Anto / [nia e]t i Aur. Ianua / [rius v] et. et Aur. / Elpidephorus / her(edes) ex test(amento) / f(aciendum) c(uraverunt) / o(ssa) s(it) v(obis) t(erra) l(evis) sau după autoare, în loc de o(ssa) poate fi o(ptamus) sau o(ramus). Inscriptia este din anii 222 — 235.*

Se mai cerea ca la inscripțiile în versuri, de sub nr. 122, 592, 597, 602, 605, 672, să se fi indicat și culegerea lui Fr. Buecheler, *Carmina Latina Epigraphica*, I — II, Leipzig-Teubner, 1895, 1897, nr. 474, 1522, 1809, 1350, 1335, 728. Credem că tot atât de necesar ar fi fost ca pentru inscripțiile nr. 769 b, 769 c, 772 — 774, 798, 809, 840 să se fi folosit și culegerea autorilor M. Mc. Crum, A. G. Woodhead, *Select Documents of the Flavian Emperors Including the Year of the Revolution A.D. 68 — 69*, Cambridge, 1961, nr. 366, 58, 375, 307, 371, 358, 372, 261, ca și pentru 23 de inscripții de sub capitolul *bella Dacica Traiani*, publicate de E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966. Se folosește monografia lui L. Robert, *Les gladiateurs de l'Orient*, Paris 1940, în loc de ediția două, cea din 1971, care este amplificată cu noi inscripții. Tot așa în mai multe locuri se face uz de M. Rostovzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft in der römischen Kaiserzeit*, I — II, Leipzig, 1931, în loc de ultima ediție, *The Social and economic History of the Roman Empire*, second edition revised by P. M. Frazer, I — II, Oxford, 1963. Nu era rău, ca acolo unde se putea face, să se fi indicat data pe ani, sfert sau jumătate de secol, ori chiar secol, a inscripțiilor, ceea ce lipsește la majoritatea lor. Ar fi fost de o utilitate mai practică culegerea lui A.D., iar cititorul ar fi fost scutit de alte căutări, dacă se arăta, după numele localității (mai ales a celor mici) de descoperire a inscripției și provinția.

Făcând abstracție însă de toate acestea cîteva omiteri de material documentar epigrafic și de lipsuri bibliografice, culegerea epigrafică a lui A.D. rămîne a fi considerată ca fiind de o absolută și necesară utilitate pentru folosirea, cunoașterea și studierea izvoarelor privind istoria celor două provincii dunărene.

NICOLAE GOSTAR

ANDREAS OLDEBERG *Die ältere Metallzeit in Schweden*, vol. I-II, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets Akademien, Stockholm, 1974, 1976, XI+410 p. 224 pl.

Această lucrare monumentală reprezintă cea mai amplă sinteză privitoare la epoca veche a metalului în Suedia, corespunzătoare perioadelor 1—3 din cronologia lui O. Montelius pentru nordul Europei. Autorul ei, după îndelungate cercetări în muzeele și colecțiile din Suedia și străinătate, a reușit să adune un foarte bogat material arheologic din epoca respectivă, elaborind, pe baza lui, lucrarea în două volume, dintre care primul conține catalogul descoperirilor, însoțit de planșele corespunzătoare, iar al doilea comentariile la aceste descoperiri.

În catalog sunt incluse descoperirile din morminte, așezări și depozite, precum și cele izolate, cu precizări asupra felului descoperirii și a locurilor de găsire, pe baza datelor din publicații, arhivele muzeelor și cercetările personale. Descoperirile prezentate în ordine geografică, au fost numerotate de la 1 la 3 238, fiind ilustrate, în cea mai mare parte, prin desene și mai puțin prin fotografii. În cadrul acestor descoperiri din Suedia, o grupă aparte o constituie acelea fără loc de găsire sigur din această țară, nefiind exclusă, după autor, posibilitatea ca unele dintre ele să provină din Danemarca.

Cele mai multe din aceste descoperiri sunt din aramă, bronz și aur, față de care ceramică este relativ puțină, ca de altfel și alte obiecte din lemn, corn, piele, chihlimbar etc.

În catalog sunt menționate unele caracteristici ale obiectelor (dimensiuni, patină și stare de conservare), data cercetărilor, muzeul, numărul de inventar și bibliografia.

Din punct de vedere cronologic, descoperirile prezentate aparțin în cea mai mare parte bronzului vechi și numai într-un număr redus epocii mormintelor în cutie de piatră din ultima fază a neoliticului nord-european. Întrucât, după autor, este greu să se deosebească în mod absolut neoliticul târziu de cea mai veche fază a epocii bronzului din nordul Europei, s-au încadrat descoperirile respective cu probabilitate în bronzul vechi. În această privință, cum o mărturiseste în introducerea la volum, autorul s-a condus după principiul de a oferi mai mult material, pentru a se putea trage concluzii mai precise în viitor.

În comentariile la catalog, remarcabile prin claritatea și, în același timp, bogăția de idei pe care le conțin, dintre care unele noi și originale, se tratează următoarele trei probleme principale: arme și podoabe; morminte, ritualul de înmormântare și religia; tehnica.

În ceea ce privește prima problemă, se examinează din punct de vedere statistic și evolutiv unele tipuri de arme și podoabe, însoțindu-se capitolul la urma lucrării de mai multe tabele cu date privitoare la răspândirea geografică a tipului de obiecte, precum și de o hartă cu toate descoperirile din cea mai veche epocă a metalelor din spațiul respectiv.

În legătură cu problema a doua, se prezintă mormintele, ritualurile de înmormântare și religia, folosindu-se în acest scop material comparativ arheologic din afara nordului Europei, sau etnografic, aparținind populațiilor slab dezvoltate.

În fine, referitor la problema a treia, a tehnicii, autorul se ocupă în mod special de tot ceea ce este important în legătură cu cuprul, cuprul cu arsen, cositorul, plumbul, aurul și zincul din această vreme în nordul Europei, precum și în restul „Lumii Vechi”, din Europa și Asia. În acest scop, se bazază pe o bogată literatură, precupindu-l în mod special și problema mult discutată a cronologiei absolute pe baza metodei radiocarbon.

Cum este și firesc, în această parte finală a lucrării sale, autorul a acordat o atenție specială și problemei cuprului cu arsen, echivalentul bronzului cu cositor, pe care l-ar fi depășit în anumite privințe, nepotindu-se preciza, după el, de ce s-a renunțat la acest metal, după ce a fost folosit în eneolic și la începutul epocii bronzului în toată Europa și Orientul Apropiat.

Relativ la această problemă, amintim, că și prin cercetările mai noi din România s-a scos în evidență că minereurile de cupru cu arsen (bronzul cu arsen) erau utilizate nu numai în bronzul timpuriu, cum o atestă unele descoperiri de la Sărata Monteoru, Tulcea și Deva, ci chiar și mai înainte, la sfîrșitul eneoliticului, cum o indică analizele spectrale ale unor obiecte din așezarea culturii Cucuteni B de la Sărata Monteoru.

Important este faptul că autorul s-a bazat în concluziile sale pe un mare număr de analize spectrale ale obiectelor de metal din nordul Europei și spațiul mediteranean, precum și pe încercările personale de a produce unele

tipuri de arme și podoabe din epoca veche a bronzului din nordul Europei.

De asemenea, tot în legătură cu această ultimă parte a lucrării, merită să fie scoasă în evidență și atenția deosebită acordată de autor exploatarii aurului din Transilvania în epoca tratată, în legătură cu care presupune că pot fi puse și unele unele grele de piatră, aramă și bronz.

Lucrarea se încheie cu tabele conținând date privitoare la descoperiri de morminte, diferite tipuri de arme și podoabe și analize C₁₄ ale resturilor de schelete din morminte din diferite epoci din Suedia, precum și o bogată bibliografie.

Prin conținutul său științific, deosebit de valoros, și materialul ilustrativ, clar și foarte bine întocmit, lucrarea prezentată poate fi considerată, pe drept cuvînt, ca fiind de referință pentru toți specialiștii în epoca bronzului din Europa.

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚĂ

JAN MACHNIK *Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturguppen)*, Polska Akademia Nauk—Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 15, Ossolineum, Wrocław—Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, 210 p., 35 pl., 1 hartă.

Cercetarea și implicit valorificarea bogatului material documentar de care dispunem astăzi privind istoria străveche a Europei s-au concretizat mai ales în ultimul deceniu prin apariția unor valoroase lucrări. Astfel, autori ca A. Leroi-Gourhan sau H. Müller-Karpe s-au străduit și au reușit să elaboreze adevărate tratate de preistorie generală, iar alții ca R. Pittioni, Vl. Milojčić, S. Pigott, J. Hawkes, G. Clark, A. Mozsolics etc. au întocmit lucrări de sinteză temeinic documentate referitoare la istoria străveche a unor mari zone de interferențe culturale ale Europei. În sfîrșit, o ultimă categorie, dar la fel de importantă ca și cele menționate mai sus, cuprinde ample monografii elaborate cu scopul de a valorifica, de a pune în discuție și de a găsi rezolvare pentru unele probleme privitoare la o etapă sau perioadă din evoluția culturii materiale, implicit a societății omenești de pe un teritoriu bine delimitat al continentului european. În această serie se înscrie și lucrarea de sinteză *Frühbronzezeit Polens*, întocmită de Jan Machnik și apărută în anul 1977. Elaborarea unei astfel de lucrări a fost facilitată pe de o parte de bogatul material documentar rezultat din cercetările arheologice efectuate în R. P. Polonă, mai cu seamă în ultimele trei decenii, și pe de altă parte de valorificarea

acestui material prin ample articole de sinteză sau studii monografice întocmite de A. Gardawski, J. Glosik, J. Gurba, J. Kamieńska, K. Kostrzewski, Z. Krzak, S. Nosek, W. Sarnowska, J. Romanov, T. Sulimirski etc. (avem în vedere principalele luerări apărute între anii 1957–1977, inclusiv) și de Jan Machnik, consecvent și harnic cercetător al perioadei timpurii a epocii bronzului din Polonia.

Lucrarea la care ne referim aici este împărțită în trei capitulo precedate de o introducere intitulată „punct de vedere” și succedate de un „cuvînt de încheiere” (succinte concluzii). Astfel, în cuvîntul introductiv, Jan Machnik subliniază faptul că începutul epocii bronzului poate fi sesizat pe un vast teritoriu cuprins între Carpați, Alpi și zona Adriatică și în care se delimită simultan ariile a trei mari grupe de culturi înrudite. Primul, grupul Vinkovič—Samogyvár—Makó, va contribui apoi la definitivarea culturilor Nagyrév și Aunetitz (ultima inclusivă în spațiul ei de dispersiune cea mai mare parte a zonei de vest a R. P. Polone); al doilea, în care sunt cuprinse regiunea Alpilor, cu teritoriile aferente și, în sfîrșit, aria culturilor cu ceramică „șnurată” (decorată cu șnur), ce vor contribui la formarea culturilor și grupelor cunoscute sub numele de Chłopice-Veselé, Mierzanowice, Strzyzów, Nitra sau Košťany. Autorul precizează de asemenea, că cercetătorii polonezi consideră că etapa timpurie a epocii bronzului se încheie într-o perioadă corespunzătoare cu ultima fază din evoluția culturii Aunetitz-faza a V-a (succedată de elemente Včteřov), iar în aria culturilor cu ceramică „șnurată” odată cu apariția primelor elemente Madárovce. Cristalizarea culturilor Trzciniec și Lausitz marchează după opinia sa o nouă etapă a epocii bronzului din zonele situate la nord de Carpați (cuprinzînd R. S. Cehoslovacă și R. P. Polonă).

Pentru a se înțelege că mai bine treceea de la culturile specifice eneoliticului tîrziu la acele caracteristice epocii bronzului, în capitolul I, foarte succint deatfel (p. 11–26), sunt prezentate pe scurt principalele culturi și grupe cu trăsăturile lor esențiale (arie de răspîndire, tipuri de așezări — acolo unde se cunosc —, rit și ritualuri de înmormîntare, unele caracteristice — insistîndu-se îndeosebi asupra prelucrării silexului —, structură economică și chiar observații de ordin social). Se subliniază apoi și faptul că în această ultimă etapă a eneoliticului au existat legături foarte strînse cu purtătorii culturilor situate în zona bazinului Dunării mijlocii, Boemia și Moravia. Este, de asemenea, importantă precizarea că pentru eneoliticul final cercetătorii polonezi au determinat două etape, prima caracterizată prin apariția și dezvoltarea a numeroase culturi și grupe cu structură social-economică mai eterogenă și cea de-a doua în care se crîs-

talizează culturi cu o arie mult mai mare, culturi oarecum unitare atât sub aspectul culturii materiale ca atare, cît și ca structură economico-socială. Acestea din urmă vor contribui la definitivarea principalelor culturi date în perioada timpurie a epocii bronzului din zonele centrale și estice ale R. P. Polonă.

Cel de-al doilea capitol este cel mai cuprindător, constituind partea centrală a întregii lucrări (p. 27—177), aici fiind inserate culturile și diferențele grupelor specifice bronzului timpurii. Tinând seama că pe o mare „arie” noile culturi sunt o continuare directă, organică, a celor din perioada anterioară, primul subcapitol (A) este consacrat prezentării trăsăturilor esențiale ale culturii materiale din „aşa-zisa” zonă a ceramicii „şnurate” tîrzii. În subcapitolul B, prezentarea este axată pe definirea și apoi dezvoltarea culturii Aunetitz. În mod deosebit atragem atenția că în cel de-a doilea capitol, autorul s-a străduit și a reușit ca fiecare cultură sau grupă să fie prezentată sub forma unei mici „monografii” în care sunt scoase în evidență trăsăturile lor esențiale. În acest sens, menționăm că se acordă un interes deosebit nu numai spațiului de dispersiune ocupat de purtătorii culturilor respective, tipului de așezare, ritului și ritualurilor sau inventarului de unelte, obiecte și ceramică, ci mai ales datelor cu ajutorul cărora se pot stabili repere cronologice, observațiile referitoare la originea lor și structura economică socială. În aceeași ordine de idei, mai subliniem că autorul a scos în evidență și a ținut totodată seama de rezultatele analizelor făcute după metoda C₁₄. Un exemplu concludent îl constituie cultura Mierzanowice pentru datarea căreia (1750 — 1600 i.e.n.) s-au folosit 6 analize după metoda C₁₄.

În sfîrșit, în capitolul al III-lea, foarte succint ca și primul (p. 177 — 183), sunt prezentate legăturile, interferențele cu culturile contemporane din zona Dunării mijlocii, subliniindu-se că odată cu definitivarea culturilor Trzciniec și Lausitz se trece la o nouă etapă superioară a epocii bronzului.

Pentru o mai bună cunoaștere a materialului documentar lucrarea este însoțită de 27 de figuri (introduse în text) și 35 de planșe, precum și o hartă cuprinzînd toate descoperirile mai importante (așezări și necropole etc.).

Firește, la orice lucrare, fie de sinteză sau cu un caracter oarecum mai limitat,oricit ar fi dorit-o autorul mai completă, se pot face semnalări generale sau de amănunt, referitoare la metodă și interpretare, prezentarea și semnificația diferențelor descoperiri. Evident și în cazul de față se pot formula unele observații, dar nu înainte de a sublinia metoda de lucru și valoarea acestei lucrări. Astfel, menționăm în mod deosebit faptul că prin prezentarea sub forma unor succinte studii monografice, cercetătorului, care dorește să cunoască peri-

oada timpurie a epocii bronzului din Polonia, i se pun la dispoziție toate datele principale referitoare la trăsăturile esențiale ale fiecărei culturi în parte. Din bogatul material faptic și numeroasele observații stratigrafice autorul a reușit să selecteze în mod fericit tot ce era mai caracteristic pentru fiecare din culturile și grupele specifice etapei timpurii a epocii bronzului. Nu putem trece cu vederea nici faptul că aproape în toate cazurile textul este însoțit de ilustrație (foto sau plan) a celor mai tipice elemente, ca de exemplu: tip de așezare, dispoziția în cadrul unei necropole a grupelor de morminte etc. În aceeași ordine de idei, sublinierea cadrului cronologic, a originii și evoluției, precum și a structurii social-economice specifice fiecărei culturi în parte, se evidențiază și mai mult contextul istoric de dezvoltare a comunităților tribale respective.

Cu toate acestea constatăm că anumite probleme care se detașează în mod firesc din cercetarea primei etape a epocii bronzului sunt amintite doar în treacăt. Astfel, ar fi fost necesar ca în capitolul final să se „definească” într-un tot unitar trăsăturile esențiale ale deverselor culturi înrudite, din fiecare din cele două zone care s-au departajat net la începutul epocii bronzului (zona cu ceramică „şnurată” și Aunetitz). De asemenea, nu reiese clar modul în care s-au stabilit legături sau eventualele influențe reciproce între cele două mari grupe. Nu sunt amintite decit în treacăt problemele referitoare la concepțiile despre lume și viață ale comunităților tribale din perioada timpurie a epocii bronzului pentru a urmări și sub acest aspect schimbările calitative survenite în noul context istoric. În sfîrșit, nu se scoate în prim plan apportul pe care culturile respective l-au avut la cristalizarea și definitivarea noilor culturi (Trzciniec și Lausitz), dacă eventual au contribuit etc. În încheiere, ar trebui să mai adăugăm și faptul că prezentarea prea sumară a inventarului așezărilor și necropolelor nu ne permite să cunoaștem în amănunt (desi era necesar) caracteristicile fiecărei categorii: de unelte, obiecte, ceramică etc.

Desigur că se mai pot face și alte observații; astfel locul, rolul și contribuția purtătorilor culturilor bronzului timpurii la dezvoltarea generală a comunităților omenești din perioada respectivă sunt aproape trecute cu vederea. În acest sens, poate că ar fi trebuit amintit că legăturile și interferențele culturale nu s-au canalizat numai în direcția sudică adică a zonelor Dunării mijlocii, ci dimpotrivă au fost facilitate și s-au întreținut relații cu purtătorii culturilor din zonele cu puternice centre metalurgice ale Caucazului etc.

Dar, firește, autorul poate că nici nu și-a propus rezolvarea unor astfel de probleme. Este cert că Jan Machnik s-a străduit și a reușit să ne prezinte într-o formă succintă, bine intoc-

mită, stadiul de cunoaștere a fiecareia din culturile caracteristice perioadei timpurii a epocii bronzului din R. P. Polonă și să sublinieze punctul de vedere al arheologilor polonezi care au adunat și valorificat un bogat material faptic rezultat din laborioasele săpături efectuate în ultimele trei decenii. Așa se explică poate și faptul că autorul a evitat cu destulă dibăcie să se angajeze în discutarea diverselor „scheme” referitoare la periodizarea și sincronizarea pe un plan foarte larg a culturilor epocii bronzului, mulțumindu-se doar cu o paralelizare cu sistemul cronologic elaborat de P. Reinecke. Dar acest fapt nu scade cu nimic meritul lucrării, ei dimpotrivă subliniază punctul de vedere ferm al cercetătorilor polonezi care și-au intocmit propria lor periodizare fără a ignora pe aceea cuprinsătoare și veridică formulată în urmă cu mulți ani de P. Reinecke.

În încheiere, subliniem încă o dată că lucrarea elaborată de Jan Machnik reprezintă o contribuție valoasă și permite cercetătorilor să cunoască cele mai importante probleme referitoare la culturile și grupele culturale specifice etapei timpurii a epocii bronzului din R. P. Polonă.

MARILENA FLORESCU

I. H. CRISAN, *Burebista și epoca sa*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 532 p.

Ediția a doua revăzută și adăugită a cărții *Burebista și epoca sa* de Ion Horatiu Crișan, publicată în 1977 în Editura științifică și enciclopedică, la numai doi ani de la prima sa apariție, constituie, fără indoială, cea mai bună dovadă de interesul pe care l-a stîrnit în masele largi de cititori acestă întâia lucrare amplă de sinteză cu privire la cea mai mare personalitate din istoria geto-dacilor. Spre deosebire de prima ediție, bazată pe rezultatele cercetătorilor pînă în 1971, aceasta din urmă cuprinde tot ceea ce privește perioada respectivă pînă în 1976, în primul rînd lucrările monografice și studiile speciale apărute pînă la această dată. Rezultatele acestor cercetări mai noi, eit și unele sugestii și observații din partea specialiștilor, l-au determinat pe autor, cum o afirmă în prefața la această nouă ediție, să modifice în parte textul inițial, restructurînd sau scriind din nou unele capitole.

În încercarea sa, pe care o socotește temerară, datorită puținelor știri literare privitoare la Burebista, autorul imbină în mod competent datele izvoarelor scrise cu cele arheologice, reconstituind cu migală și spirit critic istoria geto-dacilor sub conducerea marilor lor rege Burebista. Pentru această a luat

în considerație, cu toată atenția, întîi izvoarele scrise și mărturiile arheologice și apoi opiniile exprimate de toți cei care s-au ocupat de una sau alta din problemele epocii respective, exprimînd la urmă, în fiecare caz în parte, în mod argumentat și în același timp cu prudență necesară, punctul său de vedere, care se prezintă, în general, ca o concluzie logică și firească, nelipsind aspectul dubitativ, în cazul absenței de dovezi concrete din punct de vedere istoric.

În felul acesta lucrarea se dovedește a fi deosebit de atractivă și de utilă pentru toți cei care se interesează de ceea ce s-a petrecut în timpul domniei acestei mari personalități a geto-dacilor, care timp de aproape patru decenii a stat în fruntea lor, dovedindu-se a fi nu numai un excelent comandant de oști, ci și un iscusit om politic și diplomat.

La rîndul lui, bogatul aparat critic, care însoțește fiecare capitol, permite atât cunoașterea literaturii folosite, cât și aprofundarea, pe baza ei, a unor probleme speciale.

Pentru a explica particularitățile dezvoltării social-economice, politice și culturale a daco-getilor din vremea lui Burebista, autorul a analizat în general premisele interne și externe din cea de-a doua epocă a fierului. Cu acest prilej l-au preocupat atât fondul local autohton, cit și legăturile acestuia cu lumea sud-tracică, celtică, greacă și romană, scoșînd în evidență caracterul original al sintezei culturale daco-getice din perioada ei clasică, pe care, cu drept cuvînt, o consideră, ca una din cele mai remarcabile civilizații de la periferia lumii romane.

În legătură cu premisele interne ale culturii geto-dacice, o altă teză principală susținută de autor este aceea a dezvoltării ei unitare în perioada de început a celei de-a doua epoci a fierului, fără de decalaje pe zone, cum s-a presupus uneori.

Pe lîngă acestea, cercetătorul clujean a acordat atenția cuvenită condițiilor externe în care s-a putut ridica o mare personalitate ca Burebista, pe de o parte expansiunea romană în Peninsula Balcanică și în Orient, precum și frămîntările sociale de la Roma, iar pe de altă parte opunerea neamurilor „barbare” (iliri, celți, bastarni și traci) de la hotarele Daciei înaintării romane la Dunărea de Jos.

În acest larg context de istorie universală a lumii vechi plasează autorul, cu discernămînt și spirit critic, pe „cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia”, cum este denumit Burebista în cunoscuta inscripție a lui Acor-nion din 48 i.e.n. de la Dionysopolis (Balcic, R. P. Bulgaria).

Din analiza atentă a acestei inscripții, ca și a textelor respective din operele lui Strabon și Iordanes, autorul, ca de altfel și alți cercetători, plasează domnia lui Burebista între

82 și 34 i.e.n., arătind că nu se pot face decit presupuneri în legătură cu capitala acestuia, precum și cu nucleul de unde a pornit, pe cale pașnică sau prin lupte, acțiunea de unificare a întregului neam daco-getic, proces istoric determinat, cum este cunoscut, de dezvoltarea internă a societății geto-dacice, în frunte cu Burebista, și nu de cauze externe, recte pericolul roman. În cadrul capitolului privitor la politica internă, autorul, aplicind materialismul istoric în mod creator la realitățile societății geto-dacilor, s-a străduit să lămurească problema mult discutată a caracterului formațiunii politice din vremea lui Burebista, care, ajungind la forma de stat, depășise stadiul orînduirii comunei primitive, corespunzind, după el, prin particularitățile ei (clase sociale antagonice, dualitatea proprietății comunitare și private, funcțiile statului din punct de vedere economic și militar și caracterul sporadic al sclavajului) modului de producție „asiatic” sau „tributal”. În acest fel s-ar explica caracterul statului daco-getic, care, în stadiul actual al cercetărilor, nu mai poate fi considerat sclavagist începător sau semisclavagist, întrucât, cum just s-a arătat de autor, direcția de dezvoltare a societății daco-getice nu a fost sclavagistă. Pe de altă parte, autorul nu exclude posibilitatea, ca în anumite părți ale vastului teritoriu stăpinit de Burebista să se fi menținut și obștea familială a comunei primitive, alături de cea sătească.

În ceea ce privește politica externă a marelui rege dac, sunt discutate de autor, cu toată circumspectia impusă de informațiile din izvoare, luptele purtate cu triburile celtice de boii și taurisci în vest și de scordisci în sud-vest, cucerirea cetăților grecești de la Olbia la Apollonia, precum și includerea teritoriului de la sud de Dunăre pînă la Balcani și litoralul Mării Negre. Probabil în același timp cu acestea din urmă au fost supuse, după autor, semințiile dacice și bastarnice din estul Daciei, ca și cele sarmatice din stepele nord-pontice, a căror expansiune spre vest a fost oprită de înaintarea dacilor către Olbia. Subliniindu-se importanța acestor expediții, prin care a crescut în mod considerabil prestigiul lui Burebista, sunt scoase în evidență și calitățile de diplomat ale regelui dac, care a intervenit atât în treburile Romei, cit și în ale „barbarilor”, neajungind să se înfrunte, din motivele cunoscute, cu cele două mari personalități ale timpului său, Caesar, care plănuise o expediție împotriva lui, și Ariovist, conducătorul suebilor germani. În acest context istoric autorul apreciază la justă ei valoare activitatea politică de caracter „mondial” a lui Burebista, prin care s-a urmărit apărarea și consolidarea statului daco-getic, pe care-l consideră a fi cel mai puternic stat „barbar” din Europa.

În leăgură cu intinderea stăpinirii lui Burebista, care a atins spre vest Dunărea mijlocie și Marus (Morava), spre nord Carpații nordici, spre sud munții Balcani și spre est țărmul vest-pontic de la Olbia la Apollonia, se arată că nu este vorba de cucerirea unor teritorii străine întrucât ea nu a depășit aria de locuire a geto-dacilor.

O altă problemă căreia autorul îi consacră o parte destul de mare din lucrarea sa este aceea a cetăților și așezărilor civile fortificate de tip *dava*, dovedindu-se a fi un bun cunoșător al problemelor puse de acestea, mai ales că la cercetarea unora din ele a participat personal. Comparindu-se fortificațiile daco-getice cu *oppida* celtice se ajunge la concluzia că primele, cu ziduri construite după modele celtic și grecesc, sunt superioare, datorită contactelor mari strinse și continuu cu grecii din colonii. În ceea ce privește identificările propuse pentru unele din așezările civile cu „orașele” din lista lui Ptolemaios, se subliniază, în mod just, caracterul ipotetic al acestora. În capitolul respectiv o atenție deosebită se acordă cum este și firesc, sistemului de fortificații din munții Orăștiei, considerat ca opera a întregului neam daco-getic în frunte cu Burebista, spre deosebire de cetățile din afara lui, ridicate prin contribuția tracilor sau uniu-nilor de triburi daco-getice.

În continuare, în capitolul privitor la cultură, se discută, cu discernămînt și spirit critic, problemele relativ la cultura materială, artă, știință și religie, expunindu-se, ca și în capitolele anterioare, unele puncte de vedere noi, la care a ajuns autorul în urma investigațiilor personale. Cu acest prilej se reliefază gradul înalt al civilizației daco-getice sub Burebista, considerată ca o sinteză originală cu rădăcini în trecut, în care au fost adoptate și transformate elemente din afara, îndeosebi din lumile celtică și greco-romană. În această privință, sugestivă ni se pare încercarea de reconstituire a sanctuarului cu 60 baze din calcar de pe terasa XI de la Grădiștea Munclului, potrivit căreia această construcție monumentală, închisă și cu subsol, reprezentând un model grecesc preluat de către daco-geți, ar fi fost dedicat lui Zamolxis.

În încheierea lucrării, autorul discutînd sfîrșitul tragic al lui Burebista și dezmembrarea statului daco-getic după moartea acestuia, accentuează asupra locului în istoria daco-geților a viteazului rege, care și-a dedicat întreaga viață ridicării neamului său, situîndu-se printre marile personalități ale acelei epoci.

Prin conținutul său variat și complex, bogat în fapte și interpretări, ca și prin forma sa sobră și plăcută, ediția a doua a acestei lucrări, de altfel ca și prima, a cunoștelui cercetător clujean, corespunde din plin cunoaș-

terii lui Burebista și a epocii sale, înscriindu-se, în același timp, ca o realizare de valoare în cadrul manifestărilor prilejuite de împlinirea a 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent. Ea se adaugă importanțelor lucrări de sinteză cu privire la dacogeți, scrise de V. Pârvan, C. Daicoviciu, I. I. Russu, H. Daicoviciu, C. Preda, I. Glodariu și alții, contribuind la ridicarea prestigiului istoriografiei române în țară și peste hotare.

MIRCEA PETRESCU-DIMBOVIȚA

V. M. CIGILIK, *Naseleñnja verchn'ogo Podnistrov'ja peršich stolič našoi eri (Plemena lipic'koi kul'turi)*, Kiev, 1975

Cartea despre cultura Lipița publicată recent de V. M. Cigilik se înscrie ca o contribuție importantă la cunoașterea antichităților dacice din regiunea Nistrului Superior. Ea reprezintă în același timp și cea de-a doua monografie dedicată acestui grup de descoperiri¹.

Lucrarea, apărută în limba ucraineană, cuprinde cinci capítole, la care se mai adaugă o scurtă introducere, un rezumat în limba rusă și bibliografia.

În capitolul I (p. 5 – 11) au fost incluse toate datele mai importante care se referă la istoricul cercetărilor, menționându-se principalele descoperiri dacice de aspect Lipița și contribuții aduse de-a lungul anilor de diferiți arheologi pentru cunoașterea lor. Între acestea, aşa cum ni se pare firesc, locul central este ocupat de M. I. Smiszko.

Capitolul al II-lea (p. 12 – 78) este cel mai întins, conținând toate informațiile despre complexele de locuire și necropolele descoperite pînă la data redactării monografiei. Autorul ne oferă observații interesante, asupra topografiei și caracteristicilor generale ale așezărilor și locuințelor, precum și asupra diferențelor categorii de complexe (locuințe, vete, gropi). Date mai numeroase provin din cercetarea așezărilor de la Lipița (8 locuințe, 4 vete, 15 gropi) și Reinezivci (17 locuințe, 4 vete, 17 gropi).

Tot la acest capitol sunt prezentate și necropolele, dintre care amintim pe cele mai importante de la Lipița, Grinevi, Zvenigorod și Bolotnoe. Spațiul dedicat acestora este destul de restrîns și problemele referitoare la rit și ritual sunt tratate sumar.

Capitolul al III-lea (p. 79 – 129) conține o analiză foarte amănunțită asupra inven-

¹ Prima monografie asupra culturii Lipița a fost publicată de M. I. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej*, Lvov, 1932.

tarului de ceramică și obiecte provenit din așezări și necropole. În ceea ce privește ceramică, autorul face un studiu detaliat asupra diverselor categorii de vase, în funcție de pastă, culoare, grad de ardere și tehnică de lucru, stabilind variantele tipologice și analogiile mai apropiate. Inventarul de obiecte cuprinde fusaiole, cuțite, amnare, chei, catarame, pinteni, fibule, oglinzi, monede, ace, piepteni, rișnițe, mărgele. Dintre obiectele mai importante care se întâlnesc rar notăm topoarele, brăzdarele, vasele de bronz și gălele. V. M. Cigilik împarte obiectele în grupe tipologice și discută apoi, pentru fiecare tip, aria de răspîndire și cronologia.

Capitolul al IV-lea (p. 130 – 142) se referă la activități economice (agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri, schimburi de mărfuri), oriinduire socială și religie.

În capitolul al V-lea (p. 143 – 163) autorul se ocupă de cronologia, originea și apartenența etnică a purtătorilor culturii Lipița. Analizînd locuințele, gropile de provizie și variantele riturilor funerare, V. M. Cigilik arată că analogii corespunzătoare pot fi găsite numai în cuprinsul descoperirilor dacice din România. De asemenea, aceeași observație a fost făcută și cu privire la formele, factura și ornamentarea vaselor luate cu mină și la roată. Pe baza acestor constatări, V. M. Cigilik trage concluzia, formulată anterior și de M. I. Smiszko, I. T. Kruglikova, P. N. Tretjakov, G. I. Smirnova, M. A. Tichanova, V. D. Baran și alții, că descoperirile de aspect Lipița din regiunea Nistrului Superior sunt asemănătoare acelora dacice de pe teritoriul României. În ceea ce privește numele populației de la care au rămas așezările și necropolele de tip Lipița, autorul se alătură tezei mai vechi, susținută printre alții de M. I. Smiszko, I. T. Kruglikova și V. D. Baran, potrivit căreia descoperirile respective aparțin costobocilor. Oprindu-se asupra ipotezei unor cercetători sovietici după care purtătorii culturii Lipița ar fi strămoșii vechilor slavi, V. M. Cigilik arată că aceasta se explică prin "atribuirea tendențioasă a materialelor Lipița și dacice" (Ce viplvae z tendencijnoj pidchodu do lipic'kich ta dakic'kich materialiv, p. 150).

Referitor la încadrarea cronologică, V. M. Cigilik datează cultura Lipița în intervalul dintre secolul I i.e.n. și începutul secolului al III-lea al e.n. De asemenea, discutînd raportul dintre cultura Lipița și cultura Sintana de Mureș, autorul arată pe bună dreptate că descoperirile de tip Lipița sunt mai vechi, fiind urmate de aceleia de tip Sintana de Mureș. Totuși, stabilirea graniței cronologice dintre cele două culturi la începutul secolului al III-lea al e.n. nu ni se pare a fi suficient de argumentată. Atât descoperirile dacice de aspect Lipița, cit și acelea de tip Sintana de Mureș

sint puține în zona la care ne referim, iar o delimitare mai precisă în timp încă nu este posibilă. Totodată, pentru a înțelege mai exact momentul și imprejurările istorice în care s-a făcut trecerea de la o cultură la alta trebuie să avem în vedere evoluția culturii dacilor liberi din tot spațiul de la nord și est de Carpați.

Apariția ca de altfel și sfîrșitul culturii Lipița au fost explicate de V. M. Ciglik prin migrări de populație dacică, fără ca acest fenomen să poată fi explicat prin argumente temeinice. Pentru a ne convinge că așezările și necropolele Lipița nu se leagă genetic de culturile care au existat anterior în regiunea Nistrului Superior, V. M. Ciglik ar fi trebuit să facă un studiu comparativ între descoperirile Lipița și acelea din secolele IV – II i.e.n. Ipoteza potrivit căreia purtătorii culturii Lipița ar fi coborât din munți este contrazisă chiar de afirmația autorului că această ar fi avut înclinăție pentru agricultură (p. 151). De altfel, autorul se contrazice și la p. 145, unde menționează cultura Lipița ca „o apariție nouă în zona Nistrului Superior, cu toate că are și un caracter local”. Referitor la sfîrșitul culturii Lipița, autorul ar fi trebuit să țină seama de fenomenul general al apariției culturii Sintana de Mureș în tot spațiul ocupat anterior de dacii liberi de la est de Carpați.

Numărul încă relativ mic de descoperiri de tip Lipița îngreunează stabilirea cu mai multă precizie a arei de răspândire a acestei culturi. Cu toate acestea o hartă a tuturor descoperirilor culturii Lipița ar fi fost foarte necesară.

ION IONIȚĂ

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII – XV)*, II, Edit. Acad. București, 1977, 214 p., 121 fig., 27 pl.

Cercetările arheologice sistematice, începute cu peste douăzeci de ani în urmă pe insula Păcuiul lui Soare, unde a existat o importantă așezare din secolele X – XV, au atras atenția specialiștilor chiar de la publicarea primelor rezultate obținute. Treptat, acumularea de noi date a necesitat publicarea unei monografice, al cărei prim volum (1972) tratează atât importanța și rolul cetății bizantine din secolele X – XI ca bază navală, cit și funcția așezării de la Păcuiul lui Soare ca centru de schimb la Dunărea de Jos în secolul al XI-lea. Cel de-al doilea volum al monografiei se ocupă de așezarea medievală din secolele XIII – XV (săptămâni 1956 – 1974), care și-a găsit adăpost între zidurile vechii

cetăți bizantine, păstrindu-și rolul comercial, și cum subliniază autorii în *Cuvînt înainte*.

Scurte considerații istorice sint rezultatul analizei datelor stratigrafice, a materialelor arheologice și numismaticce, precum și al coroborării lor cu știrile izvoarelor scrise. Autorii au ajuns la concluzia că așezarea medievală de la Păcuiul lui Soare cunoaște trei niveluri de locuire. Primul nivel corespunde secolului al XIII-lea, pînă la invazia tătară din anul 1285. Cel de-al doilea nivel datează din secolul al XIV-lea, în ultima lui decadă cetatea suferind unele distrugeri, probabil ca urmare a cuceririi Silistrei de către turci. După această intervenție, zidul de incintă nu a mai fost reparat, iar locuirea din cel de-al treilea nivel, mai sporadică și de scurtă durată, aparține primului sfert al secolului al XV-lea și închidează bruse din motive necunoscute.

În capitolul *Despre un zid medieval de la Păcuiul lui Soare*, pe care-l datează pe baza elementelor tehnico-construcțive și de stratigrafie la cumpăna dintre secolele XIII – XIV, se afirmă că acesta făcea parte din sistemul de fortificație al așezării, căreia îi conferă, pe bună dreptate, un caracter urban medieval.

În capitolul *Locuințele din așezarea medievală* se face o prezentare a așezării, cercetată în condiții extrem de dificile datorate, în mare parte, Dunării care nu numai că inunda în fiecare an insula, dar o și micsorează în același timp, rupînd din maluri. Cu toate acestea, au fost dezvelite 50 de complexe de locuire, dintre care patru borderie, restul fiind locuințe de suprafață. Din numărul total, numai săpte locuințe au fost cercetate integral, de o atenție mai mare bucurîndu-se complexele din secolele X – XI. Totuși, autoarea a reușit să ne prezinte o vizionare clară a sistemului de construcție a caselor, împărțirea lor interioară, sistemul de încălzire și de pregătire a hranei, precum și unele elemente legate de organizarea spațiului dintre locuințe și a complexelor anexe, de caracter gospodăresc. În același timp nu s-au putut face observații privind unele detalii urbanistice, deoarece zona cercetată se găsește la periferia vechii așezări, și anume în zona portului. Mai mult, o parte din așezare a fost ocupată în secolul al XIII-lea și la începutul celui următor de cimitir. O prezentare cronologică a tuturor complexelor de locuire, a fazelor de refacere, precum și a elementelor care au permis datarea lor, ne-ar fi ajutat la înțelegerea mai exactă a celor trei niveluri din așezarea medievală urbană de la Păcuiul lui Soare.

Capitolul următor tratează *Activitățile economice (ocupății, meșteșuguri)* din așezarea de la Păcuiul lui Soare. Descoperirea în număr mic a uneltele agricole este explicată prin

specificul așezării. În schimb, numărul mare de unele necesare pescuitului atestă una din ocupăriile de bază ale locuitorilor. De asemenea, mai sunt atestate și alte ocupării, cum ar fi creșterea vitelor, reducerea fierului, prelucrarea lemnului, ţesutul și cusutul. Cum este și firesc, în așezare s-au descoperit și numeroase obiecte de uz casnic. Cu unele rare excepții, aceste descoperiri, deși comentate pe baza unei ample bibliografii, au fost date larg în secolele XIII – XV, necesitând totuși o cronologie mai restrânsă.

Cel mai întins capitol îl constituie *Ceramica din așezarea medievală (secolele XIII – XV)*. La realizarea acestuia s-au întîmpinat unele greutăți datorate, pe de o parte, condițiilor de descoperire, iar pe de altă parte, imensității materialului, în cea mai mare parte fragmentar. Din motivele enunțate, în organizarea materialului, drept criteriu de clasificare nu a fost luat cel cronologic, cum era de așteptat, ci s-a făcut o prezentare a repertoriului de forme, indicindu-se în unele cazuri o datare mai strânsă. În cadrul acestui material s-au evidențiat două mari categorii: ceramica comună și ceramica smâlțuită. În contextul ceramicii comune se discută repertoriul de forme, fiecare dintre acestea cu tipurile și variantele lor, la care se adaugă o prezentare a motivelor ornamentale. Ceramica smâlțuită reprezintă o proporție destul de mare (25%), ceea ce demonstrează folosirea ei uzuială. În această categorie se include și ceramica de import. Formele ceramicii smâlțuite fac parte din categoria vaselor folosite, în general, pentru servitul mesei. Ceramica smâlțuită se remarcă printr-o ornamentație deosebit de bogată și de variață, în cea mai mare parte executată în tehnica *sgraffito* și *champ-levé*, dar și decorată cu pastile, sau pictată cu cornul și pensula. Fără să se fi făcut o departajare pe cele trei niveluri de locuire, se poate totuși constata că majoritatea materialului ceramic datează din secolul al XIII-lea, ceea ce nu permite să se stabilească evoluția meșteșugului olăritului în așezarea de la Păcuiul lui Soare, de-a lungul unei perioade de peste două secole. În ceea ce privește tehnica de realizare a vaselor (calitatea pastei, a arderii și a modelării), cît și evoluția formelor, discuția se poartă, în majoritatea cazurilor, în legătură cu formele mai vechi. În încheiere sunt formulate concluzii deosebit de importante privind producția de ceramică din așezarea de la Păcuiul lui Soare. Astfel, se demonstrează evoluția unor forme și ornamente din secolul al XI-lea în ceramica

secolelor XIII – XV, în condițiile unei producții de serie, standardizate. De asemenea, se constată aici producerea ceramicii smâlțuite, imitată după cea din import, pe care se găsesc și unele ornamente create de meșterii locali. În legătură cu locul de producție, autorii îl plasează în apropierea zidului de incintă, la marginea așezării, caracteristic centrelor urbane medievale. Analiza unor forme ceramice din așezarea de la Păcuiul lui Soare permite autoarei să reconsideră limitele cronologice ale unor stațiuni și necropole medievale din bazinul Dunării de Jos, intocmîndu-se și un tabel deosebit de sugestiv.

În capitolul *Obiecte de podoabă și de cult* sunt prezentate interesante piese de podoabă sau provenind de la îmbrăcăminte. În ceea ce privește obiectele de cult, au fost luate în discuție cruciile simple și relieviare, datând atât din secolele X – XI, cît și din secolele XIII – XV. Datorită numărului mare de piese de acest fel s-a ajuns la concluzia că în această localitate a existat un centru religios adăpostind o mănăstire sau o episcopie.

Armele și piesele de echipament, datează în cea mai mare parte global, ca aparținind secolelor X – XV, au fost clasificate în trei grupe: arme pentru lupta de apărare; arme pentru lupta la distanță; obiecte din echipamentul călărețului și al calului.

Unele dintre obiectele prezentate în aceste ultime două capitole reprezintă produsul meșteșugarilor locali. În același timp, se constată și prezența pieselor de proveniență străină, ajunse aici prin schimburi comerciale, doveindu-se, astfel, rolul de centru comercial al așezării.

Următorul capitol, *Monede medievale și moderne*, este semnat de O. Iliescu. Din totalul de 298 monede, 209 au fost descoperite în timpul cercetărilor arheologice, iar 49 au fost găsite întimplător; alte 40 exemplare nu au putut fi determinate. Din numărul total de monede, 248 exemplare se incadrează între 1204, anul cuceririi Constantinopolului de către cruciada a IV-a, și 1394, anul bătăliei de la Rovine. Pe baza acestor date, autorul conchide că în perioada amintită așezarea a cunoscut o intensă activitate economică. Capitolul este însoțit de un foarte util catalog al monedelor.

Ultimul capitol, interesant și util, *Contribuții la cunoașterea materiei prime și a tehnologiei folosite la piesele metalice în epoca medievală*, semnat de M. Mihaleu, se referă la un lot de cuțite și de bucăți de fontă. Analiza

metalografică a dovedit că obiectele respective au fost realizate în cadrul aşezării, de un singur meşteşugar.

Volumul mai conține o listă de abrevieri, un rezumat și o listă a figurilor în limba franceză, precum și un indice de localități și nume. Lucrarea de față este însotită de un bogat material ilustrativ, constând din desene de foarte bună calitate, precum și din fotografii, alb-negru și mai ales color, atât de necesare capitolului privind ceramica. În explicația figurilor ar fi fost foarte util să se indice și complexele din care provin materialele respective. În ce privește planul general al aşezării de la Păcuiul lui Soare, ar fi fost necesar să conțină mai multe detalii, precizîndu-se data funcționării

locuințelor și a refacerii acestora, precum și indicii privind fazele mai vechi ale aşezării. De asemenea, am sugera ca într-un viitor volum privitor la celelalte descoperiri arheologice din aşezare să se prezinte un plan de situații cuprinzind întreaga insulă.

Rezultatul unei munci tenace de a salva de apele Dunării o aşezare azi parțial dispărută, dar apărată atîtea veacuri de același fluviu, și de a-i reda locul între centrele urbane din prima jumătate a mileniului al II-lea din bazinul Dunării de Jos, volumul al II-lea al monografiei *Păcuiul lui Soare* se înscrie ca o carte de referință pentru istoriografia epocii medievale.

STELA CEPTEA

NICOLAE GOSTAR

La 23 octombrie 1978 s-a stins din viață, pe neașteptate și mult prea devreme, profesorul Nicolae Gostar. Moartea sa, declanșată de o boală care i-a măcinat pe ascuns energiile, a venit fulgerător și a uluit, provocind deopotrivă durere și regrete în inimile acelora în mijlocul căror a trăit, a muncit și a creat.

S-a născut la Deva (2 martie 1922) și tot acolo a urmat școala primară, iar apoi liceul „Decebal”, pe care l-a absolvit în 1942. În același an, în condițiile grele ale războiului, s-a înscris ca student la Universitatea din Cluj-Napoca. După ce în 1944 a fost incorporat ca militar și a participat la luptele de pe frontul din Transilvania, Nicolae Gostar a revenit și și-a încheiat studiile universitare în 1947 cu calificativul *Magna cum Laude*. În anul următor (1948), Facultatea de istorie a Universității din Cluj-Napoca l-a numit asistent la disciplina de „Istorie universală veche,” iar la 1 septembrie 1957, aşadar numai după nouă ani, el ocupa prin concurs postul de conferențiar pentru aceeași disciplină la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

Nicolae Gostar venea la Iași în momentul în care, după o activitate de nouă ani ca asistent în mediul universitar de la Cluj-Napoca, profilul preocupărilor sale era bine conturat, iar pregătirea sa consolidată. El se formase la exigența unor renumiți și recunoscuți profesori, cum erau Constantin Daicoviciu, Theodor Naum, Ștefan Bezdechi și Mihail Macrea. Pentru orașul Cluj-Napoca și Universitatea de acolo a păstrat o amintire puternică, iar de magistrul său cel mai apropiat, profesorul Constantin Daicoviciu, s-a simțit legat pînă la sfîrșitul vieții. Scrisorile care s-au păstrat sunt o mărturie că el a apelat întotdeauna la sfaturile profesorului de odinioară. Revenea la Cluj-Napoca cu emoție, întotdeauna cu nostalgia anilor de tinerete și de împliniri, păstrînd cu grijă, undeva înlăuntrul său, amintirea profesorilor și a colegilor. A fost un om de suflet, un coleg admirabil și un prieten devotat, îndrăgostit de viață, de oameni și de istorie. A trăit puțin, dar intens.

Nicolae Gostar venea la Universitatea din Iași, unde avea ca predecesori pe Teohari Antonescu, Oreste Tafrali, Paul Nicorescu, Radu Vulpe și Dumitru Tudor. Misiunea ce i se încredința la cei 35 de ani, cit avea pe atunci, era onorantă, dar și dificilă. El s-a dovedit un urmaș demn, slujind cu dăruire și competență învățămîntul și cercetarea științifică. În fața studenților se prezenta cu prelegeri de înaltă ținută, prin care știa să le trezească interesul pentru istorie, iar la examene era exigent și drept în aprecieri. Studenții l-au îndrăgit pentru ceea ce profesorul știa și le dăruia cu mărinimie, pentru îndrumările prompte, pentru felul în care știa să se apropie de ei. Cabinetul său de lucru era oricînd deschis pentru studenți, pe care profesorul fi aștepta, făcîndu-și timp să-i asculte și să-i ajute. Tot acolo întîlnieai adesea foști absolvenți, care, în trecere prin Iași, veneau să revadă pe profesorul de la care avuseseră atitdea de învățat.

Așa cum de multe ori s-a spus, a fost un om al cărții. Fără să se rupă de viață, a trăit între cărți și a pătruns adînc în tainele lor, pentru a le înțelege sensul și a le da, prin ceea ce scria, o altă dimensiune. Avea un adevărat cult pentru carte și o grijă permanentă pentru a-și alcătui o bibliotecă de profil, de care avea mare nevoie la Iași. A adunat cu răbdare și a făcut multe sacrificii pentru a ajunge în posesia cărților rare sau a celor nou apărute. Această prețuire venea din partea omului de știință care știa cătră trudă și pricepere erau necesare pentru a elabora o carte.

Lucrările și le-a scris cu grijă și cu o permanentă dorință de a nu greși. Fiecare lucrare era construită metodic, iar opiniile și le intemeia pe argumente adunate și filtrate de-a lungul multor ani. Nu se grăbea și nu urmărea senzaționalul. Își formula cu atenție ideile, căutind să găsească nuanțarea lor cea mai potrivită. Nu cultiva amănuntul, dar ținea la el, încercind să-i înțeleagă toate sensurile și să-i atribuie locul cuvenit. Scris mult — aşa cum avea să se constate abia după dispariția sa — dar încredința tiparului cite puțin, deoarece era convins că, prin trudă și meditație prelungită, ar putea fi mai profund. Nu era teamă, ci responsabilitate față de adevăr.

Nicolae Gostar a fost epigrafist, arheolog și un foarte bun cunoșător al textelor literare antice. El nu a lăsat volume impresionante, dar a pregătit multe din acele cărămizi necesare la realizarea operelor monumentale. Intenția sa de a scrie o istorie a războaielor dacico-romane, pe care o mărturisea uneori, nu a mai putut fi îndeplinită. Trebuie remarcate însă contribuțiile sale substanțiale referitoare la istoria dacilor și la istoria romanilor în Dacia. Însăși teza de doctorat despre *Marele monument funerar roman de la Adamclisi — studiu epigrafic*, aflată deocamdată în manuscris, a fost concepută ca o lucrare pregătitoare pentru acea mare sinteză despre războaiele dacico-romane.

Ca arheolog a fost prezent pe marile săntiere din Munții Orăștiei, participând la dezvelirea cetăților dacice și a orașului roman Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Cercetări arheologice de amploare a inițiat mai ales după ce s-a stabilit la Iași. La Piatra Neamț, pe înălțimea Bitca Doamnei, avea să dezvelească cea mai puternică cetate dacică de la răsărit de Carpați din perioada lui Burebista și Decebal, prin care aducea încă o dovedă în sprijinul ideii „... unei inalte culturi dacice, ... atât de unităță, din Transilvania pînă în Moldova”. Tot el a reluat săpăturile făcute de V. Pârvan și apoi de Gh. Ștefan la Barboși, aducind contribuții de o valoare unanim recunoscută cu privire la prezența română în sudul Moldovei. Cu puțin înainte de a pleca dintre noi, își începuse activitatea pe un sănțier arheologic de mare dificultate, pentru a cerceta valul de pămînt din nordul Moldovei. Prezența lui a putut fi semnalată pe multe alte săntiere. Remarcabilă a fost adaptarea rapidă a profesorului Nicolae Gostar la condițiile impuse de cercetarea arheologică din Moldova. Fără a părăsi vechile preocupări, el a înțeles că prezența lui pe săntierele arheologice din această zonă era absolut necesară. Și-a făcut datoria cu prisosință pînă la sfîrșitul vieții.

Nicolae Gostar a fost un colaborator activ al publicației *Arheologia Moldovei*. Ca membru în comitetul de redacție a susținut cu tărie publicarea cit mai multor lucrări cu privire la descoperirile romane, oferind el însuși spre publicare ample și valoroase studii. Membrii comitetului de redacție, ca și toți colegii sectorului de istorie veche și arheologie de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, își exprimă indurerați regretul profund pentru dispariția prematură a colaboratorului atât de apropiat, a prietenului sincer și devotat, profesorul Nicolae Gostar, căruia îi vor păstra o via amintire.

ION IONIȚĂ